

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

KAMU YÖNETİMİ DOKTORA PROGRAMI

**ÇOK PARTİLİ DEMOKRATİK SİYASAL HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE
LİBERAL DÜŞÜNCE VE HÜR FİKİRLER MECMUASI**

DOKTORA TEZİ

Zeynep ŞAHİN

MAYIS – 2022

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

KAMU YÖNETİMİ DOKTORA PROGRAMI

**ÇOK PARTİLİ DEMOKRATİK SİYASAL HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE
LİBERAL DÜŞÜNCE VE HÜR FİKİRLER MECMUASI**

DOKTORA TEZİ

Zeynep ŞAHİN

Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Yılmaz BAYRAM

MAYIS – 2022

TRABZON

ONAY

Zeynep ŞAHİN tarafından hazırlanan “Çok Partili Demokratik Siyasal Hayata Geçiş Sürecinde Türkiye’de Liberal Düşünce ve Hür Fikirler Mecmuası” adlı bu Çalışma 03.08.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Kamu Yönetimi Programı’nda **doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Süleyman ERKAN	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. Nihat YILMAZ	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Hüseyin BAL	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Deniz KUNDAKÇI	Üye	☐	☐	
Dr. Öğretim Üyesi Yılmaz BAYRAM	Danışman	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Tülay İLHAN NAS
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Zeynep ŞAHİN

20.05.2022

ÖNSÖZ

II. Dünya Savaşı sonrası değişen dengeler, bir tarafta demokratik liberal değerleri diğer yanda komünizmi benimseyen iki kutuplu bir dünya oluşturmuştur. Bu kutuplu dünyada yönünü Batı ve demokratik liberal değerler olarak belirleyen Türkiye, daha önceden kurduğu cumhuriyet rejimini demokrasiyle birleştirme zorunda kalmıştır. Çalışmada dönemin yükselen değerlerini, demokrasi ve hürriyet/özgürlük, kendine kılavuz olarak benimseyen ve liberal düşünce içinde diğer dönemlerde rastlanılmamış bir misyonla farklı liberal algılayışlara sahip entelektüelleri bünyesinde toplamayı başaran Hür Fikirleri Yayıma Cemiyeti'nin (HFYC) yayım organı olan “Hür Fikirler” mecmuasının incelenmesi amaçlanmıştır. Mecmuanın genelde Türk liberal düşüncesinin evrimiyle bağlantısı kurulmak suretiyle “Türk liberalizmi içinde nasıl bir boşluğu doldurduğunun” bütün yönleriyle irdelenmesine; özelde ise çok partili demokratik siyasal hayata geçiş döneminde liberal düşüncenin toplumda karşılık bulması ve yayılmasına katkı sağlaması bakımından “hedefinin ve çabasının” ortaya çıkarılmasına çalışılmıştır.

Bu çalışma, uzun ve meşakkatli bir doktora sürecinin ürünüdür. Bu süreçte tez izleme komitesi üyeleri olan, başta tez konusunun belirlenmesinde ve tez izleme sürecinde vermiş olduğu değerli bilgiler ışığında yol almamda yardımcı olan Sayın Prof. Dr. M. Çağatay OKUTAN'a; ilk tez izlemede ve sonrasında yapmış olduğu değerli yorumlarıyla tezimin şekillenmesinde katkı sağlayan Sayın Prof. Dr. Süleyman ERKAN'a minnettarlıklarımı arz ederim. Tez savunma jürisinde olmayı kabul eden ve değerli önerileriyle çalışmanın son halini almasında katkıda bulunan Sayın Prof. Dr. Nihat YILMAZ'a, Sayın Doç. Dr. Hüseyin BAL'a ve Sayın Doç. Dr. Deniz KUNDAKÇI'ya teşekkürü bir borç bilirim. Tez danışman hocam Sayın Dr. Öğretim Üyesi Yılmaz BAYRAM'a yardımlarını benden eksik etmediği için teşekkür ederim. Hep arkamda durdukları, beni desteklediklerinden dolayı “anneme ve babama”, manevi olarak bana güç verdikleri ve sabırları için kızım Betül Berra ŞAHİN'e, oğlum Bilal Eren ŞAHİN'e ve eşim Doç. Dr. Mustafa Ergin ŞAHİN'e şükranlarımı sunarım.

Son olarak, çok partili demokratik siyasal hayata geçiş sürecinde Türkiye'de liberal düşüncenin “Hür Fikirler” mecmuası özelinde incelendiği bu çalışmanın; başta siyaset bilimi alanındaki araştırmacılar, akademisyenler ile öğrenciler olmak üzere konuyla ilgilenen herkese yararlı olmasını temenni ederim.

Mayıs, 2022

Zeynep ŞAHİN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET.....	X
ABSTRACT.....	XI
TABLolar LİSTESİ.....	XII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	XIII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XIV
GİRİŞ.....	1-7

BİRİNCİ BÖLÜM

1. LIBERALİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİNİN KAVRAMSAL, KURAMSAL, TARİHSEL ÇERÇEVESİ.....8-60

1.1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve: Etimolojik Anlam, Farklı Tanım ve Türler.....	8
1.2. Tarihsel Çerçeve: Orta Çağ'dan Günümüze Liberal Arayışlar, Ayrılıklar, Takipler ve Yansımalar.....	12
1.2.1. Liberalizmin Tarihsel Kökenleri ve Gelişimi.....	12
1.2.1.1. Orta Çağ Dönemi.....	12
1.2.1.2. Rönesans ve Reform Hareketleri.....	13
1.2.1.3. Aydınlanma'nın Farklı Türleri Etkisiyle Ortaya Çıkan Ayrı Liberal Deneyimler.....	14
1.2.1.3.1. Kıta Avrupa'sında (Fransa ve Almanya) Liberalizm.....	15
1.2.1.3.2. Anglo Sakson Gelenek (İngiltere ve Amerika) Özelinde Liberalizmin Gelişimi.....	19
1.2.1.4. Merkantalizme Karşı Yükselen İlk Tepki: Fizyokrasi/Fizyokratlar.....	23
1.2.1.5. Sanayi Devrimi.....	25
1.2.1.6. Liberalizmin Bunalımlı Yılları ve Düşüşü.....	26
1.2.1.7. Teorik ve Pratik Alanda Yenilenme Süreci: Sosyal (Eşitlikçi/Modern) Liberalizm.....	26
1.2.1.8. Klasik Liberal Değerlere Geri Dönüş: Yeni Liberalizm/Neo-Liberalizm.....	27

1.2.2. Liberalizme Yön Veren Düşünür ve Düşünceler.....	28
1.2.2.1. Toplum Sözleşmecileri ve Liberalizme Düşünsel Katkıları.....	28
1.2.2.1.1. John Locke: Ampirik Temelli Epistemoloji ve Rasyonel Siyasi Teorisi.....	28
1.2.2.1.2. Thomas Hobbes ve Jean Jacques Rousseau’nun Düşünceleri.....	32
1.2.2.2. İskoç Aydınlanması Düşünürleri: Kendiliğinden Doğan Düzen ve Doğal Özgürlük Sistemi.....	35
1.2.2.2.1. David Hume.....	35
1.2.2.2.2. Adam Smith.....	36
1.2.2.3. Alman Aydınlanması Düşünürü Immanuel Kant: Kişisel Özerklik (Autonomy), Rasyonel ve Özgür Birey, Evrenselci Adalet (Hak) Anlayışı.....	38
1.2.2.4. Faydacılık Düşüncesi.....	40
1.2.2.4.1. Jeremy Bentham: “En Yüksek Sayıda Kişinin En Üst Düzeyde Mutluluğu”.....	40
1.2.2.4.2. John Stuart Mill: Klasik Liberalizm ile Sosyal Liberalizm Arasında Bir Köprü.....	41
1.2.2.5. Herbert Spencer: Laissez Faire Liberalizmi.....	43
1.2.2.6. Sosyal Liberaller: T. Hill Green ve Takipçileri.....	44
1.2.2.7. Yeni Liberal/Neo-Liberal Düşünürler.....	45
1.2.3. Liberalizmin Temel Kurum ve Temaları.....	47
1.2.3.1. Bireycilik.....	47
1.2.3.2. Hürriyet/Özgürlük.....	50
1.2.3.3. Ekonomik Düzen.....	52
1.2.3.4. Devlet Anlayışı.....	55
1.2.4. Liberalizm ve Demokrasi.....	57

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE’DE LIBERALİZMİ TEMSİL EDEN FİKRİ DÜŞÜNCE VE TARİHİ OLAYLAR.....61-111

2.1. Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Liberal Düşünce.....	61
2.1.1. Tanzimat Dönemi Aydınlarında Liberal Düşüncenin İzleri.....	64
2.1.2. Muhalif Yeni Bir Kuşak: Yeni/Genç Osmanlılar’da Liberal Serzenişler.....	66
2.1.3. Ohannes Paşa’nın “İktisadi Hürriyetçilik/Serbest Mübadele” ve Ahmet Mithat Efendi’nin “Himayeci Anlayışı”.....	68
2.1.4. II. Meşrutiyet Dönemi ve Liberalizm.....	71
2.1.4.1. Jön Türk Hareketi’nde Yol Ayrımı.....	71
2.1.4.2. Sultanzade Mehmet Sabahattin’in Liberal Fikirleri.....	72

2.1.4.3. İttihat Terakki Karşısında Ahrar, Mutedil Hürriyetperveran, Hürriyet ve İtilaf Fırkası.....	74
2.1.4.4. İttihat ve Terakki Dönemi: Cavid Bey'in "Liberal Kapitalist Nizam Görüşü" ile İttihatçıların "Himayeci ve Milli İktisat Düşünceleri".....	76
2.1.4.4.1. Cavit Bey'in Anti-Himayecilik Görüşleri ve Ulûm-ı İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmuası.....	77
2.1.4.4.2. Himayeci Anlayıştan Milli İktisat Düşüncesine.....	78
2.1.4.4.2.1. Akyiğitoğlu Musa Bey: "Usul-ü Himaye/Himayecilik..	79
2.1.4.4.2.2. İttihatçıların Yarı Resmi Yayın Organı Olarak İktisadiyyat ve Ahmet Hamdi Başar'ın Ticaret-i Umumiyye Mecmuası.....	79
2.1.4.2.2.3. Türk Yurdu ve Halka Doğru Mecmuası.....	81
2.1.4.2.2.4. Yeni Mecmua: Tekin Alp ve Ziya Gökalp.....	81
2.2. Tek Parti Döneminde Liberalizm.....	83
2.2.1. I. Meclis'te Örgütlü Bir Muhalefet Örneği Olarak II. Grup: Her Türkiyeli: Hürdür!....	84
2.2.2. İlk Çok Partili Hayata Geçiş Tecrübesi Olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF): Dini İnançlara Saygılıyız!.....	86
2.2.3. 1923'ten 1929'a: Liberal İktisat Politikalarından Ekonomik Bunalıma.....	88
2.2.4. Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF).....	90
2.2.5. 1930'dan 1945'e İktisadi ve Siyasi Politikalara Bakış: Devrimci/Reformist Otoritenin Derinleştirilmesi ve Aşırı Devletçilik Anlayışından Demokrasiye Geçiş Sürecine.....	92
2.2.6. Tek Parti Döneminde Liberal Serzenişler, Entelektüel ve Siyasi Alanda Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları.....	96
2.2.6.1. Halide Edip Adıvar.....	96
2.2.6.2. Hüseyin Avni Ulaş.....	97
2.2.6.3. Ahmet Ağaoğlu.....	97
2.2.6.4. Hüseyin Cahit Yalçın ve "Fikir Hareketleri" Mecmuası.....	98
2.2.6.5. Dönemdeki Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları.....	99
2.3. Tek Partili Otoriter Yönetimden Çok Partili Demokratik/Liberal Yönetime Geçiş Sürecine (1945-1950).....	101
2.3.1. Demokrasiye Geçişte Rol Oynayan Dinamikler/Baskılar.....	101
2.3.1.1. İç Dinamikler: Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Baskılar.....	102
2.3.1.2. Dış Dinamikler: Dünyada Değişen Konjonktürden Kaynaklanan Baskılar..	104
2.3.2. Çok Partili Demokratik Siyasal Hayata Geçiş Sürecinde Siyaset ve Ekonomide Liberalleşme (1945-1950).....	106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HÜR FİKİRLERİ YAYMA CEMİYETİ'NİN (HFYC) YAYIM ORGANI OLARAK HÜR FİKİRLER MECMUASI.....112-203

3.1. İlk Liberal Sivil Teşekkülün Ayak Sesleri: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti (HFYC).....	113
3.1.1. Cemiyetin Kuruluşuna Giden Süreç.....	113
3.1.2. Liberalizmin Farklı Algılayış Tarzlarına Sahip Kurucuları: Ali Fuat Başgil ve Ahmet Emin Yalma.....	116
3.1.3. Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti (HFYC)'nin Tanıtımı.....	119
3.1.3.1. Cemiyetin Kuruluş Felsefesi.....	119
3.1.3.2. Cemiyetin Beyannamesindeki Amaç ve Prensiplerinin Liberal Perspektiften Analizi.....	120
3.1.3.3. Cemiyetin Faaliyetleri ve Neşriyatı.....	123
3.1.4. Cemiyetin Dönemin Meselelerine Yönelik Bakış Açısı ve Faaliyetleri.....	126
3.1.5. HFYC'nin Kurucularının Yollarını Ayrılmasına Neden olan Düşünceler: “Din ve Laiklik”.....	128
3.1.6. Yol Ayrımı Sonrasında HFYC'nin Faaliyetleri ve Kapanma Süreci.....	130
3.2. Türk Liberal Düşüncesinde Hür Fikirler Mecmuası.....	132
3.2.1. Hür Fikirler Mecmuasının Tanıtımı.....	132
3.2.1.1. Yayın Hayatına Girişinin İzahı Üzerine.....	132
3.2.1.2. İç ve Dış Özellikleri ile “Hürriyet/Özgürlük” Temalı Serlevhalar.....	133
3.2.1.3. Plan ve İçeriğe Ait Analiz Bilgileri.....	137
3.2.2. Hür Fikirler Mecmuasının Fikir Yelpazesi.....	139
3.2.2.1. Bireycilik ve Bireyin Dokunulmazlığı/Özerkliği.....	139
3.2.2.2. Özel Mülkiyet ve Aileye Saygı.....	141
3.2.2.3. Devlete Bakış Açısı.....	143
3.2.2.3.1. Gece Bekçisi/Sınırlı Devlet Anlayışı ve Himayeciliğe Kayma Eğilimi.....	143
3.2.2.3.2. Liberal-Entegrasyoncu Bir Perspektiften “Dünya Hükümeti/ Federalizmi” Anlayışının Mecmuaya Yansımaları.....	146
3.2.2.4. Hürriyet/Özgürlük.....	148
3.2.2.4.1. Matbuat (Basın/Yayım) Hürriyeti/Özgürlüğü.....	149
3.2.2.4.2. Fikir ve Vicdan Hürriyeti/Özgürlüğü.....	152
3.2.2.4.3. İlim ve Okuma Hürriyeti/Özgürlüğü.....	159
3.2.2.4.4. Dilde Tasfiye Hareketine Muhalefet: Konuşma ve Yazma Hürriyeti/Özgürlüğü.....	164
3.2.2.4.5. Din Hürriyeti/Özgürlüğü ve Laiklik.....	176
3.2.2.4.6. Hürriyet/Özgürlük Temalı Şiirler.....	178

3.3.2.5. Demokrasi Anlayışı.....	178
3.3.2.5.1. Bireysel Boyutu, “Bir Kültür/Terbiye/Zihniyet Meselesi”, ile Kurumsal Açıdan Liberal Demokrasinin Savunusu.....	179
3.3.2.5.2. Liberal Demokrasi Karşıısında Yer Alan Diktatörlükler ve Totaliter Rejimlerin Eleştirisi.....	189
3.3.2.5.3. Türkiye’nin Demokratik Sürecine İlişkin Düşünceler ve Eleştiriler.....	192
3.3.2.6. İktisadi Yönden Analiz.....	195
3.3.2.6.1. Mevcut İktisat Politikasının Eleştirisi ile �nerilen Yeni İktisadi Model.....	196
3.3.2.6.2. İktisadi Politikaların �rnekliliği: Anglosakson Toplamlar, �zelde Amerika Birleşik Devletleri (ABD).....	201
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	204
KAYNAKÇA.....	222
EKLER.....	244
Ek 1: “H�r Fikirler” Mecmuasında Yer Alan Yazarlar ve Makale Sayıları.....	245
Ek 2: “H�r Fikirler” Mecmuasında Yer Alan Makaleler.....	247
�ZGEMİş.....	252

ÖZET

Dünya 20. yüzyıla; ideolojik kampaşma, emperyalist bloklar arasında bölünmüşlük, ulus devlet anlayışının küreselleşme sürecinden uzaklaşmış şekilde girmiştir. 1929 Ekonomik Bunalımı ve II. Dünya Savaşı sonrasında müdahaleci kapitalizmin doğuşu ve yükselişi klasik liberal teorinin gözden düşmesine neden olmuştur. Dünya iki bloka, “Hür Dünya/Kapitalist Batı Bloku ve Demir Perde Ülkeleri/Sosyalist Doğu Bloku”, bölünerek Soğuk Savaş sürecine sürüklenmiştir. “Hür Dünya”; otoriter ve totaliter rejimlerin reddi ile iktisadi, siyasi liberal değerlerin kabulü üzerinde yükselmiştir. Türkiye, savaş sonrası yönünü “Batı” olarak belirleyerek Hür Dünya içinde yer alma çabası içine girmiş ve liberalleşmeye dönük adımlar atmaya başlamıştır. Bu dönemde “sivil topluma” alan açılması beraberinde “sivil muhalefeti” getirmiştir. Türkiye’de liberal düşünce içinde özgün pek çok özelliği barındıran dönemin ilk liberal sivil muhalefeti, “Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti (HFYC)” ve çıkardıkları “Hür Fikirler” mecmuası etrafında toplanan entelektüeller tarafından yapılmıştır.

Bu çalışmanın temel hipotezi, HFYC’nin yayım organı olan “Hür Fikirler” mecmuası etrafında sosyal ve muhafazakâr liberalleri de içine alarak toplandığı ve dünyada liberalizmin temel öncüllerinin sorgulandığı sürecin etkisinde kalınmakla birlikte esas olarak “klasik liberal geleneği” sahiplenilen bir çizginin izlendiğidir. Diğer dönemlerde benzerine rastlanmamış bir şekilde ilk defa bir cemiyet ve mecmua etrafında farklı liberal algılayışlara sahip entelektüeller “demokrasi ve özgürlük” değerlerini sahiplenerek bir araya gelmiş ve “ortak bir felsefi zemin” oluşturulmaya çalışılmıştır. Söz konusu hipotez “içerik analizi ve tarihsel araştırma yöntemi” kullanılarak değerlendirilmiştir. Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde liberalizmin Batı’da ortaya çıkışı ve gelişiminin kavramsal, kuramsal ve tarihsel olarak incelenmesine odaklanılmıştır. İkinci bölümde, Batı’da teorik ve pratik açıdan iç içe gelişen liberal teorinin, Türkiye gerçeğindeki temel dinamikleri ile gelişimi incelenmiştir. Üçüncü bölümde çok partili hayata geçiş döneminde hem HFYC hem de “Hür Fikirler” mecmuasının savunduğu siyasi ve iktisadi düşünceleri incelenerek benimsedikleri ideolojinin ortaya çıkarılmasına ayrıca sahiplendikleri (liberal) değerlerin toplumda karşılık bulması ile yayılmasındaki çabası ve hedefi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda, mecmua etrafında toplanan farklı liberal algılayış tarzlarına sahip entelektüellerin Türk liberal düşüncesinde ilk defa “özgürlük ve demokrasi” değerleri etrafında bir araya geldiği ve bunun sonraki dönemlere “öncülük” ettiği görülmüştür. Ayrıca mecmuanın, demokrasiye yönelik algının içselleşmesinin ve yerleşmesinin yanı sıra her alanda olmak üzere özgürlük bilincinin aşılmasını dikkate değer bir zamanlamayla üstlendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türkiye’de Liberal Düşünce, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, Hür Fikirler Mecmuası

ABSTRACT

The world into the 20th century; ideological polarization, the division between imperialist blocs, the nation-state understanding has moved away from the universalization/globalization process. The world was divided into two blocs, “Free World/Capitalist Western Bloc and Iron Curtain Countries/Socialist Eastern Bloc” and dragged into the Cold War process. “Free World”; It has risen on the rejection of authoritarian and totalitarian regimes and the acceptance of economic and political liberal values. Turkey determined its direction as the West, both as a necessity and as an opportunity after the war, and started to take steps towards liberalization, trying to take its place in the Free World. In this period, opening up space for “civil society” brought “civil opposition”. The first liberal civil opposition of the period, which has many original features in liberal thought in Turkey, was made by the thinkers gathered around the “Society for Spreading Free Ideas/Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti (HFYC)” and the “Hür Fikirler” magazine they published.

The main hypothesis of this study is that, gathered around the “Hür Fikirler” magazine, which is the publication organ of HFYC, including social and conservative liberals, and under the influence of the process in which the basic premises of liberalism were questioned in the world, a line that mainly embraced the “classical liberal tradition” was followed. For the first time, thinkers with different liberal perceptions around a society and magazine came together around the values of “democracy and freedom” and tried to establish a “common philosophical ground”. The hypothesis was measured using “content analysis and historical research method”. The first part of the three-part study focuses on the conceptual, theoretical and historical analysis of the emergence and development of liberalism in the West. In the second part, the basic dynamics of liberal theory developed in the West and its theoretical and practical development in the reality of Turkey are examined. In the third part, the political and economic ideas that both HFYC and “Hür Fikirler” magazine advocated during the transition to multi-party life were examined, the ideology they adopted was revealed and at the same time (liberal) values were tried to be adopted and spread in the society. As a result of the study, it was seen that thinkers with different liberal perceptions gathered around the journal came together for the first time around the values of "freedom and democracy" in Turkish liberal thought, and this “leaded” the next periods. In addition, it has been concluded that the magazine undertakes to instill a sense of freedom in every field, with a remarkable timing, as well as the internalization and settlement of the perception towards democracy.

Keywords: Liberal Thought in Turkey, Society for Spreading Free Ideas, Hür Fikirler Magazine

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablonun Adı	Sayfa Nr.
1	Yeni Liberalizm/Neo Liberalizm Temsilcileri, Destekçi ve Takipçileri ile Savunduğu Temel İlke ve Değerler.....	46
2	“Hür Fikirler” Mecmuasının Kimlik Bilgileri.....	134
3	“Hür Fikirler” Mecmuasının İçerik Analizine Ait Bilgiler.....	138

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil Nr.	Şekil Adı	Sayfa Nr.
1	“Hür Fikirler” Mecmuasının 1. , 2. , 3. , 4. , 5. ve 6/7. Sayılarına Ait Kapak Sayfaları ve Serlevhalar.....	135
2	“Hür Fikirler” Mecmuasının 8. , 9. , 10. ve 11. Sayılarına Ait Ön Kapaklar ve Serlevhalar....	136

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
ÇTK	: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
DP	: Demokratik Parti
HFYC	: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti
IMF	: Uluslararası Para Fonu
LTD	: Liberal Düşünce Topluluğu
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
MP	: Millet Partisi
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TDK	: Türk Dil Kurumu
TSEKP	: Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi
TSP	: Türkiye Sosyalist Partisi

GİRİŞ

*“Kitap fazla ciddi, gazete fazla sorumsuz. Dergi hür tefekkürün kalesi.
Belki serseri ama taze ve sıcak bir tefekkür.
Kitap, çok defa tek insanın eseri, tek düşüncenin yankısı; dergi bir zekâlar topluluğunun.
Bir nesli vasiyetnamesidir dergi: vasiyetnamesi, daha doğrusu mesajı.
Kapanan her dergi, kaybedilen bir savaş, hezimet veya intihar”.*
(Meriç, 2010: 102-103).

“Bu Ülke” adlı eserinde Cemil Meriç, dergileri eski tabirle mecmuaları “hür tefekkürün kalesi” olarak tasvir etmektedir. Mecmualar her dönem siyasal aktör(ler)in gölgesi altında “hür fikirlerini” sunma gayreti içinde olmaya çalışmışlardır. Bunu başarabildikleri ölçüde döneme ışık tutmuş, fikirleri gelecek nesillere aktarabilmiş ve de sahiplendikleri fikri yelpazenin sonrasındaki sürece katkı sunabilmişlerdir. Çalışmada ele alınıp incelenen, çok partili demokratik siyasal hayata geçiş sürecinde yayım hayatına başlayan “Hür Fikirler” mecmuasıdır. Mecmuanın sahibi Ali Fuat Başgil “fiil ve hareketlerden evvel fikir hayatı hür olmaya muhtaçtır” (Hür Fikirler, 1949: 3) ifadelerini kullanarak Meriç’in sözlerini tekrarlamakta ve önceki dönemlerin bir nevi eleştirisini yapmaktadır.

Mecmuanın yayımlanmaya başladığı çok partili demokratik siyasal hayata geçiş dönemi, Türk siyasal hayatında bir kırılma noktasına tekabül ettiğinden önemli bir evredir. Eski düzende kabul gören uygulamalarda köklü değişikliklerin yapıldığı söz konusu dönem, liberal ve demokratik değerlerin esas alınarak yeni bir düzenin kurulmasının başlangıcına rastlamaktadır. Bu durumun, Türkiye’de yaşanmasına neden olan II. Dünya Savaşı sonunda dünyada siyasal konjonktürdeki değişim ve dönüşümdür. Bu süreçte dünya, Avrupa’da oluşan bir tarafta ABD’yi de içine alan kendini ve Avrupa’daki müttefiklerini “Hür Dünya” şeklinde adlandıran “Kapitalist Batı Bloku”; diğer tarafta Sovyetler Birliği ve sosyalist Doğu Avrupa ülkelerini içine alan “Demir Perde Ülkeleri” olarak adlandırılan “Sosyalist Doğu Bloku” şeklindeki bir kutuplaşma içine çekilmiştir. Söz konusu durum, dünyayı 1989’a kadar sürecek Soğuk Savaş dönemine sürüklemiştir. Faşizme karşı zafer kazanan ve Demir Perde’ye savaş açan yeni düzenin adı olan “Hür Dünya”; otoriter rejimlerin reddi, iktisadi ve demokratik liberal değerler üzerinde yükselmiştir. Bu süreçte, tek partili otoriter ve totaliter rejime dayalı siyasal sistemler gözden düşerken serbest seçime dayalı demokratik sistemler ön plana çıkmıştır. Bu durum Batılı Kapitalist Blok’a dâhil olmak isteyen ülkeleri sistemlerinde değişiklik yapmaya zorlamıştır. Türkiye ise bu ülkelerden sadece birini teşkil etmiştir.

Kuruluşundan bu yana yönünü “Batı” olarak belirleyen Cumhuriyet Türkiye’si için ortaya çıkan bu yeni düzen, çok partili demokratik hayata geçiş kapı aralamasının yanı sıra Kapitalist Batı Blok’u içinde yer alınması için önemli bir fırsat ve zorunluluk olarak kendini göstermiştir. Başka bir ifadeyle bir taraftan Sovyet tehdidi diğer taraftan Almanya’nın savaştan mağlup çıkması sonucu

dünya arenasında yalnız kalabilme ihtimali, Türkiye'nin yönünü Hür Dünya'ya çevirmesine ve çok partili hayata kapı aralamasına neden olmuştur. Söz konusu süreçte ise liberalleşmeye yönelik pek çok adım atılmıştır. Özellikle 13 Haziran 1946 tarihinde Matbuat Kanunu'nun 50. maddesinde değişikliğe gidilmesiyle pek çok gazete ve mecmua yayımlanmaya başlanmıştır. Bu dönemde, unutulmuş "sivil toplumun" kendine yer bulması sonucu "sivil muhalefet" boy göstermiştir. İlk liberal sivil muhalefet "Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti (HFYC)" etrafında toplanan entelektüeller tarafından gerçekleştirilmiştir. Cemiyet tarafından çıkarılan ve sahibinin Ali Fuat Başgil olduğu anlaşılan "Hür Fikirler" mecmuası, "demokrasi ve özgürlük" değerleri etrafında dönemin liberal figürlerini bir çatı altına toplaması bakımından önemli bir işlevi yerine getirmeye çalışmıştır.

Bu çerçevede çalışmanın temel amacı, çok partili demokratik siyasal hayata geçiş sürecinin ilk liberal sivil teşekkülü kabul edilen Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nin (HFYC) yayım organı olan "Hür Fikirler" mecmuasının, hem Türkiye'deki liberal düşüncenin evrimiyle ilişkisi hem de dünyada liberalizmin gelişimi arasındaki bağlantısı kurularak görüşünün ortaya çıkarılması suretiyle Türk liberal düşüncesinde bir kırılmaya neden olup olmadığının, onun gelişimine ne gibi katkı sağladığının ya da nasıl bir ket vurduğunun, ortaya çıkarılmasıdır. Ayrıca mecmuanın yayımlandığı dönem şartlarında liberal düşüncenin toplum nezdinde karşılık bulması ile yayılmasına katkı sağlaması bakımından "hedefinin ve çabasının" ortaya çıkarılmasına odaklanılmıştır.

Yukarıda ifade edilen amaca ulaşmak bağlamında formüle edilen araştırma soruları şu şekildedir:

1. Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nin (HFYC) yayım organı olan "Hür Fikirler" mecmuasının kendinden önceki hem Tanzimat ve II. Meşrutiyet hem de tek parti döneminde liberal cemiyet, düşünür ve düşüncelerle ilişkisi nedir?, Türkiye'deki liberal düşüncenin evrimi ile bağlantısı nedir?, Türk liberalizmi içinde nasıl bir boşluğu doldurmaktadır?,
2. "Hür Fikirler" mecmuası yayımlandığı dönemde dünyada değişen siyasi konjonktürün etkisinde kalıp benzer istikamette mi yol almıştır yoksa farklı bir liberal kabul ediş içerisinde mi olmuştur?, Mecmuanın dönem itibarıyla sahiplendiği liberal söylem nedir?, Kendinden önceki liberal düşüncenin savunusuna ne şekilde bir değiştirici, dönüştürücü etki yapmıştır?,
3. "Hür Fikirler" mecmuası yayımlandığı dönemde sahiplendiği liberal misyonla Türk liberal düşüncesinin gelişmesine katkı mı sağlamıştır veya geliştirmesine engel mi teşkil etmiştir?.

Bu doğrultuda çalışmanın temel hipotezi, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nin (HFYC) yayım organı olan "Hür Fikirler" mecmuası etrafında, kendinden önceki dönemlerdeki mecmulardan farklı olarak liberal muhafazakâr ile sosyal liberalleri de içine alarak toplandığı ve 20. yüzyılın ilk yarısında liberalizm teorik, pratik açıdan yaşadığı kriz/bunalım sonrası değişen konjonkturen etkilenen fakat esas itibarıyla "klasik liberal geleneği" sahiplenen bir çizginin izlendiğidir.

Mecmuada, Cumhuriyet dönemi öncesi Türk liberalizmi içinde “klasik liberal teoriyi” sahiplenilmesi bakımından sürekliliği içermenin yanı sıra diğer dönemlerden farklı olarak hem sadece “liberal değerlerin” savunusunu yapması hem de “*demokrasi ve özgürlük*” değerleri altında bir araya gelinip, demokratik meşru sistemin kurallarının kabul edildiği “*ortak bir felsefi zemin*” oluşturulmaya çalışması bakımından tarihi bir misyonu üstlenmiştir. Ayrıca Cumhuriyet döneminde mecmuayı özgün kılan bir başka argüman, bir cemiyet tarafından desteklenmek suretiyle liberal entelektüel kesimin genel siyasi doktrininin yansıtan ilk mecmua olması ve 1990’lı yılların başına kadar ikinci bir örneğinin görülmemesidir.

İlk alt hipotez, mecmuada “*ortak felsefi zeminin*” bir neticesi olarak liberalizmin siyasi veçheleri klasik değerler özelinde savunulurken iktisadi yönden dönemin 1929 Ekonomik Bunalımı sonrası dünyada kabul gören sosyal refah devleti politikalarının etkisinde kalan bir liberalizm anlayışının varlığının söz konusu olduğudur. Bunun yanı sıra liberal muhafazakâr yaklaşımın izlerini de görmek mümkündür. Ayrıca önceki dönemlerde Türk liberal düşüncesinde tartışmaların odağını Kıta Avrupası teşkil ederken mecmuanın yayın hayatına girmesiyle ABD’nin II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada yükselişe geçen gücü ile Soğuk Savaş sebebiyle “*Anglo Sakson tarzı demokrasi ve özgürlük*” rejimi Türkiye için uygun bir model olarak kabul görmüştür. Böylece “demokrasi ile liberalizm” mevzusu “*cumhuriyetçi*” paradigmadan uzaklaştırılmak suretiyle “*özgürlükçü*” bir Anglo Sakson modeline yaklaştırılmaya çalışılmıştır.

Bir diğer alt hipotez ise mecmuanın Türk modernleşme düşüncesinin yön değiştirmekte olduğu bir dönemde liberal fikirleri sahiplenerek daha öncesi dönemde yaşanan fikir ayrılıklarının demokratik meşru sistemin kurallarının kabul edildiği “*ortak bir felsefi zemin*” oluşturmak suretiyle makul ve medeni ölçüde konuşabilen hürriyetperver/özgürlükçü demokratik entelektüellerin çekim merkezi haline getirme görevini üstlendiğidir. Hem Osmanlı Devleti’nin son döneminde hem tek partili dönemde farklı liberal algılayışlar özelinde partiler, cemiyetler ve düşünürler tarafından savunulan liberal düşüncenin, çok partili demokratik siyasal hayata geçiş sürecinde farklı olarak “*demokrasi ve özgürlük*” değerleri etrafında dönemin liberal figürlerini “*ortak bir cemiyet/mecmua*” altında toplanılmasına “öncülük” etmesidir. Başka bir ifadeyle çok partili hayatta geçildikten sonra liberal değerleri sahiplenilen entelektüellerin benzer amaç etrafında toplanmasına öncülük etme rolü açısından Türk liberal düşüncesine önemli bir katkı sağlamıştır.

Çalışma, ifade edilen araştırma soruları ile hipotezler özelinde teorik bir zemine dayanmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın temel yöntemi; “*tarihsel araştırma yöntemi ve içerik analizi*”dir. “*Tarihsel araştırma yöntemi*”; kavramlaştırma ile kuram meydana getirmeyi güçlendirerek farklı kültürel bağlamlara veya tarihsel olaylara bakılması suretiyle toplumlar nezdinde nelerin ortak, benzersiz olduğunu anlamak ve uzun süreli toplumsal değişim için tüm toplumsal sistemleri karşılaştırmak gayesine uygundur (Orak, 2020: 1). “*İçerik Analizi*”; yazılı, sözel ile diğer materyallerin kapsadığı mesajın, dilbilgisi ve(ya) anlam açısından sistematik, nesnel şekilde sınıflandırılması ve sayılara dönüştürülmesi, en sonunda çıkarım olarak ortaya konmasıdır. Kod-Kategori-Tema sistemine dayanmaktadır. Öncesinde saptanan kavramlara göre oluşturulan

kodlamanın, araştırmanın özünü teşkil eden bir kuramsal ve kavramsal çerçevenin çizildiği araştırmalarda geçerliliği vardır. Kategori, kodlar arasında ortak yönler bulmaya çalışmaktadır. Kodlar birleşerek kategori oluşturulmaktadır. Tema, araştırmada kategoriler birleştirilerek daha genel bir başlık olan temalar oluşturulmaktadır. Güvenilirlik, farklı araştırmacılar tarafından elde edilen sonuçlar arasındaki korelasyona bakılıp yapılırken geçerlik, araştırmanın amaç ile araçları arasındaki uyuma dayanmaktadır. İçerik analizinde, ulaşılan sonuçların doğruluğunu yansıtmak amacıyla “doğrudan alıntılara” yer verilmektedir (Yalçın, 2019: 6-16). Söz konusu yöntemler kullanılmak suretiyle araştırma soruları ve hipotezleri sınanmıştır.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da sınırlılıkları bulunmaktadır. En genel sınırlılık, çalışmada sadece Osmanlı Devleti’nin son dönemi, tek parti ile demokrasiye geçiş dönemindeki liberal düşüncenin tarihsel seyri ele alınmış ve incelenmiştir. Sonraki süreç, tezin sınırlarını çok zorlayacağından incelenememiştir. Ayrıca yalnızca mecmuada yayımlanan beyannameler, telif ve tercüme eserler incelenmiştir. İkinci sınırlılık, cemiyet üyelerinin hiçbirinin hayatta olmaması nedeniyle mülakat, görüşme vb. teknikler kullanılmak suretiyle birincil şahıslardan faydalanılamamasıdır.

Çalışmayla ilgili literatür incelemesinin sunulması konunun özgünlüğünün ortaya çıkarılması bakımından önemlidir. “Hür Fikirler Cemiyeti (HFYC)” ile ilgili ilk çalışma, Hüseyin Sadoğlu’na ait olan “Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Liberalizm” kitabında yayımlanan 2005 yılında kaleme aldığı “*Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*” adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada HFYC hakkında genel bilgilere, faaliyetlerine, savunduğu düşüncelerine yer verilmiş ve çıkarımlarda bulunulmuştur. Sonrasında yapılan çalışmalar ise Kürşad Birinci’ye ait olan 2006 yılında kabul edilen “*Erken Dönem Türk Demokrasisinde (1946-1950) Liberal Arayışlar Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*” adlı yüksek lisans tezi ve aynı yazara ait olan 2017’de yayımlanan “*Terakkici Muhafazakâr Bir Mütefekkirin Sivil Toplum Tecrübesi: Hür Fikirleri Yayma Cemiyet*” adlı makaledir. Her iki çalışmada cemiyet klasik liberal öğretisi üzerinden irdelenmiştir. Cemiyet içinde yaşanan dağılma süreci üzerinde durulmuş, kurucular arasında liberal farklılıklar olduğu ifade edilerek bunun sonraki dönemlerde de devam ettiği savunulmuştur. Bir diğeri, Liberal Düşünce Topluluğu (LDT) tarafından 22 Aralık 2018 tarihinde gerçekleştirilen “*Fikir Tarihimizde Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*” adlı sempozyum sonrası Özlem Çağlar Yılmaz tarafından yayına hazırlanan sempozyum tebliğleri kitapçığında Hamit Emrah Beriş tarafından kaleme alınan “*Liberal Bir Sivil Toplum Kuruluşu: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*” ile Kürşad Birinci’ye ait olan “*Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*” adlı bildiri çalışmasıdır. Söz konusu bildiri çalışmalarında benzer şekilde cemiyete ait bilgilere, kurucuları özelinde yaşanan sürece, dönemsel olaylara yer verilerek liberal bir cemiyet olarak dönemde önemli bir fonksiyonu yerine getirildiği vurgulanmıştır. 2019 yılında yayımlanan Yakup Kaya ve Rezzan Yücer’e ait olan “*Türkiye’de Liberalizm Hareketlerine Öncü Bir Model Olarak Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti (1947-1950)*” adlı makale çalışması ise diğer iki makaledeki bilgilerin bir derlemesini içermektedir. Diğer bir çalışma, Canan Tercan tarafından hazırlanan ve 2021 yılında kabul edilen “*Türkiye’de Liberaller Arası Ayrışma Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Ve Liberal Düşünce Topluluğu*

Örnekleri” başlıklı doktora tezidir. Burada, LDT içinde vuku bulan kırılma daha öncesinde HFYC’de yaşanmış olan ayrışmayla ilişkilendirerek açıklamıştır. HFYC ile LTD karşılaştırarak kurucular arasındaki liberal farklılaşmaya değinilmiş ve her iki cemiyette yaşanan ayrışma süreci “iktidara yakınlık ve karşıtlık” ekseninde açıklanmıştır. LDT’te kalan ve ayrılan liberallerle mülakat yapılarak söz konusu ayrılık süreci anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

“Hür Fikirler” mecmuasına ait çalışmalara bakıldığında, bunların doktora tezinin sürdüğü süreçte kaleme alındığı görülmektedir. Mecmuaya ait ilk çalışma, Davut Dursun tarafından 2017 yılında kaleme alınmış olan *“Ali Fuad Başgil’in Hür Fikirler Mecmuası”* adlı makaledir. Burada, sadece Başgil’in mecmuadaki beş makalesinin çözümlenmesi yapılmış ve mecmuadaki makalelerin kim tarafından hangi sayıda yazıldığı gibi bilgilerine yer verilmekle yetinilmiştir. Diğer bir çalışma, 13-14 Ekim 2017 tarihinde düzenlenen *“Vefatının 50. Yıldönümünde Bir Düşünce İnsanı Olarak Ali Fuat Başgil ve Siyasi Mücadeleleri”* adlı sempozyumda İlknur Tatar Kırılmış tarafından sunulan *“Hür Fikirler Mecmuasında ‘Dil Meselesi Beyannamesi’ Çerçevesinde Yapılan Tartışma ve Tekliflerin Yeni Lisans Hareketiyle Karşılaştırılması”* adlı bildiridir. Bu bildiride, 1911’de Türkçenin ilim dili olarak kullanılmasına yönelik tartışmalar sonucu meydana gelen kutuplaşmanın, yenilikçi-gelenekçi, 1946 yılına gelindiğinde Türk Dili Kurultayı’nda kabul edilen hükümler nedeniyle daha da derinleştiği üzerinde durulmuştur. 11 Nisan 1911 tarihinde *“Genç Kalemler”* mecmuasında *“Yeni Lisan”* adı altında bir makaleler serisi yayımlandığı, burada Türkçeye ait farklı problemlerin işlendiğini belirtmiştir. Bu mecmuada ayrıca Türkçenin değiştirilmesine dair itiraz niteliğinde olan bir beyannamenin yayımlandığını vurgulamıştır. Otuz yedi yıl sonra *“Hür Fikirler”* mecmuasında benzer misyonla bir beyanname yayımlandığı dile getirilmiş, bildiride beyannamelerin içerik analizi yapılarak benzer ve farklılaşan yönleri üzerinde durulmuştur. Bir diğer çalışma, aynı sempozyumda İlyas Sucu tarafından *“Hür Fikirler Mecmuası’nın Türk Düşünce Tarihindeki Yeri”* adıyla sunulan bildiridir. Bu çalışma sonradan yazar tarafından 2020 yılında, *“İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Modernleşmesindeki Aks Değişiminin İzleri: Hür Fikirler Mecmuası”* adıyla makale şeklinde yayımlanmıştır. Söz konusu çalışmalarda, HFYC ve mecmua tanıtılarak faaliyetleri ekseninde açıklamalarda bulunulmuştur. Benzer şekilde cemiyet ve mecmua hakkında bilgiler verilmiştir. Kurucular arasındaki farklı liberal algılayış tarzları sonucu cemiyetin dağıldığına vurgu yapılmış ve mecmuanın içerik analizine kısmi olarak yer verilerek diğer çalışmalardan farklı olarak muhafazakâr yönünün olduğu üzerinde durulmuştur. Başka bir çalışma, yine aynı yıl Atıl Cem Çiçek ve Gökbörü Önalp tarafından kaleme alınan *“Çok Partili Siyasal Hayatın İlk Yıllarında Liberal Bir Çıkış: Hür Fikirler Dergisi ve Ali Fuad Başgil”* adlı makaledir. Diğer çalışmalarda olduğu gibi burada da genel olarak cemiyet hakkındaki bilgilere yer verilmiş ve sonrasında mecmua, klasik liberal öğreti ekseninde bir makalenin sınırları ölçüsünde analiz edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca 2010 yılında Cangül Örnek tarafından hazırlanan *“1950’li Yıllarda ABD İle Buluşma: Anti-Komünizm, Modernleşmecilik ve Maneviyatçılık”* başlıklı doktora tezinde *“Anglo-Amerikan Modeli Demokrasi Ve Özgürlük: Hür Fikirler”* alt başlıklı kısımda, sadece konu ile bilgi verilerek mecmuanın dönem itibarıyla Anglo Sakson tarzı özgürlük ve demokrasi rejimini benimsediği belirtilmiş ve kurucuları ile ayrılık

sürecinden bahsedilmiştir. Fakat mecmuanın içerik analizine dair bir bilgiye yer verilmemiştir. Çalışmada ABD'nin konu edinilip, Türkiye'deki etkisinin gösterilmeye çalışıldığından “Hür Fikirler” mecmuasına bilgi amaçlı değinildiği görülmüştür.

Görüldüğü üzere gerek cemiyetle gerekse de mecmuayla ilgili yapılan hiçbir araştırma, bu çalışmanın amaç ve yöntemine sahip değildir. Ayrıca diğerlerinden farklı olarak HFYC'nin incelenmesinde mecmua içinde yer alan bilgilerden yararlanılmıştır. Bununla birlikte mecmuanın analizini yapan herhangi bir yüksek lisans ve doktora tezi bulunmamaktadır. Bu açıdan çalışma, Türk liberal düşüncesinde ihmal edilmiş, görmezden gelinmiş bir dönemde hayat bulan bir cemiyet ile mecmuanın ortaya çıkarılmasına, böylece önemli bir boşluğun doldurulmasına vesile olacağı ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın Türkiye’de çok partili demokratik siyasal hayata geçiş döneminin ilk liberal sivil teşekkülü olarak kabul edilen HFYC’nin yayım organı olan “*Hür Fikirler*” mecmuasını konu edinmesi açısından özgün yönleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Türkiye’de farklı liberal algılayışa sahip entelektüellerin “ortak bir felsefi zeminde” buluşmasını sağlayan ilk cemiyet olan HFYC’nin yayım organı olan mecmuayı ayrıntılı olarak ele alıp, inceleyen herhangi bir yüksek lisans ve doktora çalışması olmamasıdır. Çalışmanın özgün yönlerinden bir diğeri ise Cumhuriyet döneminde, bir cemiyet tarafından desteklenmek suretiyle liberal entelektüel kesimin genel siyasi doktrininin yansıtan ilk mecmuanın ortaya çıkarılmasına vesile olmasıdır. Ayrıca Türkiye’de liberalizmin bir fikir hareketi olarak neden gelişemediği başka bir ifadeyle entelektüel bir oluşum olarak niçin geri kaldığının anlaşılmasının ipuçlarını vermektedir. Cemiyet ve mecmuanın sahiplendiği “*demokrasi ve özgürlük*” değerleri altında bir araya gelinip, demokratik meşru sistemin kurallarının kabul edildiği “*ortak bir felsefi zemin*” oluşturma misyonu, çok partili demokratik siyasal hayat döneminde benzer amaçla yola çıkan liberallere “öncülük” etmiş olsa da bunun başarılammamasının sancıları benzer şekilde yaşanmıştır. Bu açıdan çalışma, çok partili demokratik siyasal hayat döneminde söz konusu felsefi farklılık özelinde ve benzer misyonu gerçekleştirmek amacıyla çıkılan süreçte yaşanan sancuları ortaya çıkaracak ve yayımlanan mecmuaları (“Forum, Yeni Forum, Liberal Düşünce Dergisi”) inceleyip, çalışma yapacak bilim insanlarına katkı sunma potansiyeli taşımaktadır. Böylece HFYC ve “*Hür Fikirler*” mecmuasının kendine biçtiği “ortak felsefi zeminde buluşma” misyonunun “ne kadar” önemli olduğunun ve bunun başarılammamasının sonraki süreçteki durumu gösterilerek literatüre katkı sunulmuş olacaktır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümde, liberalizmin Batı’da ortaya çıkışı ve gelişiminin kavramsal, kuramsal ve tarihsel olarak incelenmesine odaklanılmıştır. İlkte, liberalizmin teorik ve kavramsal çerçevesi üzerinde durulmuştur. Sonrasında teorinin Batı’da doğuşu ve gelişimi; Orta Çağ’da ekonomik, siyasi ve sosyal düzeninin çözülmeye başlaması sonucu gerçekleşen Rönesans Dönemi, Reform Hareketleri ile Coğrafi Keşifler, Avrupa’da yeni bir dönemi simgeleyen Aydınlanma Felsefesi, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi süreçleri esas alınarak ayrıntılı olarak irdelenmiştir. Ayrıca liberal teoriyi şekillendiren, Kıta Avrupası ve Anglo Sakson gelenek özelinde düşünürlerin fikirlerine yer verilmiştir. Liberalizmin genel konsensüse dayalı temel ilkeleri,

(“bireycilik, özgürlük, ekonomik düzen, devlet anlayışı”), klasik ve sosyal liberal teori özelinde karşılaştırılmak suretiyle açıklanmıştır. Özetle bu bölümde, liberalizmin teorik örgüsünün pratikte nasıl şekillendiği ve ortaya çıkan farklılıklar üzerinde durulmuştur. Liberalizmin tarihsel gelişim sürecinde gelişen farklı liberal yaklaşımlara yer verilmiştir. Liberalizmin, “düşüş, yükseliş” özelinde yaşamış olduğu süreç bütün ayrıntısıyla ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde, liberal düşüncenin Batı’daki gelişim süreci, anlamı ve temel dinamiklerinin Türkiye’ye yansıyan yüzünün ortaya çıkarılmasına çalışılmıştır. Başka bir ifadeyle Batı’da uluslaşma dönemiyle burjuvazinin iktisadi ve siyasi iktidarı ele geçirme sürecinde teorik ve pratik açıdan iç içe gelişen liberal teorinin, Türkiye gerçeğindeki temel dinamikleri ile gelişimi incelenmiştir. Bu minvalde ilk olarak, liberal düşüncenin Osmanlı Devleti’nde, akabinde tek parti döneminde ve sonrasında çok partili hayata geçiş sürecinde “nasıl” bir seyir izlediği ile bunun ortaya çıkardığı “yeni durumlar” üzerinde durulmuştur. Türk liberal düşüncesinde ortaya çıkan iki farklı liberal algılanış tarzının düşünürler, düşünceler, cemiyetler ve mecmualar özelinde dönemsel olarak “nasıl” sahiplenildiği yaşanan gerilimler, kabuller ve ayrılıklar üzerinden irdelenmesine odaklanılmıştır.

Üçüncü bölümde, ilk olarak HFYC’nin iki farklı liberal algılayış tarzına sahip entelektüellerce nasıl bir araya gelinerek kurulduğu incelenmiştir. Sonrasında ise cemiyetin felsefesi, kurucu ilkeleri, amacı, prensipleri, faaliyet ve neşriyatı üzerinde durulmuş, cemiyetin günün meselelerine bakış açısı irdelenerek kurucuları arasında vuku bulan fikir ayrılığının “nasıl” bir süreç sonucunda gerçekleştiği ve yol ayrımının “ne şekilde” vuku bulduğu detaylıca açıklanmıştır. Ardından söz konusu ayrılık sonrasındaki süreç ve cemiyetin faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın temel gövdesini oluşturan kısımda, “*Hür Fikirler*” mecmuasının içerik analizi detaylı olarak yapılmıştır. Belirlenmiş temalar ve alt temalar altında mecmuanın liberal söylemi bütün ayrıntılarıyla irdelenerek ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde, her üç bölümde ortaya konan bilgiler ile elde dilen bulgular bir bütün olarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir. HFYC’nin yayım organı olan “*Hür Fikirler*” mecmuasını Türk liberalizmi içerisinde özgün kılan özelliklerin neler olduğu, nasıl bir boşluğu doldurduğu, sonraki süreçlere olan katkısına ve engellerine değinilmek suretiyle bir takım çıkarımlara yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. LİBERALİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİNİN KAVRAMSAL, KURAMSAL, TARİHSEL ÇERÇEVESİ

Türk liberal düşünce tarihi içerisinde “Hür Fikirler” mecmuasının yerini, önemini irdelerken liberalizme yönelik farklı kavramsal ve kuramsal yaklaşımları incelemek gerekmektedir. Ayrıca dünyadaki tarihsel gelişimine bakılarak Anglo Sakson ve Kıta Avrupa’sı geleneğini şekillendiren olayları, felsefî ve temel değerler arasında bağlantı kurarak incelemek yapılacak analiz için önem arz etmektedir.

Söz konusu doğrultuda çalışmanın bu kısımda, literatürdeki kavramsal ve kuramsal yaklaşımların verilmesi, tarihsel süreçler, temel kabuller, etkileşimler üzerinden liberalizmin farklı iki gelenek özelinde benzer ve farklılaşan yönlerinin ortaya konulması, ayrıca “Klasik, Sosyal (Eşitlikçi/Modern), Yeni Liberalizm/Neo-Liberalizm” ayrımı esas alınarak tarihsel analizinin yapılması hedeflenmektedir.

1.1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve: Etimolojik Anlam, Farklı Tanım ve Türler

Liberalizm, siyasal terminolojide kullanılan diğer pek çok terime oranla nispeten yenidir. İlk olarak nasıl ortaya çıktığı konusunda farklı iki görüş vardır. İlki, liberalizm kavramının Latince olmakla beraber İspanyolcadan türeyerek İngilizceye geçtiği, ilk kez 19. yüzyılın başlangıç dönemlerinde siyasal literatüre girdiği yönündedir. Diğeri ise Smith’in “Milletlerin Zenginliği” adlı eserinde kullandığı “liberal ihracat ve ithalat sistemi” tabiri şeklindedir (Yayla, 2015: 27).

Avrupa’da 14. yüzyılda kullanılmaya başlayan liberalizm çok farklı anlamlar ifade etmektedir (Heywood, 2005: 23). Kökeni, Latince “liber” sözcüğüne dayanan liberalizm İspanyolcadan türeyerek İngilizcede “free (özgür)” sözcüğüne karşılık gelmektedir (Grigsby, 2002: 87-88). Aktan (1995: 3), buradan bile liberalizmin özgürlüğü savunan düşünce olarak tanımlanabileceğini savunmuştur. Heywood (2005: 23), söz konusu düşünceyi destekler nitelikte “liber” sözcüğünün İspanyolcada insanların esir olmadığı yahut herhangi feodal beyin kontrolü altına giremeyeceği anlamına geldiğini kısaca “özgür insanı” işaret ettiğini vurgulamış ve sosyal bir tavır olarak kavramın “açıklık ve açık fikirlilik yanlısı” olma manasına geldiğinin altını çizmiştir. Liberalizm kavramı zamanla özgürlüğün savunusunu merkeze alan bir ideolojiye dönüşmüştür. Yayla (1991: 33), liberalizmin özgürlükle olan bağlantısını dikkate alarak ortaya çıkışından gelişim süreci boyunca temel talebin özgürlüğün bütün dallarıyla kazanılması ile korunması olduğunu ifade etmiş ve

liberalizmi, “salt özgürlükçü siyasal, ekonomik ve sosyal sisteme dayanan kavram” şeklinde tanımlamıştır. Bu bakış açısı özelinde liberalizm özünü “bireyin özgürlüğü ve özerkliği” oluşturduğu görülmektedir.

Siyasal terminolojiye girişi ise 19. yüzyılın başlarında (Yayla, 2015: 27) gerçekleşen liberalizm, İspanyolların İngiltere’yi düşünerek (Sartori, 1993: 405) milli olmayan politikaları belirtmek amacıyla kötü manada ve suçlayıcı şekilde kullanılmıştır. Zamanla söz konusu durum değişmiş ve İngiltere kökenli politikaları niteleme amacına hizmet etmiştir. Ayrıca “Lockecu parlamenter monarşi” anlayışını destekleyen milletvekilleri “liberales” şeklinde adlandırılmıştır (Yayla, 2015: 27). Siyasi manada terim ilk olarak 1810-1820 yıllar arası İspanya’da krala karşı olanları betimlemede (Yılmaz, 2002: 31), Fransa toplumunda ise “seküler anayasal düzen ile hür basını” desteleyenleri tanımlamada kullanılmıştır. İngiltere’de, Whigler (ılımlılar) Başbakan Tory tarafından olumsuz (radikal/cumhuriyetçi) anlamında liberal olarak ifade edilmiştir. Zamanla terim tüm Avrupa’ya yayılarak ayırt edici olan siyasi bir pozisyona karşılık gelmiştir. Sonrasında ise “*Bırakınız yapınlar, Bırakınız geçsinler!/(Laissez faire, Laissez passer!)*” sözünün yerine geçerek (Heywood, 2005: 16) “basın, fikir ve ifade özgürlüğünü, özel mülkiyeti” (Yayla, 2015: 28) savunuların adlandırılmasında kullanılmıştır.

Liberalizmin tanımlarına bakıldığında, Batı düşüncesinde ortaya çıkan ve gelişen liberalizmin melez yapısı nedeniyle birbirinden farklı tanımlarının yapıldığı ve bu nedenle pek çok çeşidinin olduğu görülmüştür. Söz konusu tanım farklılıkları, liberalizmin temel ilkeleri üzerinde yapılan tercihe göre şekillenmiştir. Liberalizmin siyasi veya iktisadi mi bir doktrin olduğu, bunun öncesinde ise bir doktrin/öğreti, ideoloji mi olduğu tartışmalı olduğundan liberalizmin tanımlanması bunlardan birinin tercihi üzerine yapıldığı gibi, bazı tanımlama çalışmaları ise liberalizmin “ne olduğu” değil “ne olmadığı” üzerinedir. Örneğin Erdoğan (1999: 8), liberalizmin normatif bir toplumsal projeyi içermediğini başka bir ifadeyle toplumu devrimsel olarak dönüştürmek isteyen bütün ideolojilere karşı olduğundan kesinlikle ideoloji olarak algılanmaması, bunun yerine bir ilkeler bütünü ve siyasi doktrin olarak görülmesi gerektiğini savunmuştur. Yayla (2009: 47) aynı görüşü paylaşmış ve “*Liberalizm bir din değildir tabii ki; yahut da dini bir nitelik kazanma potansiyeline sahip bir ideoloji değildir. ...liberalizm belki bir özgürlük teorisi olduğu söylenebilir*” ifadeleriyle desteklemiştir.

Liberalizmin pek çok tanımı yapılmıştır. Yayla (2015: 38) klasik liberalizmi; toplumcu anlayış yerine bireyciliği, pozitif özgürlüğü değil negatifi, zorba ve müdahaleci devlet yerine sınırlı ve sorumlu olanı, yeniden dağıtımcı sosyal adalet anlayışı yerine piyasa tarafından kendiliğinden oluşan adalet düşüncesini savunan düşünce sistemi şeklinde birbirinin karşıtı sözcükleri kullanarak tanımlamayı tercih etmiştir. Sabina, liberalizmi komünizme ve faşizme karşı bir siyasal teori olarak görmüş, Mises ise “liberalizm bir politik teoridir” ifadelerini kullanmıştır. Liberalizmi iktisadi bir doktrin olarak gören yazarlara bakıldığında sayılarının bir o kadar çok olduğu ve de Kamu Tercihi, Chicago ve Avusturya Okulu vb. ekollerin liberalizmle türdeş görülmesinin bu nedenden kaynaklandığı belirtilmektedir (Yayla, 2015: 28-29). Liberalizmin “neyin karşısında” olduğuna

gelince ise ister feodal, monarşi ve askeri isterse de cemaatçi, dinsel hiç bir mutlakîyetçi düşünce ve kurumun (Marshall, 1999: 456) varlığı kabul edilmemiştir. Şenel (1995: 1-2), liberalizmin özgür ve serbest siyasal veya dinsel düşünceden yana olduğunu belirterek komünizm, faşizm, sosyalizm vb. totaliter rejimlerin karşısında yer aldığını vurgulamıştır. Aktan (1995: 4), rasyonel bireylerin ekonomik ve siyasal alanda temel haklarını ve özgürlüklerini garanti alarak piyasanın doğal akışına bırakılması, devletin bu alana müdahalesinin asgari düzeye indirilmesi olduğunu ifade etmiştir. Raico (2011: 69), liberalizmi piyasada engelin olmadığı, özel mülkiyetin, basın ile din özgürlüğünün anayasal olarak güvence altına alındığı, hukukun hâkimiyetinin teminat olarak görüldüğü, serbest ticaretin esas alındığı uluslararası barış ve güvenliği savunan düşünce sistemi olarak tanımlamıştır. Burada unutulmaması gereken husus, liberalizm için önemli olanın bireysel özgürlük olduğu ve onun kısıtlanması yönünde yapılacak tüm engellemelerin yok sayıldığıdır.

Yayla (1992: 13-16), liberalizm kavramının yeknesak bir düşünce olarak kalmadığını, ortaya çıkışından itibaren zamanla kendi içinde büyük bir çeşitlilik ve canlılık gösterdiğini vurgulayarak pek çok türünün olduğunu ifade etmiştir. Bu çerçevede, liberalizmin düşünürlerce nasıl sınıflandırıldığına bakmak gerekmektedir. Heywood (2014: 43), klasik ve modern olmak üzere iki liberalizm türünden söz etmektedir. Klasik liberallerin ana tema olarak “bireyciliği”, sonrasında ise “negatif özgürlük, piyasa ekonomisi, minimal/gece bekçisi devlet” ilkelerini sıraladıklarını belirtmiştir. Modern liberallerin, bireyin kendisini gerçekleştirmesinde devlet müdahalesini gerekli gördüğünü ifade etmiştir. Ayrıca klasik liberal iktisadın güncellenmiş versiyonu olarak telakki ettiği bir başka liberal pozisyonu, neo-liberalizmi, dile getirmiştir (Heywood, 2005: 65-70). Heywood’un sınıflandırmasını kullanan Erdoğan (2005: 25) ise bu ayrım öncesinde liberal pozisyonları “kapsayıcı ve siyasi” olmak üzere ikiye ayırmıştır. Kapsayıcı liberalizmin, savunduğu temel öncülleri kapsayıcı bir dünya görüşü olarak gördüğünü, buna bağlı olarak “iyi hayata” ilişkin maddi ve kuşatıcı değerler atfettiğini belirtmiştir. Siyasi liberalizm ise kapsayıcı ahlâki idealler yerine siyasi ilkelere sahip olduğunu, başka bir ifadeyle liberalizmi asgari bir ahlâki içerikle tanımlamaya çalıştığını vurgulamıştır.

Yayla (2015: 33) ise tarihi gelişim süreci ile sosyal şartlar bağlamında ülkelerin liberalizmleri arasında farklar olduğunu, bu nedenle İngiliz, Fransız ve Alman liberalizmlerinin öğretisi ve uygulama açısından farklı gerçekliklere tekabül ettiğini savunmuştur. Cranston (1998: 92-95), İngiliz liberalizminin dış zorlama ve müdahale olmaması anlamında “negatif özgürlük” anlayışında temellenen sınırlı devlet düşüncesine dayandığını belirtmiştir. Fransız liberalizminin ise “Lockecu liberalizmin” yanı sıra Rousseau’nun savunduğu “pozitif özgürlük” anlayışında temellenen “etatist liberalizm” akımında şekillendiğini, Alman liberalizminin eski ve yeni gelenekte iki farklı istikamette yol aldığını ifade etmiştir. Eski geleneğin doğal hukuk, doğal haklar ve sınırlı devlet etrafında şekillendiğini belirtmiş, yeni gelenekte ise Rechtsstaat (hukuk devleti) ilkesinin geçerli olduğunu ve devlet birey üzerinde konumlandırılarak pozitif özgürlük anlayışı doğrultusunda geliştiğini vurgulamıştır.

Benzer ayrım, liberal öğretinin gelişiminde ortaya çıktığı coğrafyanın kendine has düşünce geleneği ve karakteristik özelliğinin etkili olduğunu düşünen Hayek (1999: 171-172) tarafından yapılmış olan “sahte ve gerçek liberalizm” sınıflandırılmasında görülmektedir. Liberal geleneğe, Kıta Avrupası ve İngiltere kökenli iki farklı çizginin olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, 17. yüzyılın sonlarından başlayarak İngiltere’de fikri olarak biçimlenen ve siyasal düzene tekabül eden “gerçek liberalizmin” yanı sıra, Kıta Avrupası geleneğine dayanan ikinci bir yaklaşım olan “sahte liberalizm” bulunmaktadır. Bu iki yaklaşımın birbirinden farklı felsefi temellere sahip olduğunu belirtmiş ve “bireyin özgürlüğü ile hukukun üstünlüğü” öncüllerini esas alan İngiltere kökenli gerçek liberalizmin Amerikan siyasetinin de temelini teşkil ettiğini vurgulamıştır. Sahte liberalizm dediği ikinci yaklaşımın öncelikle gerçek liberal geleneği taklit ederek yola çıktığını, sonrasında Fransa’daki “kurucu rasyonalizm/Kartezyenizm” anlayışının etkisiyle sosyal refah devleti, sosyal liberalizm, özelinde farklı bir anlayışla şekillendiğini savunmuştur.

Söz konusu ayrımları çeşitlendirmek mümkündür. Sandel (1984: 4), “Amerikan komüniteryan” ve “haklara dayalı liberalizm” ayrımı yaparak, ikinci türü ayrıca “eşitlikçi ve liberteryen” şeklinde farklı bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Bellamy (1992: 219-248), savunusunu Dworkin, Hayek, Nozick vb. düşünürlerin üstlendiği “tarafsız (neutralist) liberalizm” ve Walzer ve Raz’ın temsil ettiği “komüniteryan liberalizm”; Barry (2004: 20) ise “ahlâki ve çağdaş liberalizm” sınıflandırılması yapmıştır.

Son olarak bir başka ayrım, liberalizm kavramının 20. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) meydana gelen anlamsal değişim sonucu sol düşüncenin savunusunu yapanların liberal olarak adlandırılması nedeniyle klasik liberal geleneği izleyenlerin, bu liberallerden kendilerini ayırmak için kullandıkları (Yayla, 2004: 141) “liberteryenizm”dir. Savunucularına yönelik “liberteryen” tabiri kullanılmaktadır. Başka bir ifadeyle liberteryen terimi, 1960’larda ABD’de sosyal demokrat düşünceye kaymış liberal gelenekten kendilerini farklılaştırmak arzusunda olan felsefeci, ekonomist ve siyaset bilimciler tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Barnett, 2007: 9). Liberteryenizm Mises, Hayek, Rand, Rothbart, Friedman, Nozick vb. düşünürlerin görüşleri doğrultusunda şekillenmiştir. Belli başlı özellikleri ise; kendi sorumluluklarını bilen kendine hâkim birey anlayışını, negatif özgürlük, liberallerin savunduğu “gece bekçisi devlet” düşüncesinden uzaklaşan minimal devlet görüşü, devletin fonksiyonlarının özel sektör eliyle yapılması düşüncesi, kendiliğinden gelişen düzen, serbest piyasa ve barışa verilen önemdir (Kırlı, 2010: 278). Yayla (2009: 47) liberteryenizmi, “*liberal teoriyi ahlaki temeller ve doğal haklar üzerinde bina etmeye çalışan bir yaklaşım*” olarak tanımlamış, siyasi ve iktisadi olmak üzere iki ayağının olduğunu ifade etmiştir. İktisadi ayağının, piyasa ekonomisi siyasi olanının ise siyasi haklar, siyasi katılım ve sivil özgürlükler olduğunu vurgulamıştır.

Özetle tek bir liberalizmden bahsetmek yerine birbirinin devamı şeklinde tezahür eden, fakat birbirinin aynısı olmayan birbirinden de tamamen farklı tezahür etmemiş olan liberalizm türlerinin olduğu görülmektedir.

1.2. Tarihsel Çerçeve: Orta Çağ'dan Günümüze Liberal Arayışlar, Ayrılıklar, Takipler ve Yansımalar

1.2.1. Liberalizmin Tarihsel Kökenleri ve Gelişimi

Liberalizme yönelik yaklaşım farklılıkları liberal düşüncenin tarihsel süreçteki gelişim seyrinden kaynaklanmaktadır. Liberalizm başlangıcı, tarihin çok eski dönemlerine kadar götürülmektedir. Yurtsuz Kral John'un kabul ettiği ilk yazılı anayasa olan Magna Carta antlaşmasından Eski Yunan'a, hatta Çin'e kadar götürülen pek çok yaklaşım söz konusudur (Boaz, 1998: 27). Liberalizm düşünce sistemi olarak ortaya çıkışı genel kabule göre; Orta Çağ ekonomik, siyasi ve sosyal düzeninin çözülmeye başlamasının sonucudur. Bu kabulün dayanağını Çetin (2002: 80), liberalizmin tarihini söz konusu çözülme sürecinin meydana getirdiği ulus devlet anlayışının yeni bir düzen ve meşruiyet dayanağı arayışının temeline bireyi yerleştirme çabası ile onun sosyal, ekonomik ve siyasal yaşamını kısıtlayarak buradaki özgürlükleri yok eden her türlü olgu karşısındaki mücadelesinin başlangıcıyla eş görerek açıklamıştır. Özetle liberalizmin oluşumu, "Ortaçağ düzeninin özgürlüğe dönüşme süreciyle" başlatılmakta olduğu görülmektedir.

1.2.1.1. Orta Çağ Dönemi

Feodalitenin ortaya çıkışı, Fransa'da 10. yüzyıla tekabül ederken İngiltere'de bir sonraki yüzyıla rastlamaktadır. Orta Çağ'ın liberalizmin tarihi açısından önemi, o dönemde Avrupa'sında temel iki kurum olan kilise ve feodal düzene karşı mücadelede aranmalıdır. Heywood (2014: 41), liberal düşüncenin Avrupa kıtasında feodalizmin çöküşmesi sonucu oluşan piyasa ve kapitalist toplum sonrasında ortaya çıkarak mutlak monark, toprak ve mülk sahibi aristokrasinin yerleşik iktidar ile çatışmasıyla çoğalan orta sınıfın hasretini yansıttığını belirtmiştir. Orta Çağ'ın karakteristik temel özellikleri, iktisadi bakımdan feodalitenin varlığı ve siyasal alanda merkezi iktidarın bulunmayışı ile kültürel düzeyde Hristiyanlığın kurumsallaşmasıdır. Orta Çağ düzeni, Papa başta olmak üzere imparatorluk ve local güçlerin karşılıklı ilişkisine dayanmaktaydı (Sarica, 1993: 41). Kilisenin üstünlüğü ve ağırlığı, diğerlerinin güçlerini ile otoritelerini onayıcı role sahip olması bakımından fazladır. Bu süreç, ulus devletlerin kuruluşuna kadar devam etmiştir. Orta Çağ'dan 18. yüzyıla kadar olan süreçteki hâkim anlayış, "bölünmez, tek ve bütün Hristiyan dünyası" düşüncesi olmuştur (Yurdusev, 1993: 22). Kısacası Orta Çağ Avrupa'sı, din ve kilisenin toplum üzerinde etkisinin olduğu bir döneme tekabül etmiştir. Söz konusu süreçte, bilimin geçerliliğinin kilise karşısında herhangi bir ehemmiyetinin olmaması özgür düşüncenin gelişimini engellemiştir. "Skolastik düşüncenin" temelini oluşturan bu süreçte tek doğru İncil ve kilise kabul edilmiştir.

Ayrıca söz konusu süreçte, mutlak monarşik devlet kurumu ile mücadele de önemlidir. Liberal düşünürler, kralların kaynağını "İlâhi hak" doktrininden aldığı düşünülen monarşinin mutlak gücünü ve iktidarını, toprak ile mülk sahibi aristokrasinin ekonomik ve siyasi imtiyazını, feodal yapının

hakkaniyetsiz oluşunu eleştirmiş, dini alandaki vicdan özgürlüğü hareketiyle yerleşik kilisenin mutlak otoritesini sorgulamıştır (Heywood, 2014: 41). Örneğin, İngiltere’de kralın mutlak iktidarına karşı baronların muhalefeti sonucu 1215 yılında imzalanan “Magna Carta Libertatum”, liberalizmin ortaya çıkışına öncülük eden tarihi belgelerden birisidir. Burada, klasik liberal öğretinin birçok ögesine rastlamak mümkündür.

Liberalizmin tarihi, 12. yüzyıldan itibaren Avrupa’da toplum ve yönetim konusunda yaşanan bir dizi değişim ile dönüşümün ürünüdür. Orta Çağ’ın liberalizme katkısı, ekonomik alanda ticaretin gelişmesi sonucunda önem kazanan kent hayatının siyasal iktidar alanı içinde yer almaya başlaması (Çetin, 2002: 82) ve yeni sınıfların oluşmasıdır. Kentlerin meydana gelmesiyle oluşan yeni toplumsal yaşamda, birey ön plana çıkarak kendi istek ve menfaatlerini gerçekleştirmek amacıyla mücadeleye başlamıştır. Bu dönemde soylular, ruhban sınıfı ve köylüden oluşan toplumsal yaşama burjuvazinin güçlenerek katılması sonucu çatışmacı toplumsal yapı oluşmuştur (Kansu, 1994: 23). Başka bir ifadeyle kentler ile ticaretin gelişmesi, sosyal ve siyasal yapıda pek çok değişiklikler meydana getirmiştir. Kentli bireyler, çıkarları açısından birlikte hareket ederek ortak haklar talep etmiştir. Söz konusu haklar, başta kral olmak üzere diğer toplumsal sınıflara kabul ettirilmeye çalışılmıştır (Poggi, 1978: 57). Bu değişim, feodal yapıyı temelden sarsarak feodal bağımlılıktan kurtarılmasını ve “özgürlük fikrinin” yerleşmesini sağlamıştır. Sürecin devamında ise Avrupa’da başlıca iki önemli olay “bireysel özgürlüğün” devlet karşısındaki önemini pekiştirmiştir: *Rönesans ve Reform Hareketi*.

1.2.1.2. Rönesans ve Reform Hareketi

Kültürel devrimin bir parçasını oluşturan ve 15. ile 17. yüzyıl arasındaki döneme tekabül eden Rönesans Hareketi, Avrupa’da 1450 yılında matbaanın bulunmasıyla başlamıştır. Söz konusu icatla elitlerin öğrenme ve bilim üzerinde sahip olduğu tekel kırılmış, bilgi sıradan olan insanlar için olası hale getirilmiştir (Butler, 2018: 36). Ayrıca Orta Çağ boyunca kültürde ve sanatta birikimin oluşması, matbaanın yeni düşüncelerin yayılmasını sağlaması, coğrafi keşifler neticesinde sanattan, edebiyattan anlayan, destekleyen, himaye eden bir zümrenin ortaya çıkması, Antik Çağ eserlerinin araştırılması ve incelenmesi Avrupa’da Rönesans’ın başlamasını sağlamıştır.

Rönesans döneminde, insanın her şeyin ölçüsü olarak kabul edildiği “hümanizm” anlayışla Orta Çağ Skolastik düşüncesi reddedilerek edebiyatta, sanatta ve felsefede “özgür insan” düşüncesi savunulmuştur. İnsan, her alanda yüceltilerek özgürlük, eşitlik ve aklın egemenliğine önem verilmiştir. Söz konusu süreç “rasyonel birey” düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Hümanizm düşüncesi, sanattan astronomiye kadar her alana yayılarak kilisenin dogmatik düşüncelerinin zayıflamasına neden olmuştur. Dinsel iktidar yerine aklın iktidarı egemen olurken toplumsal yapıda yeni siyasal arayışlar ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde Locke, Hume, Kant vb. düşünürlerin özgürce fikirlerini açıklaması (Ateş, 1994: 63) sonrasında “bireye ve akla duyulan güven, doğal haklar/düzen, toplumsal rıza, özgürlük/hürriyet” ilkeleri oluşarak liberalizmin felsefi temelleri atılmıştır (Çetin, 2002: 87-88). Özetle Rönesans’la akıl öne çıkarak edebiyat, sanat ve bilimde yenidünya görüşü belirlemiştir. Pozitif

düşünce, skolastik yapıyı yıkarak deney ve gözlemi esas almıştır. Ayrıca kilisenin gücünü zayıflatarak Reform Hareketi'nin başlamasına neden olmuştur. Rönesans'la beraber Orta Çağ'da kabul gören "Hristiyan dünyası" fikri yerini "birey" anlayışına bırakmıştır. İnsan aile, cemaat ve toplumsal tabakalar tarafından belirlenen değerler dışında ayrı bir varlık şeklinde kabul görmeye başlamıştır.

1520'den itibaren kilisenin otoritesinin sarsılmış ve güç kaybetmeye başlamıştır. Kilisenin dünya işlerine karışmaması gerektiğini savunan görüşler dillendirilmeye başlanmıştır. Kilisenin aforoz, krallara taç giydirme, dinden çıkarma vb. yetkilerinin yanında halktan vergi toplaması, kendi adına toprağının olması otoritesinin sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Yaşanan bu süreçte krallar kilisenin gücünü sorgulamıştır.

Burjuva sınıfı, gelişmesini engelleyen feodal yapının koruyuculuğunu üstlenmiş olan kilise karşısında kralın safında yer almıştır. Bu durum kilise sisteminin eleştirisini yapan dinsel kesimin sürece eklenmesiyle Protestan Reformu'na dönüşmüştür. Burjuvazi ise Katolik Kilisesi'ne karşı mücadeleye girişmiştir (Huberman, 1974: 85-90). Bu gelişmeler reform hareketlerinin başlamasına neden olmuştur. Halk kesimi, Hristiyanlık dininde herkesin kardeş ve eşit olduğu varsayımından hareket etmiştir. Bu süreç kilisenin gücünü zayıflatırken başka bir siyasal gücün, kralların, egemenliğini ve hiyerarşisini beraberinde getirmiştir (Ağaoğulları ve Köker, 1991: 82-83). Kısaca Reform Hareketi'yle Avrupa'da din birliği bozulmuş ve ulusal kiliseler kurulmuştur. Hristiyanların bir kısmı Protestanlık dinini kabul etmiş, böylece ulusal ayrımlar güçlenmiştir. Ulusal kiliseler kralın boyunduruğu altına girmiştir. Skolastik dönemde, meşruiyetin kaynağı Tanrı'dayken Reform Hareketi ile sekülerizasyon süreci başlamıştır.

Martin Luther tarafından 1517 yılında başlatılmış olan Protestan Reformu ile Katolik Kilisesi'ne ve onun gücüne karşı meydan okunmuştur. Seçkin rahipler topluluğunun aracılığı olmaksızın sıradan insanlara, Tanrı ile doğrudan eşit ve bireysel olarak ulaşılabileceği vaat edilmiştir. Bunların tamamı bireyin kurulu olan güç düzenindeki pozisyonunu ve önemini arttırmıştır (Butler, 2018: 36). Özetle Rönesans ve Reform Hareketi, bir yandan Orta Çağ'daki kilise felsefesinden kurtulmayı amaçlayan özgürlük/hürriyet hareketi (Ağaoğulları ve Köker, 1991: 87) olarak ortaya çıkarak Avrupa'da köklü değişikliklere neden olurken diğer taraftan "özgürlük ve bireycilik" kavramlarının önem kazanmasına katkı sağlamıştır. Rönesans ve Reform Hareketi ardından Avrupa'da yeni bir dönem başlamıştır: *Aydınlanma*.

1.2.1.3. Aydınlanma'nın Farklı Türleri Etkisiyle Ortaya Çıkan Ayrı Liberal Deneyimler

Liberal düşüncenin tarihsel gelişimine bakıldığında, 17. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkmış, özellikle 18. yüzyıl Aydınlanma hareketi çerçevesinde şekillenmiştir. Liberalizmin temelini ise "bireycilik, bireyin özgürlüğü ve biricikliği" oluşturmuştur. Bu teoride, bireysel olandan toplumsala, bireysel faydalardan veya tercihlerden kamusal yarar veyahut tercihlere ulaşılmaktadır. Hobbes ve Rousseau dışında, Aydınlanma düşünürlerinin birçoğunda devlet ile müdahaleciliğine yönelik

şüpheli yaklaşım, bireyin isteklerine ve arzularına saygı gösterilmesi, bireysel çıkarının her şeyden üstün olduğunun temel alındığı “rasyonel birey” anlayışı söz konusudur (Sallan, 1999: 11). Bütün bu özellikler Aydınlanma dönemi felsefesinin birçoğunda yer almıştır. Tek bir aydınlanmadan bahsedilse de ülkelere göre değişen farklı aydınlanmalar söz konusu olmuştur. Çalışmada, İngiliz ve İskoç Aydınlanması koparılamaz bir bağa sahip olduğundan “*Britanya Aydınlanması*” adı altında, diğeri “*Kıta Avrupası Aydınlanması*” şeklinde bir ayrımla incelenmiş, ülkelerdeki devrimlerden bahsedilmiştir. Bu ayrım Davies (2005: 5) ile Hayek (2009: 46-47) tarafından yapılmış, söz konusu farklılık İngiltere’deki “*ampirist dünya görüşü*” ve Fransa’daki “*rasyonalist yaklaşım*” hakimiyetine dayandırılmıştır.

1.2.1.3.1. Kıta Avrupası’nda (Fransa ve Almanya) Liberalizm

Evrensel kanunları aklın rehberliği ve doğa olaylarını neden sonuç ilişkisiyle açıklayan Newton, Kopernik ve Galileo tarafından geliştirilen “bilimsel devrim/modern bilim” anlayışı, aydınlanma döneminde etkili olmuştur. Aydınlanma düşünürlerinin tamamı tarafından kabul gören felsefi fikirler olduğunu söylemek güçtür. Britanya ve Kıta Avrupası’ndaki bölünmenin yanı sıra Kıta Avrupası’nda pek çok mesele üzerinde düşünürler arasında farklılıklar mevcuttur. Davies’e göre (2005: 6), birçoğu Voltaire’in en iyi ve ileri yönetim olarak tasvir ettiği “aydınlanmış despotun” yönetimini kabul ederken diğerleri ise Rousseau gibi laik Cumhuriyetçi, Montesquieu gibi İngiliz sınırlı parlamenter yönetimi savunanlar, laissez faire’i tercih edenler, sosyalizme meyilli olanlar, deistler ve ateistler şeklindedir. Bu durum, Kıta Avrupası’nda birlik olmadığı anlamına gelmemiştir. Davies (2005: 6-7) uzlaşılan ilkeleri şöyle sıralamıştır: İlki, “otomatizm” yani dünyanın ve toplumun kendi kendini düzenleyen bir makine olduğudur. İkincisi, “akla olan inanç” ve bilginin tek kaynağı olarak görülmesidir. Hurafeyle özdeşleşen geleneğe ve önceki tarihsel dönemlere atıf yapan, onlardan kaynaklanan değerlere yönelik “büyük bir nefret”tir. Üçüncüsü, teolojik veya evrimci metaforlara dayalı “ilerlemeci anlayış”tır. Dördüncü ve beşincisi, “merhamet ve iyimserlik”tir. Altıncısı, otonom ve kendi kendini motive eden “metodolojik bireycilik”tir.

Kıta Avrupa’sında, toplumun bir bütün olarak aklın ilkelerine doğrultusunda bilinçli bir şekilde tekrardan inşa edilmesi gerektiğini savunan “*rasyonalist ya da kurucu görüş*” kurumların oluşumunda büyük rol oynamıştır. Bu yaklaşım, Descartes tarafından sosyal bilimler terminolojisine girmiş olan “Kartezyenizm” adı altında geliştirildiği, yeni ve farklı bir rasyonalist felsefeden türeyerek 18. yüzyıl Fransız Aydınlanması dönemi düşünürlerini etkilemiştir. Voltaire ile Rousseau, Fransız Devrimi sürecinde gelişen liberalizmin “Kıta Avrupası veya kurucu tipinin” kendisinden türemiş olduğu entelektüel hareketin önemli şahsiyetleri olmuşlardır (Hayek, 2009: 197). Descartes’in rasyonel olan otonom öznenin akılla doğa ile toplumu dönüştürmeyi hedeflemesi, Aydınlanma düşüncesinde devrimci ve radikal içeriğe kavuşmuştur. Aydınlanma düşüncesinin temel özellikleri “ilerleme, özgürlük, hâkimiyet ve Descartes’in rasyonel otonom özne anlayışı”dır (Duman, 2006: 130). Kartezyen rasyonalist anlayış, Hayek tarafından “kurucu rasyonalizm” şeklinde

tasvir edilmiştir. Bu bağlamda “kurucu rasyonalizm”, insan aklının tecrübe ve gelenekten bağımsız şekilde, sadece *a priori* olan akli ilkelere dayandırılmak suretiyle tündengelim yoluyla çıkarımlarda bulunularak ideal bir sosyal düzen kuracağı ve hali hazırda olan sistemlerin toplu bir şekilde aniden değiştirilebileceği inancına dayandırılmıştır. Pozitivizmin savunduğu, sosyal olayların doğa olaylarında olduğu gibi neden sonuç ilişkisiyle açıklanabileceği ve insan hayatının mutlak kurallarının keşfedileceği düşüncesi kurucu rasyonalist görüşten etkilenmiştir (Yayla, 2015: 188). Kıta Avrupası’nda sosyal sözleşmeye dayanan liberalizme Jakoben içeriği, Fransa’da olduğu gibi, kazandıran söz konusu “kurucu rasyonalist yaklaşım” olmuştur.

Hayek, liberal gelenek içerisinde rasyonel düşünceyi iki gruba ayırmaktadır. Birinci grupta, Fransız düşünürlerden Descartes, Rousseau, Comte ve İngiliz faydacı geleneğine bağlı Bentham ve onun takipçilerinin bulunduğunu belirtmiştir. Ona göre, bu düşünürler toplumsal kurumların yeniden tasarlanması ve sosyal adaleti sağlamaya yönelik ekonomik programları gerçekleştirmek amacıyla önerileri olan çağdaş sosyalist, reformcu liberallerden farklı değildir. Bu kurucu rasyonalist anlayışın, insan aklının hayırlı kurumlar ile toplumlar oluşturabileceğini savunan tecrübesiz, ham rasyonalizme dayanmakta olduğunu ve sosyal mühendisliğe soyulan abartılı akıl anlayışını yansıttığını belirtmiştir. Akla dayalı bu kurucu düşüncenin geleneği dışladığını ve aklın sınırlılığını kabul etmediğini savunmuştur (Hayek, 1967: 82-95). Liberalizmin bu kurucu tipi, Kıta Avrupa’ında kendini göstererek iki farklı geleneğin bir kolunu oluşturmuştur.

Fransız Aydınlanması, Ansiklopedi çevresinde gelişen düşüncelerle geleneksel olan kültürel değerlerden, dinden ve otoriter olan yönetimlerden tamamen özgürleşmeyi vaat ederek katı liberal değerlerin oluşmasına neden olmuştur. Fransız Aydınlanma geleneğinde, tamamen geleneksel değerlerin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Bu durum devrimci, Jakobenist, evrenselci ve toplumu homojenize edici bir anlayışa bürünmüştür (Çelik vd. 2011: 16). Böylece kolektivist fikirlerin söz konusu dönemde önem kazanmıştır. Söz konusu görüşe paralel bir şekilde, Anglo Sakson düşüncesinde gelişim sergileyen “kralcı ve aristokrasiyi” ön plana çıkaran yeni parlamentarist düşüncelere karşı Rousseau’nun fikirleriyle alternatif bir tez ortaya konulmuştur. Fransa’da devrimden sonra ortaya çıkan düşünceler, akli ve bireyi ön plana çıkaran, fakat onu toplumun içinde yurttaş hakları ile ifade eden genel irade ile dünyada olan tüm diğer iktidarlara karşı, -aristokratik, teokratik, monarşik-, savunabilecek şekilde tasarlanmıştır. Fransız Aydınlanma düşünürleri, bu anlayıştan etkilenerek “katı liberal değerleri” dönemlerine taşımış ve devrim öncesinde söz konusu anlayışın temel taşıyıcıları/öncülleri olmuşlardır (Bell, 2001: 1224).

18. yüzyılda güçlenen burjuva sınıfı, aristokrasiden ve mutlakîyetçi kraldan iktidarı mücadele sonucu almıştır. Feodalitenin son dayanağı Bastille de ortadan kalkmıştır. Kilise ve aristokrasiye karşı burjuva sınıfı taşra kiliseleri ile anlaşmıştır. Burjuvazi; ruhban, soylu sınıfı ve halkı arkasına almıştır ve bütün Avrupa’da devrimler yaşanmıştır. Eski düzenin yıkılması suretiyle yenisinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Söz konusu yeni düzenin temel dayanağını “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi” oluşturmuştur. Feodal düzenin sağladığı sosyal ve hukuki ayrıcalıklar ile angarya

kaldırılmış, toprak mülkiyeti sınırlandırılmıştır. Bütün bireyler yasalar karşısında eşit kabul edilmiştir (Akin, 1968: 36). Bu belge, liberalizmin temel ilkelerini destekleyici niteliktedir.

Fransız Aydınlanması, dini kurumlar ile çatışarak onları yıkmayı hedeflemiştir (Koç, 2018: 58). Eski rejimin, ruhban sınıfının ve aristokrasinin, egemenliğinin ortadan kaldırması amaçlandığından yönetici seçkinler laikliği katı bir biçimde uygulamaya sokmuşlardır. Devrimden sonra ülkede dine yönelik bir muhalefet görülmüştür. İktidara gelen Jakobenler ise toplumsal alanı dini hegemonyadan ve değerlerden kurtarmanın bir aracı olarak devrimi görmüşlerdir. Özellikle devrimin ilk dönemlerinde cumhuriyetçiler, öncelikle kilisenin sahip olduğu mal varlığına el koymuştur. Radikal bir karşı duruş sergilemek suretiyle devletin dini alanı düzenleme ve denetleyebilme hususunda yetkiye sahip olması gerektiği iddia edilmiştir. Bu noktada Fransız cumhuriyetçiliğine bakıldığında, egemenliğin Tanrı'dan alınıp halka verilmesi gerektiği savunulmuştur. Din ve vicdan özgürlüğü temelinde bir laiklik anlayışından ziyade “militan bir laikçilik anlayışı” güdülmüştür (Duman, 2010: 287-289). Fransız tarzı laiklik için kullanılan kavram “laisizm” olup, “laiklikten” farklı şekilde bir siyasi ve hukuki prensibi değil de ideolojiyi ifade etmektedir. Bu kavram, pozitivistin siyasi ve sosyal hayattaki yansımalarını içermektedir. Söz konusu ideoloji özelinde dinler, müspet bilimin ilerlemesi, insan aklının daha önceden bilinmeyenleri çözmesiyle tarihe karışmıştır. Dinler bireysel, siyasi ve toplumsal alandan çıkarılarak insan aklına dayanan açıklama tarzları ve düzenlerin egemen olacağı savunulmuştur. Bu görüş, siyasi ve toplumsal olarak zorlayıcı, reddedici tarzla dini alana müdahaleyi barındırmıştır (Duman, 2014: 457).

Fransız Devrimi incelendiğinde, 1789 yılı ile başlatılmasının sebebi toplumun kraliyetin mutlak iradesiyle uzun yıllardır yönetilmesi sonucu güç kaybı yaşamasının kralın parlamentoyu toplantmasıyla daha da artmasıdır. İlk meclisin amacını bu nedenle mutlak monarşiyi kaldırıp, bir Cumhuriyet kurmak teşkil etmemiş, Fransa'yı kötü ekonomik durumdan çıkararak İngiltere'deki gibi anayasal monarşi inşa etmek oluşturmuştur. Kral XVI. Louis'in Tanrı'dan aldığı yetkilerini sınırlayan, yönetimi parlamentoya devrederek ılımlı bir monarşiyi savunan Jirondenler'in anayasa teklifinin reddedilmesi ve meclisi kapatma girişimi sonucu Bastille'de başlayan ilk şiddete dönük eylemler devrimin ilk halk hareketini oluşturmuştur. Jakobenlerin, halkı kışkırtmak suretiyle süreci şiddet ve radikalizm evresine taşınması devrimin ikinci aşamaya doğru yol almasını hızlandırmıştır. Robespierre ve Marat önderliğinde halk kitleleri sarayı basmak suretiyle kral ve kraliçeyi tutuklamıştır (Koç, 2018: 68-69).

Jirondenler'in egemenliği boyunca Fransız Devrimi'nin ilk aşaması ve Cumhuriyet deneyimi gerçekleşmiştir. Fakat Jakopenler'in, Jirondenler'i meclisten kovmalarıyla ikinci aşama yani “Terör Dönemi” başlamıştır. Fransız Aydınlanma fikrinden beslenen düşünceler ve köktenci, radikal dönüşümler Jakobenler döneminde olmuştur. Kral, rahipler ile ılımlı Jirondenler'in idamı bile ülkedeki sosyal ve ekonomik sorunlara çözüm getirmeyince yönetim, eskiden daha despotik ve mutlakîyetçi bir terör sürecini başlatmıştır (Koç, 2017: 103-104). 1789-1791 döneminde “ılımlı anayasacı” yapıya sahip olanla, 1793 ile 1794 yılları arası “radikal Cumhuriyetçi” Jakobenist hareket

birbirinden farklılıklar taşımıştır. 1789-1791 yılları arasında anayasal monarşinin kurulması amaçlayan Jakobenist hareket, içinde bölünmeler yaşaması nedeniyle 1792 yılından sonra radikalleşmiş ve 1793-1794 arası Terör Dönemi'nde Robespierre'in varlığıyla aşırı radikal boyuta ulaşmıştır. Ancak Robespierre'nin giyotine gönderilmesiyle etkisini kaybetmiştir.

İrem'e (2005: 11) göre Fransa örneğinde Jakobenizm, klasik cumhuriyetçilikten mülhem bir çeşit radikalleşmiş siyasal liberalizmdir. Ülkede, katı devrimci hükümetlerin oluşmasına neden olan devlet ve iktidar gerçekleriyle yüzleşen Jakobenizmin, radikal biçimde toplum üzerinde egemen olma düşüncesi etrafında gelişmiştir (Furet, 1989: 194). Jakoben kulüpleri 1793 yılına kadarki süreçte, 1789'de ilan edilen Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirgesi'nin temel ilkelerinin uygulanması neticesinde sınırlı talepleri dillendirmişlerdir. Bu açıdan Jakobenler, liberalizmi Burke'un öngörülleri doğrultusunda kısmi olarak özel mülkiyet ideolojisi değil de korporatist-hiyerarşik şekilde siyasal bir kurumsallaşmayı sağlayacak ve eşitlikçi bir formül olacak tarzda siyasallaştırmışlardır (Dauer, 1976: 37-55).

Klasik cumhuriyetçi teoriye ve Jakobenizme dayanak sağlayan Rousseau'nun önemini vurgulayan Baker (2001: 41), onun savunduğu genel irade kavramıyla katılımı öncelikli konuma çıkardığını ayrıca toplum sözleşmesi kuramlarını da demokratikleştirdiğini savunmuştur. Çünkü bu kuramlar varsayımsal şekilde, Hobbes'ta olduğu gibi, aktif siyasal katılımı öngörmediği gibi doğa yasasının barışı sağlaması ardından monarşik yönetimleri bile meşru saymıştır. Berenson (1995: 91) ise Jakobenlerin Rousseau'dan bireyci olmayıp, eşitlikçi bir siyasi felsefe devralmak suretiyle dönemin liberal akımını yalnızca ekonomik özgürlükle değil ayrıca eşitlik, özellikle siyasal temsil bağlamındaki talepleri doğrultusunda geliştirip, radikalleştirdiklerini savunmuştur. Ayrıca Locke'a ait ve onun özgün yorumlarıyla İngiliz toplumsal yapısında ılımlı kriterler şeklinde beliren bireycilik, birey hakları, dini hoşgörü, temsili hükümet, kuvvetler ayrımı, sınırlı ve sorumlu hükümet, dinsel hoşgörü vb. temalar, 18. yüzyılda Fransa'da radikal bir yoruma tabi tutularak devrime öncülük etmiştir.

Fransız liberalizminin, Durkheim ile birlikte yeni bir doktrine kavuşarak hem sosyolojinin hem de refah devletinin temellerini oluşturduğunu savunan Logue (1983: 9), sosyal liberalizmin 1870-1914 yılları arasında konsolide olduğunu ifade etmiştir. Durkheim'e göre, liberalizmin temel dayanağı oluşturan Locke'un bireycilik yönündeki fikirleri, Fransız toplumunun tarihine ve geleneğine uygun değildi. 18. yüzyılın sonunda liberalizmi içine düştüğü krizden kurtarıcı olarak yetişen Durkheim, Fransa'da üçüncü cumhuriyete ideolojik bir zemine girişmiştir. Bunu yaparken izleyeceği yöntem Lockecu liberalizmin tekrar savunusu olmayıp, 1789 Fransız Devrimi'nin temel değerlerinin gerçekleştirilmesi ve nihayete kavuşturulması şeklinde belirlemiştir (Seidman, 1983: 156). Durkheim, Rousseau'nun birey ve topluma yönelik fikirlerine katılmıştır. Fakat Fransa'da liberalizmi klasik türünden "solidarizm" kavramıyla ayırmış ve teorik düzlemde birey-toplum gerilimine son vererek Fransız liberalizmine son şeklini vermiştir.

Almanya'daki liberal hareket, Britanya ile Fransa'daki fikirlerden etkilendiği hâlde, Alman liberal olan Kant, Humboldt, Schiller tarafından dönüşüme uğratılmıştır. Kant, bireysel hürriyet ve hukukun hâkimiyetinin (Almanya'daki tabirle Rechtsstaat'ın) muhafazası üzerinde Hume'un teorisine benzeyen hukuk anlayışına odaklanmıştır. Humboldt, 1854'te yayımlanan "*Hükümet Alanı ve Görevleri Üzerine (On The Sphere and Duties of Government)*" eserinde hukuk ile düzenin korunması ve sınırlandırılmış devlet tarifini geliştirmiştir. Schiller ise Almanya'da halka "kişisel özgürlük" idealini anlatmıştır. Almanya'da, Stein reformları sürecinde liberal bir siyaset izlense de 1830'lu yıllarda ülkenin birleştirilmesini amaç edinen milliyetçi akımla ittifak içinde bir liberal hareket vuku bulmuştur. Almanya'da liberalizm, güneyde kuvvetler ayrılığının Fransız modeline yaklaşırken, kuzeyde kanun hâkimiyeti (Rechtsstaat) ve hükümetinin keyfi yetkilerinin sınırlanması gerektiğini savunan Britanya modeline yönelmiştir. 1860 ve 1870'lerde kanun hâkimiyetini inşa etmek amaçlı anayasal ve yasal reformlar tamamlanmıştır. Avrupa'da liberal akım, 1870'lerin ortasına kadar azamî nüfuza ulaşarak doğuya doğru en kapsamlı yayılımını gerçekleştirmiştir. 1878'de himayeciliğe geri dönülmesi ve Bismarck'ın uyguladığı yeni sosyal politikalarla akım ters yönde şekil almaya başlamıştır (Hayek, 2009: 204-205).

Sonuç olarak, Fransız Aydınlanması ve Devrimi'nin neredeyse tüm Avrupa'ya yayılmasındaki (Türk modernleşmesindeki temel referansın Fransız Devrimi ve Aydınlanma Geleneği olduğu gibi) ayırt edici özellik; "akla" olan vurgu ile onun ilkeleriyle tüm bilgilerin elde edileceğinin "evrensellik" ilkesiyle bütünleşmesidir. Söz konusu evrensellik iddiası ise Fransız Devrimi'nin İngiliz Şanlı Devrimi ve Amerikan Devrimi'ne oranla etkisinin Kıta Avrupası'nda daha fazla yaşanmasına neden olmuştur (Koç, 2018: 60). Kıta Avrupa'sında "kurucu tip" şeklinde oluşan liberalizm, belirli bir politik doktrin geliştirememiş (Hayek, 2009: 1999) ve farklı ülkelerde kendi iç dinamikleri doğrultusunda çeşitlilik göstermiştir. Kısaca Okan'ın (1999: 16) ifade ettiği gibi Kıta Avrupası'nda liberalizm bir bütünlük sağlayamamıştır. Böylece liberalizm Avrupa'da gelişmemiş, sosyal felsefe anlayışı temeline dayalı geniş tabanlı bir grup tarafından savunulan çeşitli liberal gruplar oluşmuştur.

1.2.1.3.2. Anglo Sakson Gelenek (İngiltere ve Amerika) Özelinde Liberalizmin Gelişimi

Hayek (1967: 82-95), liberal gelenek içerisinde rasyonel düşüncenin ikinci grubunda 18. yüzyıl İngiliz liberal geleneği içindeki İskoç ahlakçı eleştirel rasyonalist yaklaşımlarını yerleştirmiştir. Söz konusu liberal gelenek içinde yer alanları; Hume, Smith, Mandevelli, Burke ve Kıta Avrupası düşünürlerinden Constant, Tocqueville, Kant olarak sıralamıştır. Bu düşünürlerin akla olan inanca kuşkuyla yaklaştığını ifade etmiştir. Bu düşünürlerin fikirleri, Anglo Sakson geleneğin temel yapısını oluşturmuştur.

Aydınlanmanın akla olan inancı, bütün düşünürlerin teknik manada rasyonalist yani akılcı fikirlere sahip oldukları anlamına gelmemektedir. Britanya geleneğinde düşünürler, aklın güç ve yetkinliği yerine bireysel, toplumsal konularda çözüm sunması bakımından geleneğe, duygu, tecrübe

vb. unsurlara vurgu yapmışlardır. İki eksenli bir anlayışa sahip olmuşlardır. İlki, moral felsefe ve epistemoloji ile insandaki bilgiyi edinme, karar verme ve yargıya varmadaki zihinsel sürecin ampirik temellerle incelenmesini teşkil etmiş, ikincisini ise insan doğasına dayanan anlayışla açıklanan tarih ve toplum anlayışı/teorisi oluşturmuştur (Duman, 2006: 139). Bu durum, Britanya geleneğindeki akıl anlayışının dayandığı temel öncülleri ve Kıta Avrupası geleneğinden farklı olan yanlarını ortaya çıkarmaktadır. Davies (2005: 7-8), Britanya Aydınlanmasının Kıta Avrupası'ninkinden şu kriterlerle ayırmıştır: İlki beşeri yapılarının ve müesseselerin insan davranışlarının niyetlenmemiş sonuçları, Ferguson'un ifadesiyle bunların insan davranışlarının sonucu fakat dizaynı olmaması yolundaki ferasettir. Smith'in "görülmez el" ile açıkladığı piyasa düzeni, bu ilkenin uygulamalarından yalnızca birini teşkil etmektedir. İkinci olarak, ilerleme fikrini paylaşmalarına rağmen farklı yorumlamış olmalarıdır. Smith peş peşe safhalardan oluşan tarihi, sosyal ve ekonomik model geliştirmiş; fakat bu modelde Kıta Avrupası'nın teolojik vurgusu yer almamıştır. Üçüncü olarak, Britanya Aydınlanması'nın siyasal düşünceye iki yönde katkı yaptığını ifade etmiştir: "Sivil Toplum ile Tavırlar ve Kanaatler Kavramı". Sivil toplum, devletten bağımsız ve gönüllü, özel ilişkiler bütünü olarak görülmüştür. Tavırlar ve kanaatler ise devletin mahiyetinin kanun ve anayasaya değil de tavırların tarzına bağlı olduğunu savunmuşlardır.

Kıta Avrupası'nda "yıkarak, tekrar inşa edici" vazife gören akıl, Britanya Aydınlanması düşünürlerince devamlı olarak ne denli sınırlı, güçsüz oluşuna dair argümanlarla eleştirilmiştir. Aydınlanmanın akıl çağı olduğu kadar, akılcılığa da karşı isyan eden bir çağ (Gay, 1964: 270) olduğu düşünüldüğünde söz konusu durumun nedeni daha iyi anlaşılmaktadır.

Britanya Aydınlanması'nda, bireysel düzeydeki gibi sosyal düzenin işleyişinde, sosyal kurum ve ilişkilerdeki kuralların oluşumunda aklın gücü sınırlı olduğundan bu kompleksli oluşumlar (kurumlar, kurallar vb.) bilinçli bir şekilde aklın tasarımı olamayacağı savunulmuştur. Bunlar, tarihsel süreç boyunca evrimleşmek suretiyle sayısız bireysel eylem sonucu önceden bilinçli bir şekilde planlanmış ve tasarlanmış olmadığı belirtilmiştir. Başka bir ifadeyle, bireyin eylemi sonucu olmakla birlikte bilinçli ve tasarımı olmadığı dillendirilmiştir. "Kendiliğinden oluşan sosyal düzen" kavramıyla kurucu aklın tasarımı olmayan ve tarihsel bir süreç içinde evrimsel olarak vuku bulan kural ile kurumlara dayalı olan bir düzen anlayışına vurgu yapılmıştır. Böylece akıldan ziyade alışkanlık, gelenek, kendiliğindenliği (spontaneousness) savunan yaklaşım, ahlâk ile adalet kıstaslarının siyasi, toplumsal kurumların, hukuk kurallarının ve yönetiminin oluşumu, dilin gelişimi vb. evrimci bir tarih anlayışının, sosyal teorinin temellerini oluşturmak suretiyle bir siyasi teori açığa çıkmıştır. Bu durum Fransa'da ise radikal şekilde toplumsal, siyasal alanın dönüştürülmesi ve reddiyesi üzerinde yükselmiştir. Özetle aklın teori içindeki yeri ve ona yüklenmiş olan işlevler bağlamında sosyal, siyasal çözümlemeler farklılaşmıştır (Duman, 2006: 148-149).

Britanya Aydınlanması'nda, dini kurumlarla çatışarak onların yıkılması hedeflenmemiştir. Fransız Devrimi'nde görüldüğü üzere katı laikçilik anlayışı yerine dini inancın zaman içinde tarihsel olarak evrimsel şekilde gerilemek suretiyle modernleşmeyle yok olacağı düşüncesi hâkim olmuştur. Anglo Sakson gelenekte yaygın olan sekülerizmde, dini hoşgörü ve dini kurumlara karışıp onlar

üzerinde herhangi bir baskı kurulmaması gerektiği ile dinin kendiliğinden zamanla dünyevileşeceği ve sosyolojik bir yapı olmanın ötesinden çıkıp yok olacağı düşüncesi vardır. Bu nedenle dini kurumlara yönelik kolektif bir saldırı, dine yönelik fazlaca bir reaksiyon ve onu marjinalleştirmeye yönelik bir çaba içine girilmemiştir. Bu durum hem din ve vicdan özgürlüğünün sağlanmasına katkı sağlamış hem devlet ile din çatışmasını toplumsal alanda en az düzeye çekmiştir (Duman, 2010: 288). Anglo Sakson gelenek, mezhepsel ve dinsel ve çoğulculuğa dayanmaktadır. Buradaki ana eğilim, dinsel bir oluşumun siyasal geleneğin meşrutiyetine karşı durmaksızın gelişmesine müsaade edilmesidir. Örnek olarak ABD’de din ile devletin ayrı oluşu, kültürel ve siyasal alanda din karışıklığına neden olmamıştır. Dinin devlet karşısında özerkliği ve din özgürlüklerine saygı temel değer olarak görülmüştür. Amerikan Anayasası’nda devletin din tesisine yönelik herhangi bir yasal düzenleme girişemeyeceği ile dinin gerektirdiklerinin özgürce yapılmasının yasaklanamayacağı yer almıştır. Özetle Kıta Avrupası’nda, bilhassa Fransa özelinde, laiklik/laisisizm daha ziyade bilinçli bir müdahaleyle toplumların dini ve mistik inançlarından kurtarılmasını teşkil ederken Anglo Sakson gelenekte sekülerizm ise benzer durumun belli bir karışma yaşanmaksızın evrimleşmeyle kendiliğinden vuku bulması manasına gelmiştir (Duman, 2014: 456).

İngiltere’de, mutlak monarşinin ve radikal cumhuriyetin sonunu hazırlayan 1688 Şanlı Devrimi’dir. Bu sürecin sonu, Birleşik Krallık’ın son Katolik kralı olan II. James döneminde İngiltere’nin katolikleştirmesine yönelik çabalarının tepki çekmesi ve Whig-Tory ittifakı sonucu tahtan inmesiyle gerçekleşmiştir. 1689 tarihinde Orangeli William ve Mary’nin imzaladığı “Haklar Beyannamesi (Declaration of Rights)” geleneksel olan İngiliz hak ile özgürlüklerinin teminatını teşkil etmiştir (Koç, 2018: 65-66). Ayrıca 1688 Şanlı Devrimi’nin siyasî temeli, aydınlanma döneminden çok daha eskiye 1215 tarihli Magna Carta’ya dayandırılmaktadır.

İngiltere’de, Levelers ve Whig geleneği liberalizmin temel referanslarını oluşturmuştur. Dönem itibarıyla Levelers’ler; doğal haklar, toplum sözleşmesi ve rızaya yönelik fikirler savunusunu yapmıştır. Levelers’in takipçiliğini üstlenen Whig’ler Şanlı Devrim sonrası parlamentonun üstünlüğü, hukuk devleti, toprak mülkiyetinin korunması fikirleriyle gündeme gelmiştir. Püritenler ise çok tez bir süreçte tolerans, özel-kamusal alan vb. kavramlarla liberal düşüncenin gelişimine katkı sağlamışlardır. Levelers’lerin savunduğu doğal hak doktrinini ve Püritenler’in tolerans düşüncesini ödünç alan Locke ise 17. yüzyılın ikinci yarısında dağılmış olan liberal öğretiyi savunmuştur. Radikaller de İngiliz liberalizminin bir diğer temsilcisi olmuştur (Oğuz, 2014: 50-59). Liberalizmin entelektüel temelleri, Britanya’da daha ileri düzeyde özellikle İskoç ahlâk filozofları olan ilk önce Hume ve Smith ile onların İngiliz çağdaşları, sonraki dönemdeki halefleri tarafından geliştirilmiştir (Hayek, 2009: 201).

İngiltere’nin liberal bir modelin temsilciliğini üstlenmesindeki büyük olayları, 1829 yılında Katolik Eşit Haklar, 1832 yılında Reform Yasası ile 1846’da tahıl yasalarının kaldırılması oluşturmuştur. Bu olaylardan sonra liberalizmin iç politikada ve serbest ticarete tesisine başlanılmıştır. 1820 yılında serbest ticaret hareketi, Tüccarların Dilekçesi’yle, 1836 ve 1846 yılları arası döneminde Tahıl Yasası Karşıtları Birliği’nce sürdürülmek suretiyle Smith ile onun takipçisi

olan klâsik iktisatçı düşünürlerin liberal ilkelerde biraz daha fazla “bırakınız yapsınlar (laissez faire)” düşüncesine sahip radikal bir grupça geliştirilmiştir. Gladstone zamanında, liberal ilkeler ülkede kuvvetli dini ve ahlâkî görüşler ile tekrardan canlanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında ise Spencer ile Mill’in fikirleri Green’in üzerinde etkili olmuştur. Ancak bu yüzyılın son çeyreğinde Liberal Parti dönemdeki yeni işçi hareketi karşısında güç kaybetmiş; fakat liberal fikirlerin ülkedeki hâkimiyeti 20. yüzyılın başına kadar etkinliğini korumuştur. Himayecilik yönündeki taleplerin yeniden canlanmasına ket vurulsa da İngiltere’deki liberal politikaların uygulandığı dönem I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle son bulmuştur (Hayek, 2009: 205-206).

Amerika’da liberalizm; anayasacılık akımı, kanunların üstünlüğü, kuvvetler ayrımı, doğal ve vazgeçilmez haklar gibi nitelikler ile kavramlar çerçevesinde gelişmiştir. Bunda tarihsel olarak kemikleşmiş dinsel, politik, toplumsal kurumların ve geleneklerin olmaması etkili olmuştur. Dine karşı ılımlı tutum özellikle Locke, Montesquieu, Kant vb. düşünürlerin savunduğu devlet gücünün sınırlandırılmasına yönelik fikirler, Amerikan Devrimi’nde büyük ölçüde etkili olmuştur. Söz konusu düşünürler, devlet gücünün egemenliği/üstünlüğünü tartışmak yerine onun nasıl sınırlandırılması gerektiği üzerinde fikir yürütmüşlerdir. Amerikan Devrimi’ne öncülük eden düşünürlerden en önemlisi Locke’tır (Sallan, 1999: 15).

Şanlı Devrim’in temel prensiplerine dayanan “Haklar Beyannamesi (Declaration of Rights)” 1760’lı yıllarda Amerikan Aydınlanması ile Devrimi’nin entelektüel ve siyasi temelini oluşturmuştur. Burada talep edilen, Britanya Aydınlanması düşünürleri tarafından dillendiren temel hak ve özgürlükler olduğundan Amerikan Aydınlanması, insan aklına dayanmayan özgürlük temelli bir aydınlanma anlayışını yansıtmıştır. Söz konusu özgürlükler ise İngiliz özgürlüklerini teşkil etmiştir. Benzer şekilde, Fransız Devrimi’nin Amerika’dan aldığı insan hakları, İngiliz haklarıdır. Amerikan Aydınlanması düşünürleri olan Madison, Jefferson ve Jay, Britanya Aydınlanması’nda olduğu gibi tecrübe ve geleneğe dayalı tedrici bir dönüşüm/değişimi savunmuştur. Bu doğrultuda Bağımsızlık Savaşı sonrası kurulmuş olan federal yapı, İngiltere’den kalmış kurumları radikal ve jakobenist bir tarzda yıkip, yeniden inşa yoluna gitmeyerek geleneksel kurumlara dayalı yenilerini kurmuş, mevcut olanları güçlendirmiştir. Britanya Aydınlanması’ndaki gibi dini kurumlarla çatışıp, onların yıkması hedeflenmemiştir (Koç, 2018: 58). Amerika’da anayasal hareket, siyasi alanda insanın kusurluluğu ve ona olan güvensizlik ile insan doğasına yönelik şüpheli bir yaklaşım üzerine dayandırılmış olduğundan Smith’in felsefesine yakınlık arz etmiştir (Sallan, 1999: 16).

Amerikan Devrimi’ne giden süreci hazırlayan, North hükümeti ile Kral III. George’un baskıcı politikaları olmuştur (Koç, 2018: 58). 1689’da Haklar Dilekçesi ile kazanılan kişilerin özünde eşit, özgür yaratıldığı, yaşam, özgürlük, mutluluğa arama gibi temel haklar ve özgürlükler (Sallan, 1999: 15), Amerikalı kolonicilerin İngiliz hak ile özgürlüklerine bağlı bir aydınlanma düşüncesini geliştirmelerinin zeminini oluşturmuştur. Amerikalılar ilk olarak, Britanya İmparatorluğu’nun parçası olmayı talep etmiş olduklarından bağımsızlık mücadelesi onlar için öncelikli bir durum olmamıştır. Söz konusu taleplerinin karşılık bulmaması ve baskıcı politikalar “özgürlük” fikrinin oluşmasına zemin teşkil etmiştir. Buradaki özgürlük düşüncesi Fransız Devrimi’ndeki gibi olmayıp,

daha tedrici ve kolonicilerin beklentilerini içeren, 1688 Şanlı Devrim sonucu elde edilmiş özgürlüklerdir (Koç, 2018: 58). Bu düşünceler, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde açıkça dile getirilmiştir. Amerikan Devrimi'yle insanların doğuştan eşit ve özgür oldukları benimsenmiş olsa da 1860'lardaki savaşa kadar kölelik devam etmiş, savaştan sonra ise sınırlı olarak çözülmüştür (Sallan, 1999: 15). Amerika'da devrim süreci ve akabinde olgunlaşıp, gelişen siyasi fikirler ise "liberal muhafazakâr" öncüllere dayanmıştır.

Sonuç olarak, Avrupa'da gelişen aydınlanma içinde Kıta Avrupası'ndaki; ilerleme, evrensellik, soyut ve kurgulayıcı akıl temaları etrafında gelişerek "cumhuriyet" düşüncesine kaynaklık etmiştir. Diğer taraftan ise bireysel özgürlük, doğal haklar doktrini etrafında gelişen Britanya Aydınlanması, daha çok demokratik yöndeki siyasal arayışları başlatmıştır. Başka bir ifadeyle Avrupa'da gelişen aydınlanma gelenekleri içinde cumhuriyetçiliğin yanı sıra demokrasi düşüncesi de neşet edilmiştir. Özetle Kıta Avrupası Aydınlanmasında "cumhuriyet" in, Britanya Aydınlanması'nda "demokrasi"nin merkezde olduğu bir anlayış gelişmiştir (Çaha, 2014: 342-343).

1.2.1.4. Merkantalizme Karşı Yükselen İlk Tepki: Fizyokrasi/Fizyokratlar

Liberalizmin Avrupa'da gelişmesinde yukarıda açıklandığı üzere siyasal, toplumsal taleplerin yanında iktisadi olanlarda etkilidir. Liberalizmin iktisadi yönünün gelişmesinde etkili olan Orta Çağ Avrupa'sında hâkim olan Merkantalist anlayışa karşı gösterilen tepkilerdir.

Avrupa'da, 1450-1750 arası dönemdeki ekonomik tavrı ifade eden, başka bir ifadeyle 14. yüzyılda başlayarak Avrupa'da üç yüzyıl civarında devam etmiş olan kendine özgü niteliklere sahip olan ekonomik anlayış adı Merkantalizm'dir (Okan, 1994: 76). Bu ekonomik anlayış, kapitalizmin özünü meydana getiren küreselleşmenin aşamalarından birini teşkil etmiş, Smith tarafından "Merkantalizm" şeklinde adlandırılmıştır. Güçlü ve milli devlet ilkesi, dış ticarete verilen önem (Karta, 2015: 131) büyük stoklar halinde altın, gümüş elde edilmesi ile devleti madenlerin zenginleştireceği düşüncesine dayanmıştır. Söz konusu anlayış, devletin sahip olduğu stokların azalmasının önlenmesi amacıyla altın ve gümüşün elden çıkışının engellenmesi (Okan, 1994: 76), kısaca dış alımda kısıtlama getirmesi gerektiğini ifade etmiştir. Nüfusun ve ekonominin güçlü tutulmak suretiyle ticaretin geliştirilmesi ile önemli maden rezervlerinin çoğaltılmasını hedeflemiştir (Örs, 2013: 19). 18. yüzyıla değin devam eden söz konusu ekonomik anlayış Sanayi Devrimi'ne giden sürecin yol taşlarını örmüştür.

Söz konusu dönemde, Coğrafi Keşifler'in etkisiyle Avrupa'ya değerli madenlerin gelmesi sonucu buradaki devletler ticari gelirlerini artırmak ve değerli madenlerin ülkelerinde kalmasını sağlamak amacıyla Merkantalist politikalar uygulamışlardır. Başka bir ifadeyle dış ticaret fazlası oluşturmak suretiyle ticaret gelirlerini arttırmaya çalışmışlardır. Bu dönemlerde İspanya'da Bulyonizm, Fransa'da Colbertizm, Avustralya ile Almanya'da Kameralizm Merkantalist politikalara örnek teşkil etmiştir (Peker, 2015: 3). Ayrıca kentleşmenin artması ulusal devletlerin ortaya çıkışını

hızlanmıştır. ABD’den getirilen para ve hammaddelerle Avrupa’nın gereksinimi karşılanarak Avrupa’da, ticaret ve imalatla kayda değer ilerlemeler yaşanmıştır (Savaş, 1997: 142).

Orta Çağ’ın sonlarına doğru Batı Avrupa’nın ekonomik temellerinde değişiklik olmuş ve deniz aşırı ülkelerin keşfedilmesi ticareti geliştirmiş; fakat bu ülkelerden gelen maden akışı fazlalığı bir taraftan fiyatları yükseltirken diğer taraftan paranın değeri üzerinde oynamalara neden olmuştur. Nüfustaki artışa bağlı olarak mal talebinde ortaya çıkan fazlalık, fiyatların yükselmesini beraberinde getirmiştir (Okan, 1994: 74). Bu durum, ticari kapitali/Merkantalizmi büyütüp kapitalistlere yeni iş imkânları açarken, taşınmaz mal gelirleriyle yaşayan soyluları fakirleştirmiştir. Özetle sistemin içinde yaygınlaşamayan ve zenginlikten pay alamayan kitleler, satın alam gücünü kaybederek fakirleşmiştir. Bu süreçte beslenme sorunu Batı açısından önemini korumuş, açlık ise 19. yüzyılda dehşet saçmıştır. Merkantalist politikaların sorunlara çare olamaması, Fransa’da Fizyokratların zenginliğin ana kaynağının tarım olduğu yönünde yeni çözüm önerisi (Okan, 1994: 75) getirmesiyle değişmiştir. Kısaca Merkantalizme karşı ilk tepki Fransa’da Fizyokratlardan gelmiştir.

Eski Yunanca kökenli olan, “Physis” (Doğa) ile “Kratos” (Güç) sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuş Fizyokrazi, “doğanın egemenliği” manasına gelmektedir. Fizyokratlar, ekonomik düzenin ve evrensel hayatın insanların koyduğu yasalarla değil de doğanıninkilerle işletildiğini iddia etmişlerdir. Söz konusu dönemde, ekonomik hayatta meydana gelen doğal düzen anlayışının savunusu ünlü fizyokratlar Turgot, Quesnay, Vauban, Condillac, ayrıca Mirabeau, Riviere ve Nemours tarafından yapılmıştır (Aktan, 1995: 9). Bu doğal düzen anlayışını Voger d'Argenson; “*Laissez faire et laissez passer, le monde va de lui memê (yapın ve geçin, dünya kendi kendine devam ediyor)*” (Karakoyunlu, 1997: 60) şeklinde ifade etmiştir. Fizyokratların liberalizm anlayışı “laissez faire liberalizmi” olarak adlandırılmıştır. Onlar, devletin görevlerini doğal düzen ile mülkiyeti korumak şeklinde sınırlamış, ekonomik hayata müdahalesine karşı çıkmışlardır. Ayrıca tek üretim faaliyeti olarak tarımı öne çıkararak (Boaz, 1998: 38) sanayiye kısır döngü olarak görmüşlerdir (Skousen, 2003: 41).

Ekonomide sürekli olarak dış ticaret fazlasının hedeflenmesine ve değerli maden rezervlerini arttırmaya yönelik olan Merkantalist politikalar neticesinde üretimi ile ticareti artan devletler, etkilerini ve güçlerini arttırmışlardır. Bu durum, dünyayı derinden etkileyen Sanayi Devrimi’ne giden kapıyı aralamıştır. İmalatta maliyet ile verimin artırılması, ticarete en yüksek kârın hedeflenmesi, siyasi ve ticari rekabet, dış ticaretten elde edilen gelirlerinin arttırılması kâideleri doğrultusunda yol alan Merkantalist ülkeler, söz konusu amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla çetin bir rekabete girişmişlerdir. Bu ülkeler pazar bulabilmek, ticari faaliyetlerini artırabilmek, sömürge ile toprak kazanabilmek için birbirleriyle askeri ve siyasi bir mücadeleye girişmişlerdir (İzol ve Cingöz, 2020: 383-384). Özetle Merkantalizm, büyük sermaye birikimini beraberinde getirerek liberalizmin ekonomik altyapısını besleyen Sanayi Devrimi’ne neden olmuştur.

1.2.1.5. Sanayi Devrimi

Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi'yle eşzamanlı olarak başlamış, tarım ile zanaata dayalı ekonomi ve üretim yerini sanayinin öncelikli olduğu uzun soluklu bir sürece bırakmıştır. Bu dönem yalnızca tarımsal üretim tarzının terk edilip, makineleşme sürecine geçişi ifade eden bir yapısal değişikliğe neden olmamış, siyasi alandan kültürel olanına kadar büyük bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Toprağın ön planda olduğu mülkiyet ve zenginlik anlayışı değer kaybederken sanayi ve sermaye büyük ölçüde önem kazanmıştır (Şahin, 2019: 1). Devrim ilkte İngiltere'de buharlı makinelerin icadıyla ortaya çıkmış ve sonrasında ticaret, teknoloji vb. pek çok alana yayılmıştır. Daha önceden de ifade edildiği üzere Merkantalist dönemde, tarım önemi korunurken ticaret ön plana çıkarak ticaretten zenginleşen bir burjuva sınıfı oluşmuş ve bu durum sermaye birikimine, teknoloji alanında yaşanan muazzam gelişmelerle de Sanayi Devrimi'nin taşlarının örülmesine neden olmuştur. Ekonomik anlayışta da önemli değişimler yaşanmıştır.

1750-1850 yılları arasında gelişme gösteren Sanayi Devrimi, liberalizmin oluşmasına ve kökleşmesine katkı sunacak yapısal, düşünsel dönüşümleri paralelinde gelişmiştir. Bu süreçte insan doğaya hâkim olmuş, burjuvazi iktidara gelmiş ve ekonomide "laissez faire" anlayışı yerleşmiştir (Çetin, 2002: 88). Söz konusu dönemde Smith'in 1776'da kaleme aldığı "*Milletlerin Zenginliği*" adlı eseri Sanayi Devrimi boyunca sanayileşmiş olan ülkelerde kabul gören iktisadi anlayışı ve ilkeleri yansıtmıştır. Klasik iktisadi anlayışına göre, devletler arasında gerçekleşen ticaret her iki taraf açısından kar sağladığından serbest ticaret ilkesi devletler arasında gerçekleşen ticaret ilişkilerin dayanağını teşkil etmelidir (Kibritçioğlu, 1994: 31). İşbölümüne dayalı üretim, sermayenin muazzam büyümesi, beraberinde getirdiği rasyonel çıkarlar ve sanayi teşebbüsleri sonucu oluşan sınıfsal bölünmeler yeni bir toplum yapısının, Homo Economicus'un, oluşmasına neden olmuştur (Çetin, 2002: 88).

19. yüzyıl boyunca kapitalizmdeki gelişmeler, sanayileşen toplumlardaki sınıfsal ilişkileri değiştirmiştir. Giderek zenginleşen burjuvanın yanında yoksullaşan bir işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, güçlenen burjuvazi aşırı kapitalistleşmenin sağladığı imkânlarla özel mülkiyet ve serbest girişim başta olmak üzere özgürlüğü her alana yayarak liberalizmin ekonomik tabanın oluşmasını sağlamıştır (Stark, 1994: 223). Özetle, sanayileşmenin getirdiği sınıfsal ayrımlar, alt-üst/ işçi-işveren, ticari kapitalizmden sanayi kapitalizme geçiş sürecinde oluşarak büyük ekonomik uçurumların olduğu bir toplumsal yapıyı meydana getirmiştir (Selik, 1988: 105-108).

Sanayi Devrimi, Avrupa'da ortaya çıkarak bütün dünyaya yayılmıştır. Bu süreçte, sanayileşmeyi başaran ülkeler başta teknoloji ve ekonomi olmak üzere ulaşım, ticaret, tarım vb. alanında üstünlük elde etmişlerdir. Böylece sanayileşerek sermaye birikimine ve askeri güce sahip olan ülkeler, diğerlerine üstünlük sağlamıştır. Dünya ise sanayileşen, yarı sömürge ve sömürge olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır. Söz konusu süreç, sömürgeciliğin emperyalizme dönüşmesine neden olmuş ve emperyalist devletler arasındaki rekabet dünyayı büyük savaşların yaşandığı bir sürece sürüklemiştir (İzol ve Cingöz, 2020: 390).

1.2.1.6. Liberalizmin Bunalımlı Yılları ve Düşüşü

Liberalizmin 17. ve 18. yüzyılda hem iktisadi hem de siyasi alanda yaşadığı altın dönem yerini, 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında buhranlar yaşadığı bir sürece bırakmıştır. Berzeg'e göre (1994: 9) bunun nedeni, üç felsefi siyasi akımın, sosyalizm-komünizm, pozitivizm, emperyalist milliyetçilik, başta bireycilik olmak üzere liberalizmin temel ilkeleriyle çelişmeleri, devletçi ve toplumcu olmalarına bağlamıştır.

Devletin ekonomik ve sosyal yaşama müdahale etmemesi düşüncesine dayanan gece bekçisi devlet anlayışının hâkim olduğu 19. yüzyıl sanayi kapitalizmi, çalışma koşullarını tamamen piyasa koşullarının denetimine bıraktığından güçlünün yanında olan güçsüzün aleyhinde işleyen bir yapı meydana getirmiştir. İşveren karşısında işsiz kalmaktansa karın tokluğunda çalışmak zorunda kalan işçi kitlesi, çok düşük ücretler ile çok uzun zaman kadın ve çocuklar ise yetişkin erkeklere göre daha az ücretle, çok ağır koşullarda çalışmak zorunda kalmıştır (Tok, 2014: 178-179). Bu durum, 1870'de İngiltere'de akabinde 1890'lı yıllarda Amerika'da meydana gelen büyük ekonomik krizler neticesine, birçok kapitalist ülkede işçiler başta olmak üzere sayıları gün geçtikçe artan ve fakirleşen gruplar (Arblaster, 1984: 11) oluşturmuştur. Başka bir ifadeyle, 19. yüzyıl sanayi kapitalizmin işleyişinde görülen aksaklıklar ile ortaya çıkan sömürü ilişkileri ve yozlaşmalar kapitalizm sistemin bütün olumsuzluklarını gözler önüne sermiştir (Tok, 2014: 178-179).

19. yüzyılın ortalarından itibaren “anti-emperyalist, özgürlükçü, barışçıl” bir liberal milliyetçilikten ziyade 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, faşist-nasyonal sosyalist devletler kurulmuştur. Comte'nin temsil ettiği “pozitivizm”, liberal hak ve hukuk değerlerini reddetmiştir. Aynı dönemde, enternasyonalistik iddiasına rağmen sadece işçi sınıfına hitap eden ve ihtilâlcı özellik taşıyan marksizm giderek etkinliğini artırarak komünist devlet modelinin ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Ekonomide, emperyalist sonrasında da ideolojik kutuplaşma ise 1917 yılından itibaren oluşan komünist blokun yanında Bismarck tarafından 1870'den itibaren Almanya'da uygulamaya konulan ve giderek ayrılan devlet sosyalizmi ile himayecilik düşüncesi, 1929 Ekonomik Bunalımı'nın zeminini hazırlamıştır. Liberalizmin yıpratıcı, devletçi, toplumcu akımlara karşı direnci 20. yüzyılın başına kadar sürmüştür. I. Dünya Savaşı ve 1929 Ekonomik Bunalımı klasik liberal öğretiyi son darbeyi vurmuştur. Keynesyen refah ekonomisi, 1970'lere kadar hâkimiyetini sürdürmüştür (Elma, 1996: 56-57).

1.2.1.7. Teorik ve Pratik Alanda Yenilenme Süreci: Sosyal (Eşitlikçi/Modern) Liberalizm

Klasik liberalizm negatif devlet anlayışı, toplumsal sorunların ve adaletin piyasanın doğal düzeni içinde kendiliğinden çözüleceği, adalet ile eşitliğe yönelik düşüncelerin savunusu uygulama aşamasında beklenen sonuçları vermemiştir. Sanayi Devrimi'nin yeni alt sınıfların (işçi sınıfı gibi) hayat şartlarını zorlaması, bunların hem siyasete katılımı hem de sosyo-ekonomik olarak korunmasını gündeme getirmiştir. Bu durum liberalizmi sadece burjuva ideolojisini savunmaktan

çıkarmış, toplumsal ve siyasi bir felsefe haline gelmesini beraberinde getirmiştir (Erdoğan, 1993: 25-26).

Kısaca Sanayi Devrimi'nin yaşandığı 18. yüzyılın son çeyreğinde makineleşme sonucu üretim miktarının devamlı artması, çalışma koşulları ile hayat şartlarını giderek zorlaştırmıştır. Çocuk ve kadın işçilerin çalıştırılmasındaki usulsüzlükler, sağlıkla ilgili sorunların belirmesi, çalışan kesimin bilhassa işçi olanların sosyo-ekonomik açıdan korunması gerektiği meselesi (Savaş, 1997: 514) gündemi meşgul etmiştir. Söz konusu sosyal yapıda vuku bulan sorunlara ek olarak, 1870'li yılların başında yaşanan ekonomik kriz sonucu neo-klasik iktisatçılar tarafından "laissez faire" anlayışı ve devlet ile piyasa ilişkisi sorgulanmaya başlanmıştır. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başını içeren klasik liberallere karşı ortaya çıkan bir fikir akımı olarak "Neo-Klasik Okul", Avusturya Okulu (Menger, Jevons), Lozan Okulu (Pareto, Walras), Keynes'in içinde yer almış olduğu Cambridge Okulu'ndan (Pigou, Clark, Marshall) meydana gelmiştir. Piyasa başarısızlığı teorisi'ni ortaya atan neo-klasikler, azalan marjinal fayda ve verimler ile toplam fayda kavramlarını geliştirmişlerdir. Onlara göre, piyasanın yetersizliği ve başarısızlığı durumunda devletin piyasaya işlerlik kazandırmak için sınırlı olan bazı müdahalelere girişmelidir. Bu okulu takiben Keynes, 1929 Ekonomik Bunalımı sonrası benzer eleştirileri yöneltmiş ve yeni bir liberalizm türü ortaya çıkarmıştır (Tayyar ve Çetin, 2013: 111-115).

Özetle yoksullaşan kitlelerin eşitlik taleplerinin (Arblester, 1984: 11) savunuculuğuyla yükselişe geçen sosyalizm, liberalizmi teorik ve pratik alanda yenilenme sürecine sokmuştur. Bu durum "çağdaş, eşitlikçi, sosyal, refah, modern vb." şekilde adlandırılan yeni bir liberalizm türünün doğmasına neden olmuştur. Sosyalizmin kazandığı başarı, kapitalizm içinde Keynesyen refah ekonomisi anlayışının kabul edildiği bir uzlaşma dönemine bırakmıştır. 1929 Ekonomik Bunalımı'ndan sonra, devletin ekonomide daha aktif rol oynaması sonucunda ağır basan bir liberalizm türü olmuştur (Sallan Gül, 2006: 23). "Minimal, tarafsız, jandarma devleti vb." şeklinde adlandırılan devlet anlayışı, klasik liberalizmin aksine piyasanın yetersiz/başarısız olması durumunda refahın arttırılması amacıyla devlet müdahalesini savunmuştur.

Arz fazlası, talep eksikliğinin neden olduğu krizden çıkmanın yolları ise devletin bütçesini, kamusal harcama ve gelirlerini ekonomik araç şeklinde kullanarak bireylerin alım gücünün yükseltmesi, bizzatı hem alıcı hem de müteşebbis olarak piyasada yer alması vb. yöntemlerle açıklanmıştır. Ayrıca II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı tahribatın giderilmesi, sosyal refah devleti uygulamalarının önem kazanmasına neden olmuştur (Tok, 2014: 181). Bu durum, liberalizmin yeni bir yapılanma sürecine girmesine kadar devam etmiştir.

1.2.1.8. Klasik Liberal Değerlere Geri Dönüş: Yeni Liberalizm/Neo-Liberalizm

1960'lı yılların sonuna kadar uygulanan yeniden dağıtımcı, müdahaleci olan Keynesyen ve sosyal refah devleti anlayışı politikaları, dünyanın pek çok ülkesinde devletin ekonomi üzerindeki rolünü genişletmiştir (Elma, 1996: 64-65). 1970'li yıllarda özellikle sanayileşmiş ülkelerde yoğun

olarak yaşanan yüksek enflasyon, ekonomik büyümedeki durgunluk ve petrol krizi söz konusu anlayışa büyük bir darbe vurmuştur. “Yeni, çağdaş klasik ya da muhafazakâr bırakınız yapsınlar” liberalizm vb.” şeklinde adlandırılan yeni liberalizm biçimi, piyasa-devlet ilişkilerinin yeniden sorgulanmasını gündeme getirmiştir (Sallan Gül, 2006: 23). Bu kez Keynesyen iktisat politikaları ve sosyal refah devleti uygulamaları sorgulanmaya başlanmıştır (Tok, 2014: 182).

Sosyo-ekonomik alanda devletin konumunun sorgulanmaya başlandığı, radikal bir şekilde küçültülmesi gerektiğinin savunulduğu yeniden yapılanma dönemine girilmiştir. 1929 Ekonomik Bunalımı ve refah devletinin tıkanmasıyla daha öncesindeki politik süreçte işçi sınıfı, devlet ve iş dünyası arasında sağlanmış olan uzlaşısı 1980’li yıllarda çökmüştür (Elma, 1996: 64-65). Yaşanan bütün bu gelişmeler sonucu tekrar klasik liberal iktisat politikalarına dönüş gerçekleşmiştir. Küçük ama güçlü devlet, devletin ekonomiye müdahale etmediği serbest piyasa ekonomisi anlayışı daha güçlü bir şekilde savunulmuştur. Özetle dönemde devletin küçültülmesi, işlevlerinin azaltılması, devlet teşekküllerinin özelleştirilmesi, sosyal refah devleti uygulamalarına son verilmesi, ticaretin serbestleştirilmesine yönelik fikirler kabul görmeye başlamıştır (Tok, 2014: 182).

Siyasi yaşamda ifadesini Amerika’da Reaganizm ve İngiltere’de Thatcherizm olarak bulmuştur. İlk olarak ekonomide ardından siyasi, hukuki alanda uygulanma olanağına kavuşmuş ve kısa sürede küresel düzeyde hâkim bir anlayış haline gelmiştir. Söz konusu anlayış, 1990 ila 2000’li yıllar içerisinde meydana gelen ekonomik krizlere rağmen hâkimiyetini kaybetmeyerek egemenliğini sürdürmektedir.

1.2.2. Liberalizme Yön Veren Düşünür ve Düşünceler

Liberalizmin tarihi, yukarıda ayrıntılı bir şekilde incelendiği üzere çok eski zamanlara dayanmaktadır. Bu kısımda, hem klasik hem de sosyal (eşitlikçi/modern) ve yeni liberalizm’e (neo-liberalizm) yön veren temel düşünürler üzerinden gidilerek konu daha anlaşılır kılınmaya çalışılmıştır.

1.2.2.1. Toplum Sözleşmecileri ve Liberalizme Düşünsel Katkıları

1.2.2.1.1. John Locke: Ampirik Temelli Epistemoloji ve Rasyonel Siyasi Teorisi

Locke, kendisine yöneltilen eleştirilerin çoğunu, bilginin kaynağını ve niteliğini açıklamada kullandığı ampirik epistemolojisinin siyasi görüşlerinin rasyonel siyasi teorisiyle uyuşmadığı noktasında almıştır. Güriz’in (1996: 209) ifade ettiği gibi, Locke bilgi felsefesini ampirik temeller üzerinde kurarken siyaset ve hukuk ile ilgili görüşlerini açıklarken rasyonalist yaklaşıma yakın bir seyir izlemiştir. Daha açık bir ifadeyle Locke, epistemolojisinde bilginin *a priori* olarak değil, dış dünyadan gelen izlenimleri üzerinden siyaset ve hukuk felsefesini inşa ederken doğuştan bazı

hakların (yaşam, özgürlük ve mülkiyet), ahlâki ilkelerin varlığı ve geçerliliği ön kabulünden yola çıkmıştır.

“*İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme (An Essay Concerning Human Understanding)*” adlı eserinde Locke, insanın sahip olduğu bilginin kaynağı hakkındaki düşüncelerine yer vermiştir. O, insan zihninde doğuştan ilkelerin olmadığı savını insan zihnini “boş levha/ bir beyaz kâğıt” olarak tasvir ettiği “tabula rasa (yahut tabula rosa)” kavramıyla açıklamıştır. İnsan zihninin gayesini ise bilgiye ulaşmak olarak ifade etmiş ve onun deney ve gözlemleri algılama yeteneğine sahip olduğunu vurgulamıştır. Locke’a göre, önce duyu algıları ardından düşünceler (ideler) oluşmuştur. Bilginin temeli deney olup, bilgi buradan türetilmiştir. Zihnin sınırlarının neler olduğu, bilgiye nasıl ulaşılacağı ve bilginin kaynağının bilinmesiyle anlaşılabilceğini savunmuştur (Locke, 2004b: 67-71-97). Ampirizmin temel kaidelerini yansıtmaya bağlamında önemli açıklamalarda bulunmuştur.

Mutlak monarşiyi reddetmiş ve rejime karşı devrimi meşru kılma yöntemi olarak “direnme hakkı” fikrini savunmuştur. Fikirlerine destek sağlamak amacıyla “azınlık hakları/hukuku, tabii hukuk, sözleşme, bireylerin ahlâken üstünlüğü/hakları, rızaya dayanan hükümet, mülkiyetin kutsallığı, çoğunluk ilkesi vb.” değerlere başvurmuştur. Locke’ın siyasal görüşlerinin özünde rasyonel bir varlık olan birey(ler)in doğal haklara sahip olduğu fikri öncelikli olup, epistemolojisiyle farklı mecradadır. Macpherson (1962: 194), onun siyaset teorisindeki ana temalarını; “bireyin benliğine sahipliği, bireysel haklarını savunmada güç kullanma tekeli ve direnme hakkı, siyasal iktidarın kaynakları/sınırları” şeklinde özetlemektedir.

Yayla’ya göre (2015: 41), Locke siyasi teorisini kurarken tabii durum varsayımından başlaması, teorisinin Hristiyan “tabii hukuk teorilerinin” devamı olduğunu göstermektedir. Tabii (doğal) hukuk teorisyenleri, genel olarak “bir doğa hali, insan tabiatı ve akıl” (Erdoğan, 1998: 5) varsayımından hareket etmişlerdir. Locke doğa durumunu; “*Tabiat kanunlarına bağlı kalarak, başka bir insanın isteğine bağlı kalmadan ya da terk etmesini istemeden hareketlerini ve uygun olduklarını düşündükleri malların ve insanların tasarrufunu düzenlemek için mükemmel bir özgürlük durumudur*” (Locke, 2002: 23) şeklinde ifade etmiştir. O, Doğa durumunda insanların özgür bir şekilde yaşadığı, herkesin benzer hak ve özgürlüklere sahip olduğu tam eşitlik durumunu (Yayla, 2015: 45) insanın rasyonel yönü ve doğal hukukun barış içinde yaşamayı mümkün kılan imkânıyla açıklamıştır. Ona göre, bütün insanların uygun ahlâki kalıplar ve erdemler içinde belirli davranış ilkeleri ortaya koyabilecek doğru aklı vardır (Locke, 1999: 18). İlâhi iradenin yansıması olan doğal hukukun akıl yardımıyla keşfedilmesi, özgürlük ve eşitliğin temel dayanağıdır (Locke, 2005: 13). Locke, doğal hukuk doktrinini esas alarak “modern insan hak ve özgürlükleri düşüncesini” geliştirerek hem liberalizmin hem de liberal demokrasinin gelişimine önemli katkı sağlamıştır. Doğa durumunda, siyasi toplumun kurulması ve devletin oluşması öncesinde insanların vazgeçilemez hayat, özgürlük, mülkiyet haklarından bahsederek insan haklarının temel taşlarını bir nevi örmüştür (Erdoğan, 2005: 24).

Locke, doğa durumunun özgürlük hali olmasının başıbozukluk olarak algılanmaması gerektiğinin altını çizmiştir. Bu düşüncüyü önlemek için, doğa durumunda yöneten dâhil herkesi bağlayan “doğal hukuk” kavramına başvurmuştur. Ona göre, doğa durumunun eşitlik ve özgürlük durumu olması akılcı (rasyonel) varlık olan insanların doğal hukuka uygun bir yaşam sürmesine bağlıdır. Locke doğal hukuku (1999: 19); *“tabiat yardımıyla öğrenilebilen, rasyonel tabiata uygun olanı/olmayanı gösteren, bu nedenle emredici/yasaklayıcı olan kutsal iradenin bir emri”* olarak tanımlamıştır. Ağaoğulları’na göre (2013: 142), böylece bütün insanlara seslenen, nasıl davranılması gerektiğini belirten tüm zamanlar ve yerler için geçerli evrensel ilkeleri ortaya koymuştur.

O, doğal hukukun İlahi irade tarafından insanların kalbine yerleştirdiğini ve bunun ancak aklını kullanma yetisine sahip insanlar tarafından bilinebileceğini savunmuştur. Ayrıca bunun, akıl vasıtasıyla insanlara başkalarının hayat, özgürlük ve mülkiyetlerine zarar vermemesini telkin ettiğini belirtmiştir (Locke, 2002: 11). İlâveten Locke, insanların doğuştan sahip olduğu doğal haklarının bulunduğunu savunarak bunları; “hayat, özgürlük ve mallara sahip olma” şeklinde sıralamıştır. Buradaki mallardan kast ettiğinin “özel mülkiyet” olduğunu vurgulayarak herkesin sınırsız şekilde mülkü edinme, onu istediği şekilde kullanma ve yararlanma hakkına sahip olduğunu savunmuştur (Ağaoğulları, 2013: 143).

Locke’a göre, doğa Tanrı’nın özel mülkü olduğundan insanlar ona sahip çıkmalı ve doğa durumunda barış içinde yaşamalıdır. Burada mülkiyetin ölçüsünün doğa tarafından belirlendiğinin ve emeğinin uzandığı yere kadar mülkiyet hakkının ulaşmakta olduğunu belirtmiştir. Emekle sınırlı olan bu hakkın, fazla genişlemesini gereksiz görmüştür (Locke, 2004a: 7). Doğa durumunda, insan emeğiyle iş gücü ve ortak mallarda belli oranda kişi yararına mülkiyet hakkı oluştuğunu, insanların ihtiyacı dışında mal edinmek istemediğini vurgulamıştır. Kısaca “ihtiyaç” kavramıyla mülk edinme hakkını sınırlamıştır. Ancak ticaretin gelişmesi ve paranın dolaşımı, insanların bozulmadan ihtiyaçlarından fazla mal edinmelerine kısaca diledikleri kadar değerlere sahip olmalarını sağlamıştır (Göze, 2005: 165-166-167). Bu açıklamalarıyla Locke liberal sistemin “mülkiyet anlayışını” ortaya koymuştur.

Özgürlük kavramıyla düşünce, ifade ve dinsel inanç serbestisinden bahsetmiştir. Her insanın tabiat kanunu gereğince doğal haklarını koruma ve bunlara saldıranları yargılayıp, cezalandırma hakkına sahip olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda söz konusu kanunun bütün insanlara, eşit ve özgür olduklarını, başkasının hayatına, mallarına ve özgürlüklerine zarar vermemesi gerektiğini öğrettiğinin altını çizmiştir (Ağaoğulları, 2013: 143). *“Tabiat kanununun (doğal hukukun) uygulayıcısı kimdir?”* sorusuna cevap arayan Locke, doğa durumunda yaşayan herkesin tabiat kanunu tarafından yetkili kılındığını savunmuştur. Doğa durumunda herkes eşit olduğundan, tabiat kanununu gereğince ihlâl eden cezalandırma hakkını hatırlatmıştır (Locke, 2002: 11). Kısaca, doğa durumunda yaşayan herkesi tabiat kanununu uygulayıcısı olarak görmüştür. Başka bir ifadeyle doğal hukuka karşı gelen, temel haklara zarar vereni, herkesin eşit olarak yargılama ve cezalandırma hakkından söz etmiştir. Fakat Locke doğa durumunu pek de kötü bir şey görmeyerek, “hür, eşit ve mutlu hayat” (Yayla, 2015: 47) olarak nitelemiştir. *“Öyleyse insanlar tabiat halinden ayrılıp siyasal*

topluma geçmeye niçin karar verir?” sorusuna yanıt aramıştır. Buna cevabı Locke (2004b: 103-104); “Her kişinin bir diğerinin eşiti olduğu için, insanların büyük bir kısmının adaleti gözetmeyeceğinden, özel mülkiyetin kullanımı korumalı ve güvenli olmayıp, özgür insan korku ve tehlikelerle dolu söz konusu durumu terk etmek zorunda kalır. Bu nedenle insanın diğerleriyle topluma katılmayı istemesinin/amaçlamasının boşuna olmadığını” belirterek vermiştir.

Kısaca Locke herkesin benzer hak ve hukuka haiz olduğu doğa durumunda hakkaniyeti/adaleti gözetmeyen kişilerin varlığı, kurallarının kesintisiz olarak belli bir düzen içinde uygulanmasını sağlayacak kurumların yokluğu nedeniyle bireyin mülklerini ve kendi bütünlüğünü istediği gibi kullanamayacağından devamlı olarak tehlikede oldukları düşüncesini taşımıştır (Yayla, 2015: 47). Bu yüzden insanlar, daha güvenli yaşamak ve özgürlüklerini korumak için doğa durumundan uygar (sivil) topluma geçmeye karar vermiştir.

Locke, doğa durumundan uygar (sivil) topluma geçebilmek için üç şeyin eksikliğinden bahsetmiştir. Bunları, herkesin boyun eğeceği ve herkese aynı şekilde uygulanacak olan “yasalar”; doğa durumundan kurulu yasaya uygun olarak bütün ayrılıkları saptamaya yetkili “tarafsız yargı”; yargıyı destekleyecek, koruyacak ve onun kararını uygulayacak “toplumsal bir güç” olarak sıralamıştır. Bu nedenle doğa durumunda insanlar, buradaki olumsuzluklar sebebiyle “rıza”larıyla uygar (sivil) topluma geçebilmek için aralarında sözleşmişlerdir. İnsanların uygar (sivil) topluma ulaşmalarını sağlayan “bu sözleşme”dir (Locke, 2004a: 13). Locke, insanların doğa durumunda güvenli yaşamak ve özgürlükleri korumak için bir sözleşmeyle doğal haklarını saklı tutma şartı ile devlete ulaştığını vurgulamıştır. Locke devletin meşruiyetini, siyasal yükümlülüğün sınırlarını ve bireylerin siyasi sorumluluklarını göstermek amacıyla “rıza kavramına” başvurmuştur.

Ona göre, uygar (sivil) topluma geçme kişinin özgürlüğünü ortadan kaldırmamış, yalnızca doğa durumunda sahip olduğu kendi ile diğer insanları savunma iktidarını kısmen, cezalandırmaya yönelik iktidarını ise tamamen kendisi haricindeki bir siyasi güce/otoriteye (devlete) bırakmıştır. Kısaca uygar (sivil) topluma geçişteki amaç, insanların kendi iktidarlardan vazgeçerek sahip olduğu özgürlüklerini sonlandırmaları değil mülkiyetleriyle özgürlüklerini daha iyi savunacak ortak bir güç/otorite meydana getirerek barış içerisinde güvende yaşama arzuları (Locke, 2004a: 103-104) olduğunu savunmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise doğal hakları korumakla görevli devletin, yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda “ne olacağıyla” ilgilidir. İşte o zaman devlet meşruluğunu yitirerek halkın direnişiyle karşılaşacaktır. Kısaca söz konusu durum halkın “direnme hakkını” doğuracaktır.

Locke, uygar (sivil) topluma geçildikten sonra “çoğunluğun rızası” ile toplumun yönetilebileceğini savunmuştur. Tek tek kişilerin rızasını alınmasının mümkün olamaması nedeniyle çoğunluğun almış olduğu karara herkesin uyması gerektiğini vurgulamıştır. Böylece insanların, toplum sözleşmesini kabul ederek aynı zamanda çoğunluğun iradesiyle oluşturulacak yönetimin kararlarına da uymayı kabul ettiklerini ifade etmiştir (Locke, 2002: 82). Buradaki çoğunluk ilkesi, bugünkü demokrasilerdeki çoğunluk ilkesiyle bağdaşmaz; çünkü toplum sözleşmesi herkesi (kadın,

yoksul ve yabancıları) kapsamaz. Fakat uygar (sivil) topluma geçişle birlikte oluşan yönetim keyfi uygulamalara yönelememesi, ilan edilmiş yasaların dışına çıkamaması, yasaların doğal hukukla bağdaşır nitelikte olması gibi sınırlamalara (Locke, 2002: 106- 112) bakıldığında, demokratik ve liberal devletin izlerini görmek mümkündür. Yönetimin mutlak olmadığı, geçici olduğunu savunmuştur. Toplumun yönetilmesi hususunda Locke (2002: 112); “*Özel durumlarda çeşitlilik göstermeyen, zenginle fakir için, mahkemedeki saygın kişi ile sabanındaki köylü için tek bir kuralı olan resmen ilan edilmiş kurulu kanunlarla yönetileceklerdir*” ifadeleriyle kanunların eşitliği ile uygulanmasında kimseye imtiyaz tanınmayacağını vurgulamıştır. Böylece günümüz demokrasilerindeki “hukukun üstünlüğü” ilkesine uygun bir yaklaşım sergilemiştir.

Locke, siyasal otoritenin çoğunluğun rızasına dayanmasını iktidarın kontrol edilebilmesi açısından yeterli görmemektedir. Doğal hukukçular gibi doğa halinin ve sosyal sözleşmenin sosyal ve tarihi bir realite olduğu düşüncesini taşımamıştır. Aksine sosyal sözleşmeyi, milletin egemenliğini esas alan, insan hak ve hukukuna dayanan devlet düzeni açısından gerekli görmüştür. Dolayısıyla vazgeçilmez hakları korumak için siyasal iktidarı kesin ve etkili şekilde sınırlamanın yolu olarak tabii hukuk yanında “kuvvetler ayrılığı” ilkesinin uygulanması gerektiğini savunmuştur (Yayla, 2015: 58-59). Devlet gücünün birey haklarını tehdit edebileceği kanısından hareketle yasama ve yürütme gücünü birbirinden ayırarak söz konusu durumu ortadan kalkabileceğini düşünmüştür. Bu bağlamda siyasal iktidarı, “yasama, yürütme ve federatif” olmak üzere üç kuvvete ayırmıştır. “Yasama kuvveti”, toplumun idaresini, kişilerin sahip olduğu hak ve özgürlükleri güvence altına alan yasa yapma yetkisini; “yürütme kuvveti”, yasalar tarafından oluşturulan hükümlerin yürütmesini sağlayarak düzenli bir şekilde görev başında olan yürütme yetkisini; “federatif kuvvet” ise, toplumun içinde olanlar ile dışında kalanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözme, savaşa ve barışa karar verme, birleşmeler/ittifaklar meydana getirme iktidarını içeren federatif yetkiyi ifade etmiştir (Locke, 2004a: 125-133). Locke, bu görüşleriyle liberal düşüncenin gelişimine kayda değer katkı sağlamıştır.

Locke’un düşünceleri liberal geleneği önemli oranda yönlendirmekle kalmamıştır. Günümüzde bile liberal düşünürler öncelikli olarak doğal haklar teorisi, devlet faaliyetlerinin sınırı ve mülkiyet hakkının kapsamı olmak üzere birçok güncel sorunu Locke’un fikirleri bağlamında tartışmaktadırlar. Locke’un düşüncelerinden bütün liberaller şu veya bu şekilde etkilenmiş olmakla birlikte “Lockecü liberalizm”in son dönemdeki en büyük temsilcisi Nozick’tir. Onda Locke’un izlerini, “*Anarşi, Devlet ve Ütopya*” adlı eserinde devletin ortaya çıkışını sözleşmeye dayandırması ve devleti bireyin hakları temelinde sınırlaması (Erdoğan, 2005: 24) özelinde görmek mümkündür.

1.2.2.1.2. Thomas Hobbes ve Jean Jacques Rousseau’nun Düşünceleri

Hobbes, devlete yönelik geliştirmiş olduğu düşünceleriyle kendinden sonra gelen birçok düşünürü etkilemiştir. Mutlak otoritenin varlığını, bireylerin güvenlik gereksinimine dayandırmıştır. Mutlak olan ve güçlü bir siyasal erkin oluşumunu çatışma, yarış ve rekabet halinde olan insanının barış içinde hayatını sürdürme isteğine göre açıklamıştır (Çaha, 2007: 20-21).

Hobbes, doğa durumunda eşit olan insanların aynı şeyi istemeleri üzerine vuku bulan çatışma ortamının güvensizlik meydana getirdiğini, bu durumun herkesin birbirine düşman olmasına neden olduğunu ifade etmiştir (Hobbes, 1995: 127). Hobbes, Locke ve Rousseau'dan farklı şekilde bu güvensizlik, belirsizlik ve mücadele ortamını; “*insanların birbirinin kurdu*” olduğu (Onbaşı, 2005: 20) ve “*herkesin herkese karşı düşman kesildiği savaş durumu*” şeklinde tasvir etmiştir (Tannenbaum ve Schultz, 2006: 241). Savaş durumunun nedenini, genel bir gücün/otoritenin olmamasında görmüştür. Böyle bir gücün eksikliğinin yaşandığı ortamda mülkiyetten bahsedilemeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca insanlar tutku ve istekleriyle hareket ettiklerinden onların eylemlerinin iyi veya kötü olduğuna karar verecek yasaların yokluğuna (Göze, 2005: 136-137) dikkat çekmiştir.

Locke'tan farklı olarak Hobbes, 1651'de kaleme aldığı “*Leviathan*” adlı eserinde devletin varlık nedenini özgürlüklerin korunması ve barışın temininde gerekli görmüştür. İnsanların mücadele ve belirsizlik ortamında can ve mal güvenliklerinin korunması için devletin varlığını zorunlu atfetmiştir (Aktan, 1995: 8). Kısaca o, kötü bir şekilde tasvir ettiği doğa durumundan insanların birbiriyle yaptıkları tüm haklarını sözleşmenin herhangi bir tarafı olmayan (Duman, 2007: 349) ve onların üstünde yapay kişiliğe sahip Leviathan'a (Ejderha/Dev) yani devlete, toplumsal sözleşme ile devrettiklerini savunmuştur. Hobbes, doğa durumunda insanların eşitliğine inanmasının yanı sıra siyasal iktidarın kalıtsal ve İlâhi kaynaklı olduğunu reddetmiştir. Bireylerin isteklerinin gerçekleştirmesinin koşulunun özgürlük olduğunu ve bunun barışın egemen olduğu sivil toplumda mümkün olacağını savunmuştur. Bireyler devleti meydana getirerek bir takım özgürlüklerinden vazgeçmiş olduklarını; fakat bu sayede de mülklerini ve yaşamlarını güvence altına aldıklarını belirtmiştir. Bu nedenle devletin, belirli haklarını devreden bireylerin güvenliğini sağlamak zorunda olduğunu ifade etmiştir (Sallan, 1999: 13).

Hobbes, sözleşmeyle doğa durumundan sivil topluma yani politik topluma geçildiğini, bütün haklardan geri dönüşü olmaksızın feragat edildiği ve mutlak sınırsız bir güç olan devletin ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu düşünce, pek çok düşünürce otoriter ve totaliter bulunmuştur. Özellikle Çaha (2007: 28), Hobbes'un otonom ile farklı çıkarlara sahip çoğulcu toplum etrafında tek bir bireyin şahsında eritmek suretiyle bugünkü manada çeşitliliğe ve farklılığa dayanan sivil toplumun önünü tıkadığını belirtmiştir. Siyasal toplumun sahip olduğu mutlak iradenin toplumsal hayatın bütün çıkarlarına yayılmak suretiyle türdeş, monoton ve homojen bir kamusal alanın ortaya çıkmasına neden olduğunun altını çizmiştir.

Hobbes'un yaptığı gibi mutlakîyetçe bir yapıya doğru yönelmiş olan (Gözübüyük Tamer, 2010: 94) diğer bir düşünür Rousseau'dur. Tıpkı Hobbes ve Locke'un yaptığı gibi ilk olarak doğa durumundan hareket etmiş; fakat onlardan farklı olarak tarihi süreç içinde açıklamalarda bulunmuştur. Başka bir ifadeyle sabit olan bir doğa durumunun aksine tarihi bir süreç boyunca uğramış olduğu değişimler, dönüşümlerle sivil topluma varan toplum ve insan sürecini açıklamıştır (Duman, 2007: 35).

Onun düşüncelerinin temelini toplumsal sözleşme oluşturmuştur. “*Toplum Sözleşmesi*” ve “*İnsanlar Arası Eşitsizliğin Kaynağı*” adlı eserinde, insanın bir birey olarak kendine yetememe durumundan hareketle toplum içinde yaşamasının gerekliliği üzerinde durmuştur. İnsanın toplum içinde yaşamasının bir bedeli olduğunu, doğa durumunda eşit ve özgür olan insanın bunları kaybetme tehlikesi şeklinde açıklamıştır. Bu durumda, hem özgür hem de toplum içinde yaşamak için bir düzenin gerekliliğinden bahseden Rousseau toplumsal yapının varlığı için gerekli olanın, bir araya gelerek düzen içinde birlikte yaşamayı kabul etmiş olanların yapacakları sözleşme olduğunu savunmuştur. Söz konusu sözleşme ile bireylerin, kendilerini yönetecek olan gücün nasıl olacağını belirleyecekleri genel bir iradeye ulaşacaklarını belirtmiştir. O, genel iradeyle halkın kendi kendilerini yasaya dayalı yönetecekleri “cumhuriyet yönetimine” gönderme yapmış, böylece genel iradeyle halkın egemenliğinde meşruluk kazandırmak istemiştir (Çüçen, 2013: 29-30).

Özetle Rousseau, genel iradenin ortaya çıkışını adil siyasal bir düzende birlikte yaşamak isteyen insanların arzuları olarak ifade etmiştir. Bu gönüllü anlaşmayı “toplumsal sözleşme” olarak adlandırmıştır. Bu düzenin temelini, genel irade tarafından belirlenecek ve toplumsal sözleşmenin adaletli bir şekilde şartlarını oluşturacak olan kanunlar şeklinde vurgulamıştır. Bu adil düzenin gerçekleşmesinin “olağanüstü kanun koyucu” figüre ve onun eserinin devamını sağlayacak “sivil din kurumuna” bağlı olduğunu savunmuştur. Sivil dini, önleyici bir kurum olarak toplumsal sözleşmenin bireylerce ve gruplarca zarar görmesinin engellenmesi amacına hizmet ettiğini ifade etmiştir. Ona göre, bireylerin şahsi çıkarlarının toplumunkinden öne çıkması halinde devlet ve toplum ortadan kalkarak doğal çatışma durumu yeniden kendini gösterecektir (Orhan, 2013: 1).

Sivil dine, kanunları koruma yönünde araçsal bir rol biçmiştir. Hukuk devleti anlayışına dayanan cumhuriyetin ayakta kalmasını, bu rejime bağlı yurttaşların olmasında görmüştür. Söz konusu durumun kendiliğinden oluşmayacağını ancak eğitimle mümkün olabileceğinin altını çizmiştir. Sivil dini kamusal eğitimin önemli bir parçası görerek onun kurucusunu “kanun koyucu” şeklinde adlandırmıştır. Bencil bireylerden cumhuriyetçi yurttaşlara üretme aşamasını “*Emile*” adlı eserinde, “insanın doğasını değiştirmek” olarak dile getirmiştir (Rousseau, 1979: 40).

Onun bu fikirleri, mevcut olan düzenin bir eleştirisiyle cumhuriyetçi kaideler üzerinde temellendirilmiş ve Fransız devrimcilerince, bilhassa Jakoben kulübün kurucusu olan Robespierre tarafından, devrimin değişmez ve kurucu ilkeleri şeklinde kabul görmüştür. “Toplum Sözleşmesi”, “Genel İrade”, “Sivil Din” kavrayışları, Fransız devrimcilerin, özellikle Jakoben kulübünün, inşa etmek istedikleri yeni düzen için elverişli fikirler olmuştur (Koç, 2018: 61). Hem Hobbes hem de Rousseau bireyin çıkarını ile seçimlerini başlangıç noktası almak suretiyle yola çıksalar da sonuç itibarıyla kapsayıcı, mutlakîyetçi ve homojenleştirici devlet düşüncesine varmışlardır (Çaha, 2012: 28- 29).

1.2.2.2. İskoç Aydınlanması Düşünürleri: Kendiliğinden Doğan Düzen ve Doğal Özgürlük Sistemi

İskoç Aydınlanması, Hume ile Smith'in düşünceleri çerçevesinde gelişip şekillenmiştir. Bu gelenek, “kendiliğinden doğan düzen” ve “doğal özgürlük” kavramlarıyla liberal düşünceye katkı sağlamıştır. İskoç Aydınlanma düşünürleri öncelikle bilginin elde edilişi, kesinliği ve sınırları konusunda açıklamalarda bulunmuşlardır (Erdoğan, 2006: 24).

Herhangi kişi veya kurum tarafından kontrol edilemeyen mutlak bilginin, kendiliğinden doğan toplumsal düzen anlayışına dayandığını ve hiçbir toplumsal yapının herhangi bir siyasi güç tarafından bilinçli bir tasarımla oluşturulamayacağını savunmuşlardır. Kendiliğinden doğan toplumsal düzen düşüncesi ise insan zihninin sınırlılığıyla belli başlı kurumların (siyasal, sosyal, kültürel ve hukuksal) bir evrim neticesinde geliştiği ön kabulüne dayanmaktadır (Kırlı, 2014: 1). Kısaca bu düşünce geleneğinin düşünürleri, toplumsal düzenin insanların amaçlı ve bilinçli eylemleri sonucunda oluştuğunu, geliştiğini savunmuşlardır.

1.2.2.2.1. David Hume

Bu geleneğin önemli temsilcilerinden biri olan Hume, aklın sınırlılıklarını ortaya koyarak genel kabule dayanan ahlâk anlayışında aklın bulunamayacağını ve mülkiyet, hukuk, devlet vb. terimlerin zaman içinde kendiliğinden meydana geldiğini vurgulamıştır. Başka bir ifadeyle bilginin kaynağının akıl yerine deney olduğunu savunmuştur. Ampirist fikirleriyle bütün rasyonalist toplum teorilerini sarsarak anti rasyonalist liberal geleneğin öncülüğünü üstlenmiştir (Barry, 1986: 23).

Hume bireyin his, akıl ve iradesinin hudutlarını “tutkular teorisiyle” açıklamıştır. İnsan tabiatını anlamada tutkuların önemini vurgulamıştır. Tutkuları gözlenebilir, izah edilebilir ve birey davranışında belirleyicisi unsur olarak görmüştür (Hume, 1978: 275-277). Hume, akli tutkular karşısında ikincil duruma düşürerek bireyin rasyonel bir varlık olmadığı düşüncesini aktarmak istemiştir. Böylece klasik liberalizmin aklın teorideki yerine göre sınırlandırılan iki ana çizgisi Locke ve Hume ile belirmiştir (Yayla, 2015: 68).

Hume, moral kuralların İlâhi kaynaklı olmadığını, bireylerin pratik deneyimlerinin ürünü olduğunu ve onlara faydalı oldukları müddetçe varlıklarını koruyabildiklerini savunmuştur (Yayla, 2015: 69). Devlet ile toplumun oluşumunda sözleşme teorilerinin iradeye dayalı anlayışını reddederek bu kurumların oluşumunu ihtiyaç ve insan doğasıyla açıklamıştır. Ona göre, devlet ve siyasi oluşumlar toplumun ihtiyacını karşılamak amacıyla kendiliğinden zamanla meydana gelmiştir. Devlet, faydalı bir kurumdur; fakat mutlak gerekli bir kurum değildir. Devletin var olma nedeni, adaleti tesis etmektir (Aiken, 1948: 56-66). O, özgürlük ile hukuk arasındaki ilişkiyi açıklamıştır. Ona göre, insanlar zorunlu olarak bir aile içinde doğmuştur. Toplum, sosyal sözleşmeyle değil aile kurumu vasıtasıyla kendiliğinden oluşmuştur. İnsanların ihtiyaç, doğal eğilimleri ve alışkanlıkları

gereği toplumsal hayatı devam ettirme mecburiyetleri onları devleti kurmaya iten yegâne unsurdur. Çünkü devlet olmadan adaletin, barış, güvenlik ve karşılıklı ilişkinin tesis edilmesi mümkün değildir. Devletin varoluş amacı, barış ve düzenin sağlanması olup diğer kurumlarda bu amaca hizmet etmek için kurulmuştur (Hume, 1984: 36-37).

Adalet konusunda “doğal adalet anlayışını” reddetmiştir. Onun, sunî insan yapımı bir şey olduğunu vurgulamış ve amacını, adil davranışları geliştirmek yerine gayri adil davranışları önlemek şeklinde izah etmiştir (Yayla, 2015: 71-75). Siyasi değerleri; “barış, güvenlik ve adalet” şeklinde sıralayarak bunları negatif olarak görmüştür. Hume, Locke gibi adaletin temelini mülkiyet haklarının korunmasında arayarak adaletsizliğin bunların gasp edilmesiyle ortaya çıktığını savunmuştur. Hume, mülkiyet olgusunun korunması ve adaletsizliğin giderilmesi (Aiken, 1948: 54) konusunda tarihsel süreç içinde oluşan üç temel tabiat kuralından bahsetmiştir: “*Mülkiyetin istikrarıyla rıza ile aktarımı, vaatlerin yerine getirilmesi*” (Yayla, 2015: 71). Bunların genel kurallar olduğunu savunarak insanlar tarafından önceden bilinçli olarak planlanmadıklarını vurgulamıştır. Söz konusu kuralların tedricen oluştuğunu ve bozulmalarıyla istikrarın yok olacağını belirtmiştir. Ona göre, bu düzen “kendiliğinden doğan ve işleyen düzen”dir (Çetin, 1996: 49). Klasik liberal teoride kendiliğinden doğan düzen olarak nitelendirilen kavramın köklerini Yayla’nın (2015: 72) da ifade ettiği gibi “*Hume’un bu izahında*” aramak gerekmektedir.

Özetle onun liberal düşünceye katkısı; özgürlük, adalet ve barışı siyasal bir değer olarak nitelemesinde, kendiliğinden doğan düzen fikrinde, devletin görevlerini özgürlük ve adaletle sınırlamasında, faydacılık ve mülkiyetin önemini vurgulamasında, bireyciliği insan doğasının bir gereği olarak görmesinde, toplumu ve devleti anlamının yolunun bireyi anlamaktan geçtiği savunusunda hissedilmektedir.

1.2.2.2.2. Adam Smith

Bu düşünce geleneğinin diğer bir temsilcisi olan Smith, özgür toplumun kaideleri/nitelikleri, devlet faaliyetlerinin hudutları, piyasa ve kendiliğinden doğan düzenin işleyişine yönelik teorik açıklamalarda bulunmuştur. Birçok düşünürün yaptığı gibi Smith de düşüncelerine insan tabiatını açıklamayla başlamıştır. Ona göre, insan davranışlar ve hareketlerini yönlendiren, “*kendini gözetme ve sempati, hürriyet/özgürlük isteği, topluma uyum itiyadı ile çalışma adabı/değişim eğilimi*” olmak üzere üç tabii eğilimdir. Bu eğilimler, toplum içerisinde etkileşim halindeyken bir ahenk ve denge oluşturmaktadır. Böylece her birey kendi çıkarları peşinde koşarken, başkalarına da faydalı olacak sonuçlar yaratmıştır (Yalçın, 1976: 17). Smith, bu görüşleriyle klasik liberalizmin “bireycilik anlayışını” dillendirmiş ve iktisat teorisini bu düşünce çerçevesinde inşa etmiştir.

O, özgürlüğe verdiği büyük önemden sistemini “tabii özgürlük sistemi” olarak adlandırmıştır. Çünkü milletlerin zenginliğini, Merkantalist anlayışın aksine doğal özgürlük sisteminde görmüştür. Başka bir ifadeyle, mal ihracatını teşvik ederek ve ithalatı sınırlama girişimleriyle devletin iktisadi hayata müdahalesini savunan Merkantalist anlayış yerine, ekonomik hayatın devlet tarafından kendi

başına bırakıldığında daha iyi işleyeceğini savunmuştur (Heywood, 2014: 65). Smith, tıpkı Hume gibi ati-rasyonalist olup toplumsal yaşamın “kendiliğinden doğan bir düzen” içerisinde işleyeceğine inanmıştır. Söz konusu anlayışı doğrultusunda, doğal gidişata dışarıdan yapılacak herhangi bir müdahaleyi, özgürlük ve eşitliği ortadan kaldıracak bir tehdit olarak görmüştür (Erdoğan, 1998: 9). İktisadi, bir piyasa ve dizileri şeklinde izah etmiştir. Piyasanın işleyişini sağlayanın özgür bireylerin arzu ve kararları olduğunu savunmuştur. Ona göre, piyasadaki özgürlük/serbestlik tercih özgürlüğünü ifade etmektedir (Heywood, 2014: 65). Bu nedenle Smith, “ticaret toplumu” olarak adlandırdığı alanda, özgürlük sisteminin işlediğini savunmuştur (Erdoğan, 2009: 11). Piyasadaki ilişkilerin dayanağını ise haz, gönüllü anlaşma, servetin elde edilip, tüketilmesiyle özdeşleşen bencil çıkarları peşindeki insanlar olarak sıralamıştır (Heywood, 2014: 65). O, iktisat teorisini “ekonomik insan” fikri üzerinde inşa ederken faydacı teoriden yararlandığı görülmektedir. Smith’e göre, piyasa sisteminde mübadele işlemleri çıkar ilişkileri içerisinde gerçekleştiğinden fiyatlar her iki tarafı memnun edecek şekilde, ne yüksek ne de harcanan emeği karşılamayacak kadar düşük, oluşmaktadır. Burada yapılması gereken, piyasaya herhangi bir müdahale edilmeden kendi doğal akışına bırakılmasıdır (Sabine, 1991: 79). Kısaca, piyasa sisteminin düzenleyici kuralları fiyat mekanizmasının kendiliğinin ürünüdür (Yayla, 2015: 93). Onun bu görüşleri, klasik liberalizmin “serbest piyasa anlayışının” temelini oluşturmaktadır.

Smith’e göre, insanların fayda maksimizasyonu ile hareket etmeleri herkesin yararına bir sonucu ortaya çıkaracaktır. Bu durumda, refah seviyesi yükselerek zenginlik artacaktır (Yayla, 2015: 88). Başka bir ifadeyle, bireyler doğal düzen içerisinde hem birincil ihtiyaçlarını hem de daha fazlasını elde etmek için çaba harcayacaktır. Toplum, bireylerin toplamından oluştuğundan eksik ihtiyaçlar mübadele yoluyla karşılanacak ve toplumsal refahın meydana gelmesi sağlanacaktır (Buchholz, 2005: 61). O, mübadele ve işbölümünün önlenemez yaygınlığının ancak takas yapılarak yaşanılabilir bir toplumunda söz konusu olacağını belirtmiş ve bunu yukarıda ifade edildiği üzere “ticaret toplumu” şeklinde adlandırmıştır. Burası, bireylerin kendi durumlarını iyileştirmek, zengin olmak, daha iyi yaşamak kısaca kişisel çıkar/bencilik için yaptıkları ticari alana dönüşmüştür (Yayla, 2015: 87). Smith ticaret toplumunda, bireysel olan faaliyetleri toplumun lehine düzenleyecek olanı “görülmez el (invisible hand)” metaforu ile açıklamıştır (Buchholz, 2005: 61). Bu metaforun, kişisel çıkar arayışına dayanan faaliyetleri yönlendirmesiyle bireyler kendileri için en faydalı olanı seçeceğini ve nihayetinde toplum için en iyi olan ortaya çıkacağını belirtmiştir. O, sık sık işlerin doğal akışından söz ederken söylediği tam da budur. Ona göre, söz konusu durum hiçbir rasyonel iradenin bilinçli çabasının ürünü değildir (Yayla, 2015: 88).

Kendi kendini düzenleyen piyasa fikri, toplumda var olan ve çatışan çıkarlar arasında doğal bir uyumun olduğu düşüncesini savunan liberal teoriyi ortaya koymaktadır. Smith, söz konusu düşüncenin ekonomik uyarlayışını; *“Akşam yemeğinin masamızda oluşu kasap/fırıncı veya bira üreticisinin bonkörlüğü sonucunda değil, bunların kendi menfaatlerini gözetmede gösterdikleri hassasiyetin sonucu”* şeklinde izah etmiş ve buna “doğal sistem/doğal özgürlük” sistemi adını vermiştir. Günümüzde söz konusu sistem, ekonomik açıdan “piyasa sistemi/pazar sistemi”, genel

açından ise Smith'in verdiği adla "büyük toplum" yahut Popper'in adlandırmasıyla "açık toplum" olarak adlandırmıştır (Yayla, 2015: 89). Smith, kendi kendine işleyen düzen içerisinde bütün bunlar olurken "*Toplumsal düzen nasıl sağlanacaktır?*" sorusuna "liberal bir devlet anlayışı" formüle ederek cevap aramıştır.

Smith, devletin piyasaya müdahalesine karşı çıkmıştır. Fakat şeffaf /ılımlı bir vergi sistemiyle sağlanacak adalet, barış, özgürlük ortamını birey ile toplum için en ideal yönetim olarak görmüş (Buchholz, 2005: 61) ve bunu sağlayacak kurum olarak devleti işaret etmiştir. Kısaca devletin varlığını barışın, huzurun ve düzenin teminatı olarak göstererek meşrulaştırmıştır. Diğer taraftan toplumsal düzenin teminatı için gerekli gördüğü devleti, devasa bir güce haiz olacağı kaygısından hareketle toplum için büyük bir tehdit olarak algılamıştır (Akalin, 1999: 344). Bu nedenle doğal sürecin en büyük tehlikesi olan devlet, sınırsız bir güçle donatılmamalı ve fonksiyonları sınırlanmalıdır. Bu amaçla Smith devletin görevlerini; "*toplumun hem iç hem de dış tehdit ve tehlikelerden koruması (polis/ordu), bireyi diğerlerinin haksız davranışlarına karşı korumak (adalet), birtakım özel işleri yerine getirmek*" şeklinde üçe ayırmıştır (Yayla, 2015: 92). Onun devlete biçtiği rol, Locke ve Hume da olduğu gibi, klasik liberalizmin "sınırlı (gece bekçisi) devlet anlayışını" yansıtmaktadır. Özetle Smith serbest piyasa, kendiliğinden doğan düzen ve sınırları çizilmiş devlet anlayışı ayrıca barış, adalet vurgusu, bireysel özgürlüğü temel alışıyla "iktisadi liberalizmin" savunuculuğunu üstlenmiştir.

1.2.2.3. Alman Aydınlanması Düşünürü Immanuel Kant: Kişisel Özerklik (Autonomy), Rasyonel ve Özgür Birey, Evrenselci Adalet (Hak) Anlayışı

Kant'ın liberal teori içerisinde hatırı sayılır bir öneme sahip olması (Erdoğan, 2006: 4) özellikle "kişisel özerklik" ve "evrenselci adalet (hak)" kavramına yönelik düşüncelerine dayanmaktadır. Kant, aklın kullanılmasına son derecede önem vermiştir. "*Aydınlanma nedir?*" Sorusuna Yanıt" adlı yazısında içinde yaşanılan çağın aydınlanma çağı olup olmadığına cevap verirken "ergin olamama durumundan", kişinin aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmadan kullanamama halinden bahsetmiştir. Bu durumdan kurtuluşu, kişinin aklını kendisinin kullanma cesareti göstermesine bağlı olduğunu savunmuştur (Kant, 1983: 87). Ayrıca aklı, her bakımdan kitleler karşısında açıkça kullanma özgürlüğüne ayrı bir önem vermiştir.

Kant, bireylerin özerk bir varlık olduğunu kabul ederek akılcı davrandıklarını savunmuştur. Fakat akı tek başına yeterli olarak görmemiştir. Ona göre, bireyler kendindeki cevherin/aklın varlığını fark etmeli, herhangi bir etki altında kalmamalı, kısacası aklını kullanmalı yani düşünmeli, düşündüğünü ifade etmeli ve çevresinde olup biteni sorgulamalıdır. Bu süreç, aklın gözlemlenen olguların yorumlanmasına dayanmaktadır (Dagognet, 2007: 98). Kant aklı, deney ve gözlemle gerçeği bulma, olguları yorumlamada birbirinin ayrılmaz parçası olarak görmüştür. Aklını kullanabilen, kişisel özerkliği sahip bireylerin kendilerini özgür bir ortamda gerçekleştirebileceğine inanmıştır. Siyaset ve hukuk felsefesini, insanların özgürlüğüne zarar vermeden bir arada nasıl

yaşayabileceklerini anlamak üzerine kurmuştur. “*Evrensel bir yasaya uygun olarak herkesin birbirinin özgürlüğüyle bir arada var olabildiği ölçüde, her insanın insanlığından dolayı sahip olduğu tek asli hak*” (Kant, 1991: 63) olarak tanımladığı özgürlük anlayışı, siyaset felsefesinin temelini oluşturmuştur. Bu felsefesini, bireyin özgürlüğü kazanma ve özgür bir varlık olabilmesini için gerekli kuralları, düzenlemeleri temel alarak oluşturmuştur.

“Kişisel özerklik (autonomy)”, bireylerin hiçbir etki altında kalmadan aklını kullanabilmesi, rasyonel ve özgür olma durumudur (Erdoğan, 2005: 25). Kant’a göre, kişisel özerkliğe aklını kullanma yeteneğine sahip bireyler özgür bir ortamda var olabilmekte ve kendini gerçekleştirebilmektedir (Tannenbaum ve Schultz, 2006: 352). Söz konusu özgürlüğün sınırsız olmadığını dile getiren Kant, sosyal sözleşmesinde bireylerin “direnme veya ihtilâl hakkının” bulunduğunu yazan Locke’ın aksine topluma böyle bir hak vermemiştir. Yönetimin ahlâki olarak sınırlanmasına önem vermiştir. Ona göre, bireyler devletin adaletsizliğine karşı sadece “şikâyet yoluna” gidebilmektedir. Aksi halde anarşi ortamı doğacaktır. Kusurlu bir anayasanın, halkın devrim yapmaya kalkışmasıyla değil ancak yönetici tarafından “reform yoluyla” düzeltilebileceğini savunmuştur (Erdoğan, 1998: 7). Kant, devletin kurulma nedenini özgürlüğün korunması ve hakların güvence altına alınması olarak görmüştür. Ona göre, devlet insan aklının gerektirdiği *a priori* bir ilke olup, tarihsel bir kurgu değildir. Devletin meydana gelmesi *a priori* olarak oluşmuş yasalar sonucudur (Kant, 1991: 124-127).

Kant, bireylerin birbirlerinin haklarına ve özgürlüklerine zarar vermelerini önlemek amacıyla hukuksal yasaları zorunlu görmüştür. Yasaların olmadığı durumda bireylerin istediği gibi hareket edeceğini, oluşacak karmaşa ortamında özgürlükten bahsedilemeyeceğini, tam bu noktada yasaların *a priori* olarak zorunlu bir şekilde karşımıza çıkacağını savunmuştur. O, yasaları devlet çatısı altında yer alan bireylerin yapması gerekenleri belirleyen ve onlar için hak olan adil yaşam ölçütleri olarak tanımlamıştır. Ona göre, hak her bir bireyin özgürlüğünü başka herkesin özgürlüğüyle uyum halinde sınırlamaktır ki bu durum ancak evrensel bir yasaya uyulduğunda gerçekleşecektir. Söz konusu yasayı “evrensel hak ilkesi” olarak adlandırmıştır (Kant, 2010: 34). Kant’ın bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere hak ilkesi; evrensel, *a priori* ve akıldan çıkmakta olup, temel amacı tüm bireylerin özgürlüğünün adil bir şekilde sağlanmasıdır. Esas olan ahlâki ve rasyonel özgürlüktür. Devletin varlık nedeni özgürlüğü korumaktır. Onun bu düşünceleri klasik liberallerin “negatif özgürlük anlayışı” ile uyum içindedir.

Günümüzde Kantçı liberalizmin izlerini, Rawls’ta ve kısmen Dworkin’de görmek mümkündür. Söz konusu durum Rawls’un “*Bir Adalet Teorisi (A Theory of Justice)*” adlı kitabında yer alan hakkaniyet şeklinde tasvir ettiği adalet ilkelerine yönelik kurgusunda görülürken Dworkin’in ise liberalizmi “eşit ilgi ve saygıyla” (Erdoğan, 2005: 25) temellendirilmesinde belirginleşmiştir.

1.2.2.4. Faydacılık Düşüncesi

Faydacılığın liberalizmdeki yeri tartışmalı olmakla beraber, liberallerin büyük bir çoğunluğu Bentham'ı ve faydacı felsefeyi liberalizmin bir parçası olarak görmektedir. Örnek olarak Gray, Waligorski, Arblaster, Brown vb. düşünürler faydacı felsefeyi özellikle Bentham'ı liberalizmin bir unsuru olarak kabul etmektedirler. Barry, Yayla gibi yazarlar ise Bentham'ı rasyonalist faydacılığın kurucusu olarak tasvip etmekte ve metodolojik bireycilik anlayış çerçevesinde liberal olarak görmektedirler (Sallan, 1999: 17). Bu kısımda, Bentham ve Mill'in görüşlerine yer verilmiştir.

1.2.2.4.1. Jeremy Bentham: “En Yüksek Sayıda Kişinin En Üst Düzeyde Mutluluğu”

Bentham, doğal haklar fikrini anlamsız bularak daha nesnel ve bilimsel olduğunu düşündüğü bir iddia ortaya atmıştır. Ona göre, bireyler bencil çıkarlarca güdülenmektedir. Bu çıkarları, “elemden kaçınma isteği ile haz arzusu ve mutluluğu” olarak sıralamış ve her iki çıkarı fayda bakımından hesaba katılmıştır. Fayda ilkesini, hem mutluluğu yüceltme temayülü özelinde bir eylem hem de siyasal ya da kurumun oluşturulabilmesinde “ahlâki bir ilke” olarak tanımlamıştır. Böylece birey, eyleminden doğan haz miktarınca neyin ahlâk bakımından iyi olacağına karar vereceğinden, “en yüksek sayıda kişinin en üst düzeyde mutluluğu” ilkesi, topluma bir bütün olarak daha faydalı olacak siyasalların oluşmasında bunu kullanılabileceğini (Heywood, 2014: 63) vurgulamıştır. Başka bir ifadeyle faydacılığı, kişinin acı ve haz üzerine kurulu ahlâk felsefesi olarak betimlemiş, buradaki temel değer “fayda” olduğunu belirtmiştir. Kişinin veya toplumun toplam faydasını arttırdığı ölçüde bir şeye değer atfedilmiştir. Benthamcı fayda felsefesinin temelinde “maliyeti düşürüp, hazzı/faydayı maksimize etme” düşünce vardır. Bu ilke, hem eylemleri değerlendirme hem de yapılması gereken konusunda “ahlâki bir ölçüt” olarak kullanılmış olduğu (Sallan, 1999: 18) görülmektedir.

Bentham, toplumsal sözleşme teorisi ile tabîi hukuk ve hakları reddetmiştir. Ona göre, bir eylemin haklılığı tabîi hukuk kuralıyla uyumluluğunda değil, mutluluk üretmesinde gizlidir. Ayrıca tabîi haklar görüşü, sağlam temellerden yoksundur. İnsan için tabîi olanın, haz ve acı hisseleri olduğunu ifade etmiş, hem tabîi hukuk hem de hakların her bir birey tarafından farklı algılanacağından neyin ne olduğunun kestirmenin güçlüğüne (Yayla, 2015: 96) dikkat çekmiştir.

Bentham, devleti şeytan ile eş anlamlı olarak görmüştür. Fakat diğer şeytanlarla mücadele edebilmek amacıyla toplumun bu şeytana, devlete, gereksinimi olduğunu belirtmiştir. Toplumda kaosa/anarşiye yönelik eğilimler olduğu müddetçe, devletin zorlayıcı ve düzenleyici kanunlarının olması zorunluluğunu (Sallan, 1999: 19-20) savunmuştur. Ona göre, devlete itaatin haklı sebebi “fayda” olup, bu nedenle devletin en mühim görevi “güvenlik”tir. Hukukun görevinin, güvenliğin tesisi (Yayla, 2015: 96-97) olduğunu vurgulamıştır. Bentham'ın devletin ekonomiye müdahalesine yönelik duyduğu kuşkunun temelinde, piyasanın kendi kendini düzenleyeceğine dair inancı etkili olmuştur. Liberal öğretinin bireyciliğini benimsemiş (Sallan, 1999: 20); fakat bireyci ilkelerden

hareket etmiş olmasına karşın kolektivist çizgiye kaymak suretiyle bireysel fayda ve hakların, sosyal fayda uğruna ihlâl edilebileceğini savunmuştur. Bu nedenle devlete, sosyal faydayı arttırma noktasında görevler yüklemiştir (Yayla, 2015: 97).

1.2.2.4.2. John Stuart Mill: Klasik Liberalizm ile Sosyal Liberalizm Arasında Bir Köprü

Mill'in liberal teoriye en büyük katkısı “bireysel özgürlük fikrini” düşünce tarihi içerisinde en iyi savunuların başında gelmesidir. Bu konudaki düşüncelerini anlattığı “*Özgürlük Üstüne (On Liberty)*” adlı eserini Çaha (2003: 21); “*düşünce/fikir, ifade ve münakaşa özgürlüğü hususunda felsefe literatüründe kaleme alınmış olan bir şaheser*” şeklinde tanımlarken Yayla (2015: 107); “*dünya durdukça yaşayacak ve özgürlük felsefesi alanında daima ışık saçacak bir kaynak*” olarak dillendirmiştir. Mill, söz konusu eserinde sivil özgürlükler üzerinde durmuş ve birey üzerinde meşru bir gücü olan iktidarın sınırlarını konu edinmiştir.

Mill, özgürlük anlayışını bireyin toplumun temeli olduğu ön kabulü üzerine inşa etmiştir. Onun için toplumun tamamı değerli olmayıp, teker teker bireyler önemlidir (Çaha, 2003: 22). Bireylerin her birini; aktif, tek başına değişimi saplayıcı, farklı bir kimliğe ve yaratıcı meziyetlere sahip olarak görmüş, onlara değerler atfetmiştir (Gray, 2001: 204). O, toplumun ilerlemesini bireyin gelişmesine bağlamış ve bunun yolunun özgürlükten geçmekte olduğunu savunmuştur. Özgürlüğün bireyi geliştirdiği gibi mutluluğunu da sağlayacağını (Çaha, 2003: 22), bunun devamlı veya yoğun bir mutluluk dizisi olmadığını, bireyin kapasiteleriyle farklı kabiliyetlerini tamamen gösterebildiği dinamik bir yaşam içerisindeki başarı olduğunu (Gray, 2001: 204) belirtmiştir. Özgürlüğün sadece yarar sağlayan değil, insani dolayısıyla ahlâki bir değer olduğunu ifade etmiştir (Çaha, 2003: 22-23). Bu fikirleriyle Mill'in faydacı felsefenin “birey ve insan doğası” düşüncesini revize ettiği görülmektedir.

Ona göre (2003: 35-36), özgürlük ile iktidar arasındaki mücadele çok eski zamanlara dayanmaktadır. Özgürlüğün despotik yönetime karşı bireyi korumayı ifade ettiğini belirtmiş, birçok yönetimde yöneticilerin halkı düşman olarak gördüğünü savunmuştur. Bunları fetih ve miras yoluyla elde edilen, halkın rızasıyla oluşturulmamış yönetimler olarak nitelemiş ve “kast, kabile ve tek kişinin yönetimi” şeklinde sıralamıştır. Söz konusu yönetimlerde halkın yöneticilere karşı herhangi bir itiraz hakkı olmadığını vurgulayan Mill, zamanla halkta iktidara bir sınır koyma düşüncesinin hâkim olmaya başladığını, bu durumda referans alınan temel kavramın özgürlük olduğunu dile getirmiştir. Bütün yasal ve toplumsal müdahalelerin, “*hiç kimsenin özgürlüğü diğerlerinin çıkarlarına zarar (ya da zarar verme tehdidi) vermediği sürece kısıtlanamaz*” şeklindeki özgürlük ilkesiyle düzenlenmesi gerektiğini önermiştir (Gray, 2001: 205). O, bireysel özgürlüğün yalnızca devletçe değil, çoğunluk tarafında da suiistimal edilebileceğini belirtmiş ve bu yöndeki fikirleriyle liberal düşünce ve demokrasiye önemli katkılar sunmuştur (Yayla, 2015: 101). “Kendi kendisini yönetme” vurgusunun, bireyin bizatihi kendisi değil seçmiş oldukları tarafından yönetilmesi manasına geldiğini belirtmiştir. Halkın iradesinin çoğunluğun fikrine dayandığından, azınlık

üzerinde baskı yapılacağını vurgulayan Mill (2003: 39) bunu, “çoğunluğun tahakkümü (tiranlığı)” şeklinde adlandırmış ve iktidarın sınırlandırılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu düşüncenin özünde, çoğunluğun baskısının “bireyselliği ve özgürlüğü” yok edebileceği düşüncesinin hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

Mill, “yanlış ve doğru olarak iki demokrasi” tanımını yapmıştır. Yanlış demokrasi’yi, eşit oy ve çoğunluk olmak üzere iki uygulamaya ayırmıştır. İnsanların ahlâki varlıklar olarak eşit şekilde yaratıldıkları halde, demokratik hayata katılım konusunda bu durumun mümkün olmadığını savunmuştur. Ona göre, eşit katılım entelektüel kapasiteyi göz artı ederken eşit oy, çoğunluğun iradesini yansıttığından tiranlığına dönüşebilmektedir (Çaha, 2003: 27). Doğru demokrasi’yi, nispi temsili sisteme dayalı ve herkesin niteliğine göre oy hakkına sahip olduğu demokrasi olarak tanımlamış (Mill, 2003: 22), çoğunluğun tiranlığa dönüşmesinin iki yoldan engelleneceğini savunmuştur. Bu iki yolu, entelektüel ve ahlâki olarak üstün insanlara yönetimi vermek ve kitlelerin eğitim seviyesini yükseltmek şeklinde sıralamıştır (Çaha, 2003: 27). Onun savunduğu demokrasinin “elitist” bir nitelik taşıdığı, çoğunluk yerine niteliği verdiği önemde açık bir şekilde görülmektedir.

Mill, düşünce ve ifade özgürlüğüne ayrı bir önem vermiştir. Hiçbir düşüncenin, doğru veya yanlış, engellenmemesi ve yasaklanmaması taraftarıdır. Yanlış olduğunu düşündüğünüz bir düşüncenin yanlışlığından tam emin olamadığınız gibi doğru olabileceğinin de ihmal edilmemesi gerektiğini savunmuştur. Hiçbir otoritenin tartışma ve ifade etme özgürlüğünü engelleme çabası içerisine girmemesi gerektiğini şöyle ifade etmiştir (Mill, 2003: 56); “*Şayet bir teki hariç bütün insanlar aynı düşüncede olsalar ve yalnız bir kişi farklı düşüncede olsa, nasıl bu şahsın tüm insanları susturmaya hakkı yoksa aynı şekilde bütün insanların da bu kişiyi susturmaya hakları yoktur*”.

Mill ayrıca ifade, düşünce ve fikir özgürlüğünün sınırlandırılmasına karşı çıkmış; fakat “eylem özgürlüğü” konusunda bir sınır çizmiştir. İnsan davranışlarını, “başkasını ve bizzat kendisini ilgilendiren davranışlar” şeklinde ikili bir tasnife tabi tutmuştur. İnsanın kendisini ilgilendiren davranışlar hususunda şahsıyla ilgili kararları verecek tek egemen olduğunu, başka herhangi birinin hiçbir şekilde karışarak müdahale etme hakkına sahip olmadığını vurgulamıştır. Diğer davranışlarda ise eylem özgürlüğümüzün sınırını başkalarının özgürlüğünün tehlikeye düştüğü anda oluştuğunu savunmuştur. Bu durum somut bir hale dönüştüğü zaman özgürlüğün sınırlandırılabilceğini ifade etmiştir (Çaha, 2003: 23-24).

Mill, savunduğu fikirler açısından özgürlüğe katkı sağlayan en önemli düşünürlerden birisidir. Onun özgürlüğe bakışı, klasik liberallerin “negatif özgürlük” yaklaşımını yansıtmıştır. Klasik liberal savunuda olduğu gibi, ne devletin ne de toplumun herhangi bir düşüncüyü engellememesi gerektiği anlayışı, onun özgürlüğe bakış açısının temelini oluşturmuştur. Fakat o, klasik liberal teorisinin rasyonel birey anlayışında olduğu gibi eğitim düzeyine bakmaksızın güvendikleri bireye aynı düzeyde güvenmemiştir. Ekonomi ve eğitim yoluyla bireylerin sahip olduklarının bir kısmının üstün nitelikte olanların kontrolündeki devlete devredilmesi gerektiğini savunmuştur.

Mill'den sonra liberalizmin savunusu “laissez faire” düşüncesini sahiplenilen Spencer'in eşit özgürlük kanunu üzerine kurulu sosyal teorisi ve onunla aynı fikirleri paylaşan Bastiat'ın doğal ahenk düzeni anlayışındaki fikirleri ve devamında pek çok düşünür/düşünceler tarafından yapılarak 18. ve 19. yüzyılda olgunluk düzeyine ulaşmıştır. 20. yüzyılda ise klasik liberalizmin temel tezleri savunan Raws, Nozik, Hayek vb. düşünürlerce popülerliğini sürdürmektedir.

1.2.2.5. Herbert Spencer: Laissez Faire Liberalizmi

Spencer, liberal düşünce içerisinde “laissez faireci” olarak suçlanmıştır. Yayla (2015: 108), onun bunu tam olarak hak etmekte olduğunu belirtmiş ve liberal düşünce geleneği içinde rasyonalist kanadın içine yerleştirmiştir. Waligorski ise Spencer'ı ve Malthus'u “Sosyal Darwinci liberalizm” şeklinde adlandırılmış olan liberalizmin türü kapsamında temellendirmiştir (Tosun, 2010: 86).

Liberal gelenekte yer alan Spencer, fikirlerini Sosyal Darwinci bir anlayışıyla harmanlamıştır. Hume ve Smith tarafından ortaya atılan “kendiliğinden düzen” ile “görünmez el” tabirlerinin ötesine geçerek “*en iyi şekilde uyum sağlayanın hayatta kalacağını*” ifade etmiş ve adaptasyonun önemine dikkat çekmiştir. Bütün iş ve eylemlerin yönlendirme ve zorlamadan arındırılması yani doğal akışına bırakılması gerektiğini vurgulamıştır (Çetin, 2001: 226). Başka bir ifadeyle Darwin'in düşüncelerine dayanan teorisiyle insan toplumunda bir seleksiyon sürecinin var olduğunu ileri sürmüştür. Topluma biçtiği rolü, insanların hayatta kalmak için mücadele içine girdiği, doğaları gereği hayatta kalmaya uygun olanları zirveye çıkaran ve bunu yapamayanları dibe düşüren mekân olarak tasvir etmiştir. Bu nedenle siyasal iktidarın, sosyal konum ile servet eşitsizliklerinin doğal olduğunu belirtmiş ve devletin hiçbir şekilde müdahalede bulunmaması gerektiğini vurgulamıştır (Heywood, 2014: 67). O, “pazar adaletini” kazancın sosyal konumu belirleyen liberal ilkelerden birisi olarak görmüş, arz ve talep dengesini öncelikli kılarak tabakalaşmayı önermiştir (Tosun, 2010: 88).

Spencer, bütün liberaller gibi bireycidir. Birey olarak insanın yaratıcı olduğunu düşünmüştür. Ona göre, insanlığa hizmeti olan pek çok buluş ve gelişme bireysel olarak tatmini peşinde koşanlarca gerçekleştirilmiştir. Birçok bireyin ortaklaşa yer aldığı sosyal faaliyetlerin ortaya çıkışını yine “tatmin arayışı” bağlamında açıklamıştır. Bireysel ve gönüllü ortak davranışların çıktısı olan sosyal hayatın zenginliğinin ve olumluluğunun muhafaza edilmesi gerektiği savunmuştur. Bu sebeple devletin sosyal hayata müdahalesine karşı çıkmıştır (Yayla, 2015: 120-121-122).

O, devleti daima kötü ve baskıcı olan bir kurum şeklinde gördüğünden devlet müdahalesini reddetmiştir. Böyle bir durumu bireysel haklara yönelik bir saldırı şeklinde algılamış ve “gizli sosyalizm” tabiriyle nitelendirmiştir. Hatta net bir biçimde sosyal liberalizme yönelik karşı bir tavır içinde olmuştur. Aksi durumda insanların devlete muhtaç kalacağını ve tembelleşeceğini düşünmüştür. Bu durumun işçi sınıfını ahlâken gerileteceğini iddia etmiştir (Berktaş, 2014: 84-85).

1.2.2.6. Sosyal Liberaller: T. Hill Green ve Takipçileri

Sosyal liberalizm, klasik liberalizme yönelik bir tepki şeklinde ortaya çıkarken ayrıca onu geliştirme, sosyal ve pozitif bir içerik kazandırma düşüncesiyle Green'in eserlerinde belirginleşmiştir. Green, aşırı bireyci ve negatif özgürlük anlayışını eleştirmiştir. Bireyin toplumsal, ekonomik özellikleri ve toplumsal çevresiyle bir bütün olduğunu belirtmiştir. “Pozitif özgürlük” anlayışını savunarak devlete aktif görevler yüklemiştir. Ona göre, özgürlük bireysel olmayıp toplumsal bir kavramdır. Özgürlüğün fiili bir imkân karşılık geldiğini, bireylerin toplumda üretilen değerlerden pay alması ve bu nedenle devletin başlıca görevinin özgür olan bir toplumu desteklemek olması gerektiğini vurgulamıştır. Devlete, negatif hakları aşan “pozitif hakları” sağlaması yönünde görevler yüklemiştir. Bu açıdan o, klasik haklar üzerinden kendiliğinden işlemekte olan bir süreci ifade eden piyasa sistemine müdahalede bulunulmasını gerekli ve haklı görmüştür (Elma, 1996: 59-60-61).

Green'in etatist liberalizmi, sosyal devletin alt yapısını oluşturan sonraki süreçte ise Keynes tarafından yaygınlaşan anlayışı ifade etmektedir. Green, klasik liberal öğretinin temel tezlerine ve faydacı düşünceye karşı çıkmıştır. Devletin görevinin sadece piyasanın düzenli bir şekilde işlemesi olmadığını belirterek toplumda kötü koşullarda yaşamını sürdürmekte olan insanların hayat şartlarının iyileştirmek amacıyla bir takım önlemler alması (transfer harcamaları vb.) ve söz konusu amaç için gerekirse piyasaya müdahale etmesi gerektiğini savunmuştur (Özipek, 2014: 78).

Hobhouse, 1911'de yayımladığı “*Liberalism*” adlı eserinde dağıtımcı adalet ve toplumsal bütünlük temelinde doğal haklar anlayışı geliştirmiştir. Sosyal liberal bir tavırla bireysel sözleşme özgürlüğüne ve devletin müdahalesine bir sınırlama getirilmesini, bireyin sahip olduğu temel doğal haklarının gerektiği gibi kullanılmasında zorunlu olarak görmüştür. Söz konusu hakların bu şekilde kullanılması için yoksulluk, eğitimsizlik vb. engelleyici unsurların ortadan kaldırılması gerektiğini savunmuştur. Bu durumun ancak devlet tarafından ortadan kaldırılabileceğinin, böylece temel hakların sağlıklı bir şekilde sorunları çözebileceğini ve “fırsat eşitliğinin” sağlanacağını altını çizmiştir (Goodwin, 1982: 52). Green ve Hobhouse, tüketicilerin özellikle işçilerin kapitalist sınıf tarafından oluşturulan tiranlığa karşı örgütlenmeleri gerektiğini savunmuşlardır.

Green, Hobhouse ve Hobson'a göre, liberalizm yalnızca bireysel özgürlükleri ve hakları hem siyasal iktidara hem de başkalarına karşı muhafaza edilen bir toplumu değil aynı zamanda bireylerin özgürlüklerini, insani ve ahlâki kapasitelerini geliştirmelerine imkân sağlayacak bir toplumu hedeflemiştir (Berktaş, 2014: 80). Devletin müdahalesini bu öncüller doğrultusunda savunmuşlardır. Bireyin özgürlüğünü kullanmasını mümkün kılan şartları devletin, fırsat eşitliğini sağlaması, insanları yoksulluk, işsizlik, cehalet vb. toplumsal kötülüklerden koruyacak müdahaleleri ve sosyal refah uygulamalarıyla yapacağını düşünmüşlerdir. Sosyal liberal düşünürler, bireysel özgürlüğünü kullanma kapasitesine sahip olmayanlar için müdahalesizliği yeterli görmeyip, onları özgür kılacak kaynak ve araçlarla donatılmaları gerektiğini, “pozitif özgürlüğü”, savunmuşlardır. Sosyal

liberalizm, 1972 yılında Rawls tarafından güçlü bir şekilde savunulmuştur (Tok, 2014: 180-181). Bu yıllar aynı zamanda sosyal liberalizmin temel tezlerinin gözden düştüğü döneme tekabül etmiştir.

20. yüzyıl boyunca sosyal refah politikaları, liberal parti ile hükümetlerce savunulmuştur. Sosyal liberal düşünceler, 1929 Ekonomik Bunalımı ardından Keynes tarafından savunulmuşsa da ilk olarak temelleri, İngiltere’de Asquit Liberal hükümeti döneminde 1908-1916 yılları arasını kapsayan dönemde atılmıştır. İngiliz refah devleti uygulamaları, 1942 tarihli Beveridge raporunda sosyal liberallerden William Beveridge tarafından ele alınmış ve II. Dünya Savaşı sonrası daha da genişletilmiştir. ABD’de, 1932 tarihinde Franklin D. Roosevelt iktidarı döneminde uygulama alanı bulmuştur (Heywood, 2014: 73).

1.2.2.7. Yeni Liberal/Neo- Liberal Düşünürler

Keynesyen refah devleti anlayışı eleştirisi üzerine inşa edilen yeni liberalizm/neo-liberalizm, klasik liberal teorinin ana ilkelerini sahiplenmek suretiyle benzer çizgi üzerinden yola çıkmış, fakat bazı yönlerden ondan ayrılmıştır. “Bireycilik, sınırlı devlet, negatif özgürlük, serbest piyasa ekonomisi” konularında klasik liberal öğretiyeye bağlı kalmıştır (Caniklioğlu, 1998: 18).

Klasik liberal öğretinin temel ilkelerini savunan yeni liberal akım, Hayek ve kurucusu olduğu Neo-Avusturya Okulu, Buchanan’ın öncülüğünde Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Okulu ve Friedman’ın liderliğinde Chicago Okulu’nda belirginleşmiştir. Yeni liberaller piyasa-devlet ilişkisi, sosyal adalet, bireyin seçim özgürlüğü, devletin sınırlandırılması vb. konularda sosyal liberallerden farklı şekilde ve onlara alternatif olma amacıyla liberalizmi yeniden ele almış olduklarını savunmuşlardır (Sallan Gül, 2006: 35-36). Söz konusu iktisat okullarının görüşleri arasında bazı önemli farklılıklarının olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu okullar dışında Almanya’da Freiburg Okulu’na mensup ORDO liberalleri, ayrıca Amerika’da ortaya çıkmış olan “Liberteryenizm” akımı da yeni liberalizm gelişmesine katkı sağlamıştır (Aktan, 1995: 13). Tablo 1’de yeni liberal akımın temsilcileri, destekçileriyle takipçileri, savunduğu değer ve ilkeler ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Tablo 1. Yeni Liberalizm/Neo Liberalizm Temsilcileri, Destekçi ve Takipçileri ile Savunduğu Temel İlke ve Değerler

Yeni Liberalizm/Neo Liberalizm	Temsilcileri	Destekçileri ve Takipçileri		Savunduğu Temel İlke ve Değerler
Neo Avusturya Okulu Liberalizmi	F. V. Hayek	I. Kirzner N. Barry L. M. Laclunann F. Machlup S. Liulechild G. Haberler		➤ Evrimci Rasyonalizm ➤ Spontan Piyasa Düzeni ➤ Homo Economicus ➤ Sınırlı Devlet (Rechtsstaat) ➤ Subjektivim ➤ Kanun Hakimiyeti
Chicago Okulu Liberalizmi	M. Friedman	Monetaristler	Rasyonel Beklentiler	➤ Homo Economicus ➤ Sınırlı Devlet ➤ Parasal Büyüme Kuralı ➤ Pozitivizm
		A. Schwarts K. Brunner	R. Lucas T. Sargent N.Wallace	
Virginia Okulu Liberalizmi	J. Buchanan	G. Brennan G. Tullock D. Mueller R. D. Tollison V. Vanberg		➤ Anayasal ve Sınırlı Devlet ➤ Metodolojik Bireycilik ➤ Kurucu Rasyonalizm ➤ Devletin Başarısızlığı ➤ Politika Bir Mübadele Anlayışı ➤ Homo Economicus
Freiburg Okulu Liberalizmi (ORDO Liberalizm)	W. Eucken F. Böhm	K. P. Hansel W. Röpke A. Rüstow A. M. Armack		➤ Ekonomik Düzen Politikası ➤ Sosyal Piyasa Ekonomisi ➤ Sınırlı ve Fonksiyonel Devlet
Liberteryenizm	P. Proudhon W. Godvin M. Stimer M. Bakunin P. Kropotkin	D. Friedman M. N. Rothbard		➤ Pür Özgürlük ➤ Otoriterizm, Totaliterizm Karşıtlığı ➤ Devletsiz Toplum ➤ Pür Piyasa Piyasa Ekonomisi
Anarko Kapitalizm				
Ultra Minimal Devlet Liberteryenizm	R. Nozick A. Rand			➤ Ulltra Minimal Devlet (Aşırı Sınırlı Devlet) ➤ Anti Rasvonalizm

Kaynak: Aktan, 1995: 30

1.2.3. Liberalizmin Temel Kurum ve Temaları

Yukarıda ayrıntılı olarak incelenen düşünürler ve düşünceler özelinde adım adım şekillenen liberalizm kendine has ilkelerden oluşmuştur. Düşünürler, liberalizmi tanımlarken kendi bakış açıları doğrultusunda farklı ilkeler üzerinde durdukları gibi bunların her birini farklı şekillerde de algılamışlardır. Söz konusu durumu Yayla (2015: 151), klasik liberalizmin ana ilkelerinin neler olduğu hususunda liberal düşünce içinde ve dışında yer alan yazara ait farklı fikirlerin mevcut olduğunu ifade ederek özetlemiştir. “*Liberalizm*” adlı eserinde, bu yazarlardan bazılarını örnek göstererek düşüncesini desteklemiştir. Aynı yol takip edilerek örneklendirmeye gidilirse; Sabine (1973: 103-105) liberalizme ait üç temel ilkeyi, “*sınırlı devlet, teşebbüs özgürlüğü/hürriyeti, özgürce yapılan sözleşmeler akabinde oluşan düzenlemeler*” şeklinde ifade etmiştir. Erdoğan (2006: 6-10), “*bireycilik, çoğulculuk (plüralizm), bireysel özgürlük/hürriyet, hoşgörü, öz-sahiplik, özerklik (muhtariyet) ve tarafsızlık*”; Çetin (2002: 219) ise “*bireycilik, piyasa ekonomisi, özgürlük/hürriyet, kendiliğinden doğan düzen, liberal devlet düzeni*” şeklinde söz konusu ilkeleri sıralamıştır. Popper (1967:186), “*Açık Toplum ve Düşmanları*” adlı eserinde “*yurttaşların özgürlüğü/hürriyeti, soyut toplum, işbirliği ve gönüllü beraberlik vb. pek çoğunu*” ifade ederken Yayla (2015: 154), “*özgürlük/hürriyet, bireycilik, sınırlı devlet, piyasa ekonomisi*” olarak dillendirmiştir. Söz konusu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Yayla (2015: 153), liberalizmin ekonomik veya politik bir teori olarak algılanış biçimine göre öne çıkartılan temel ilkelerin değişiklik gösterdiğinin bütüncül bir sosyal teori olan liberalizmin bütün ilkelerinin iç içe geçmiş olduğunu ve mantığı bağlarla birbirine bağlı olduklarının unutulmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Çalışmada, liberalizmin temel ilkeleri olarak kabul gören “bireycilik, özgürlük/hürriyet, ekonomik düzen, devlet anlayışı” (Caniklioğlu, 1996: 23) klasik ve sosyal liberal teori açısından karşılaştırılarak incelenmiştir.

1.2.3.1. Bireycilik

Liberalizmin temel ilkelerinden biri olan bireyciliğin önemini Yayla (2015: 154), liberalizmin tek nitelikli bir tanımlamasının yapılması halinde, onu bireyci bir toplum düzeni olarak ifade etmenin yeterli olacağını savunmuştur. Benzer görüşe sahip Barry (2004: 142), tüm liberal öğretilerin bireyci olduğunu; çünkü bireylerin etik teorisinin dimağı oldukları ve hali hazırda bilinen sosyal kurumların kişilere ait farklı iyi anlayışlar arasında bîtaraf olması gerektiği temel tasavvurundan yola çıktıklarını belirtmiştir.

Locke’a göre (1969: 193), liberalizm bireylerin siyasal özgürlüğünü savunan bir teoridir. Bu bağlamda bireyciliği, bireyin bütün otoritelerden sıyrılarak özgürlüğünü kazanması, hayatını bizzat kendisinin inşa etmesi olarak tanımış ve “*herkes kendisinin yargıcısıdır*” sözüyle özetlemiştir. Kant ise bireyciliği, “*kendi yasanı kendin yap*” şiarıyla açıklamış, akıl sahibi olmasından ötürü bireyi rasyonel, siyasi ve moral bakımdan üstün görmüştür. Ona göre, birey bir amaç olup nesne

olmadığından kesinlikle bir araç olarak düşünülemez (Kant, 1982: 46). Benzer görüşü paylaşan Hayek (1948: 28), insana sırf insan olduğundan saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulamış ve onun kendi yeteneklerini ortaya çıkarmasına izin verilmesini bu bağlamda kendi başına bir amaç olduğunu asla araç durumuna düşürülmemesi gerektiğinin altını çizmiştir. Özetle liberalizmde esas olan bireylerin kendi çıkarları olup, bunun haricindekiler bireycilik felsefesinde kabul görmemiştir. Birey, toplumsal çıkarları sağlamak için bir araç olarak kabul edilmemiştir. Bireyler teker teker kendi çıkarlarını sağladıklarında toplumsal çıkarda kendiliğinden sağlanacağı düşüncesi hâkim olmuştur (Yayla, 2015: 158). Bireycilikte esas olanın bunun korunması, insan haklarının tam ve mükemmel uygulanmasıdır. Özetle, liberalizm için birey ve bireyin çıkarları her şeyin üstündedir.

Liberalizmin bireycilik anlayışının ontolojik ya da metodolojik mi olduğu tartışmalıdır. Yayla (1998: 48), liberalizmin her iki bireycilik anlayışını kapsadığını bunları birbirinden ayırmanın söz konusu olamayacağını savunmuştur. Liberal bireyciliğinin, her ikisinin veçheleri olan bir bireycilik olduğunu söylemenin daha doğru bir tespit olacağının altını çizmiştir. Ayrıca ağırlığı metodolojik bireyciliğe veren birçok liberal yazarın böyle bir tercihte bulunma nedenini, ontolojik bireyciliğin liberalizme karşı olanlarca toplumun reddedilmesi gibi algılanmasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Benzer görüşü paylaşan Aktan (1995: 1-2), liberalizm hem metodolojik hem de ontolojik temellere dayandığını ifade etmiştir. Metodolojik bireyciliğin savunusunda, toplum bireylerden oluştuğundan toplumsal yapıların sadece onların davranışları temel alınacak şekilde açıklanabileceğinin yer aldığını belirtmiştir. Ontolojik bireycilikte ise birey kolektif yapılardan daha gerçek (somut) olduğundan birey hak ve özgürlüklerinin bu yapıların amaçları uğruna feda edilemeyeceği düşüncesinin var olduğunu vurgulamıştır.

Liberalizmde, birey temel unsur olup zümre, halk vb. bütünlerden daha gerçektir. İnsan, her türlü toplumsal yapı ve kurumların üstünde, bütün toplumsal bütünlerden çok daha fazla ahlâki değere sahip olduğundan birey ile bireysel haklar, toplum ve toplumsal haklardan önce gelmektedir (Çetin, 2002: 221). Bireyler sosyal, ekonomik, siyasi eylem ve davranışları gerçekleştiren yegâne varlıklar olup tüm toplumsal bütünler onların faaliyetleri sonucunda oluşmakta ve faaliyete geçmektedir. Toplumsal bütünler, bireyler haricinde herhangi bir varlık ve eyleme sahip değildir. Bütün sosyal eylemlerin niteliklerini belirlemede birey önceliklidir (Rand, 1990: 38). Bu açıdan liberalizmin hedefi, bireyin gelişimine imkân sunarak kendisine göre iyi olarak tanımladığı doğrultuda ilerleyebileceği, kapasitesi ve kabiliyetine göre en iyi olanı yapabileceği bir toplum meydana getirmektir (Heywood, 2007: 61). Bireye dayanmayan, istek ve iradesinin kaynağını oluşturmayan (Çetin, 2002: 221) bütün toplumsal bütünler en büyük tehdit olarak görülmüştür. Klasik liberallere göre, toplum ve toplumsal gruplar bireylerin kendi iyi yaşam anlayışları çerçevesinde yaşamalarını mümkün kılan ortamı sağlayan gönüllü birliklerdir. Onlar açısından toplum, kendi çıkar ile ihtiyaçları peşinde koşan ve topluma karşı herhangi bir sorumluluk beslemeyen atomistik bireylerin toplamından oluşmaktadır (Çetin, 2014: 182).

Liberalizm, bireylere belli bir hayat tarzını dayatmasını özgürlüğe aykırı görmüştür. Doğrunun kişiden kişiye değişebileceği düşüncesiyle tek doğrunun emrinde olan devletin, bireysel özgürlüklere

zarar verebileceği savunulmuştur. Liberal düşünürler tek doğrunun bilinse dahi, bunun devlet zoruyla uygulanmasının liberalizm çoğulcu (plüralist) yapısına aykırı düşeceğinden kabul edilemeyeceğini belirtmişlerdir. Devletin, kişisel yaşam tarzlarına tarafsız bir şekilde yanaşmasının bireysel özgürlük için çok önemli olduğu (Elma, 1996: 26) belirtilmiştir.

Liberalizmde, bireyler rasyonel ve tutarlı tercihlere sahip olduğundan faydaları ile özel çıkarlarını maksimize edecek tercihlerde bulunmaktadırlar. Bu bağlamda liberal teoride rasyonel akıl, hüküm verme ve bireysel çıkarı en üst düzeye çıkarma, “homo economicus” düşüncesi, söz konusudur (Aktan, 1995: 4). Bireyler, meselelere akıllarıyla çözüm üretecek yetenekte olduklarından toplumsal meselelerde de aynı yolu takip ederek sorunların üstesinden gelecekleri savunulmaktadır (Baradat, 2012: 31). Akla duyulan inanç, dünyanın rasyonel bir yapısı olduğu ile bunun ancak akıl ve eleştiriyle keşfedileceği ön kabulünü yansıtmaktadır. Liberaller açısından birey, kendisi için en doğru olanı bilme yeteneğine sahip olduğundan en doğru ve iyi kararı verebileceği savunulmuştur. Bu düşünce, liberaller arasında ilerleme ile beşeri varlıklara ilişkin anlaşmazlıkların tartışma ve ikna yoluyla çözülebileceği inancının yerleşmesinde etkili olmuştur (Heywood, 2005: 61).

Sosyal liberaller, klasik liberallerin soyut birey anlayışını reddederek bireyin toplumsal, ekonomik özelliklerine ve toplumsal çevrelerine önem atfetmişlerdir (Sallan: 1999: 40). Sosyal ve klasik liberaller, hayatın sorumluluğunun bilincinde olan kendine güvenen birey konusunda fikir birliğine sahip olmuşlardır. Buradaki temel farklılık sadece sosyal koşulların elverişli olması durumunda bunun gerçekleşebileceğinde gizlidir (Heywood, 2014: 72). Sosyal liberaller, faydacı felsefenin bireycilik anlayışına eleştirel yöneltmişlerdir. Benthamcı faydacı felsefede, başkalarını düşünme, yardımseverlik vb. nedenlerle bireylerin kendi hazlarından vazgeçip başkalarını düşünmelerini aptallık olarak nitelendirmelerini eleştirmişlerdir. Belirli kişilere ve gruplara ayrıcalıklı yaklaşılmasının akılcı bencil bireycilikle bağdaşmadığının altını çizmişlerdir (Goodwin, 1982: 49). Özetle sosyal liberaller, bireylerin topluma ve diğer bireylere karşı sorumluluklarının olduklarını kabul etmişlerdir. Ayrıca kendi yaşam tarzları ile çıkarlarını gerçekleştirme arzusu peşinde koşan bireycilik fikrini savunmuşlar; fakat birbirlerine ve özellikle kendilerine bakamayan tez avantajlı bireylere karşı sosyal sorumlulukları olan bireylerden oluşan bir toplum tasavvur etmişlerdir. Eşit yurttaşlar olarak birbirlerine karşı yerine getirmeleri gereken kamusal sorumluluklara vurgu yapmışlardır. Her iki liberal türünde de her bir bireyin kendi seçtiği iyi yaşam anlayışlarına göre yaşamalarını mümkün kılan bir toplum yaratma ve özgür bireyin liberalizmin temel unsuru olduğu konusunda bir mutabakat söz konusudur (Tok, 2014: 182-183).

Liberalizmde bireyin sahip olduğu hakları gerçekleştirebilmesinin başlıca şartı ise özgür olmasında yatmaktadır. “*Liberalizm salt bireyci ve özgürlükçü*” (Çaha, 1999: 46-47) bir teori olduğu fikrinden hareketle çalışmada, ikinci temel ilke olarak özgürlük/hürriyet seçilerek, her ikisi arasındaki ilişki incelenmiştir.

1.2.3.2. Hürriyet/Özgürlük

“*Liberalizmin özünde bir hürriyet teorisi*” (Yayla, 2015: 165) olduğu düşüncesi, özgürlüğün liberalizmin açısından önemini gösterir niteliktedir. Liberaller, “*kısıtlama ve engellerin olmadığı bir siyasal ya da sosyal bir sistemi kurmak mümkün müdür? Böyle bir sistemi özgür/hür olarak tanımlamak mümkün olabilir mi?*” (Birinci, 2006: 30) soruları etrafında hürriyet/özgürlük ilkesini tartışmışlardır. Özellikle birey özgürlüğüne büyük bir önem atfedilerek onun her şeyden özgür olması gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Butler’ın (2018: 21); “*klasik liberalleri en çok tanımlayan özellik bireysel özgürlüğe verdikleri önceliktir*” ifadesi, bu durumu en iyi şekilde açıklar niteliktedir.

Klasik liberal özgürlük, genel olarak negatif karakterli olup “negatif özgürlük” şeklinde adlandırılmıştır. “*Negatif özgürlük nedir?*” sorusunun cevabını arayan klasik liberaller açısından özgürlük; bireyin müdahaleden uzak bir şekilde bağımsız olmasını, kendi haline bırakılmasını, tercihleri doğrultusunda hareket etmeleri gerektiği ön kabulü dayanmıştır (Heywood, 2014: 46). Başka bir ifadeyle, Locke’tan günümüze uzanan liberal düşünce geleneğinde negatif özgürlüğün temelini, bireyin dışardan gelen herhangi keyfi bir baskı olmadan hareket etmesi ve özgürce davranabilmesi oluşturmuştur (Yayla, 2015: 166). Negatif özgürlük, birey davranışlarına yönelik herhangi bir sınırlama/engelleme söz konusu değilse ve dış baskılara maruz kalmadan hareket edebileceği alan ne kadar genişse o derecede özgür olduğunu ifade etmektedir. Bu negatif yükümlülüğün muhatabı her şeyden evvel devlettir. Devlet, klasik liberalizmde bireysel hak ve özgürlüklerin en büyük düşmanıdır. Bu nedenle liberaller özgürlüğün yasa ve anayasalarca güvence altına alınmasını istemişlerdir (Elma, 1996: 19).

Klasik liberalizmin dayandığı negatif özgürlük anlayışında, bireyin dışsal müdahale olmaksızın hareket edebilmesi özgürlük için yeterlidir. Yayla’nın (2015: 167) ifade ettiği gibi söz konusu özgürlük; “*bir şeyden özgürlüktür, bir şeye özgürlük*” değildir. Özgürlük anlayışında esas olanın bireye herhangi bir şey sağlanması olmayıp, onun dış zorlama ve baskı bağlamında müdahaleye maruz kalmaması gerekliliğidir. Bu görüşü destekler şekilde Erdoğan (2006: 5), özgürlüğün bireyin herhangi bir baskıya/engele maruz kalmaması bağlamında negatif karakterli olduğunu üç özelliğe vurgu yaparak açıklamıştır. İlki, özgürlüğün bireysel bir durum olduğudur. Başka bir ifadeyle özgürlüğün esasını, herhangi bir toplumsal bütün (ulus, grup, sınıf vb.) oluşturmayıp, yalnızca birey olarak insanı teşkil ettiğidir. Bu açıdan liberaller özgür toplumdan bahsederken vurgulamak istedikleri, özgür bireylerden meydana gelen ve özgürlüğü teminat altına alan kurumlarla örünmüş bir toplum anlayışdır. İkinci olarak ise, liberal teoride özgürlüğün politik bir değer olarak siyasi zorlamalardan korunmuşluk hali anlamına geldiğidir. Son özelliği ise, onun negatif karakterli olduğudur.

Liberal yazarlara göre, özgürlüğün negatif özellikte olması değeri açısından olumsuz bir durum teşkil etmemektedir. Örneğin Hayek, özgürlük kelimesinin çeşitli kullanımları olduğunu; fakat bir tek özgürlüğün bulunduğunu, ortadan kaybolduğu takdirde sözde özgürlüklerin belireceğini savunmuştur. Mises ise insan açısından asıl olumlu olanın negatif özgürlük (Yayla, 2015: 169-170)

olduğunu belirtmiştir. Klasik liberal düşünürlerin savunduğu negatif özgürlük anlayışı, bireye verdikleri önemi göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Özgürlük anlayışının temelleri, Antik Yunan'a dayanmakla birlikte özellikle Aydınlanma ve onu izleyen dönemlerde yetişmiş düşünürlerin eserlerinde etkili bir şekilde savunulmuştur. Yayla (2015: 173) özellikle iki eserden söz eder: Milton'un "*Logos Areopagitics*" adlı basın özgürlüğü hakkındaki konuşmasını içeren "*Aeropagitica*" ve Mill'in "*Özgürlük Üzerine (On Liberty)*". Basın özgürlüğünün özgün savunucusu olan Milton, klasik liberalizmin düşünce özgürlüğü ile ilgili temel argümanı olan doğru ile yanlıştan her birinin araştırma ve münakaşayla özgürce denendiğinde, doğrunun yanlışla üstün geleceği düşüncesini şiddetle savunmuştur. Ondan iki asır sonra Mill, daha güçlü şekilde özgürlüğün ve özgür toplumun savunusu yapmıştır. Fakat onun özgürlük teorisinin merkezinde bu sefer fikir özgürlüğü yer almıştır. O, bu özgürlüğü "kuru kuruya düşünme" olarak görmemiştir. Bireyin yaşamını, fikirleri doğrultusunda planlayarak onları yayma ve benzer fikirdeki bireylerle birlik, örgüt kurma şeklinde sıralamış, başka özgürlüklerinde gerekliliği üzerinde durmuştur (Mill, 2003: 57). Mill, özgürlüğü anlamada önemli argümanlar sunmuştur.

Liberalizmde belli temel özgürlükler tek tek bireylere sunulmuştur. Bu özgürlüklere sahip olmak bireylere, yaşamlarını nasıl devam ettirebilecekleri konusunda geniş bir seçme özgürlüğü sunmanın yanı sıra bunları sorgulama ve sinama hususunda özgürce davranabilme yetkinliğini de verilmiştir. Onun için liberaller basın, ifade, seçme, sözleşme gibi birçok özgürlük anlayışına büyük değer atfetmişlerdir (Kymlicka, 1998: 135-137). Ayrıca liberaller, özgürlüğünde bir sınırı olduğunu kabul etmişlerdir. Bu sınırın, bir bireyin keyfi olarak diğerinin özgürlüğünü tehdit ettiği noktaya kadar olduğunu savunmuşlardır. Mill; "*Yalnızca siz özgür olamazsınız. 'Her istediğimi yapmak için özgür olacağım.' diyemezsiniz. Çünkü özgür olmak, ne duyumsadıklarını açıklamak, dilediklerini yapmak isteyen başka insanlar da var*" ifadeleriyle bu sınırı belirtmiştir (Aktaran Krishnamurti, 2009: 139). Barry ise (2004: 217) tam özgürlük talebini anlamsız bularak her toplumda sosyal yaşam gereği çeşitli sınırlamaların mevcut olduğunu vurgulamıştır. Söz konusu sınırlamalar özgürlüğün nihai noktasını göstermektedir.

Özgürlüğün sınırlandırılmasında, temel ölçütler olarak doğal hukuk ve insan hakları zikredilmiştir. Ayrıca liberaller, bireyin sınırsız özgürlüğünün kuralıslığa yol açacağı ve daha büyük sorunlar doğurabileceği düşüncesiyle "hukuka bağlı özgürlük" kavramını başvurarak herkesin aynı özgürlüğe sahip olması gerektiğini savunmuşlardır (Heywood, 2005: 61). Örneğin Jasay (1999: 31), özgürlüğün yalnızca hukuki bir zorlama ile sınırlanabileceğinin altını çizmiştir. Bireyin herhangi bir şeye zorlanmasının, yalnızca diğer bireylerin zarara uğramasını önlemek amacıyla yapılsa meşruluk kazanacağını ifade etmiştir. Hukuki zorlamanın mecburi olduğunu vurgulamıştır.

Özetle klasik liberaller açısından özgürlük, vazgeçilmez ve olmazsa olmaz ilkelerin başında gelmiştir. Negatif özgürlüğün temel alındığı bu anlayışta, birey dışsal baskı ile zorlamaya maruz bırakılmamalı ve kendini gerçekleştirme yönündeki hiçbir çabasının önüne set çekilmemelidir.

Özgürlüğün de sınırı olduğunu kabul eden klasik liberaller, bir kişinin özgürlüğünün başkasınınkini engellediği noktada son bulduğunu belirtmişlerdir.

Sosyal liberaller açısından birey üzerinde devletten veyahut başkalarından gelen herhangi bir müdahalenin olmaması bireyin özgür olması açısından yeterli görülmemiştir. Bireyin hayatlarına dair bilinçli seçimler yapabilmesi ve kararlar alabilmesi için gerekli olan kapasite, araç ile donanımına da sahip olmasını savunmuşlardır. Özgür olmanın önkoşulunu “*bireysel özerklik*” şeklinde belirtmişlerdir. Bireysel özerkliğin bir anlam ifade edebilmesi için de bireylerin başkalarına bağımlılığını önleyecek olan bilinç, eğitim ve sosyo-ekonomik seviyeye sahip olması gerekliliğini belirtmişlerdir. Bu nedenle bireyin özgürlüğünü kullanmasını mümkün kılan özerkliğe, başka bir ifadeyle sosyo-ekonomik, fiziksel ve zihinsel araç ile donanımına sahip olması bakımından “*pozitif özgürlük*” anlayışını savunmuşlardır. Söz konusu araç ve donanımın sağlanması açısından devlete sorumluluk yüklemiştir (Tok, 2014: 183-184).

Green, klasik özgürlük anlayışına karşı çıkararak negatif özgürlüğün sadece bireyin üzerinde olan dışsal kısıtlamaları ortadan kaldırdığını, bunda bireye tercih özgürlüğü sağladığını belirtmiştir. Kârını azamileştirmek isteyen iş dünyasının, en düşük ücretle emeğin satın alınmasını haklılaştıracağından piyasadaki tercih özgürlüğünün bireysel özgürlük için yeterli olmayacağını savunmuştur. Bu nedenle Green, pozitif özgürlüğü önermiştir. Özgürlüğün bireyin potansiyelini gerçekleştirme, bilgi ile beceri elde etme ve doyuma ulaşma yeteneği olduğunu belirtmiştir. Negatif özgürlüğün, birey üzerindeki dışsal sınırlamaları ortadan kaldırırken “açlıktan ölmek” özgürlüğünden başka bir şey olmadığını ifade etmiştir. Pozitif özgürlüğün ise bireyi güçlendirerek onları hayatlarını felce uğratacak felaketlerden korumayı amaçladığını vurgulamıştır. Eğer piyasa, bireylere eşit fırsatlar sunmuyorsa devletin yurttaşları adına sosyal sorumlulukları yetkili olması gerektiğini savunmuştur. Bunun, bireysel özgürlüklere yönelik bir tehdit olarak görülmemesini ve özgürlüğün “garantörü” olarak algılanması gerektiğini savunmuştur (Heywood, 2014: 71-72).

Özgürlük konusunda klasik ve sosyal liberallerin sahip olduğu bu anlayış ayrılığı, hem devlete ve işlevlerine hem de bireye yönelik konulardaki bakış açılarının da farklılaşmasına yol açmıştır (Tok, 2014: 184).

1.2.3.3. Ekonomik Düzen

Klasik liberal ekonomik düzenin nasıl olması gerektiğinin temel dayanağını, “kendiliğinden doğan düzen ve piyasa ekonomisi ilkeleri” oluşturmaktadır. Bu ilkeleri Aktan (1995: 4), ekonomik düzenin işleyişinde doğal düzen anlayışının varlığından bahsederek söz konusu düzene devletin müdahalesinin hiçbir şekilde olmaması ya da sınırlı surette olması gerektiği şeklinde izah etmektedir.

Doğal düzen anlayışı, 18. yüzyılın ilk döneminde “laissez faire liberalizmi” olarak adlandırılmıştır. “*Laissez faire, laissez passer (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler)*” şeklinde Fransa’da Fizyokratlar tarafından savunulmuştur. Liberalizmin gelişmesine bağlı olarak zaman

içerisinde doğal düzen anlayışı değişerek Smith'in "görülmez el", Hayek'in "spontan düzen" ve Bastiat'ın "doğal ahenk düzeni" tasavvurlarında şekillenmiştir. Yayla (2015: 186), kendiliğinden düzen fikrinin ilk savunucusu olarak Hume'u zikretmektedir. Onu, Smith'in izlediğini sonrasında sosyal Darwinist Spencer tarafından geliştirildiğini ifade etmektedir. Barry (1999: 46) ise kendiliğinden düzen kavramını modern anlamda "The Fable of The Bees (Arıların Masalı)" adlı eserinde Mandeville tarafından kullanıldığını savunmuştur. Albertini-Pecherand-Poujet, kendiliğinden düzenin ve piyasa ekonomisinin temelini Locke'ın doğal haklar teorisiyle ilişkilendirerek açıklamıştır (Çetin, 2002: 226). Bu örnekleri çoğaltmak mümkün olup, önemli olan doğal düzen anlayışının liberaller tarafından ortak değerler üzerinden nasıl algılandığıdır.

Liberalizmde doğal düzeni savunanların görüşleri "anti-rasyonalizm (libertarian evrimcilik)" olarak adlandırılmıştır. Söz konusu yaklaşım Hume, Bastiat, Smith, Hayek ve Spencer tarafından savunulmuştur. Ekonominin tabii akışına bırakılarak bireylerin ekonomik faaliyetlere bilinçli şekilde müdahalede bulunmaması gerektiği vurgulanmıştır (Aktan, 1995: 5). Örneğin Smith, "Milletlerin Zenginliği" adlı eserinde kendiliğinden doğan düzen düşüncesini "görünmez el (invisible hand)" tabiriyle açıklamıştır. Görünmez el tabiri, insanların zorla değil gönüllü bir şekilde kazanç sağladıkları sosyal bir düzeni belirtmiştir. Bu düzende, birey diğer bireyler sayesinde kazanç elde etmektedir. Buradaki kazancını/çıkarını göz edecek olan birey, ona uygun davranış sergileyerek toplumun iyiliğine de katkı sunmaktadır. Bu tabiri açıklarken herkesin sermayesini mümkün olduğunca yerli emeğin iyiliğine kullanmaya ve de ürünü en yüksek değerde olabilecek şekilde meydana getirmeye çalışacağını, böylece topluluğun yıllık kazancını imkânları dâhilinde yükselmek için de çaba sarf edeceğini vurgulamıştır. Burada ne kamu menfaatini ne de çıkarını gözetilmekte olduğunun farkındalığının söz konusu olmadığını belirtmiştir. Ürün en yüksek değerde tutulmak istenirken ve şahsi kazanç düşünülürken görünmez bir elin onu farklı bir amaca yönlendirdiğini dillendirmiştir. Böylece şahsi çıkarlar/menfaatler peşinden koşulurken toplumsal çıkarın hiç tahmin edilemeyecek bir şekilde etkin bir şekilde gözetilmiş olduğunu ifade etmiştir (Smith, 2014: 485). Bu anlayışın temelinde Yayla'nın tabiri ile "bir şeyden özgürlük" anlayışı, devlet müdahalesi olamaması düşüncesi, yatmaktadır. Bireylerin özgürce ekonomik faaliyetlerini yerine getirmeleri gerektiği vurgulanmaktadır.

Hayek, Popper'ın "eleştirel rasyonalizmini" kendine rehber olarak almıştır. Bu rasyonalizm türünde, insanın aklının sınırlılıklarının farkında olması ve bilginin kaynağının sadece kendi aklının ürünü olmadığı, başkalarının aklına da borçlu olduğunun bilincinde olması gerektiği savunulmuştur (Popper, 1989: 200). Benzer görüşü paylaşan Hayek'e göre (1999: 173), akıl önceden tasarlanmış bir sosyal düzen oluşturma yeteneğine sahip değildir. Bu nedenle toplumdaki bireyler yetenekleri ölçüsünde çalışarak, üretirken ve diğerleriyle ortak faydalar etrafında mübadele ederek "kendiliğinden düzeni (spontane)" ortaya çıkarmaktadır. Bu düzen, kendi içinde ilerleyen ve evrimci bir yapıdadır. Ortaya çıkan kolektif bir amaç için oluşturulmuş bir piyasa olmayıp, katılanların karşılıklı faydası için farklı amaçların uzlaşmasına dayalıdır.

Bu anlayışın karşıtı görüş, “kurucu rasyonalizm/Kartezyenizm” olarak adlandırılmıştır. Fransız düşünürler Descartes, Rousseau, Comte ve İngiliz faydacı geleneğe bağlı Bentham ile onun takip eden düşünürlerce savunulmuştur. Söz konusu anlayış, insan aklının en iyi kurumlar ve toplumlar meydana getirebileceği düşüncesine dayanmaktadır (Hayek, 1967: 82-95). İnsanlar rasyonel (akıllı) varlıklar olduğundan iyi bir sosyal düzenin temel ilkelerini bularak, onu oluşturabilmektedir. Bu açıdan kurucu rasyonalizm anlayışını savunanlar düzenin iyi işlemesi için doğal düzeni değil, insan aklına dayanan politikaların uygulanması gerektiğinin altını çizerek (Aktan, 1995: 5) anti-rasyonalist görüşten ayrılmışlardır. Kurucu rasyonalizmin temel savına bakıldığında, insan aklının deneyim ve gelenekten bağımsız bir şekilde *a priori* şeklindeki akli ilkelere dayandırılarak, tündengelim metoduyla sosyal düzeni oluşturan bütün kurumların baştan itibaren kurgulanabileceği, gerektiğinde sosyal yapının bir devrimle değiştirilerek tekrardan yapılabileceği anlayışına dayandığı görülmektedir. Pozitivizmin savunduğu sosyal olayların doğadaki gibi nedensellik kavramıyla açıklanabileceği, böylece kesin yasaların söz konusu alanda geçerli olacağı düşüncesi kurucu rasyonalizm anlayışının bir yansımasıdır. Ayrıca tarihin kesin yasalarının ve ahlâki bir gayesi olduğunu savunan historisizm/tarihselcilik de bu düşüncenin ifadesidir (Yayla, 1991: 96). Descartes her şeyin ölçüsü olan Tanrısal akla önem vererek, kanun koyucunun yasaları bu doğrultuda yönlendirmesi gerektiğini savunmuştur (Descartes, 1997: 15). Kartezyen liberalizmin etkisini, sosyal sözleşmecilerden olan Hobbes ve Rousseau’da görmek mümkündür. Hobbes doğa halinde yaşarken insanların doğal haklarının devlete devretmesi, toplumsal aşamada ise devletin bu haklar üzerinde sınırsız iktidarına dayanan toplumsal bir projeyi sunması gerektiğini vurgulayarak kurucu rasyonalist düşüncenin savunuculuğunu üstlenmiştir. Benzer şekilde Rousseau’nun “genel irade” kavramlaştırması yeni bir toplumsal projenin tezahürüdür (Rousseau, 1997: 50). Bu anlayışın geliştirdiği tür, sosyal (modern/eşitlikçi) liberalizm olmuştur.

Klasik liberalizmin ekonomik sistem anlayışı, piyasa ekonomisine/kapitalizme dayanmaktadır. Söz konusu ekonomik sistem; rekabete dayalı, ferdi mülkiyet, sözleşme yapma, kârı esas alan, miras, girişim ve seçme özgürlüğünün garanti altında olduğu, siyasi otoritenin fiyat mekanizmasının işleyişine asgari düzeyde müdahale ettiği bir anlayışını yansıtmaktadır (Aktan, 1995: 5). Piyasa ekonomisinin en önemli özelliği, sisteme katılan bireylerin “gönüllük esasına” dayanmasıdır. Sistemdeki bireyler arasında hiçbir zorlama olmadığı gibi devletin piyasa işleyişine müdahalesi de söz konusu değildir. Devletin görevi yalnızca piyasa için zararlı olabilecek birey faaliyetlerini engellemektir. Piyasa ekonomisinde bireyler, kendi istekleri doğrultusunda diğerleriyle işbirliği yapma konusunda özgürdür. Piyasa ekonomisinin itici gücü, alma ve satma konusunda gönüllü olanların müşterek eylemleri sonucunda beliren değişim oranları gösteren “fiyat sistemi”dir. Tatminkâr olunan seviyede ise uzlaş sağlanmaktadır. Fiyatlar üreticilere neyi, ne miktarda ve ne kalitede üreteceklerini göstermektedir. Piyasa ekonomisinin bir başka özelliği ise “rekabet”tir. Piyasa sistemi içinde rekabete verilen önem nedeniyle piyasa ekonomisi anlayışı “serbest rekabet sistemi” olarak da adlandırılmaktadır. Rekabet, kaynakların etkin dağılımını sağlayarak ilerleme ve gelişmenin yolunu açan sosyal bir olay olarak, herkesin yeteneği doğrultusundaki işi yapması ve her

imalât aracının yerinde kullanılmasını sağlamaktadır (Yayla, 2015: 195-200). Erdoğan'a göre (2002: 10) liberalizm iki açıdan piyasa ekonomisiyle ilintilidir: Mülkiyet ve miras hakkı, mübadele ile sözleşme özgürlüklerinin özgür bir toplumun vazgeçilmezleri olarak piyasa ekonomisinin özünü oluşturmaları ve sınırlı devlet anlayışının kapitalist ekonomiyi zorunlu kılması.

Sosyal liberaller, klasik liberallerin rekabetçi serbest piyasa düşüncesine katılmışlardır. Ancak serbest piyasanın meydana getirdiği eşitsizlikleri kabul etmeyerek düzeltilmeleri gerektiğini savunmuşlardır. Bu açıdan sosyal devlette bireylere miras, mülkiyet, girişim ve ticaret hakkı ile özgürlüğü tanınmış, özel teşebbüs yasalarla güvence altına alınmıştır. Bununla birlikte belli ölçülerde devletin söz konusu alanlarda müdahalesine izin verilmiştir. Kamusal hizmet ve mal sunmak amacıyla devlet işletmeler kurabilmekte, girişimcilik gibi özel teşebbüsle piyasada ekonomik faaliyette bulunabilmektedir. Üretim araçları özel mülkiyete tabi olmakla birlikte kamu yararı dışında kullanılmadığı gibi devlet herkesin özel mülkiyetten yararlanması için önlemler alabilmektedir. Bunun yanında devlet, iş/çalışma hayatını denetleme ve düzenleme hakkına sahip olarak müdahaleci vasfa bürüne bilmektedir (Göze, 2005: 123).

1.2.3.4. Devlet Anlayışı

Liberalizmin temel ilkeleri birbirleriyle bağlantılı ve karşılıklı tamamlayıcı niteliğe sahiptir. Yukarıda ayrıntılı bir şekilde irdelenen bireycilik, özgürlük/hürriyet, kendiliğinden doğan düzen ve piyasa ekonomisi/kapitalist ekonomik sistem ilkeleri birbiriyle iç içe geçmiş olup, bir bütünün parçaları gibidir. Son olarak ele alacağımız liberal devlet anlayışı, söz konusu ilkelerin güvenli ve düzgün bir şekilde işlenmesini sağlamanın yanında onları tamamlama özelliğine sahiptir.

Toplum ve devlet, liberal devlette tek amaç ve gerçek değer olarak kabul edilen bireyin serbest iradesinin ürünüdür. Bireyin toplum içinde doğuştan sahip olduğu özgürlük ve doğal hakları söz konusudur. Bireyin kendi aklı ve iradesiyle yolunu bulması şeklinde tanımlanan özgürlüğün başkasının özgürlük alanıyla çizilen sınırı, barış ve güvenliğin teminatını oluşturmaktadır. Bunu sağlama görevi ise devlete aittir. Bu açıdan bireyin özgürlüğüyle devletin otoritesi arasındaki ikilem, liberalizmin temel sorunu teşkil etmiştir. Liberaller otorite ile devlete yönelik şüphe, korku taşıdıklarından haklar ve özgürlüklerle çizdikleri sınırla devletin bireysel özgürlüğe müdahalesini engellemeye çalışmışlardır (Tunaya, 1969: 296). Bu nedenle liberaller devleti sınırlandırma ve kurallara bağlama yoluna gitmiştir.

Klasik liberalizmin savunduğu devlet, vatandaşlardan üstün ve farklı bir varlık olmayıp, onlar üzerinde sınırsız otoriteye de sahip değildir. Liberaller, devletin her alana müdahale ederek bireyi sınırlandırmasını ve liberalizmin uygulanmasını imkânsız bir hale getireceğinden kabul etmeyerek onu en büyük tehlikeli olarak görmüşlerdir. Söz konusu nedenle liberaller, birey ile toplum üzerinde sonsuz, mutlak bir güce sahip siyasal otoriteyi reddederek bireyin özgürlüğünü garanti altına almak için devletin sınırlandırılması ve daraltılması gerektiğini savunmuşlardır (Yayla, 2015:

201-202). Bu bağlamda klasik liberalizmin sınırlı devlet yaklaşımı Aktan'ın (1995: 5) ifade ettiği gibi “*devletin müdahaleciliğine karşı bir duruşu*” ifade etmektedir.

Klasik liberal anlayışta, devletin meydana gelmesi hususundaki görüşlerin özünü devletin kurallara bağlanmak suretiyle sınırlandırılması oluşturmuştur. Örneğin sözleşme teorileri/teorisyenleri, bireylerin günün birinde bir cemiyet kurup, birlikte yaşamak üzere bir araya gelerek bir sözleşme imzalamış olduklarını düşünmemişlerdir. Daha önceki toplumlarda ikinci plana itilen bireyi ön plana çıkarmak amacıyla rasyonalist teoriler geliştirilmiştir. Bireysel hakların daha iyi korunması için yapılacak bir sözleşmeyle insanların birleştirilerek toplum haline getirilmesi düşünülmüştür. Sonradan bireyler tarafından oluşturulan devlet ile yönetimin karşılıklı ilişkilerini belirleyen sözleşme yapılmıştır. Varlığını ve meşruiyetini sosyal sözleşmeden alan devletin, pozitif hukuktan önce tabî haklar ile hukukla sınırlandırdığı ve herhangi bir ihlâl halinde meşruiyetini kaybedeceği ifade edilmiştir (Yayla, 2015: 203). Daha önceden de ifade edildiği üzere kendiliğinden doğan düzen yaklaşımına göre, hem bireysel/özel alanı ifade eden sosyal sisteme hem de piyasa olarak tanımlanan iktisadi sisteme müdahale yapılmamalıdır. Bu anlayışa göre devlet sınırlandırılmalı ve faaliyetlerini bu çerçeve içerisinde yerine getirmelidir. Devletin belirtilen sınırlardan daha çok yetkiyle donatılması, kendiliğinden doğan düzenin ilkelerini olumsuz şekilde etkileyerek (Birinci, 2006: 39-40) düzenin temel öncüllerinin bozulmasına neden olacaktır.

Liberal demokratik devletin en önemli ilkelerinden biri, kamusal ve özel alan veyahut devlet ile sivil toplum ayrımıdır. Gerek klasik gerekse de sosyal liberaller özgürlüğün sahip olduğu alanın muhafazası için söz konusu ayrımın özel alan/sivil toplum lehine sürdürülmesi hususunda fikir birliği içerisindeyler. Sosyal liberaller, sosyal refah ve adalet gibi işlevleri de devletin üstlenmesi gerektiğini savunarak kamusal alanı klasik liberallere göre daha geniş tutma eğilimi içinde olmuşlardır (Tok, 2014: 187). Klasik liberallere göre, devletin sosyal adalet görevini üstlenerek yeniden dağıtımcı politikalar uygulaması doğru değildir. Piyasa ekonomisi içerisinde oluşan gelir dağılımına güvenilmeyip, devletin daha adil olduğu düşünülen kriterlerine göre dağıtımını savunmak bireysel haklar, menfaat ve hayata müdahale anlamına gelmektedir. Devletin ekonomik müdahalesi arttıkça, özgürlükler tehlikeye düşerek despotik rejimlerin doğmasına zemin oluşturacaktır. Devletin ortak iyi, kamu menfaati gibi nedenlerle yeniden dağıtımcı politikalar izlemesinin kabul edilemeyeceğini (Rand, 1990: 42) savunmuşlardır. Özetle klasik liberaller devlete biçtikleri görevlerin dışında bireysel ve kamusal alanda devlet müdahalesine karşı çıkmışlardır.

Sosyal liberaller ise 1929 Ekonomik Bunalımı ardından Keynes'in talep yönlü politikalarının önem kazanmasıyla klasik devlet anlayışı yerine “müdahale edici/fonksiyonel devlet” anlayışını savunmuşlardır. Keynes'in geliştirdiği fonksiyonel devlet anlayışı; adil servet ve gelir dağılımı, ödemeler bilançosu denkleğinin sağlanması, kaynak kullanımı ile dağılımında etkinliğin oluşturulması, iktisadi büyüme ve kalkınmayla iktisadi istikrarın sağlanması vb. sebeplerle devletin bir takım görevler yüklenerek ekonomiye aktif bir şekilde müdahale etmesi gerektiği anlayışına dayanmıştır. Bunun da ötesinde devletin ekonomik teşebbüsler kurmak suretiyle bizatihi girişimci vasfına bürünmesi (Aktan, 1995: 39) kabul görmüştür.

Refah devleti, sosyal refahı en yüksek seviyeye çıkarmak amacıyla devletin ekonomiye kapsamlı müdahalesini ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle devletin, piyasa ekonomisinin yetersizliğini ve başarısızlığını ortadan kaldırmak amacıyla düzenleyici, müdahale edici, girişimci ve yeniden dağıtımçı olması anlayışına dayanmıştır. Sosyal devleti savunanalar göre, devletin toplumdaki güçsüz, zayıf ve yoksul kişilere yönelik koruyucu tedbirler alması, sosyal ve ekonomik alanlardaki eşitsizliği azaltması ile bireylere yönelik fırsat eşitliğini sağlaması gerekmektedir (Tayyar ve Çetin, 2013: 111).

Liberaller, sosyo-ekonomik eşitlik anlayışını reddetmişlerdir. Bunun yanında bireylere eşit olmayan yeteneklerini geliştirmeleri ve de potansiyellerinin farkına varmaları için eşit şans sunan “fırsat eşitliği” anlayışını savunmuşlardır. Fakat klasik ve sosyal liberaller arasında söz konusu anlayışın neyi gerektirdiği hususunda görüş farklılıkları vardır. Ahlâki ve ekonomi alanında kati bir şekilde liyakat ilkesini kabul etmiş olan klasik liberaller için fırsat eşitliği biçimsel eşitliğe denktir. Başka bir ifadeyle hak ile özgürlük açısından siyasi ve hukuki yönden eşitlik var ise fırsat eşitliğinin sağlanmış olduğunu vurgulamışlardır. Fakat sosyal liberaller için bireyin eşit hak ile özgürlüğe sahip olması fırsat eşitliği için yeterli değildir. Sosyo-ekonomik eşitsizliğin neden olduğu kaynak hususunda “seçim ve koşul” ayırımına gitmişlerdir. Şayet kişi kendi seçimi sonucunda dezavantajlı bir duruma düşmüş ise ortaya çıkan neticenin adil olduğunu; çünkü kişi vermiş olduğu kararların ve yapmış olduğu seçimlerin sorumluluğun üstlenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Ancak engelli olma, fakir bir aile de doğma gibi koşullardan kaynaklanan sosyo-ekonomik eşitsizlikte ise sosyal liberaller sosyal adaleti sağlama noktasında devlete sorumluluk yüklemişlerdir (Tok, 2014: 185).

1.2.4. Liberalizm ve Demokrasi

Demokrasi, liberal düşünürler tarafından 19. yüzyılın ortalarına kadar olumsuz bir yönetim biçimi olarak görülmüştür. Demokrasinin kabul görmesi ancak liberal değerler etrafında şekillenmesiyle olmuştur. Aksi durumda Sartori’nin (1993: 425) ifadesiyle; “*liberal demokrasinin ortadan kalkması demokrasinin de ölmesi*” anlamına gelmektedir. 19. yüzyıl liberallerinin demokrasiyi tehditkâr ve tehlikeli olarak görmesinde, bireyciliğin bir taraftan kolektif/müşterek güç/iktidar korkusunu barındırması diğer açıdan siyasal eşitlik inancına yol açması düşüncesi var olmuştur. Bu nedenle söz konusu dönemdeki liberal düşünürler, demokrasiyi mülkiyet ve erdem pahasına “sürülerin yönetim düzeni” olarak tanımlayan Platon, Aristo gibi teorisyenlerin görüşlerini tekrarlamışlardır (Heywood, 2014: 57). Liberalizmin ortaya çıkışının siyasal iktidarın ve egemenliğinin sınırlandırılması ile bireysel özgürlüklerin korunması (Yumer, 1988: 24) olduğu düşünüldüğünde buradaki liberal duyarlılık demokrasinin bireysel özgürlüğün hasmına dönüşebilmesi olasılığıdır. Bu duyarlılık, halkın yalnız bir varlık olmasından ziyade değişik fikirlere ile çatışan menfaatleri olan birey ve grup toplamı olduğu gerçeğidir. Çatışmaya bulunan çözüm ise sayılara başvurarak “çoğunluğun yönetimi”nin sağlanmasıdır. Özetle çoğunluğun iradesinin, azınlığa üstün kılınmasıdır. Kısaca demokrasi toplumun %51’inin yönetim inisiyatifidir (Heywood, 2014:

57). Burada, azınlığın hiçbir hakkının olmadığı çoğunluğun sınırsız güçle donatıldığı düşünülmemelidir. Denge ve fren mekanizmaları liberal demokrasinin vazgeçilmez unsurlarıdır.

Demokrasi çoğunluğun yönetimi olarak ele alındığında ortaya iki ihtimal çıkmaktadır. İlki, çoğunluğun liberal düşünceyi desteklediği, iktidarın sınırlı olduğu, kuvvetler (erkler) ayrılığı ilkesinin benimsendiği, bireysel hak ve özgürlüklerin korunduğu mekân olduğudur. Bu, liberal demokratik yönetimin olduğu yapı olup liberalizm açısından bir sorun oluşturmamıştır. Çoğunluğun liberal düşünceyi desteklememesi şeklindeki ortaya çıkan ikinci durumda ise özel usuller kabul edilmiş, halkın ve çoğunluğun yetkisinin sınırlandırılması gündeme gelmiştir. Burada, tabî hakların korunması ve bireyin kendi alanına egemen olabilmesi için hükümetin sınırlandırılması ve yönetimin hukuka uygun işlemesi gerekmiştir. “Anayasa ve sınırlı devlet anlayışı” ile bireysel hakları ön plana çıkarılarak söz konusu durumun korunması için yönetim ve iktidarın birçok kurum arasında bölünmesi ile dağıtılması gerekmiştir (Yılmaz, 2002: 52). “Kuvvetler ayrılığı” ilkesinin benimsenmesi böyle bir durumun sonucunda ortaya çıkmıştır.

Liberalizm, egemenliğin ve yetkinin nasıl kullanılacağı; demokrasi ise egemenliğin şekliyle ilgilenerek “halkın kendi kendini yönetmesi gerekliliğini” savunmuştur. Liberaller, bireyin vazgeçilmez ve çiğnenemez haklara sahip olduğunu, bunların ister demokrasi ister de diğer sistemler olsun teminat altına alınması gerektiğini ifade etmiştir (Yılmaz, 2002: 52). Kısaca liberaller için önemli olan yönetimin aristokrasi, monarşi veya demokrasi olması değil, sınırlı olmasıdır (Yayla, 2002: 30). Holden’ın (2007: 15) ifade ettiği gibi; “*liberal bir demokrat, demokrasiyi ideal bir yönetim olarak görmesinin yanında sınırlandırılması gerektiğini düşünen kişidir*”. Bu açıdan daha önceden de ifade edildiği üzere liberalizmin için önemli olan, siyasal iktidarın ve egemenliğin sınırlandırılması ile bireysel özgürlüklerin garanti altına alınmasıdır.

Liberalizmde, siyasal iktidarın sınırlandırılması belirli niteliğe sahip yasalarla sağlanmıştır. Bu yasaların egemenliği iki araçla korunmuştur: “Kuvvetler ayrılığı ve yazılı anayasalar”. Buradaki temel amaç, yasa koyucunun keyfi davranmasının önlenmesi ve özgürlüğün korunmasıdır (Yumer, 1988: 24). Liberaller, demokraside kabul gören çoğunluk sisteminin bireyin özgürlüklerini ve haklarını tehlikeye atabileceğini, azınlığın çoğunluğun esaretinden kurtarılması gerektiğini savunmuşlardır (Yılmaz, 2002: 53). Bu açıdan liberal düşünürler demokrasinin liberal değerlerle biçimlenmemesi durumunu, Tocqueville’nin meşhur tasviri olan “çoğunluğun zorbalığı” şeklinde açıklamışlardır (Heywood, 2014: 57). Liberallere göre, doğal hakların çiğnenmesini engellemek için anayasa ile çoğunluğun yetki alanından temel hakların çıkartılması gerekmektedir. Bu durum, “anayasacılık” düşüncesini öne çıkarmıştır (Yılmaz, 2002: 53). Başka bir ifadeyle liberaller söz konusu durumda, bireysel özgürlük ve azınlık haklarının tehlikeye düşeceği düşüncesiyle (Heywood, 2014: 57) “sınırlanmış anayasal devletin” gerekliliğini savunmuşlardır. Kısaca liberaller, siyasi iktidarın birey üzerinde baskı kurmasına karşı olup, kuralların hâkimiyeti yani “hukuk devleti”nin gerekliliğini vurgulamışlardır.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra demokrasi ile liberalizmin birlikte anılması kavramsal karışıklığa, birinin ötekini yerinde kullanılabileceği tarzındaki tartışmalara neden olmuştur. Sartori (1993: 417), liberalizm ile demokrasinin aynı şey olmadığını demokrasinin liberalizmi bütünlendiği ve tamamladığını savunmuştur. Yayla (2000: 158) ise demokrasinin birçok temel ilke ve kurumu liberalizme borcu olduğunu ifade ederek, bu tartışmalara açıklık getirmek istemiştir. Kısaca söz konusu iki kavram, her konuda mutabakata sahip olmamakla birlikte liberalizmin demokrasiye ahlâki ve felsefî temeller (Yayla, 2002: 32-33) sağladığı ifade edilmiştir. Birkaç örnekle bu hususu somutlaştırmak gerekirse, liberallerin demokrasiye katkılarının başlangıcı rızaya ve vatandaşların yönetimin tacizlerinden kendilerini kollayacak aygıtlara sahip olma düşüncesine dayanmaktadır. 17. yüzyılda Locke, oy hakkını mülk sahiplerine verirken “sınırlı ve korumacı bir demokrasi kuramı” geliştirmiştir. Çünkü mülkü olanların, doğal haklarını siyasal iktidara karşı ancak bu şekilde savunabileceğini vurgulamıştır. Eğer siyasal iktidarın vergilendirme yoluyla mülkiyeti millileştirme hakkı varsa vatandaşların da yasama ile vergilendirme yapan erki denetlemek suretiyle kendilerini koruma hakkının olduğunu savunmuştur. Bu düşünce, Amerikan devrimi süresince “*temsil yoksa vergi de yok*” sloganının zeminini oluşturmuştur (Heywood, 2014: 58). Liberalizmin demokratikleşme sürecine katkısı bağlamında Paine, sadece mülkiyete sahip olanların oy hakkı kullanmalarına karşı çıkarak geriye kalan bireylerin köle durumuna düşeceğini savunmuştur. 1975’te kaleme aldığı “*Dissertation on First Principles of Government*” adlı eserinde yönetimleri seçim/temsil ve verasete dayalı olarak ayırmış; ilkinin, insan haklarına ikincisinin ise gaspa dayandığını vurgulamıştır (Plattner, 2011: 155-156). Böylece demokratik yönetimin birey ve bireysel haklar açısından ne kadar önemli olduğunu ifade etmek istemiştir.

Faydacılık anlayışının teorisyenleri ise demokrasi kavramını “evrensel oy hakkı” özelinde birey açısından koruyucu unsur şeklinde görmüşlerdir. Onlara göre, hazza odaklanıp elemenden kaçan bireyler çıkarlarını savunmak ve sürdürmek için oy vermektedir. Bentham’a göre ise en çok sayıdaki bireylerin en yüksek seviyedeki mutluluğunu saplamanın biricik yöntemi evrensel oy hakkıdır (Heywood, 2014: 59). Tocqueville, “*Amerika’da Demokrasi*” adlı eserinde demokrasiyi kaçınılmaz bir gerçeklik olarak görmenin yanı sıra çoğunluğun toplum ve halk adına azınlıkta kalanların bireysel hak ve özgürlüklerini çiğneyebileceğini belirtmiş, demokrasiyi “çoğunluğun zorbalığı” şeklinde adlandırmıştır. Ona göre, koruyucu mekanizmaların olmadığı yönetimlerde gösterilen temsilcileri seçmek, sınırlandırılmamış bir devleti modern despotizme dönüştürmekten başka bir şeye yaramamaktadır (Tocqueville, 1962: 64). Onun demokrasiye katkısı, toplumsal örgütlenme ve örgütler üzerinden geliştirdiği “çoğulculuk (plüralizm)” düşüncesidir. Amerikan demokrasisini inceleyerek toplumsal çoğulculuğu, demokratik bir toplumun olmazsa olmaz şartlarından biri kabul etmiştir (Çaha, 2014: 308). Mill ise demokrasiyi “halkın üstünlüğü ve çoğunluğun yönetimi” olarak kabul etmiş; fakat çoğunluğun kamuoyu gücünün bireyler üzerinde tahakküme yol açacağını ifade etmiştir (Bayram, 2014: 57). O, Tocqueville’nin çoğunluğun zorbalığı şeklinde ifade ettiği korkuyu taşımıştır. Bunu aşmak için iktidarın kanun ve anayasayla sınırlandırılması gerektiğini savunmuştur. Kadınlara seçme hakkının tanınması gerektiğini ifade eden Mill, oy hakkının genişletilmesini

gerekliliği üzerinde dururken fakir olan, vergi vermeyen ve okuma yazma bilmeyenleri oy hakkında muaf tutmuştur. Ayrıca, siyasal katılım konusunda eğitim faktörünü önem vererek “çoğul oy hakkını” dillendirmiştir. Özel yeteneğe sahip olanların iki veya daha fazla oy kullanma hakkından bahsederken; diğerlerinin sadece bir oy hakkının olması gerektiğini iddia etmiştir (Schmidt, 2002: 94). Batı’da oy hakkının toplumun bütün kesimlerini kapsamı ise 1840’ların sonunda gerçekleşmiştir. Özetle liberal düşünürler devletin sınırlandırılması, birey hak ve özgürlüklerinin korunmasına öncelik verirken oy hakkının gelişimine de katkı sağladıkları ayrı bir gerçektir. Oy hakkının sınırlandığı bir demokrasinin liberal demokrasi olması beklenemez.

Son olarak, liberal demokrasinin temel özelliklerinin neler olduğuna bakılarak konunun biraz daha somutlaştırılması olasıdır. Bir demokrasi modeli şeklinde ele aldığı liberal demokrasinin özelliklerini açıklayan Heywood’a (2014: 57) göre, temsili ve dolaylı olmakla birlikte biçimsel eşitliğe dayanan, tek birey, tek oy, tek değer-, düzenli olarak yapılan seçimlerdeki başarı sonucu elde edilmektedir. Rekabet ile seçim tercihine dayalı olmakla birlikte, bu geniş ölçüde çatışan sosyal felsefeler, inançlara, rekabet içinde olan siyasi hareketlerle partilere yönelik hoşgörü olma anlamını içeren siyasal çoğulculukla sağlanmaktadır. Söz konusu demokrasi modelinin temel belirgin niteliği sivil toplum ile devlet alanının ayrılmış olmasıdır. Bu durum ise iktisadi yaşamın piyasa/kapitalist örgütlenmesiyle, siyasal iktidarın içsel ve dışsal olarak fren mekanizmasıyla, özel çıkar ve grupların varlığı sonucu muhafaza edildiğini belirtmiştir. Benzer şekilde Erdoğan (1996: 287), liberal demokrasiyi düzenli ve özgür seçimlerin yapıldığı, siyasal çoğulculuk ile yarışmanın bulunduğu, çoğunluğun yönetiminin yanı sıra azınlık haklarının da muhafaza edildiği, siyasal ve sivil hakların teminat altına alındığı, seçilmişler olanların atanmışlara kıyasla üstün olduğu, ekonomik özgürlüklerin temin edildiği ilkeler ile formüle etmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası değişen dengeler, bir tarafta demokratik liberal değerleri diğer tarafta komünizmi benimseyen iki kutuplu bir dünya oluşturarak 1980’lerin sonuna kadar devam edecek Soğuk Savaş’ın başlamasına neden olmuştur. Bu kutuplaşma sürecinde, demokratik liberal değerleri sahiplenen kendini “Hür Dünya” şeklinde niteleyen cephe yanında yer almak isteyen dönemin yöneticileri çok partili demokratik hayata kapı aralamak zorunda kalmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında, liberal düşüncenin Osmanlı Devleti’nin son döneminden başlanılmak suretiyle tek parti ve çok partili hayata geçiş sürecini de içine alan zaman aralığındaki seyri aktarılmaya çalışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. TÜRKİYE’DE LİBERALİZMİ TEMSİL EDEN FİKRİ DÜŞÜNCE VE TARİHİ OLAYLAR

Osmanlı coğrafyasının yeni düşünce akımlarıyla tanışması, 19. yüzyılın son yarısında “*Bu devlet nasıl kurtulur?*” sorusuna aranan cevaplar neticesinde gerçekleşmiştir. Liberalizmin, devleti çöküşten kurtarmayı amaçlayan diğer düşünce akımları kadar gerek Osmanlı Devleti’nde gerekse de Cumhuriyet dönemindeki siyasal hayat üzerinde etkili olduğunu söylemek güçtür. Bu nedenle Osmanlı Devleti’nde ve Cumhuriyet döneminde “liberal bir hareket” aramaktan ziyade son dönemdeki yenilikler dikkate alınarak “liberal gelişmeleri”, fikri düşünce ve tarihi olaylar bağlamında incelemenin daha doğru olduğu kanısından hareketle çalışmanın bu bölümünde söz konusu yöntem üzerinden gidilmiştir.

Çalışmanın bu kısmında, liberal düşüncenin “*Osmanlı Devleti’nde*”, ulus devlet inşası sürecinde rejimin yerleştirilmesi amacıyla yapılan devrimci reformlara tanıklık eden “*tek parti döneminde (1923-45)*” sonrasında “*demokrasiye geçiş sürecindeki (1945-50)*” serüveninin analizine odaklanılmıştır. Dünyadaki liberal gelişmelerin Türkiye’de ne şekilde cereyan ettiği, liberalizmin “iki farklı algılanış/felsefi ayrışma tarzının yol açtığı ayrım” üzerinden tarihsel süreç içindeki analizi yapılmaya çalışılmıştır. Özetle Türkiye’de iktisadi ve siyasal liberalizmin liberal figürdeki tezahürü, farklılaşan ekolleri ile dönemsellikleri ele alınmıştır.

2.1. Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Liberal Düşünce

Batı dünyası, Coğrafi Keşifler sonrası yeni ülkelerin ve ticaret yollarının keşfi ile sömürgecilik faaliyetleri sayesinde zenginleşmiş, değerli maden rezervlerine sahip olmuştur. Ülkeler arasında bu madenleri elde etme yarışı sonucu Merkantalist politikalar güdülmeye başlanmıştır. Dış ticaret öncelikli hale gelirken Merkantalist politikalar güden devletler ihracatı arttırıp, ithalatı kısmak suretiyle endüstriyel olarak gelişmeye büyük önem vermiş ve ciddi mesafeler kat etmişlerdir. Sermaye birikimi ise Sanayi Devrimi’ne neden olmuştur (İzol ve Cingöz, 2020: 393).

Osmanlı Devleti, 16. yüzyılın sonlarına kadar güçlü bir ekonomik güce sahip olmuştur. Ancak yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ekonomik buhranların neden olduğu zorlu süreçte Avrupa’daki Merkantalist politikalara etkili yanıtlar vermede zorlanmıştır. Bu durum ayrıca Merkantalist dönem sonrasında gerçekleşen Sanayi Devrimi’ne ayak uydurulamamasına neden olmuştur. Merkantalist çağda, Osmanlı Devleti kendine özgü ekonomik politikasıyla (fiskalizm-gelenekçilik-iaşe

(provizyonizm) mevcut dengeyi muhafaza etmeyi sürdürmüştür (Genç, 2015: 41). Söz konusu dönemde ihracatı mümkün olduğunca kısıp, ithalatı teşvik edici yönde bir ekonomi politikası izlenmiş (Bulut, 2000: 33), kısaca ekonomide mal arzını kolaylaştırmak amacıyla müdahaleci bir ekonomik anlayışı benimsenmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti, 17. yüzyılda karşı karşıya kalınan ekonomik bunalımlar sonucu Merkantalist ülkelerin politikalarına yeterince cevap üretememiştir. Coğrafi keşifler sonucunda ticaret yollarının değişmesi Osmanlı Devleti'nin ekonomisine zarar vermiş, Sanayi Devrimi başladığında ise ekonomik alt yapı bakımından yeterli seviyeye ulaşamamıştır. Zira ticaretle sermaye birikimi elde etmiş bir sınıf olmadığı gibi teknolojik gelişmeyi dizayn edecek bir yapı da söz konusu olmamıştır. Bu durum, ekonomisi tarıma dayalı Osmanlı Devleti'ni ekonomik yönden bunalıma sürüklemiştir.

Osmanlı Devleti, Merkantalistlerin amaçladığı hazinenin zenginleşmesine önem vermekle birlikte yöntem olarak farklı bir yol izlemiştir. Hazinesini tarım gelirleri ve ganimetlerle Merkantalist ülkeler ise endüstri ve dış ticaretle zenginleştirmeyi düşünmüştür. Bu ülkeler, şirket haline gelerek zenginlik için rekabete girerken Osmanlı Devleti, geleneksel imparatorluk anlayışı içinde refah devleti paralelinde ekonomik dengeyi sürdürme amacıyla politikalarına devam etmiştir. 18. yüzyıldan itibaren Merkantalist ülkeler ekonomik yönden hızla gelişirken Osmanlı Devleti, buna cevaplar üretememiş ve Sanayi Devrimi'ne doğru gidilirken ekonomik açıdan geri kalmıştır. Devrimle birlikte söz konusu durum çok daha derinden hissedilmeye başlanmıştır. 19. yüzyılda, Osmanlı Devleti sanayileşmeyi sağlayacak alt yapıya sahip olmadığından merkez ülkeler nezdinde ekonomik olarak çıkar elde edilecek çevre ülkesi durumuna düşmüştür (İzol ve Cingöz, 2020: 393-394).

Osmanlı Devleti'nde devlet ve toplum, merkezde padişahın bulunduğu patrimonial bir bütünlük olarak görüldüğünden devlet merkezli geleneksel yapı ne siyasi ne de iktisadi açıdan liberalizmin gelişmesine (İnsel, 2005: 43) olanak tanımıştır. Osmanlı coğrafyasının liberal fikirlerle tanışma sürecinin başlangıcı olarak, genel kabule göre, 19. yüzyılın son dönemi telaffuz edilmiştir. Seyitdanlıoğlu'na göre (1996: 103), geçmişte büyük zaferler kazanmış Osmanlı Devleti'nin ordusunun Avrupa ülkeleriyle yaptıkları savaşlarda yenilmesi, devrin yöneticilerini önce devletin eskimiş yapı ve kurumlarında sonrasında düşüncede değişme/yenilenmeye mecbur bırakmış ve bu değişim ihtiyacı sonucu Osmanlı Devleti liberal fikirlerle tanışmıştır. Ayrıca liberal fikirler, imparatorluğun modernleşme çabalarının bir sonucu olarak da görülmektedir. Bu durumun nedeni Erdoğan (2005: 31-32), modernleşme sürecinde örnek alınan Batılı siyasi modelin liberal kurum ve yapılara dayanması hasebiyle kimi düşünürlerin Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ilk yıllarında başlayan modernleşme hareketinin aynı zamanda liberalleşmeye tekabül ettiğini iddia etmelerinin bir sonucu olarak gördüğünü vurgulamıştır. Benzer ifadeleri kullanan Yılmaz (2005: 15) ise modernleşme ve liberalizmi özdeş görmenin doğru olmadığını, fakat Osmanlı Devleti'ndeki tecrübesinin bu istikamette seyrederek hedef olarak liberal demokratik devlet, onun kurumsal çerçevesi ve ilkeleri olarak belirlenmesinin bunda etkili olduğunu ifade etmiştir.

Liberal fikirlerle tanışılma süreci genel kabule göre, Osmanlı aydını (özellikle bürokrasi) ile 19. yüzyılın ilk yarısında oluşmaya başlayan Osmanlı entelijansiyasının işlemeyen devlet kurumlarının yanında siyasi ve ekonomik alanda yeniliğe ihtiyacın olduğunu kabul etmesiyle (Öztürk, 2017: 117) gerçekleşmiştir. Başka bir ifadeyle ilkte “yenileşme” o günkü ifadelerle “tanzimat ve ıslahat” kavramları adı altında Osmanlı coğrafyasına giren liberal fikirler, Osmanlı aydınları ve yöneticilerinin liberal devlete doğru dolaylı şekilde yönelmesinin (Seyitdanlıoğlu, 1996: 104) ve sahiplenilmesinin yolunu açmıştır. Liberal fikirlere kapı aralayan sürecin başlangıcı, Lale Devri’nde bozulmuş olan devlet kurumlarının yanında düşünce alanında da değişim ve dönüşümün gerekli olduğunun fark edilmesiyle gerçekleşmiştir. Ayrıca sonradan başa gelen padişahlar, söz konusu durumu kabul ederek yenileşme çabaları içerisine girmişlerdir (Seyitdanlıoğlu, 1996: 103).

Osmanlı devlet adamları, Fransız Devrimi’ne götüren sürecin başlangıcında yaşanan olayları önemsememiş, bilakis yıllardır mücadele içinde savaştıkları Rusya ile Avusturya’nın ihtilâlden duyacakları endişe karşısında kendileriyle anlaşılabileceklerini düşünmüşlerdir. 1792’de Avusturya ile Zıştovi, Rusya ile Yaş anlaşmalarının imzalanması bu düşünceyi doğrular niteliktedir. Söz konusu süreçte, III. Selim ordunun düzenlenmesine öncelik vermiştir. Batı’nın üstün olduğu görüşü kabul edilmiş ve Fransız tarzı reformlar yapılmaya başlanmıştır (Lewis, 2000: 41). III. Selim döneminde uygulanan “*Nizam-ı Cedit/Yeni Düzen*” adlı ıslahat programı ve II. Mahmut’un reform çalışmaları bunun göstergesidir. Söz konusu dönemde, Avrupa başkentlerinde açılan elçilikler yeni/liberal fikirlerin (Seyitdanlıoğlu, 1996: 104) Osmanlı coğrafyasına taşınmasında önemli rol oynamıştır. III. Selim’in ıslahatlarını devam ettiren II. Mahmut döneminde imzalanan “*Sened-i İttifak*”, ayân ve merkezi hükümetin karşılıklı güvenceler noktasında anlaşması bakımından önemlidir. Bu belgede yer alan, “*merkezden gelecek haksız baskılara karşı koyma ve toprak üzerinde hak sahibi olma*” maddesiyle ayanlara tanınan imtiyaz, devlet iktidarını sınırlandırmasının (Küçükömer, 2002: 51) yanı sıra onun ileride “*ilk anayasal belge*” (Gözler, 2000: 12) olarak görülmesini sağlamıştır. Bütün bunlar liberalleşme açısından zikredilmeden geçilemeyecek önemli gelişmelerdir.

Osmanlı Devleti’nde, Fransız Devrimi’nden en çok etkilenen gayrimüslimler olmuştur. Fransa’nın Venedik topraklarını Avusturya ile paylaşması, Osmanlı Devleti’yle komşu olunmasını ve bunun sonucunda ise gayrimüslim tebaaya “hürriyet ve milliyetçilik” aşılmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle Sırpların başarılı olmayan isyan girişimi buna örnek gösterilebilir. II. Mahmut’un Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması ve ardından “*ben teba’amın Müslüman’ını camide, Hristiyan’ını kilisede, Musevi’sini havrada fark ederim, aralarında günâ fark yoktur*” (Aktaran Kaynar, 1985) sözleri, ihtilalin etkisini ortadan kaldırmaya yöneliktir.

II. Mahmut döneminde, İtalya ve Fransa’dan getirilen uzmanlar ile modern bir eğitim sunan Asakir-i Masûre-i Muhammediye Ordusu’nun kurulması, 1834 yılında Harbiye Mektebi’nin açılması, Tanzimat’ın düşünce yapısına kaynaklık edecek liberal yapıdaki devlet adamlarının, (Ali ve Fuat Paşa, Mustafa Reşid Paşa, Sadık Rıfat Paşa), yetiştiği Tercüme Odası’nın kurulması önemli reform çalışmalarından bazılarıdır. Bu dönemde, devlet ve toplum ilişkilerini düzenlemek amacıyla özgürlük ve haklar alanında, bilhassa mülkiyet, din ve vicdan özgürlüğü ile eşitliğinin sağlanması

amacıyla yenilikler yapılmıştır. Müsadere usulünün kaldırılmasıyla mülkiyet ve miras hakkının güvence altına alınması, uyruklar arasında din ile mezhep ayrımı yapılmaksızın din, vicdan özgürlüğünün sağlanması önemli gelişmelerdir. II. Mahmut döneminde yapılan reformların sadece askeri değil pek çok alana yayılması Tanzimat'ın döneminin taşlarının döşenmesini sağlamıştır.

Tanzimat dönemine temel oluşturacak iktisadi felsefenin zeminini, 16 Ağustos 1838 tarihinde İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan “Balta Limanı Antlaşması” oluşturmuştur. Bu antlaşmanın önemi, Osmanlı Devleti'nin bir valisine bile söz geçiremeyecek kadar vahim durumda olduğunu göstermesinin yanında Sayar'a göre (1986: 210), sanayinin teşvik edilmesi gibi tedbirlerle liberalizm ve Merkantalizm karışımı olan fakat piyasayı önceleyen bir sürecin başlamasına tekabül etmiş olmasıdır. Böylece hammaddenin dışarıya çıkışının engellemesi amacına hizmet eden “yedi-vahid” uygulamasından vazgeçilmek zorunda kalındığı ve “serbest ticaret ilkelerinin” kabul görüldüğü bir sürece girilmiştir.

2.1.1. Tanzimat Dönemi Aydınlarında Liberal Düşüncenin İzleri

Sultan Abdülmecid döneminde, 3 Kasım 1839 tarihinde düşüncelerinde liberal temalar barındıran Mustafa Reşid Paşa Ali ve Fuat Paşa, Sadık Rıfat Paşa tarafından, bir padişah fermanı olarak, Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) ilân edilmiştir (Seyitdanlioğlu, 1996: 106). Söz konusu fermanla gayrimüslim tebaanın milliyetçilik akımlarından etkilenmesinin önüne geçmek amacıyla “Osmanlılık” siyaseti izlenmeye başlanmıştır. Dönemin reformcuları, Napolyon'un Fransa'sını kendilerine örnek almışlardır. Fransa'nın merkeziyetçi yapısı uygun bulunarak Osmanlı Devleti'nde bu ülkeye ait kurumlarının benzerlerini inşa etmişlerdir (Ortaylı, 1983: 96). Tanzimatçıların zihinlerinde olan temel kaygı, mutlakîyetçi yönetimi sınırlandırmanın ötesinde bağımsızlık talepleriyle ortaya çıkacak eğilimlere ket vurmak ve devletin dağılmasını önlemek olmuştur.

Tanzimat Fermanı'nda yer alan, Osmanlı Devleti'nde vatandaşların can, mülk ve namus dokunulmazlıklarının güvencede olacağı, vergilerin toplanmasında herkesin gelirine göre orantılanarak alınacağı ve bu maddelerin Osmanlı vatandaşlarına bir ayrım gözetmeksizin eşit bir şekilde uygulanacağı ibareleri Osmanlı Devleti'ne “hukuk devleti kimliği” kazandırmıştır. Ayrıca bu durum, düşünce ve yönetimde artık geriye dönüşü olmayan bir sürecin başlangıcına kapı aralamıştır (Seyitdanlioğlu, 1996: 106). Fermanının iki özelliği liberalizmin Türkiye'deki gelişimi bağlamında önemlidir: İlki, anayasal yönetime geçişte önemli bir aşamayı teşkil etmesi, Osmanlı vatandaşlarına hakları açısından koruma sağlayarak hak ve ödevlerine vurgu yapmasıdır. İkincisi, özel mülkiyete geçişe doğru önemli bir aşama olan mal güvenliğini sağlanmasıdır (Yayla ve Seyitdanlioğlu, 1998: 54). Ay'a göre (2000: 478), ferman kişi hak ve özgürlükleri bakımından eksik, fakat ilk derli toplu Osmanlı listesini sunması bakımından önemlidir. Eksik hak ve özgürlükleri; basın, düşünce, dernek kurma, toplanma vb. konular olarak sıralamıştır. Ayrıca tanınan hak ve özgürlükler arasında en başta

kişi dokunulmazlığı ve güvenliği geldiğini, bunun suç ile cezalandırmada adil ve açık usullerin kabulü ile şeref ve ırz gibi esasların korunmasını içerdığını belirtmiştir.

Bütün bu gelişmeler, evrensel hukuk kurallarının benimsenmeye başlanıldığının bir göstergesidir. 28 Şubat 1856 tarihinde imzalanan Islahat Fermanı'nın Batılı devletler tarafından Osmanlı Devleti'ne dayatılması, söz konusu eksiklik hak ve özgürlüklerin tanınması ve gayrimüslimlerin de bunlardan yararlanması amacı taşımıştır. Fakat gelen tepkiler fermanın uygulanmasını ortadan kaldırarak liberalleşme sürecinin önünü tıkamıştır. Bunun yanı sıra Tanzimat devri, Meşrutiyet ilanını sağlayacak imkânları oluşturmuştur. Bu dönemin tamamı incelendiğinde, liberal yönetim ve ekonomi anlayışının kabul gördüğünün izlerini Sadık Rıfat Paşa, Ali ve Fuat Paşalar, Mustafa Reşit Paşa'nın düşüncelerinde görmek mümkündür.

Tanzimat Fermanı'nı takip eden dönemde liberalizm, “dini yönetim ve değişimle” alakalı bir konu olarak ele alınmıştır. Dini özgürlüklerin olması gereğinden hareket edilerek siyasî liberalizme varılmıştır. “Osmanlı birliği” düşüncesi savunulurken aynı zamanda bunun gerçekleşmesinin zorunlu şartlarından birisi olarak siyasî liberalizme gönderme yapılmıştır. Başka bir ifadeyle yönetimin kabul ettiği “dinsel tarafsızlık” temasının uygulanması, siyasi liberalizm vasıtasıyla Osmanlı birliğini ayakta tutmak amacıyla zorunlu görülmüştür. Mustafa Fazıl Paşa'nın Abdülaziz'e açık mektubu, Ali ve Fuat Paşaların vasiyetnameleri, bu görüşün en açıkça dile getirildiği metinlerdir. Mustafa Fazıl Paşa'ya atfedilen ve Abdülaziz'e hitaben yazılmış olan 1867 yılında yayımlanan açık mektup, Yeni Osmanlılar Derneği'nin bir tür ilk programıdır. Mektupta gelişmenin ve ilerlemenin temeli hürriyete bağlanmakta, fakat daha önemlisi dinin kişinin manevi yönünü ilgilendirdiği, din kurallarının bir ülkenin kanunlarını belirleyemeyeceğini veya belirlenmemesi gerektiği fikri aktarılmıştır. Mektupta esas olarak “*dinsel özgürlükler merkezli genel bir serbestlik düzeni*” tasarlanmıştır (İnsel, 2005: 44). Bu dönemde hem siyasi olarak liberal ilkeler istikametinde küçük de olsa mesafe alınmış hem de liberalimin iktisadi kaideleri de devreye sokulmak istenmiştir.

Tanzimat'ın hem fikri liderliğini hem de teorik yönünü şekillendiren Sadık Rıfat Paşa, yazılarıyla Avrupa'daki liberal fikirleri Osmanlı coğrafyasına tanıtmıştır (Seyitdanlioğlu, 1996: 107). Paşa'nın “*Avrupa Risalesi*” adlı eseri incelendiğinde, Avrupa'nın ilerlemesinde insana verilen önemin altını çizdiği görülmektedir. Milli servetin oluşumunu, iktisadi faaliyetlerin güvence altına alınmasına bağlamış, can ve mal güvenliğiyle beraber bireyin ekonomik sıfatını, farklı bir siyasal düzen ile onun hukuki bir dayanağı olmasında görmüştür. Sonrasında, özel mülkiyetin ve teşebbüsün birleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Osmanlı Devleti'nin tarımdaki gelişmesinin temelini demir ve kara yollarının açılmasında görmüş, fakat bunun için sermayeye olan ihtiyacın varlığına dikkat çekmiştir. Sunmuş olduğu çözüm önerisi ise büyük sermaye gerektiren durumlarda devletin yükünün hafifletmek amacıyla tahvil satışlarıyla bireyin ekonomik alanda boy göstermesi (Sayar, 1986: 220-228) şeklinde olmuştur.

Sadık Rıfat Paşa, sanayileşmiş olan Batı'ya karşı tarımsal bir ekonomiye dayalı Osmanlı Devleti'nin varlık gösterebilmesinin temelini, verimlilik esasını temel alan bir ekonomiye geçilmek

suretiyle ticari kapitalizmin ana şartlarının sağlanmasında görmüştür. Batı’da olduğu gibi ekonomik gelişmenin, bireyin girişim gücüne dayalı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Paşa, sağlam bir para birimi oluşturabilmek için sikke taşışlarının önlenmesini, devletin yerli tüccarı teşvik etmesiyle yerli malı kullanılmasını özendirmesini, halka mülkiyet hakkı tanınmasını, alım satımı serbestleştirmesini, sermaye birikiminin oluşmasını engelleyen müsadere usulünün kaldırılmasını ve ekonomik gelişmeye zemin oluşturabilecek hukuk kurullarının gerekliliğini (Koraltürk ve Çetin, 2005: 317) savunmuştur.

Ali ve Fuat Paşa, özel mülkiyet ve ekonominin ilerleme açısından doğru orantılı olduğunu belirterek Osmanlı Devleti’nin içine düştüğü kötü durumdan liberal politikalarla kurtulacağını düşünmüşlerdir. Hem ekonomide hem de devlet yönetiminde liberalizmi savunarak liberal ekonomik düzeni, devletin ekonomik yaşam üzerinden elini çekmesi şeklinde izah etmişlerdir. Fabrikaların özel kesime devredilmesini hatta serbest ticaretin gelişmesi için yabancılara mülkiyet ve hürriyet sağlanması gerektiğini (Çavdar, 1992: 31-32) dile getirmişlerdir. Osmanlı Devleti’nde, mülkiyet hakkının tanınmasıyla ekonomik gelişmenin hızlanacağını belirtmişlerdir. Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonrası müsadere sisteminin kaldırılması ve 1858’de çıkarılan Arazi Kanunnamesi ile miri araziden özel mülkiyet anlayışına geçilmesi (Seyitdanlıoğlu, 1996: 107) bu düşünce anlayışının bir tezahürüdür.

2.1.2. Muhalif Yeni Bir Kuşak: Yeni/Genç Osmanlılar’da Liberal Serzenişler

Hâlihazırda ne Tanzimat ne de onca ıslahat çalışmaları Osmanlı Devleti’ni içine düştüğü kötü durumdan kurtarmaya yetmemiştir. Bu durum, 1860’larda Tanzimat’ın hem tesisi hem de uygulamalarındaki yetersizliklerden yakınan askeri ve sivil bürokrasisinin içinden gelen özgürlük merkezli dinamik bir kuşağın, yeni bir aydın muhalif kesiminin, ortaya çıkmasına neden olmuştur.

“Yeni/Genç Osmanlı Hareketi/Cemiyeti” olarak adlandırılan bu muhalif yeni kuşak aydınını, Tanzimat reformlarının otoriter bir şekilde uygulanmasına karşı çıkmıştır. Bu kuşağın Fransız Devrimi’nin yaymış olduğu düşüncelerden etkilendiği, Nâmık Kemâl, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi aydınların muhalif söylemlerinde kendini hissettirmiştir. Özellikle pozitivizm (olguculuk) ve akılcılık (uşçuluk) fikirleri örnek aldıkları temel değerler olmuştur. Gözler’e göre (1999: 32-40), Tanzimatçıların yönetimine karşı bir araya gelen Yeni/Genç Osmanlı Hareketi’nde temel endişe, devletin dağılması olduğundan liberal değerlerin savunusu ikinci planda kalmıştır. Avrupa’da kabul edilen en muhafazakâr anayasasından birisi olan 1831’de kabul edilen Belçika Anayasası’ndan esinlenerek yapılan Kanun-i Esasi’nin, farklı dini ve etnik kökene sahip toplulukların tek bir parlamento çatısı altında toplanmasını sağlamak suretiyle devletin parçalanmasını önlemek gayesini taşıdığını ifade etmiştir. Bu ilk anayasal deneyimin, pek çok eksikliğine rağmen, Avrupa liberallerinin savunduğu “yurttaş milliyetçiliği (civic nationalism)” kavramına benzer şekilde Osmanlı Devleti’nin farklı cemaatlere bölünmüş yapısını “Osmanlı siyasi kimliği” altında toplamayı ve resmi dil olarak Türkçeyi kabul ettirmeyi başarmış olduğunu savunmuştur.

Yeni/Genç Osmanlılar, devleti kurtarma görevini kendilerine misyon olarak alırken muhalefetlerini “dini unsurlara” dayandırarak yapmışlardır. Din unsuru, önce muhalefet amacıyla araç iken sonrasında fikirlerinin temelini teşkil etmiştir. İslami söylemlerinin hedefinde, Meşrutiyet’in ilan edilmesi var olmuştur. Batılı kavramlara İslami bağlamda karşılık bulma girişimi, demokrasi/meşveret, parlamento/şura vb. şekilde, içine girmeleri fikirlerinin etkilenme derecesini göstermesi bakımından önemlidir (Türköne, 1991, 95-96-102). Özetle bu muhalif kuşağın ilk girişimlerine bakıldığında, pozitivizmle İslami söylemi bütünleştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Mardin’e göre (2004: 47), Osmanlı Devleti’nde ortaya çıktığı günden beri muhalefetin temel amacı mutlakîyetçi bir monarşinin yerine parlamentolu, anayasal monarşi getirmek olup; ayrıca değer ve kurumlarıyla model olarak Batı’nın alınmasını gerektirdiğinden liberal bir karakteri yansıtmıştır. İlk modern muhalefet hareketini temsil eden Yeni/Genç Osmanlılar, geleneksel olan Osmanlı meşrutiyet nizamından hareket etmek suretiyle liberal esaslara referansla Padişah’tan adalet istemişlerdir. 19. yüzyılda emperyalizm nedeniyle bir açık pazar ve yarı-sömürge durumuna düşen Osmanlı Devleti’nin, bu durumdan Batılı olunarak/kapitalistleşerek kurdurulabileceğini savunmuşlardır. Ahmad’a göre (2009: 47), Osmanlı liberalleri anayasal monarşiden yana olup, Britanya’nın kurguladıkları sınırlı ekonomik ve toplumsal reformlar için para ile uzman göndererek rejimlerini destekleyeceğini düşünmüşlerdir. Osmanlı Devleti’nin, Batı Avrupa’nın egemenliği altında dünya sistemi içinde olmasını istemişlerdir. Liberallerin savunmuş oldukları ideoloji ise “Osmanlılık” olmuştur.

Bunlardan bir kuşak önce, teşebbüsten yana fikirleri dile getirerek devletin toplumun çıkarlarını gözetmesi zorunluluğu üzerinde duran (Erdoğan, 2002: 12) İbrahim Şinasi’den bahsedilmesi gerekmektedir. 1861’de “*Tercüman-ı Ahval*” ve 1863 yılında çıkardığı “*Tasvir-i Efkar*” gazetesinde rejim değişikliği yanında hükümetinde tarafsız olmasını istememiştir. Zulme ve köleliği karşı olduğunu ifade eden Şinasi’ye göre, zulüm Reşid Paşa’nın kanunları kaldırmasıyla gerçekleşmiştir (Ülken, 1979: 62-63). “*Tasvir-i Efkar*” gazetesinde, liberal fikirlere karşılık gelecek şekilde devletin görevleri, kanunlar ve akıl üzerine yazılar kaleme almıştır (Seyitdanlioğlu, 1996: 109). Doğadaki kanunların benzerlerinin ekonomide olduğunu belirtmiştir. Hür teşebbüsü, özel tasarruf ve sermayeyi savunmuştur. Devlete biçtiği rolü, toplumun çıkarının korunması (Erdoğan, 2005: 32), ekonominin doğal haline bırakılması ve hür teşebbüsün engellenmemesi (Seyitdanlioğlu, 1996: 108) şeklinde ifade etmiştir.

Şinasi sonrası muhalif kuşağın önemli temsilcilerinden biri kabul edilen Namık Kemal’de liberal düşüncenin tesiri, siyasi hürriyetin güvencesinin anayasaya dayalı bir yönetimle sağlanacağı ve serbest ticarete yönelik savunusunda görülmüştür (Erdoğan, 2002: 12). İnsel’e göre (2005: 46) ılımlı himayecilik taraftarı olan Namık Kemal, aynı zamanda serbest ticareti engelleyecek keyfi vergilendirmelerin önünün tıkanması gerektiğini savunmuştur. Başka bir ifadeyle Namık Kemal’e göre, Osmanlı Devleti’nin çöküş nedenlerinin başında ekonomik büyüme hızının yavaşlaması gelmiştir. Bu çöküşün hızının kesilmesinin tek çaresi olarak serbest ticaret kaidelerinin tamamen uygulanması ve eğitimin çağdaştırılması gelmiştir. Bunun içinde siyasal düzenin anayasal

temelinin demokratik ve merkeziyetçi bir yapı şeklinde oluşturulması gerektiğini savunmuştur (Çavdar, 1992: 51).

Namık Kemal'in siyasi teorisi, Fransız düşünürleri olan Rousseau ve Montesquieu'nin fikirlerine dayanırken "toplumsal sözleşme" anlayışı ise Locke'ta ifadesini bulmuştur. O, tebaanın mülkiyetini hürriyetini ve hayatını korumayı hükümdara ait bir görev olarak ifade ederken eşitlik konusunda, Batı'da olduğu gibi sosyal ve siyasal mecrada aynı haklardan istifade şeklinde kabul etmemiş, adalet önünde bireylerin eşitliği olarak görmüştür (Kuran, 1996: 739-740). Serbest ticaretin Osmanlı Devleti'nde geçerli olmasını istemesi ve geri kalınmasının en önemli sebeplerinden biri olarak özel teşebbüsün yokluğunu zikretmesi (Seyitdanlıoğlu, 1996: 108) ondaki liberal etkiyi gösterir niteliktedir. Devletin geleceğini ise temsili, anayasal ve parlamenter bir yönetim ile tebaaya din farkı olmaksızın eşitliğin sağlanmasında görmüştür. Muhalif kuşak, söz konusu düzenin sağlanmasında Avrupa'daki liberal devletlerin örnek alınması gerektiğini dile getirmiştir (Zürcher, 2011: 105). Ayrıca Namık Kemal liberal öğretinin tabii haklar, toplumsal sözleşme gibi temellerinin Osmanlı Devleti'nin örfüne ve hukukuna aykırı düşünceler olsa dahi İslam'la uzlaşacağına, hiçbir problem oluşturmayacağına (Berkes, 2002: 291-292) inanmıştır. Başka bir ifadeyle, İslam'la liberalizmi uyuşturma çabası içine girmiştir.

Namık Kemal hürriyet taraftarı olup, buna iktisadi hürriyetleri de dâhil etmiştir. Ticaret serbestisinin Türk vatandaşlarına devlet tarafından tanınmadığını düşünmektedir. Teknik bilginin, sermaye birikiminin ülkede olmadığını ifade ederek mühendislerin, teknisyenlerin yetişeceği okullar açılırsa ve sanayi kurulmak suretiyle Avrupalılara verilen ticari kolaylıkların Türk tüccar ile sanayicilere de verilirse rekabet gücüne kavuşulabileceğini savunmuştur. O, Osmanlı Devleti'nin muhakkak sanayileşmesi gerektiğini ve bunu yapacak olanın Müslüman Türk girişimci sınıfı olduğunu ifade etmiştir. Devlet müdahalesine karşı olan, sanayileşme ve kalkınmayı devletten beklemeyerek devletin sunacağı imkânlarla müteşebbis oluşturmayı savunan Namık Kemal, düşünceleriyle İttihat ve Terakki'nin ardından Cumhuriyet döneminin fikri liderlerinden birisi olmuştur (Sağlam 1994: 69-74-75).

2.1.3. Ohannes Paşa'nın "İktisadi Hürriyetçilik/Serbest Mübadele" ve Ahmet Mithat Efendi'nin "Himayecilik Anlayışı"

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde iktisadî liberalizmin savunusu, Bastiat, Beaudrillart ve Garnier'nin liberal görüşlerini dillendiren Sakızlı Ohannes Paşa tarafından yapılmıştır. Paşa, Bastiat'nın fikirleri doğrultusunda belirli bir sanayi dalını himaye edilmesinin ve sınırlı sermaye birikiminin bu kesime yönlendirilmesinin yatırımların dağılımında dengesizliklere neden olacağını savunmuştur. Bu nedenle, herhangi bir sanayi kolunun koruma altına alınmasının doğru olmadığını ve karşılaştırmalı yarar ilkesi doğal yönelimleri doğrultusunda iktisadî sürecin akışına bırakılması gerektiğini (İnsel, 2005: 47-48) ifade etmiştir. Bu dönemde, liberal iktisat düşüncesinin savunusu başta *"İbret, Tercüman-ı Ahval, Mecmua-i Fünun, Muhbir, Tasvir-i Efkar,*

Hürriyet, Terakki’de yapılmıştır. Diğer gazetelerde de bu doğrultuda yazılar kaleme alınarak söz konusu iktisadi yaklaşımın benimsenmesi hızlanmıştır (Demir, 2020: 480).

Ohannes Paşa, meşhur klasik ekonomi kitabı olan “*Mebadi-i İlm-i Servet-i Millel (Milletin Zenginleşmesi Bilimin Kaynakları)*” (Erdoğan, 2002: 12) ile Adam Smith’in 1776 yılında yayımladığı “*Milletlerin Zenginliği Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme*” adlı eserindeki anlayışının ülkedeki temsilciliğini üstlenmiştir (Seyitdanlıoğlu, 1996: 108). Devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkararak olabildiğince sınırlandırılması ve piyasadan elini çekmesi gerektiğini savunmuştur (Çavdar, 1992: 77). Osmanlı Devleti’nin ekonomik olarak kalkınması için mülkiyet hakkı, girişim özgürlüğünü, açık ve rekabetçi bir ekonomik yapının gerekliliğine vurgu yapmıştır (Erdoğan, 2002: 12). Serbest ekonomide mübadele ve rekabet, piyasayı düzenlemeye muktedir olacağından devletin bu alandaki müdahalesini gereksiz görmüştür (Çavdar, 1992: 80). Servetin üretimi, dolaşımı, bölüşümü ve tüketilmesi konuları (Seyitdanlıoğlu, 1996: 108-109) üzerinde duran Paşa, serbest ticaret ve rekabet sayesinde bireysel çıkarlarla toplumunu genel menfaatlerinin kendiliğinden sağlanacağını savunmuştur. Aksi durumda ekonominin olumsuz etkileneceğini çünkü ekonomik yaşamın teşvik edici/özendirici yönünü bireysel çıkarların oluşturduğunu ifade etmiştir (Çavdar, 1992: 40). Başka bir ifadeyle Osmanlı Devleti’nin iktisadi yönden kalkınması için girişim özgürlüğüne ve mülkiyet hakkına dayalı rekabetçi, açık bir iktisadi yapının gerekliliği üzerinde durmuştur.

Paşa, bu görüşlerine uygun olarak ekonomik alanda himayecilik, devletçilik ve tekelin yanlış olduğunu vurgulamıştır (Erdoğan, 2002: 12). Bu dönemde, Maarif Nazırlarından Münif Paşa tarafından “*Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*” teşkilatının yayım organı olarak 1863 yılında çıkarılmaya başlanan “*Mecmua-i Funûn*”, liberal fikirleri savunan bir yayın organı özelliği taşımıştır. Burada, Ohannes Paşa ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin maliye nazırı Cavid Bey’in ekonomik sorunlarla alakalı yazıları yer almıştır. Darü’l Fünûn, Osmanlı Devleti’ne Avrupa’daki bilimsel yenilikleri aktarma amacını taşıyarak Fransa’daki ansiklopedi anlayışına benzer bir işlevi yerine getirmiştir (Seyitdanlıoğlu, 1996: 109). Sayar (1986: 394), Ohannes Paşa’yı klasik iktisat teorisinde Smith-Ricardo-Say, uygulamada ise Ricardo-Mill çizgisinde görmüştür. 1880’lerde pür laissez-faire’in Osmanlı Devleti’nin yapısına uygun olmadığını bilmesine rağmen yüksek sesle savunuculuğunu üstlendiğini ifade etmiştir.

1870’den sonra, 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması’nın uygulanmasından kaynaklı baş gösteren sıkıntılar nedeniyle liberal iktisat politikasına yönelik eleştiriler yükselmeye başlamıştır. Buna ek olarak ülkenin sadece ziraat üretimini değil ayrıca sanayi üretimini gerçekleştirilmesi gerekliliği talep edilmiş, kalkınmanın sanayileşmeyle mümkün olacağı vurgulanmıştır. Anlaşma sonrası, Avrupa’daki sanayi ürünlerinin ülkedeki pazarlara yoğun bir şekilde yığılması ve modernleşmiş olan askeri harcamaları gidermek amacıyla fabrikalaşma politikaları uygulanmıştır. 1840’ta devlet tarafından uygulanan fabrikalaşma politikasının başarısızlığı sonucu birçok fabrikanın kapanması, uygulanmakta olan serbest iktisat düşüncesine yönelik alternatif düşünceler savunulmaya

başlanmıştır. II. Abdülhamit'in tahta çıkmasıyla ülkedeki iktisadi politikalara bakış değişmiştir (Demir, 2020: 480-484).

19. yüzyılın son çeyreğinde, Osmanlı Devleti'nde kendini gösteren himayeci politikalar II. Abdülhamit tarafından savunulmuştur. İnsel'e göre (2005: 294), II. Abdülhamit ekonomik liberalizmin sonunda siyasi liberalizmi doğuracağını bildiğinden yalnızca liberal ekonomi politikalarını savunan Ohannes ve Portakal Paşa'yı engellemekle kalmamış, yeni bir karşıt ekonomi politikası geliştirmiştir. Bu politikanın oluşmasında önde gelen isim ise "Ahmet Mithat Efendi" olmuştur. Ahmet Mithat Efendi, Say-Rossi-Droz-Sismondi'den etkilenerek 1880'de kaleme aldığı "*Ekonomi Politik*" eserinde, iktisadî liberalizmin uygulamadaki sorunlarını dillendirmiş ve himayeciliğin bütünüyle reddedilmesine karşı çıkarak Batı'nın normatif kalıpları doğrultusunda aktarılmakta olan "laissez-faire" anlayışını, Osmanlı Devleti'ndeki iktisadi sorunları çözmede yeterli görmemiştir. 1840 ile 1880 arasında egemen olan söz konusu iktisat anlayışının, 1880 yılında himayecilik düşüncesiyle pekiştirilmeye başlanmasında Ahmet Mithat Efendi önemli bir eşik oluşturmuştur. O, Ohannes Paşa'nın etkilendiği Bastiat'ı "usul-u himaye/himayecilik" öğretisinin en büyük düşmanı görmüş ve Osmanlı Devleti'nin iktisat politikasının ana çerçevesini teşkil edecek olanı ise "*sanayi-i dâhiliyeyi himaye ve muhafaza davası*" şeklinde tanımlamıştır (İnsel, 2005: 47-48). 18. yüzyılda, devrim öncesi Merkantalist politikaları övmüş, himayecilik politikalarının ülkeyi "laissez faire" anlayışının doğuracağı siyasi düşüncelerden koruyacağını ifade etmiştir. Sismondi gibi düşünürlerin 19. yüzyılda ısrarla üzerine durdukları "dayanışmacı anlayışı" savunmuştur (İnsel, 2005: 294-295). Ahmet Mithat Efendi'nin, Tercüman-ı Hakikat'te dillendirdiği görüşler o yıllarda birçok gazetede, '*Musavver Fen ve Edep, Dersaadet Ticaret Odası, Ziraat Gazetesi, Mizan, Mektep, Sabah*', karşılık bulmuştur. Bu gazetelerde, ekonominin gelişmesini sağlamak için sanayileşmenin gerekliliğini savunan yazılara yer verilmiştir. II. Abdülhamit döneminde, himayecilik anlayışını savunan isimlerden bir diğeri ise "Mizancı Murat"tır. O, 1886'de çıkardığı "*Mizan*" mecmuasında ekonomiye yönelik yazılar kaleme almış, Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin kalkınmasında en uygun anlayışın himayecilik olduğunu savunmuştur. Bununla birlikte ülkenin kalkınmasında sanayi sektörünün mühim olduğunu ve bu sektörün himaye edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Demir, 2020: 481-483).

Tanzimat devrindeki tüm bu gelişmeler özellikle özgürlük talepleriyle ortaya çıkan Yeni/Genç Osmanlılar'ın düşünceleri, Osmanlı Devleti'ni daha demokratik yapıya doğru evirmiştir. Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin muhalefeti 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanı ve 1877'de Meclis-i Mebusan'ın açılmasında etkili olmuştur (Bıçak, 2001: 2-3). Kanun-i Esasi ile Osmanlı meşruti yönetime geçilerek padişahın yetkilerinin kısıtlanması, anayasal ve parlamenter bir yapının kurulması açısından uygun bir zemin hazırlamıştır. Fakat bu dönemde meclisi açma, kapama, fesih yetkisinin ve kanunlarda son sözün padişaha ait olması demokratik olmayan uygulamalardır. I. Meşrutiyet dönemi, 1877-78 Osmanlı Rus savaşının patlak vermesi neticesinde 2 Şubat 1878 tarihinde II. Abdülhamit'in Meclis-i Mebusan'ı otuz üç yıl tatile sokmasıyla (Akşin, 2009: 153) son bulmuştur. Böylece, parlamentosuz bir döneme girilmiştir. Yeni Osmanlı Cemiyeti dağıtılarak farklı yerlere sürgüne gönderilmiştir

(Ahmad, 2011: 42). Bu dönemde, III. Selim dönemindeki askeri yenileşme çabalarını iktisadi alana taşınmış, ilk olarak Mekteb-i Mülkiye'yi ele almak suretiyle Ohannes Paşa ve Portakal Paşa'nın görevine son vermek suretiyle ülkedeki "laissez-faire" anlayışı suskunluğa bürünmüştür. II. Abdülhamit'e destek Ahmet Mithat Efendi'den gelmiştir (Sayar, 1986: 394-400). Böylece serbest liberal ekonomik uygulamalar, bir süre askıya alınmıştır.

2.1.4. II. Meşrutiyet Dönemi ve Liberalizm

II. Abdülhamit'in meşrutiyeti askıya aldığı dönemde yaşanan olaylar, Yeni/Genç Osmanlıların düşünce mirasını sahiplenene, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çatısı altında toplanan yeni olan bir muhalefet anlayışının, Jön Türk Hareketi'nin, doğuşuna tanıklık etmiştir. Jön Türkler, yurt içi ve dışındaki yazılı, sözlü olarak giriştikleri muhalefetle yeni bir dönemin habercisi olmuştur. Bu dönem, II. Abdülhamit'in 1908 yılında II. Meşrutiyeti ilan ettiği, yeni bir parlamenter ve anayasal döneme geçildiği sürece tekabül etmiştir. Mardin'e göre (1989: 24), Jön Türk Hareketi İbrahim Temo öncülüğünde gizlice kurulmuş, daha sonraları ise "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını alarak çeşitli muhalif sesleri de içinde barındırmıştır. O, bu muhalif seslerden kastını örgütün derin bir teori ve özgün bir ideoloji üretemeyip, Avrupa'da hâlihazırda tartışılan fikirlerin hiçbir süzgeçten geçirilmeden kendi görüşleri gibi savunmasının yanlışlığı şeklinde izah etmiştir. Bu hareketin monolitik bir düşünce bütünlüğü göstermeyip, yapısında Osmanlılık'tan Liberalizm'e, İslamcılık, Türkçülük, Batıcılığa kadar varan zengin bir düşünce yelpazesi barındırması (Seyitdanlıoğlu, 1996: 109) söz konusu görüşü doğrular niteliktedir.

1889 yılında Mekteb-i Tıbbiye'de teşkilatlanmaya başlayan Jön Türk Hareketi, Ahmet Rıza vasıtasıyla pozitivizm ve Abdullah Cevdet sayesinde Sosyal Darwinizm'le tanışmıştır. Ayrıca II. Abdülhamit tarafından görevlerinden alınıncaya kadar Ohannes ve Portakal Paşa'nın liberal fikirleriyle yetişmişlerdir.

2.1.4.1. Jön Türk Hareketinde Yol Ayrımı

Mehmet Sabahattin, I. ve II. Jön Türk Kongresi'nin gerçekleşmesinde büyük rol oynamıştır. 1902 yılındaki, I. Jön Türk Kongresi'nde "müdahaleciler ve âdem-i müdahaleciler" şeklinde bir bölünme gerçekleşmiştir. Müdahaleciler, onun öncülüğünde önce "Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyeti"ni kurarak İttihat ve Terakki'ye yönelik muhalefete başlamışlardır. 1906 yılında bu cemiyet, "Teşebbüs-ü Şahsî ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti" adı alarak faaliyetlerine devam etmiştir. Âdem-i Müdahaleciler, Ahmet Rıza liderliğinde "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" çatısı altında çalışmalarını sürdürmüştür (Seyitdanlıoğlu, 1996: 110). Jön Türkler'in iki baskın kısımlarını temsil eden Mehmet Sabahattin ile Ahmet Rıza grubu, hem Tanzimat hem de I. Meşrutiyet döneminde savunulan Osmanlı milliyetçiliği anlayışını benimsemişlerdir. Fransız düşünür Comte'un savunduğu pozitivizmin tesirinde kalan Ahmet Rıza, onun sosyal statüğe

göndermede bulunan “düzen (order)” ilkesini, Osmanlı Devleti’ndeki tebaanın beraberliğini ifade eden “ittihat (union)” kelimesiyle değiştirmiş ve sosyal dinamiğe öne çıkaran “terakki (progres)” kavramına dokunmayarak cemiyetinin ismini “İttihat ve Terakki” olarak belirlemiştir (Berkas, 2002: 358). Mehmet Sabahattin grubu ise Sosyal Darwinizm’e meyilli eleştirel liberallerin, Le Play ile Demolins gibi, etkisinde kalarak cemiyetinin adını kişisel girişimin teşvikini ve yerel yönetimlerin geliştirilmesini vurgulayan “Âdem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi” koymuştur (Tunaya, 1988: 21).

Kapitalistleşme düşüncesi, Jön Türkler tarafından yapılan 1902 Kongresi’nde yaşanan yol ayrımında oluşan iki grup için de başlıca amacı teşkil etmiştir. Mehmet Sabahattin ve grubu Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti’ni kurarak “serbest ticareti”, Ahmet Rıza’nın liderliğinde diğer grup ise “himayeciliği” savunmuştur. Mehmet Sabahattin ve grubunun sahip olduğu görüşler, siyasi liberalizmin yanı sıra iktisadi liberalizm, “Osmanlıcılık ile âdem-i merkeziyetçilik düşüncesinin” bileşimiyle oluşturulmuş ve her alana yayılmış liberal bir program özelliği taşımıştır. Ahmet Rıza ve grubu ise “merkeziyetçiliği, ulusçuluğu ve ulusal iktisadi” benimsemiştir. İttihat ve Terakki, esas karakterini “milliyetçiliğin ve millî iktisat düşüncesinin” çizdiği bir parti olup, 1902 Kongresi’nde Mehmet Sabahattin’in liberalizmini tasfiye etmiştir. Hatta Lewis bu kongreyi; “*Osmanlı liberalizmi ile Türk milliyetçiliğinin karşı karşıya gelmesi*” olarak tanımlamıştır (Yılmaz, 2005: 15).

2.1.4.2. Sultanazade Mehmet Sabahattin’in Liberal Fikirleri

Türkiye’de liberal fikirlerin savunusu bakımından zikredilebilecek isim, liberal düşüncenin öncülerden kabul edilen (Reyhan, 2008: 12) Mehmet Sabahattin’dir. Liberal düşünceyle özdeşleşen Mehmet Sabahattin, bir taraftan Jön Türklerle II. Abdülhamit’in iktidarına karşı mücadeleye girişirken diğer taraftan toplumsal olayları anlamada Batı Avrupa kaynaklı pozitivist öğretileri ülkeye taşımıştır (Özavcı, 2011: 142). İmparatorluğun geri kalmışlığının, asgari devlet ve serbest girişimin gücüyle aşılabacağına savunmuş ve özellikle Anglo Sakson toplum yapısından etkilenmiştir (Seyitdanlioğlu, 1996: 110). Paris’te bulunduğu sürede, 1902-1908 yıllarında “Science Social” geleneğiyle olan yakın ilişki, bilhassa bu geleneğin F. Le Play’den sonra önemli sayılan ismi Edmond Demolins’le münasebetleri, onun düşüncelerinin biçimlenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Özavcı, 2011: 144). Söz konusu “Science Sociale” okulunu Osmanlı Devleti’ne taşımış, fakat okulun görüşleriyle uyumlu, Fransız liberalizminin ana akımı ile karşıtlık içinde olan Mehmet Sabahattin daima sosyal liberalizme karşı soğuk bir tavır sergilemiştir (Bakırezer, 2005: 140).

Mehmet Sabahattin, içtimai meseleleri toplumsal yapı kavramıyla söz konusu ekolün yöntemini uygulamış ve çözümlemeye çalışmıştır. İktisadi ve siyasi konuları, liberal perspektiften değerlendirerek imparatorluğun geri kalmışlığına dair farklı bir çözüm önerisi sunmuştur (Karakaş, 2013: 21). Onun düşüncelerinin özünü, “teşebbüs-ü şahsi” ve “âdem-i merkeziyet” ilkeleri oluşturmuştur (Özavcı, 2011: 144). Âdem-i merkeziyet ilkesi siyasi, teşebbüs-ü şahsi ilkesi ise

iktisadi konulara dair görüşlerini yansıtır (Karakaş, 2013: 25). Terakki’de yayımlanan yazılarında, çoğunlukla köylülerin şahsi gelişimi üzerinde dururken 1908 Devrimi sonrasında şahsi teşebbüs ilkesinden hareketle ticaret ve sanayi ile uğraşacak bir orta sınıfın oluşturulması gerektiğine dair yazılar kaleme almıştır (Özavcı, 2011: 144). Düşüncelerinde büyük ölçüde Anglo Sakson toplum yapısının etkisi görülmüştür. Bu etki, toplumları cemaatçi ve infıratçı şeklindeki ayırma hissedilmektedir. Erdoğan’a göre (2005: 32), Mehmet Sabahattin’i diğer liberal düşünürlerden ayıran, iktisadi düşüncelerini bireyci/infıratçı bir toplumsal kuramla temellendirmeye çalışmasıdır. O, bireyci toplumların komüniteryan toplumlara göre kendi kudretine güvenen, üretim kapasitesi yüksek, girişimci, bağımsız karakterli olduğunu ifade etmiştir (Seyitdanlıoğlu, 1996: 110). Kısaca bireysellik onun düşüncelerinin temelini oluşturmuştur.

Mehmet Sabahattin (1999: 72) “teşebbüs-ü şahsi” ilkesini: *“Bir cemiyet teşkil eden bireylerden her birinin veya herhangi cemiyette olursa olsun yaşamak için ailesine, akrabasına, hükümetine dayanacağı yerde doğrudan doğruya kendine güvenmesi, muvaffakiyetini kendi teşebbüsünde araması”* şeklinde ifade etmiştir. Liberal iktisadi sistemin, insan tipini ve niteliğini ortaya koyarak bireyin girişimci ruhuna dikkat çekmektedir. Ayrıca bu ilkeyle birey ve toplumun sosyolojik/siyasal yapısı arasında bağlantı kurmuştur. Buradan hareketle, bireylerin infıratçı/bireyci kişilik yapısına sahip olarak yetiştirilmesiyle memurluk zihniyetinin ortadan kalkacağını ve üretken bireylerden oluşan kapitalist bir sınıfın oluşarak Osmanlı Devleti’ni içine düştüğü durumdan kurtaracağını savunmuştur (Karakaş, 2013: 25-26). Özetle cemaatçi toplum yapısına sahip Osmanlı Devleti’ni kötü durumundan çıkaracak olanı, toplumsal yapı içerisinde bireyselliğin gelişimi olarak ifade etmiştir (Erdoğan, 2005: 32). Böylece II. Meşrutiyet döneminin düşünürlerinin cevap aradığı, dönemin kadim sorusu olan *“Bu devlet nasıl kurtulur?”* a da cevap vermiştir.

Osmanlı toplumunu bireyci bir yapıya dönüştürmek isteyen Mehmet Sabahattin’in (Erkul, 1993: 139) iktisadi alandaki görüşlerinin temelinde yatan, kapitalist iktisadi sistemdir (Karakaş, 2013: 27). Ayrıca idarenin, bürokratik hantallığa neden olan mekanizmalarla dolu merkeziyetçilik anlayışını bırakılarak âdem-i merkeziyet ilkesi doğrultusunda ele alınması ve düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur. “Âdem-i merkeziyetçilik” ilkesini Mehmet Sabahattin (1999: 36-37): *“Eğer Meşrutiyet, Mebuslar Meclisi aracılığıyla kontrol hakkının merkezden yürütülmesi demek ise İdari Âdem-i Merkeziyet de şüphesiz vilayet genel meclisleri vasıtasıyla aynı hakların vilayetlere teşmili demektir”* şeklinde ifade etmiştir. Merkezi yönetimin hantallığı nedeniyle sunamadığı hizmetlerinin, yerel yerinden yönetim anlayışının benimsenmesiyle en iyi/doğru şekilde yerine getirileceğini savunmuştur (Ege, 1977: 163). Mardin (2004: 294), onun bu ilkeyi benimsemesinde iki nedenden bahsetmiştir: Doğu sorununun etnik gruplarla anlaşarak çözülebileceğine inanması ve demokrasi anlayışının Jön Türkler’den farklı olması. Hanioğlu (1985: 38) ise âdem-i merkeziyet ilkesiyle ifade edilmek istenenin muhtariyet olmadığını açıklanmasına rağmen, muhaliflerce etnik unsurlara verilmek istenen bir ayrıcalık olarak anlaşıldığını dile getirmiştir. Özetle Mehmet Sabahattin, Osmanlı toplum yapısını hedef alarak geri kalmışlığın nedeninin sadece yönetimle alakalı olmadığını bunda sosyal yapının da etkili olduğunu ve bunun kökten değiştirilerek bireyci bir şekle

kavuşturulması gerektiğini savunmuştur. O, bireyi toplumun önüne koymuştur. Bu görüşleriyle İttihat ve Terakkiye karşı liberal bir muhalefetin, milliyetçi-merkeziyetçi siyasetin karşısında âdem-i merkeziyetçi muhalefetin (Karakaş, 2013: 21), oluşmasına neden olmuştur. Bu düşünceleriyle İttihatçılarla ayrılığa düşerken diğer taraftan Jön Türkler içinde liberal fikirlerin savunuculuğunu üstlenerek mücadelesine devam etmiştir.

2.1.4.3. İttihat Terakki Karşısında Ahrar, Mutedil Hürriyetperveran, Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Mehmet Sabahattin'in Osmanlı Devleti'nin siyasal yaşamında yer alışı, babası Mahmut Paşa'nın Ali Suavi'nin önderliğinde gerçekleşen Çırağan Olayı vakasına adının karışması sonucu kabineden uzaklaştırılarak Paris'e kaçması ve o yıllarda Jön Türk Hareketi'ne katılmasıyla gerçekleşmiştir (Kılıç, 2010: 3). Mehmet Sabahattin söz konusu hareket içinde yer alışı, Türk siyasal yaşamındaki faaliyetlerinin başlangıcını oluşturmaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Ahrar Fırkası'nı kuran Mehmet Sabahattin, siyasal ve iktisadi liberalizmin temel temalarına parti programında eksiksiz bir şekilde yer vermiştir (Tunaya, 1988: 55). Ahrar Fırkası, fikirlerini İttihat ve Terakkiyle yaşadığı çatışmayla siyasallaştırarak o güne değin iktisadi liberalizm bağlamında yapılan fikri çatışma yerini siyasal alanındaki çatışmaya bırakmıştır. Mehmet Sabahattin'in cemiyetinin programında yer alan "liberalizm, bireycilik, teşebbüs-ü şahsi ve âdem-i merkeziyet" ilkeleri, kurulan fıkranın temelini oluşturmıştır. Âdem-i merkeziyet ilkesi, yalnızca iktisadi şekilde örgütlenmeyi değil aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde etnik eşitlik, kozmopolitlik oluşturma maksadını da taşımıştır. Parti programında önemle üzerinde durulan ise devletin sahip olduğu yetkilerin sınırlandırılmasının yanı sıra siyasi ve iktisadi liberalizmin bütün geleneksel ilkeleri ile eksiksiz olarak uygulanması olmuştur (İnsel, 2005: 56-57-58).

Ahrar Fırkası, II. Meşrutiyet döneminin "ilk resmi liberal siyasal partisi" olarak Mehmet Sabahattin'in "teşebbüs-ü şahsi ve âdem-i merkeziyetçi" düşüncenin 1908 yılında Osmanlı Devleti'nin siyasal yaşamına girişini temsil etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne göre daha liberal ve Osmanlıcı anlayışa sahip olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktisadi anlamda liberal olsa da siyasal anlamda o kadar açık değildir. Bu cemiyette, devletin kurtarılması asıl mesele olduğundan kuvvetli bir merkezi idarenin varlığı gerekli görülmüştür. Ahrar ise merkezi idaresinin yanı sıra yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, milletler arasında ise eşitliğin sağlanmasını savunmuştur (Kaluç, 2010: 103-104). İttihat ve Terakki tarafından Osmanlı Devleti'ni parçalayıcı ve bölücü bir oluşum olarak görülen Ahrar Fırkası, onlara karşı yaptıkları muhalefet tezini siyasallaştırmışlardır. Bireysel özgürlük ilkesini öne çıkarıp devleti ceberut olarak görerek siyasal liberalizmin temel ilkelerini paylaşan, himayecilik ile iktisadi liberalizm arasında tercihte çatışan Osmanlı reformcuları, bu defa ise siyasal liberalizm konusunda bir kapışma içine sokularak karşılıklı şekilde birbirinden beslenecek olan "milli iktisat ve Türkçülük akımları" siyasal liberalizmi hedef tahtasına koymuşlardır. Insel'e göre (2005: 58), bu anlayış gereği siyasal liberalizm "*devleti bölüp, parçalayıcı bir döl yatağı*"

olarak görülmüştür. Sonrasında ise patinin 31 Mart Ayaklanması'na karıştığı iddia edilerek kapatılması, bu düşünceyi destekler mahiyettedir.

Ahrar Fırkası'nın siyasal yaşama getirdiği yenilik, bireycilik ile güçlü fakat sınırlı bir merkezcilik anlayışıdır. Ekonomide liberal tezlerin savunusu, devlet tarafından kısıtlı burjuvazinin oluşturulmasını ve kısmen de olsa herkesin yönetime katılmasını, gaye birliği içinde Osmanlıcılık düşüncesi etrafında kenetlenmeyi amaçlamıştır. Örnek alınacak ülke olarak ise İngiltere seçilmiştir. İttihat ve Terakki ise Jakoben Fransız tarzı ile Alman ekolü ve devlet kontrollü bir ekonomi ve siyasal sistemi benimsemiştir (Kaluç, 2010: 84).

Ahrar Fırkası ardından kurulan Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın programına bakıldığında “mutedil liberaller” şeklinde kendilerini tanımladıkları görülmektedir. Osmanlıcılık düşüncesinin hâkim olduğu fırkada, “Osmanlı milleti” kavramı ve bu milleti oluşturan etnik gruplar arasında eşitlik savunulmuştur. Meşrutiyet rejiminin ve meclisin iyi işleminin devletin bütünlüğünü koruyacağını düşünen parti kurucuları, İttihat ve Terakki'ye karşı olan diğer muhalefet partilerinden farklı olarak “âdem-i merkezîyetçilik” ilkesine Osmanlı Devleti'ni parçalayıcı nitelikte gördüklerinden karşı çıkmışlardır (İnsel, 2005: 59).

İttihat ve Terakki'nin karşısına çıkan en güçlü fırka “Hürriyet ve İtilaf” olmuştur. Fırkanın kurulması sonrası Ahali, Mutedil Hürriyetperveran, Osmanlı Demokrat Fırkası kendini feshederek bu yeni oluşuma katılmışlardır. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milliyetçiliğine karşı kendi kimliklerini ortaya koymak isteyen Rum, Arnavut, Arap mensupları fırkaya iştirak etmişlerdir (Türe, 2010: 61). Özetle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı tüm muhalif unsurlar fırka etrafında toplanmıştır. Insel'e göre (2005: 60), parti patrimonyal siyaset geleneği içinden çıkmış diğer oluşumlar gibi demokratik bir geleneğe sahip değilken ilkesel olarak liberal değerleri savunmuştur. Fırka, İttihat ve Terakki'nin Türkçülüğü savunması güçlendikçe Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumak amacıyla siyasi liberalizmi daha güçlü dillendirmiştir. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türkçülük politikasını çok uluslu imparatorluğun yapısına uygun görmedikleri için “ittihad-ı anasır” ilkesi etrafında Osmanlıcılığa sarılmışlardır. Liberalizmin temel tezlerinden olan âdem-i merkezîyetçilik görüşünü savunarak buradaki kasıdın “siyasi özerklik” olmadığını belirtmişlerdir.

Parti programı incelendiğinde, sadece siyasal değil iktisadi açıdan da liberalizmin savunusunun yapıldığı görülmüştür. Her iki fırkanın da esasen iktisadi yönden bakış açıları benzerlik taşımıştır. Sosyalist ve enternasyonal hareketlerin karşısında yer alma ve dış sermayeye yönelik azami derecede kolaylıkların sağlanması bakımından temel politikada uyuşmuşlardır. İngiliz desteğinin alınması ayrıca fırkanın dış politikada güttüğü temel bakış açısını oluşturmuştur (Türe, 2010: 62-63). Özetle siyasi liberalizm konusunda iki partinin gittikçe karşıt görüşler benimsemesine rağmen I. Dünya Savaşı'na kadar iktisadi anlamda fark görülmemiştir. İttihat ve Terakki hükümetine giderek hâkim olan yaklaşım, “solidarizm (dayanışmacılık/tesanütçülük)” ile Almanların “sozialpolitigi” karması olmuştur (İnsel, 2005: 61-62). Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nı kaybetmesiyle İttihat ve

Terakki hükümeti düşmüştür. 10 Ocak 1919 tarihinde tekrardan Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştur. II. Damat Ferit hükümetiyle yaşanan hizipleşme sonucu fırkadan ayrılan bir grup “Muhafazakâr Fırkayı” kurmuştur. Kasım 1919’da yapılan seçime katılmayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, “Müdafaa-i Hukuk” hareketinin seçim zaferiyle yüzleşmiştir. Anadolu’daki “Kuvayı Milliye” hareketine karşı olan fırka, söz konusu hareketin başarıya ulaşması sonucunda kendiliğinden ortadan kalkmış, sempatizanları ve üyeleri yurt dışına kaçmışlardır (Türe, 2010: 78).

1908-1914 yılları arası dönemde, İttihat ve Terakki’nin yönetime tam olarak hâkim olmadığı zaman aralığında, iktisadi alanda iki farklı görüş dillendirilmiştir: Cavid Bey’in “liberal kapitalist nizam görüşü” ve İttihatçıların “milli iktisat görüşleri”. 1914 yılına kadar liberal iktisat politikaları uygulanırken I. Dünya Savaşı’nın kaçınılmaz etkileri nedeniyle söz konusu anlayıştan uzaklaşmıştır. Milli iktisat politikalarının uygulandığı bu dönemde, ekonomik liberalizmden uzaklaşarak yerli bir burjuvazinin oluşturulması hedeflenmiştir (Seyitdanlıoğlu, 1996: 111). Milli iktisat yaklaşımı çerçevesinde Türklerin finans, ticaret ve bankacılık sektörlerinde gayrimüslimlerle rekabet edilebilecek boyuta getirilmesi amaçlanmıştır (Gedikli Berber, 2011: 224). İnsel’e göre (2005: 62-63), Türkçülük akımına zemin hazırlayan bu yaklaşım savaş koşullarında gerekli olan güçlü bir devlet yapılanması için iktisadi aktörlerin milli unsurlardan meydana gelmesini gerekliliğine dayanmıştır. Her şeye rağmen İttihat ve Terakki’nin 1918 yılına kadar olan politikaları incelendiğinde; Kara Kemal’in devlet eliyle milli bir burjuva oluşturma girişimi, müdahaleci yanı ağır basan solidarizm (dayanışmacılık/tesanütçülük) ve Cavid Bey’in liberal görüşleri bazen çelişik bazen de uyum içinde olduğu görülmektedir. Aynı görüşü paylaşan Çavdar (1992: 163), her üç anlayışının amacının kapitalistleşmeyi gerçekleştirecek ulusal bir burjuvazi sınıfı meydana getirmek olduğunu tekrarlamaktadır. Bu dönemde “Türkçülük ve milli iktisat anlayışının” savunusu, Yeni Mecmua’da Tekin Alp ve Ziya Gökalp tarafından yapılmıştır (İnsel, 2005: 63).

2.1.4.4. İttihat ve Terakki Dönemi: Cavid Bey’in “Liberal Kapitalist Nizam Görüşü” ile İttihatçıların “Himayeci ve Milli İktisat Düşünceleri”

II. Meşrutiyet dönemi, bir taraftan anayasal liberalizmin diğer taraftan ise milliyetçiliğin, milli iktisat düşüncesinin ve buna bağlı olarak da himayeciliğin ve devlet müdahalesinin dünyada yükselişe geçtiği bir döneme tekabül etmektedir (Yılmaz, 2005: 15). Bu bağlamda Osmanlı Devleti’nde iktisat bilincinin II. Meşrutiyet yılları sürecinde köklü bir dönüşüme uğradığı görülmektedir. Osmanlı Devleti’nin iktisadi açıdan geri kalmış olduğu bir gerçektir. Söz konusu iktisadi kaygılar ise dönemin dergilerinde kendine yer bulmuştur. Özellikle dünya ekonomisiyle bütünleşmek için öne sürülen “tarım ile sanayi” tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Örneğin liberal özelliğe sahip “Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası” tarımdan yana olmuştur. Diğer tarafta ise henüz doğmakta olan sanayileşmeyi savunan “Sanayi Dergisi” yer almıştır. İktisadi gelişmeye yönelik farklı öneriler sunmuşlardır (Toprak, 2013: 22).

Ohannes Paşa'nın tutarlı "laissez fairce" anlayışı ile Ahmet Mithat Efendi'nin savunduğu "himayecilik politikası", 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti içinde giderek belirginleşen iki zıt iktisat politikası kutbunu temsil etmeye başlamıştır. Bu dönemde serbest ticaret taraftarları liberal iktisadın bütün ilkelerinin aynen uygulanması gerektiğini istemekte ve List'in himayecilik ilkesini savunanlarla çekişmekteydiler. Liberalizme karşıt bu görüşlerin yanı sıra II. Meşrutiyet sonrası siyasi liberalizm yanında iktisadi liberalizm beklentileri de dillendirilmiştir. Bu beklentileri hazırlamış olan Mehmet Sabahattin ve Mehmet Cavid Bey'dir. Himayeciliği savunanlar ise başta Akyığıtoğlu Musa Bey ardından Türk Yurdu'nda Yusuf Akçura, sonrasında İktisadiyyat mecmuası ve Yeni Mecmua'da Ziya Gökalp ve Tekin Alp'dir.

2.1.4.4.1. Mehmet Cavit Bey ve Ulûm-ı İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmuası

1908-1914 yılları arasındaki dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti, ekonomik alanda Cavid Bey'in savunduğu liberal tezleri doğrultusunda bir yol izlemiştir. Ohannes Paşa'nın takipçiliğini üstlenen son dönemdeki devlet ricalinden olan Cavit Bey, sıkı bir liberal iktisatçıdır (Sayar, 2002: 570). Ekonomi alanında yazdığı dört ciltlikten oluşan "*İlmi İktisat (İktisat İlmi)*" adlı eserinde, bütçe ile servetin üretilmesinden bölüşümü, dağılımı ve tüketilmesine kadar pek çok konuyu derinlemesine incelemiştir. Sosyalizmi eleştirmiş ve sermaye birikimi, özel mülkiyet, bireycilik, serbest piyasa vb. pek çok konuyu liberal açıdan ele almıştır. Bu eserinde, liberalizmi, "en iyi sistem" şeklinde tasvir etmiştir (Cavid Bey, 2001: 1-347). İlk yazılarını Mecmua-ı Fünun'da yazan Cavid Bey, 1908 yılında Rıza Tevfik, Ahmet Şuayb ile liberal ve pozitivist düşüncenin kayda değer bir yayın organı olarak kabul gören (Seyitdanlıoğlu, 1996: 110) Ulûm-ı İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmuası'nı çıkarıp, liberal iktisadın savunuculuğunu yapmıştır (Arol, 2005: 53).

Mecmuada, sosyal, iktisadi meseleler klasik liberal anlayış çerçevesinde değerlendirmiştir. Cavid Bey, "Smith-Ricardo-Bastiat" çizgisi doğrultusunda iktisat kitapları kaleme almış, uluslararası işbölümünü savunmuştur. O, Osmanlı Devleti'ni tarım ülkesi olarak görmüş ve de öyle kalması gerektiğini dillendirmiştir. Yapay yöntemler kullanmak suretiyle sanayileşmeye çalışmanın ülkeyi sadece fakirleştireceğini belirtmiştir. Bu açıdan Osmanlı Devleti'nin topraklarının yabancı sermaye imkânlarından en geniş ölçüde faydalanması gerektiğini savunmuştur. Mecmua, Balkan Savaşı'na kadar süren meşrutiyet liberalizminin sözcülüğünü üstlenmiştir (Toprak, 2013: 26).

Cavit Bey, iktisadi ve siyasi boyutuyla liberalizmi bir bütün olarak savunmuştur. Ona göre, devlet toplumun ortak uzvudur. Görevi ise savunma, adalet ve güvenlikle sınırlıdır. Hürriyet, iktisadi gelişmenin ayrılmaz bir parçası olup, devlet müdahalesinin olmaması anlamına gelmektedir (Karaman, 2005: 91). İktisadi konularda değişmez kuralların olduğunu savunan Cavid Bey, Darwin'in doğal seleksiyon kuramının iktisatta da geçerli olduğunu ileri sürmüştür. Ülkenin gelişmişliğini toprak yerine ticaretin genişletilmesinde görmüştür. Osmanlı Devleti toplumunda hâkim olan kapalı ekonomiden vazgeçilmesi gerektiğini savunmuştur (İnsel, 2005: 53-54).

Uluslararası ticaretin gelişmesinde tüccarların önemini vurgulayarak, serbest ticaretin tam olarak yapılabilmesinin varlığını, ticaret hukukunda uluslararası eşgüdüm sağlanmasında görmüştür (Karaman, 2005: 91). Özetle Cavit Bey, Osmanlı Devleti'nin kalkınmasının yabancı sermayenin teşvik edilmek suretiyle dünya ekonomisiyle bütünleşmesi sayesinde olabileceğini dillendirmiştir. Serbest ticareti savunmuş, iktisadî himayeciliğe karşı çıkarak özel teşebbüsün gerekliliğinin altını çizmiştir (Erdoğan, 2001: 32). I. Dünya Savaşı, Cavid Bey tarafından kabul görmeyen himayeci politikaları yeniden gündeme getirmiş, liberal iktisadi düşüncenin yeniden sahneye çıkışı ise uzun yıllar sonra olmuştur.

Ulûm-ı İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmuası, Balkan Savaşına kadar süren meşrutiyet liberalizminin sözcülüğünü üstlenmiştir (Toprak, 2013: 26). 1908 yılında yayımlanmaya başlayan ve dönemin ilk iktisadî mecmuası olarak Rıza Tevfik, Ahmet Şuayb ve Cavit Bey tarafından çıkarılmıştır. Mecmuada, liberal iktisadî görüşlerin güçlü şekilde savunusu yapılmıştır. 1908 öncesindeki Servet-i Fünun'un üstlendiği işlevi sürdürmüştür. Mecmua öncesinde ilk yazılarını Mehmet Cavit Bey ve Ahmet Şuayb, Servet-i Fünun'da yayımlamıştır. Ulûm-ı İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmuası'nı yayımlayanlar, daha sistemli bir şekilde oluşturulmuş liberal öğreti çerçevesi çizmeye çalışmışlardır. Derginin ana fikirlerden birisi, toplumsal ve iktisadî ilerleme arasındaki kurulan bağı teşkil etmiştir. Söz konusu bağ ise milli iktisat anlayışının sanayiye biçtiği role karşı tarım ülkesi olarak Osmanlı Devleti'nin bu yönde hareket etmesi gerektiği olmuştur (İnsel, 2005: 51).

Mecmua, psikolojiden esinlenen daha “bireyci” anlayışı yansıtmıştır. Servet-i Fünun'un savunduğu pozitivist dünya görüşü, Ahmed Şuayib vasıtasıyla mecmuaya taşınmıştır. Evrimcilik, o günkü ifadeyle “tekâmül” mecmuanın temel ilkesini oluşturmuştur. Spencer ve Comte'tan etkilenmiş olan yazarlar ise evrim ile organik toplum görüşüne geniş yer vermişlerdir (Toprak, 2013: 24-25). Doğan (2005: 75) Mecmuada Rıza Tevfik'in ise Mill ve sosyal alana Darwin'in doğal ayıklanmacı evrim teorisini taşımış olan Spencer üzerinde makaleler kaleme aldığını belirtmiştir. Bu durum ona göre, Osmanlı aydınının fikir dünyasında liberal düşüncüyü ne şekilde algıladığını, toplumunu söz konusu bu düşünceye göre nasıl yorumladığını ortaya koymaktadır. İnsel'e göre (2005: 52-53), Ahmet Şuayb mecmuada Osmanlı'nın çeşitli mezhep ve dinlerden oluştuğunu ifade ederek yönetimin dine yönelik tarafsız bir tutum içinde olması gerektiğini savunarak, asgari bir laiklik tanımı yapmıştır. Onun, söz konusu dönemde “hâkimiyeti milliye” kavramını “faraziye” şeklinde gördüğünü ve aynı zamanda İslâm'da ruhban ile iktidar özdeşleşemeyeceği düşüncesinden hareketle dolaylı olarak halifelige karşı tavrı takınmasının siyasî liberalizm bakımından önem arz ettiğini vurguladığını belirtmiştir.

2.1.4.4.2. Himayeci Anlayıştan Milli İktisat Düşüncesine

Cavid Bey'in liberal yaklaşıma ilk tepkiler; Akyığıtoğlu Musa Bey'in sahip olduğu “Metin”, 1912'de yayımlanmaya başlayan “Türk Yurdu”, sonrasında “İktisadiyyat” mecmuası tarafından

yükselmiştir. “Milli iktisat yaklaşımı” olarak kendine tanımlayacak olan söz konusu tepki, Jön Türkler Hareketi içinde meydana gelen ikinci bölünmeyle (1908 Jön Türk Kongresi’yle) iktisadi alandan siyasi alana kaymıştır. II. Meşrutiyet ilanı sonrası birbirine rahip siyasi parti programına dönüşerek (İnsel, 2005: 54-55) uzun süre varlığını sürdürmüştür. Mehmet Şerif Efendi, Akyığıtoğlu Musa Bey, Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal, Tekin Alp, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp Osmanlı Devleti’nin mutlaka sanayileşmesi gerektiğini savunmuşlar; ayrıca yerli iş adamı, müteşebbis veyahut milli burjuvazi oluşturulması gerektiğini ifade etmişlerdir (Sağlam, 2004: 83).

2.1.4.4.2.1. Akyığıtoğlu Musa Bey: “Usul-ü Himaye/Himayecilik” Düşüncesi

19. yüzyıl biterken liberal iktisadi düşüncüye yönelik ilk tepki, Ohannes Paşa’nın öğrencisi olan Musa Mehmetcanoğlu Akyığıtzade’den gelmiştir (İnsel, 2005: 489). Ona göre, birey ve onun çıkarı kadar örf, adet, gelenek ile ulusal çıkarlar da bir o kadar önemli ve değerlidir. Mutlak himayecilikten yana olmayan Akyığıtoğlu Musa Bey, dışarıya yönelik himayeci politikalarla üretkenliğin ve verimliliğin artarak iç rekabetin oluşacağını, böylelikle yerli malların kolaylıkla ithal mallarla rekabet edebileceğini savunmuştur. Tarım ülkesi olan ABD’nin, himayeci gümrük politikaları sayesinde sanayi ülkesine dönüştüğünü savunmuştur. Osmanlı Devleti’nin, sanayi ülkesine dönüşmesi için tek şartın himayeci dış ticaret politikası olduğunu ifade etmiştir (Toprak, 1995: 29-30).

Akyığıtoğlu Musa Bey söz konusu fikirlerine “*İlm-i Servet ve yahut İlm-i İktisat ile İktisat Yahut İlm-i Servet, Azadeği Ticaret ve Usul-ü Himaye*” adlı eserlerinde yer vermiştir. Bu eserlerinde, “usul-ü himaye/himayeciliği” savunarak List’e atıfta bulunmuş ve “serbest-i ticaret” politikasının Osmanlı Devleti için sakıncalarını dile getirmiştir. O, dünyanın tek pazar şeklinde kabul edilerek milletler, dinler, devletler vb. yokmuşçasına davranılmasına karşı çıkmıştır. Bu şekilde işleyen uluslararası serbest ticaretin, güçsüzü güçlü ile rekabete zorladığını ve onun aleyhinde işlediğini, böylece mahvolmasına neden olacağını savunmuştur (Sağlam, 2004: 69). Ricardo’nun ifade ettiği şekildeki işbölümü nedeniyle ortaya çıkan dengesizlikten bahsetmiştir. Bu tarz bir işbölümünün tarım ülkelerinde olumsuzluğa neden olacağını vurgulamıştır. Sadece sanayi ve tarımın değil ticaretin de eklenmesiyle her üç sektörün karşılıklı gelişmesini içeren bir büyüme modelini savunmuştur. Bu yaklaşım, “milli iktisat anlayışının” temelini oluşturmuştur (İnsel, 2005: 50). Himayeci politikaları savunurken sakıncaları üzerinde durmuş, ayrıca bunun mutlak olmayacağını altını çizmiştir. Bu politikanın temel gayesinin, milli sanayi oluşturarak mevcut sanayinin dışardan gelecek olan gelişmiş ülke mallarına karşı muhafazasını sağlamak suretiyle yerli sanayinin kendi başına ayakta kalmasını temin etmek olduğunu (Sağlam, 2004: 69) belirtmiştir.

2.1.4.4.2.2. İttihatçıların Resmi Yayın Organı Olarak İktisadiyyat ve Ahmet Hamdi Başar'ın Ticaret-i Umumiyye Mecmuası

İttihat ve Terakki grubu, 1902 yılında yapılan I. Jön Türk Kongresi ile Mehmet Sabahattin ve ekibini tasfiye etmiş olsa da 1912 yılına kadarki süreçte iktisadi liberalizmi tavizsiz olarak savunmuştur. Cavid Bey, hem İttihat ve Terakki'nin maliye nazırı hem de Türk liberalizminin değerli temsilcilerinden biri olmuştur. İttihat ve Terakki içinde liberalizm karşısında himayeci politikaların savunusu, Parvus Efendi, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura vb. tarafından dillendirilmiş olan “milli iktisat” düşüncesi, ancak I. Dünya Savaşı'nın yaklaştığı dönemde etkili olmaya başlamıştır (Yaşlı, 2011: 143). İttihat ve Terakki, 1908 yılında liberal değerlerin savunuculuğunu üstlenen “Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye” mecmuası ile yola çıkmış olsa da koyu müdahaleci bir mecmua olan “İktisadiyyat” ile 1918'e ulaşmıştır (Yüksel, 2004: 20).

I. Dünya Savaşı'nın iktisadi düşünceye olan köklü değişimi, tüm dünyada kendini hissettirmiştir. Savaşa katılmış olan ülkelerde, liberal politikalar çözüm üretmediği için gözden düşmüş ve müdahale düşüncesi bir çıkar yol olarak görülmeye başlanmıştır. İktisadiyyat mecmuasında da benzer şekilde devletin iktisadi hayata müdahalesinden yana bir tavır takınılmıştır. Söz konusu dönemde, 19. yüzyıl liberalizmi gündemden çıkmış ve List'in savunduğu “milli iktisat anlayışı”, Smith'in savunduğu liberal iktisat düşüncesine üstün gelmiştir. Devlet iktisadiyatı, ulus devletin inşa sürecinde kaçınılmaz olmuştur. Bu tarz müdahalecilik anlayışı, o dönem mecmualarında genişçe yer bulan solidarizm (tesanütçülük/dayanışmacılık) ile uyumlu bir şekilde gelişmiştir (Toprak, 2013: 22).

Tekin Alp, 1916'da İktisat Derneği'ni kurarak haftalık İktisadiyyat mecmuasını çıkarmıştır. Aynı döneme Yeni Mecmua'da da yazılar kaleme almış ve Türkçülük fikrinin iktisadi yönü üzerinde durmuştur. Yeni Mecmua ise “solidarizm (tesanütçülük/dayanışmacılık)” yaklaşımı özelinde on sayı kadar devam eden makaleler silsilesi yayımlamıştır. Bu makalelerde, söz konusu yaklaşımla milli iktisadın prensipleri o günün kültürel, sosyal ve iktisadi koşullarında tartışılmıştır (Sağlam, 2004: 72). İngiliz hayranlığının Balkan Savaşı sonrasında Alman hayranlığına dönüşmesi, İktisadiyyat mecmuasında kendini hissettirmiştir. Mecmuanın savunusu ise Türklerin kendilerine Alman milletini örnek alarak List gibi millî iktisatçılara sahip olması gerektiği (Toprak, 2013: 22) şeklinde olmuştur.

Savaş dönemi boyunca “milli ticaret” düşüncesi de güçlenmiştir. Bu düşünceyi savunan yayın organı ise Ahmet Hamdi'nin (Başar) sahibi olduğu “Ticaret-i Umumiyye Mecmuası” olmuştur. Mecmuada, milliyetçiliğin iktisadi anlamda koruyuculuğu gerektirdiği vurgulanmıştır. Ayrıca ulusal varlığın, ancak ulusal vasıflı iktisadi yapı ile gerçekleşebileceği için serbest ticaret ilkesinin bir kenara bırakılmasının zorunluluğu ve sanayileşmeye önceleyen millî iktisat politikasının izlenmesi gerektiği savunulmuştur (Toprak, 2013: 22).

2.1.4.4.2.3. Türk Yurdu ve Halka Doğru Mecmuası

II. Meşrutiyet döneminde, “avam ve ahalî” kelimeleri yerlerini “halk” sözcüğüne bırakmıştır. Dayanışmacılık ile halkçılık düşünceleri Yeni Mecmua’da daha detaylı olarak ortaya konulmaya çalışılsa da halkçı düşünceye ait ilk işaretler ile köycülük anlayışı “Türk Ocağı”nın kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. “Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti” ile “Türk Ocağı” etrafında toplanan Osmanlı düşünürleri, “Türk Yurdu” ve “Halka Doğru” mecmuasını yayımlamıştır (Toprak, 2013: 24). Ziya Gökalp’in de savunduğu “milli iktisat” düşüncesinin temsilcilerinde biri olan Yusuf Akçura ise “Türk Yurdu” mecmuasının yöneticiliğini üstlenmiştir.

Söz konusu dönemde, Yusuf Akçura Osmanlı halkçılarının sözcülüğünü üstlenmiş ve Türk Yurdu mecmuasında ulusun halktan kaynaklandığını ifade ederek halktan bağımsız ulusun olamayacağını belirtmiştir. Uluslaşabilmenin koşulunu ise halkı yükseltmek olarak ifade etmiştir. Osmanlı aydınının halkı anlaması için ona inmesi gerektiğini savunmuştur (Toprak, 1984: 28-30). Bu tarz anlayışın sosyolojik tarafını Yeni Mecmua temsil etmiştir.

Yusuf Akçura, “sınıf” sözcüğünün ilk kez kullanarak analizler yapmış olan Türk aydınlarından biridir. O, Osmanlı Devleti’nin ayakta kalabilmek için ilk olarak kendi içinden çıkaracağı bir orta (burjuva) sınıfına gereksinimi olduğunu belirtmiştir (Sağlam, 2004: 71). Liberal iktisadi düşüncede himayeci ve devletçi tavır, Türk Yurdu’nda filizlenmiştir. Mecmuada takınılan himayeci iktisadi politikaların nedeni ise 1908 Devrimi’nin, İnsel’e göre (2005: 277) bu liberal bir devrimdi, görece liberal ortamın Müslüman Türk esnafını yabancılara tanınan geniş iktisadi imkânlar karşısında rekabetten yoksun durumda bırakmasıdır. Bu amaçla, Türk orta sınıfı/burjuvazisi oluşturulmak istenmiştir (Toprak, 2013: 23).

1913 yılında yayımlanmaya başlayan Halka Doğru mecmuasında, aydınların öncülüğünde halkın eğitilmesi teklif edilmiştir. II. Meşrutiyet döneminin bitişine yakın ise “halk” sözcüğü içerik değiştirerek “orta tabaka” anlamında kullanılmıştır. Burada kastedilen orta tabaka, Müslüman-Türk orta sınıfıdır. Mecmua, Türk ulusunun geleceğinin teminatı olarak gördüğü orta sınıfa bilinç götürme düşüncesini amaçlamıştır (Toprak, 1984: 28-30).

2.1.4.4.2.4. Yeni Mecmua: Tekin Alp ve Ziya Gökalp

II. Meşrutiyet’in ilanı ve 1913’te Babıali baskısıyla İttihat ve Terakki’nin iktidarının pekişmesi sonrası milli iktisat akımını etkileyen himayecilik düşüncesi taraftarları, “Türkçülük” yaklaşımının tamamlayıcısı olarak görülmüş, Tekin Alp ve Ziya Gökalp tarafından “Yeni Mecmua” etrafında toplanmışlardır. I. Dünya Savaşı’nın ikinci yılına tekabül eden, 1914’ten itibaren, söz konusu iktisat yaklaşımı her yönüyle tanıtılmış ve savunulmuştur.

Onlara göre, Manchester Okulu olarak adlandırılmış olan liberal iktisat yalnızca İngiltere gibi sanayi bakımından ileri seviyede olan ülkelerinin iktisadi gayelerine hizmet etmektedir. Türkiye ise

kendi şartlarını göz önüne alıp, bir ulusal iktisat düzen oluşturmali ve ulusal burjuvazisini hâkim kılmak suretiyle ulusal sanayici ile tüccarı meydana getirmeyi hedeflemelidir. Burada himayeci iktisadi politika ile milli iktisat yaklaşımının önerilerinin örtüştüğü görülmektedir (Çavdar, 1983: 1075). Yeni Mecmua, Ziya Gökalp'in solidarizm (tesanütçülük/dayanışmacılık) anlayışını halkçılıkla özümsemişti dergisidir.

19. yüzyıl sonlarına doğru Fransa kurulan III. Cumhuriyet rejimince bir tür yarı-resmî ideoloji şeklinde kabul gören Durkheim'in "*meslekçi, ahlâkçı ve lâik milliyetçilik anlayışı (solidarizm)*", Gökalp tarafından Osmanlı Türkçesi'ne "*tesanütçülük (dayanışmacılık)*" adıyla aktarılmıştır. Parla'ya göre (1989: 43-50-58-66), Gökalp mütareke sonrası dönemde Türklüğü Meşrutiyet'in "Osmanlı" unvanının ardılı şeklinde olan "siyasal üst kimlik", İslâm'ı ise İbn Arabi ve Hallac-ı Mansur'da ifadesini bulmuş olan "fütüvvet anlayışı" özelinde meslekî dayanışmayı güçlendirecek bir "sosyal katalizör" olarak kabul etmiştir. Muasırlaşmayı, müstakil parçalardan meydana gelen mekanik toplumu fonksiyonel farklılaşma yardımıyla yapısal şekilde bütünleştirecek "çağdaş ulus devlet kurumu" olarak formüle etmiştir.

Balkan Savaşı sonrası başlayan Alman hayranlığı İktisadiyyat mecmuasında olduğu gibi Yeni Mecmua'da da kendini göstermiştir. Türklere, Alman İttihatçılığı örnek olarak sunulmuştur. Gökalp Almanların kültürel, iktisadi ve siyasal birlik şeklinde üç aşama sonucu ulus devletlerini inşa ettiklerini savunmuştur. Almancılık cereyanı, Leibniz liderliğinde ulusal birliğin kültürel boyutunu oluşturmuş ve List sayesinde gümrük birliğiyle iktisadi birlik sağlanmıştır. Siyasal birlik ise Bismarck'ın liderliğinde Prusya kurularak oluşturulmuş, Alman İttihatçılığı nihai amacına ulaşmıştı. Gökalp, Türk İttihatçılığının da bu şekilde yol alması gerektiğini savunmuştur. Türkçülüğün ilk mertebesini oluşturan "kültürel birlik/harsî Türkçülük", edebiyat ve dil alanında vuku bulmuştur. I. Dünya Savaşı döneminde gündeme gelmiş olan "millî iktisat" düşüncesiyle iktisadi birliğin siyasi birliği oluşturacağını savunmuştur (Toprak, 2013: 23).

Fransız solidarizmi, Durkheim sosyolojisiyle paralellik göstermiştir. Durkheim'in sosyolojisini Osmanlı Devleti'ne tanıtan Ziya Gökalp'tir. Onun solidarizmden beklediği, dayanışma ve işbölümüyle toplumdaki parçalanmayı ortadan kaldırıp, "milletleşmenin" sağlanmasıdır (Sağlam, 2004: 83). Yeni Mecmua'da, Gökalp'in benimsemiş olduğu epistemolojik teori olan Durkheim'in idealist ve işlevselci pozitivizmi ile siyasi ideolojinin solidarist modeli netleşmiştir.

Gökalp, milli iktisatla vatanperver olmayı özdeş görmüştür. İktisadi vicdanın vatanperverliğini, milli iktisat politikalarının onaylanmasında arayarak serbesti yanlılarını vatanperver olmamakla suçlamıştır. Tekin Alp'e göre, milli iktisat II. Meşrutiyet'in ilanı ve milli ruhun meydana gelmesi sonrasında Türk inkılâbının son perdesini oluşturmuştur (Çavdar, 1992: 166-168). İnsel'e göre (2005: 65), I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti aleyhinde sonuçlanması ile sorumluluğun İttihat ve Terakki'ye kesilmesi, mütareke döneminde bu partinin temsil ettiği fikirlerin özellikle milliyetler politikasının eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur.

2.2. Tek Parti Döneminde Liberalizm

Osmanlı Devleti'nin, Kurtuluş Savaşı yıllarında fiilen ortadan kalkması sonucunda yeni kurulan devlet milli bir kimliğe sahip olarak kurgulanmıştır. Devleti kuran kadrolar, akıllı ve rasyonel ilkeleri sahiplenerek çağdaşlaşma anlayışını kabul etmişlerdir. Kendinden önceki zihniyetle bağlarını tamamen koparmayı hedefleyen Cumhuriyet rejimi, yeni bir milletin inşası için ümmet anlayışını terk ederek yerine ulus devlet düşüncesini ikame etmeyi elzem olarak kabul etmişlerdir. Bunun gerçekleştirilmesi adına ise Cumhuriyet'in ilanı sonrasında pek çok inkılâbı hayata geçirmek suretiyle toplumsal dönüşüm ve değişim sürecini başlatmışlardır. Cumhuriyet'i kuran kadrolar, ülkeyi çağdaş olarak ifade ettikleri medeniyet seviyesinin üstüne çıkarabilmek amacıyla topyekûn bir şekilde Batılılaşmayı hedeflemişlerdir. Bu yeni anlayışın tüm kurumlarda, eğitimden kültüre kadar tüm alanlarda, hâkim kılınmasını temel almışlardır (Doğaner, 2010: 153-154).

Mustafa Kemal Atatürk inkılâplarının temellerini; *"Hissimin babası Namık Kemal, fikrimin babası Ziya Gökalptir"* (Gencer, 2014: 774) ifadelerini kullanarak açıklamıştır. Özellikle Fransız Devrimi'nden etkilendiğini 14 Temmuz 1922'de, devrimin yıl döneminde, yapmış olduğu konuşmadan anlamak mümkündür. Bu devrimi, milli bayram olarak kabul eden Fransızlar gibi diğer özgürlüğe kavuşamamış olan toplumların nezdinde mutlu olunacak bir gün olarak gördüğünü ifade etmiştir (Tansu, 1969: 560). Bu konuşmasında kendisindeki bağımsızlık idealinin esin kaynağının Fransız Devrimi olduğunu ifade etmiş ve Milli Mücadele ile arasındaki benzerliği vurgulamıştır. Onun düşüncesinde ve inkılâplarında pozitivizm (olguculuk), akılcılık (usçuluk), rasyonalizmin etkisini kolayca görülmek mümkündür. Akıllı ve bilimi kendisine yol gösterici olarak almıştır. Pozitivist görüşleri, İttihatçılar tarafından savunulan Batıcılık akımına dayanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'de pozitivizmin savunusu süreklilik arz etmiş ve söz konusu yaklaşım Türk inkılâplarının temelini oluşturmuştur (Kongar, 1999b: 48). Türk inkılâplarının pozitivizm ve akılcılık bağlantısını "milli egemenlik, halkçılık ve laiklik" ilkelerinde görmek mümkündür.

Halkçılık fikri, 19. yüzyılın sonlarına doğru kapitalist sistem içinde ezilen sınıfların çıkarlarını ve haklarını muhafaza etmek için ortaya atılmıştır. Bu açıdan Atatürk'te liberalizmi ideolojik olarak meşrulaştıran halkçılık ilkesi olmuştur. Türkiye'de ilk olarak, İttihat ve Terakki tarafından dincilik şeklinde bir akım olarak benimsenirken Balkan savaşlarının kaybedilmesi sonrasında dönüşüme uğrayarak Ziya Gökalp tarafından Türkçü bir yapıya dönüştürülmüştür. Onda halkçılık, sınıf çatışmasını önlemede kullanılan bir araç olmuştur. Onu halkçılık kavramına ulaştıran ise tüm halkı sınıfsız, ayrıcalıksız kaynaşmış bir yığın şeklinde tasvir etmesinde yatmıştır. Milli mücadele döneminde Anadolu'daki hareketin temel hedefi "hâkimiyet-i milliye" olmuştur. Halkçılığın Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda bir program şeklinde kabulü, 1922 yılında halkçılık temeline dayalı şekilde bir fırkanın kurulacağını ifade edilmesi, 1923'teki Türkiye (İzmir) İktisat Kongresi'nde, mesleki temsil şeklinde katılımın olması gibi uygulamalar halkçılık bağlamında ele alınabilir. Tek parti döneminde *"halka rağmen halk için"* anlayışının etkili bir şekilde hissedildiği (Doğaner, 2010: 155-156) ayrıca ifade edilmelidir. Atatürk, pozitivizmin etkisinde, laiklik konusunda ise yalnızca

dinin siyasi alandan el çektilirilmesi yanı sıra bilimden sanata kadar her alanda etkisinin ortadan kaldırılmasını savunmuştur. Günlük hayatta ve pek çok alanda dinin etkisinin azaltılması için inkılâplar yapmıştır. Modernleşme amacıyla yapılan söz konusu inkılâplar çalışma içinde aktarılmıştır.

2.2.1. I. Meclis'te Örgütlü Bir Muhalefet Örneği Olarak II. Grup: Her Türkiyeli: Hürdür!

I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkılmasıyla Osmanlı Devleti yıkılırken, diğer taraftan ülkenin düşman işgalinden kurtuluş mücadelesi, ayrıca yeni bir Türk devletinin inşa süreci başlamıştır. Henüz Kurtuluş savaşı sürerken I. Meclis'te sivil, askeri bürokrat ve aydınlardan meydana gelen kadrolar (Ateş, 1994: 29) Atatürk'ün liderliğinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (I. Grup) etrafında toplanmışlardır. Cumhuriyet henüz ilan edilmemişken 23 Nisan 1920 tarihinde açılan I. Meclis'te, Atatürk ve çevresine yönelik olarak ilk örgütlü muhalefet (İnsel, 2005: 66), resmi adının "İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu" olduğu, "II. Grup" tarafından seslendirilmiştir. Siyasi tarih ve siyasetle ilgili literatürde geliştirilen I. Meclis'teki muhalefeti iki gruba indiren yaklaşımı reddeden Demirel (2005: 164), bunların dışında kalmayı tercih eden "Müstakil Grup" adında üçüncü bir grubun varlığına dikkat çekerek mücadelenin iki değil üç kutuplu olduğunu savunmuştur.

Bila'ya göre (1979: 46), Hüseyin Avni Ulaş, Selahattin Köseoğlu, Ali Şükrü Bey gibi isimlerden oluşan II. Grup; tutucu, saltanat ve hilafet yanlısı, eski İttihatçı, Atatürk'e karşı olanlardan meydana gelmiş, etkili bir muhalefetin örneğini oluşturmuştur. Muhalefetin varlığını bu şekilde niteleyen hâkim görüşe karşı çıkan Demirel (2005: 166), muhalefet modernleşme taraftarı, laik, devrimci radikaller ile saltanat taraftarı muhafazakâr-dinci-gerici ekseninden farklı bir eksenle oturtulması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, çatışmanın bir ekseninde yürütmenin üstünlüğüne dayanan bürokratik seçkinci, diğerinde yasamanın üstünlüğüne dayanan liberal anlayış yer almıştır. Gruplar arasındaki tartışmalar ise meclisin sistem içindeki yeri ve siyasi süreçteki rolü şeklinde cereyan etmiştir. Demirel (2011: 10), bunun bir grup muhalefeti şeklinde tezahür ettiğini ve iktidar olma gayesi taşımadığını ifade ederek temel eleştirisinin fiilen oluşturulabilecek her çeşit şahsi gelişime yönelik tepki olduğu, meclis üstünlüğü/gücü üzerinde hiçbir makam tanımamak hususunda olağanüstü hassas davrandıklarının altını çizmektedir. Kişisel tahakküme karşı muhalefetin duyarlılığını İnsel (2005: 66), meclis yetkilerinin bir kısmının Başkomutan'a aktarılması, Meclis Başkan'ının ayrıca Heyet-i Vekile'nin tabii başkanlığını yapması, milletvekili seçimlerinde ise aday olarak göstermesi şeklinde örneklendirmiştir. Söz konusu duyarlılığı, Atatürk'ün şahsında meydana gelen yetki toplanmasına karşılık "hâkimiyet-i milliye" ilkesinden hareketle etkili muhalefet yapmalarında görmüştür. II. Grup, görüşlerini açıklamak ve yaymak amacıyla Ali Şükrü Bey'in öncülüğünde "Tan" gazetesini çıkarmıştır. Bu gazetenin temel davası fikir özgürlüğü ve yukarıda da ifade edildiği üzere "hâkimiyet-i milliye"dir.

Özetle, 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nu (1921 Anayasası’nı) kabul eden I. Meclis, meclis hükümet sistemini anayasal bir zemine oturtmuştur. Bu kanun, Osmanlı Devleti’ndeki gelenekten farklı olarak egemenliği halka vermiş ve padişahın lütfunda olan temsil vatandaşlık hakkına dayanan temsile dönüşmüştür. Millet, meclis, hükümet ve bürokrasi (Parla, 1986: 15) şeklindeki ilişkiler hiyerarşisi ve halkın egemenliği ile meclis üstünlüğüne dayanan içeriğiyle liberal demokratik bir yapı oluşturmuştur. I. Meclis’in faaliyet gösterdiği üç yıllık süre zarfında muhalefet; meclisin devre dışı bırakılması, meclis üstünlüğünün ihlali (Demirel, 2005: 169) ve kişi tahakkümü noktasında kendini göstermiştir.

II. Grup’un ayrıntılı programı incelendiğinde, klasik liberalizmin temel ilkelerinin tekrarlandığı görmek mümkündür. Söz konusu programa bakıldığında “Hukuk-i Umumiye” başlığı altındaki on maddenin kişi hak ve özgürlüklerine ayrıldığı görülmüştür. Bunlar programda (Demirel, 2011: 398), bireysel, medeni özgürlüklerin her türlü saldırı ve tecavüze karşı güvence altına alınması (madde 4); inanç, basın, öğretim, şirketleşme, toplantı özgürlüğü (madde 5-6); zümre, aile, gelir farklılığı gözetmeden herkesin hukuk karşısında, kanunların uygulanışında, ayrıca ülke görev ve hizmetlerinde eşit ve özgür oldukları (madde 7-8-9); meclis onayı dışında vergi veya başka bir adla para toplatılması, her türlü işkence ve eziyet yasaklanmakta, siyasi suçlarda idam cezası kaldırılması (madde 10-11-12-13) şeklinde yer almıştır. Kısaca, tüm bu maddelerle kişi hak ve özgürlükleri güvence altına alınmaya çalışılmıştır.

Programda on maddede söz konusu özgürlüklere özellikle yer verilmesini Demirel (2011: 401), meclisinin yapısı ve devlet kurumlarına ilişkim maddelerden evvel yer almalarının konuya verilen ehemmiyeti göstermesi bakımında anlamlı olduğunu savunmuştur. “Tan” gazetesinde yayımlanan “Yolumuz” başlıklı yazı yer alan; “*Her Türkiyeli: hürdür! Hürriyeti taarruzdan masundur, her türlü hakkına sahiptir, vatanın muhterem bir uzvudur*” (Aktaran Demirel, 2011: 405) ifadeleri, birey ve özgürlükler konusundaki II. Grup’un genel tutumunu özetlemektedir (Tuncay, 1981: 61). II. Grup programında, tarımsal sektöre öncelik verilerek bir devlet bankasının açılması ve özerk bir demiryolu siyasetinin takip edilmesi gerektiği vurgulanarak (Demirel, 2011: 403) iktisadi liberalizm konusunda “ılımlı bir himayeciliğe” doğru bir kayma sergilenmiştir. II. Grup, bu açıdan Türkiye’deki liberal düşüncenin iktisat yaklaşımına paralel şekilde ülkeyi bir tarım memleketi şeklinde görmüş ve programında ise sadece tarımsal gelişmelere yer vererek (İnsel, 2005: 66) milli iktisat yaklaşımı arasındaki temel farklılığı ortaya koymuştur.

Söz konusu muhalefet anlayışı, I. Meclis’in 1 Nisan 1923 tarihinde dağılmasına neden olmuştur. 9 Ağustos 1923 tarihinde toplanan II. Meclis’te, bunların içinde yer alanların hiç birinin yer almaması (Kahraman, 2010: 22) muhalefete karşı duyulan tahammülsüzlüğün sınırını göstermesi bakımından önemlidir. Atatürk, ulus devlet inşa sürecinde henüz dillendiremediği devrimlerini hayata getirebilmek için uygun ortamı oluşturmak amacıyla 1 Nisan 1923 tarihinde I. Meclis’in feshedilmesine ve milletvekili seçimlerinin yenilenmesine karar vermiştir. Bu seçimde, I. Grup’un gösterdiği başarı sonrası II. Grup üyeleri tasfiye edilmiştir. Alacağı kararlarla “*devrimci meclis*” (Hatipoğlu, 2012: 176) şeklinde nitelendirilecek olan II. Meclis’te muhalefet, Cumhuriyet’in ilanı ve

halifelik'in ilgası hususunda yaşanan görüş ayrılığı sonrasında ortaya çıkmıştır. Bu durum, İsmet İnönü hükümetine yönelik güven oylaması sırasında yapılan eleştirilerin sertleşmesine ve Rauf Bey ile on dokuz mebus arkadaşının Halk Fırkası'ndan istifa etmesine neden olmuştur. Bu gelenekçi-liberal grup, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TpCF) kurarak yollarına devam etmişlerdir.

2.2.2. İlk Çok Partili Hayata Geçiş Tecrübesi Olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF): Dini İnançlara Saygılıyız!

Tek parti dönemi olarak ifade edilen zaman diliminde, bazı istisnai durumlar hariç, liberal fikir ve hareketler için elverişli bir ortamın varlığından söz etmek pek mümkün değildir. Cumhuriyetin ilanından sonra siyasal liberalizm özelinde ele alınabilecek ilk oluşum, CHF'ten ayrılan Kazım Karabekir, İsmail Canbulat, Rauf Orbay ve Adnan Adıvar'ında içlerinde bulunduğu otuz iki milletvekili tarafından 17 Kasım 1924 tarihinde kurulmuş olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) (Lewis, 2000: 265) zikredilmektedir. Kendini liberalizm ilkesine sadık bir parti (İnsel, 2005: 66) olarak tanımlayan TpCF Zürcher'e göre (2011: 250), Batı Avrupa tarzında liberal özelliğe sahip bir parti olup, Cumhuriyet'in otoriter eğilimli, merkeziyetçi, köktenci yapısını eleştirip, karşı çıkmış ve âdem-i merkeziyetçilik, kuvvetler ayrımı ile değişimin evrimci yapısını savunmuştur.

TpCF programı incelendiğinde ise siyasal ve ekonomik alanda liberal değerlere sahip bir olduğu görülmektedir (Tunaya, 1992: 611). TpCF'nin elli sekiz maddeden oluşan parti programına yer alan, *“Türkiye Devleti'nin halkın egemenliğine dayanan bir Cumhuriyet (madde 1) ve özgürlük ve halkın egemenliği anlayışı fırkanın en başta gelen görevi olduğu (madde 2)”* maddeleri fırkanın liberal demokratik bir cumhuriyetten yana olduğunu göstermektedir. Parti programında yer alan *“Milli vahdetin halden mesuniyetini temin için Devletin murakebesi baki kalmak şartile idari âdem-i merkeziyet esası terviç edilecektir (madde 14)”* ve *“Fırka eşkâr ve itikat-ı diniyyeye hürmetkârdır (madde 6)”* maddeleriyle âdem-i merkeziyetçiliğe bağlılığı, dini inanç ve fikirlere saygılı olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca programda *“Umumi hürriyetlere fırka şiddetle taraftardır (madde 4)”* ile özgürlüklerin tek tek sayıldığı, ancak anayasa ile sınırlandırılabilmesine yönelik maddelere de yer verilmiştir. Muhalefetin yer almadığı meclisin bütün gücü elinde bulundurmasının otoriter bir yönetimi doğuracağı dile getirilmiştir (TpCF Parti Programı, 1925). Ayrıca parti beyannamesinde bu temel kaygı şu şekilde yer almıştır (TpCF Beyannamesi, 1925): *“Fırkamız tahakkümün şiddetle aleyhtarı olduğu için kendi umuru dâhilinde de cevaz ve imkân vermeyerek ne ferdin, ne de birkaç kişinin tahakküm suretiyle meramların icra ve infaz etmelerini kabul eylemeyecek”*. Bu madde, otoriter eğilime olan karşı duruşu sergiler niteliktedir.

TpCF açısından siyasal liberalizm konusunda zikredebileceğimiz başka bir husus, üyelik şartı konusunda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığının yeterli görülmesi, serbest katılımın esas alınmasıdır. Parti programda, siyasal etik anlamında “müsamahakârlık (hoşgörülülük)” esası dile getirilerek liberal ekonomi politikası güdülmüştür: *“Mesail-i iktisadiyedeki serbest mesleğimiz, asırlardan beri tesirat hariciye ile sünmüş olan veya müstad-i inkişaf bulunan sanayimizin*

himayesine mani olmayacaktır. Fakat bu himaye alemya değil makul e mutedil tarzda ve bu program dâhilinde vuku bulacaktır (madde 33)”. İnsel (2005: 53-54), partinin liberal ekonomi bağlamında serbest meslek öğretisinin benimsendiğini; fakat Cavid Bey’in savunduğu uluslararası arenada Türkiye’ye tarımın düştüğüne dair bir teslimiyetçilik içinde olunmadığının altını çizmiş ve onun “ılımlı ekonomik liberalizmle himayeciliğin kesiştiği” yerde bulunmaya itina gösterdiğini savunmuştur. Kısaca TpCF, hem siyasette hem de ekonomide liberal değerleri savunmaya özen göstermiş ve Cumhuriyet döneminde liberal demokrasinin öngördüğü rekabetçi siyasal alanın oluşturulmasında büyük rol oynamıştır. Fakat savunduğu düşünceler, tek parti Türkiye’inde eleştirileri de beraberinde getirerek feshine kadar gidecek bir boyuta ulaşmıştır.

TpCF yönelik eleştiriler, başta Atatürk’ün (2007: 288) henüz partinin kuruluş aşamasında *“hırslı generallerce tezgâhlanan bir entrikanın sonucu”* olarak partiyi nitelendirmesinden programındaki altıncı madde gerekçe gösterilerek *“gericiliği kışkırtması”* (İnsel, 2005: 68) iddiasına kadar uzanmıştır. Doğu vilayetlerinde, 1924’te başlayan Kürt ayaklanmasının 1925’te Şeyh Said ayaklanmasıyla genişlemesi iktidar tarafından Cumhuriyet rejimine karşı yapılan büyük tehdit unsuru görülmüş ve katı önlemler alınmıştır. Yıllar boyu sert eleştirilere maruz kalmış olan Takrir-i Sükûn Kanunu’nu çıkarılmış, İstiklal Mahkemeleri’nin kurulması gündeme gelmiştir. Uzun’a göre (2010: 119), alınan bu tedbirlerle muhalefetin kati bir şekilde susturulmasının zeminini oluştururken ayrıca tek parti yönetiminin inşası bağlamında mühim bir kademe olarak görülmelidir. Ayrıca söz konusu önlemlerin İstanbul’daki muhalif basının susturulmasına yönelik olduğuna dair bir algının doğmasına ve haklı bir şekilde eleştirilerin yapılmasına sebep olmuştur. Sonrasında basın üzerinde baskı kurulup, çok sayıda gazetenin kapatılması ve gazetecinin tutuklanması bu haklılığı gün yüzüne çıkarmıştır. İstiklal Mahkemeleri’ndeki suçlamalar ise çatışmanın yönünün siyasal liberalizme kaymasına neden olmuştur. Söz konusu baskı ortamında, hükümet laikliğe yönelik (şapka giyilmesi, tarikatların yasaklanması, tekkelerin kapatılması vb.) bir dizi reform yapma gereği hissetmiştir. Bu durum parti programındaki birçok ilke, özellikle *“dini inançlara saygılıyız (madde 6)”* ilkesi, tehlikeli addedilerek TpCF yönelik tasfiye süreci başlamıştır. Bu dönemde, Takrir-i Sükûn Kanunu iktidar kavgasını sonlandıran bir işlem (Uzun, 2010: 120), İstiklal Mahkemeleri ise muhalif sesleri sindirmede önemli bir rol üstlenerek Cumhuriyet döneminin liberal olarak nitelendirilebilecek olan ilk muhalefet partisi 3 Haziran 1925 tarihinde kapatılmıştır.

TpCF kapatıldıktan sonra bile suçlamalar bitmemiş, İzmir suikastından fırka mensupları sorumlu tutulmuştur. Yönetim kadrosundan 17 kişinin suçlu bulunup, idam edilmesi (Yücel, 2007: 27) bunun en acı örneğini teşkil etmektedir. Partinin kapatılmasında, CHF’ye muhalif grupların TpCF içinde yer alması, devrimlere yönelik karşı devrim söylemlerinin toplumsal tabana yayılmasının etkili olduğu söylenebilir. Bu dönemde, özgürlükleri sınırlayıcı Takrir-i Sükûn Kanunu’nun çıkarılarak partinin kapatılması ve 1929 yılına kadar muhaliflerin sindirilerek devrimlerin gerçekleştirilmeye çalışılması bu savımızı doğrular niteliktedir. Söz konusu dönemde kurulup, sonrasında kapatılan tek parti TpCF değildir. Aynı aylarda açılmış olan komünist olarak görüldükleri için bizzat hükümet tarafından faaliyetlerine son verilen “Ahali Cumhuriyet Fırkası ve

Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi” gibi partiler de mevcuttur. Tek parti döneminin ikinci çok partili hayata geçme tecrübesi, TpCF kapatıldıktan beş yıl sonra “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın (SCF)” kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Liberal temaları savunan bu fırkanın susturulması ise sadece dokuz ayı almıştır.

2.2.3. 1923’ten 1929’a: Liberal İktisat Politikalarından Ekonomik Bunalıma

Tek parti döneminde gerçekleşen iktisat politikalarını; 1923-1929 liberal dönem, 1930-1932 devletçiliğe geçiş ve 1932-1938 yılları arası bu devletçilik anlayışının uygulamaya konulduğu dönem olarak sınıflandırmak mümkündür.

Tek parti döneminde, 1920’li yılların sonuna kadar devam edecek süreçte, devlet özel girişimciliği destekleyerek dışa açık bir ekonomi modeli uygulamıştır. 1923-1929 yılları arasındaki bu dönemde, hem siyasi hem de ekonomik politikalara yön veren çiftçinin, tüccarın, işçi ve sanayi kesiminin talep, sorunlarını bir bütünlük içinde ele alarak iktidara bildirmek ve yabancı sermayeye ekonominin gelecekteki durumunu açıklamak amacı taşıyan, İzmir İktisat Kongresi/I. İktisat Kongresi adıyla da anılan ve 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleşen, “Türkiye İktisat Kongresi” ile Türkiye’nin dünyadaki yerini belirleyen “Lozan Antlaşması”dır. Bu ilk dönemde ekonomik sorunlar tartışılmış ve uygulanacak iktisat politikalarının tespitine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemin sonu kapitalist dünya ekonomisini derinden sarsan 1929 Ekonomik Bunalımı’nın kendini hissettirdiği bir sürece tekabül etmiştir.

1921 Anayasası kabul edilip vatandaş temelli temsile geçilmiş ve 1923 yılında “Cumhuriyet” ilan edilmiştir. 1920’li ve 1930’lu yıllar arasında hem toplumsal yaşamda hem de devlet yapısında önemli düzenleme ile değişiklikler yapılmak suretiyle kapitalizmin yerleştirilmesi ve gelişmesinin önündeki engellerin ortadan kaldırılması amacıyla toplumsal bir devrim yaşanmıştır. Devletin yönetici kadrosu söz konusu devrimlerin paralelinde iktisadi yönden kalkınıp, çağdaş medeni Batı uygarlığı seviyesine yükselmeyi hedeflemiştir. Bunun ise yerli sanayiye ve ticareti desteklemeyi gaye edinerek sözel teşebbüsü önceleyen, destekleyen, koruyan, özel mülkiyete saygı gösteren iktisadi bir düzenin yasal çerçevesi ile kurumlarının meydana getirilmesinden ve kökleşmesinin sağlanmasından geçmekte olduğu İzmir İktisat Kongresi’nde ifade edilmiştir (Şahin, 1994: 39-41).

Bu dönemde Atatürk’ün (1921: 243); “*Tam bağımsızlık ancak ekonomik bağımsızlıkla mümkündür*” ve bu olmadan siyasi bağımsızlık olamayacağı yönündeki düşünceleri neticesinde izlenecek ekonomi politikası ile hamlelerinin tespiti için dönemin ekonomi bakanı olan Mahmut Esad Bozkurt’un girişimleriyle İzmir’de 17 Şubat 1923 tarihinde Türkiye İktisat Kongresi düzenlenmiştir. Kongre sonunda yapılan toplantıda, Atatürk’ün düşüncelerine paralel olarak “*Ulusal egemenlik, iktisadi egemenlikle pekiştirilmelidir*” (Boratav, 2008: 46) kararı alınmıştır. Kongrede alınan diğer kararlar kısaca; özel girişimciliğin desteklenmesi, yabancı sermayeye toleranslı davranılması, dışa açık bir ekonominin gerekliliği şeklinde olmuştur (Tokgöz, 2009: 43). Sonrasında uygulanmak istenilen ekonomik yapılanmayı ve politikaları şekillendirmek amacıyla “Misak-ı

İktisadi/Milli İktisat'' ilkeleri uygulanmaya konmuştur. Bu uygulanmanın amacı; yurt sanayisinin gelişmesini sağlamak, bireysel teşebbüse öncelik vererek koruyan, mülkiyet hakkına saygı duymak kaydıyla bir ekonomik sistem hayata getirmek olmuştur (Boratav 2004: 147).

Ayrıca kongrede, eşrafın ve milli burjuvanın talepleri istikametinde savunulan iktisadi liberal ilkeler yeni devletin ve CHF'nin iktisat politikasını (Coşkun, 1978: 28) ortaya koyması bakımından önemlidir. Alınan kararların gerçekleştirilmesinde gerekli finansmanı sağlanmak amacıyla bankacılık alanında önemli açılımlar yapılmıştır. 1923 yılı sonrasında, özel sektör öncelikli sanayileşme politikaları izlendiğinden girişimciler için gerekli olan kredi desteğini temin edecek kurumların oluşturulma zorunluluğu belirlemiştir. Bu nedenle sanayinin desteklenmesi amacıyla "Sanayi ve Maadin Bankası" kurulmuştur. Ulusal tasarrufu sağlamak ve mevduatı geliştirmek amacıyla 1924 yılında "İş Bankası" açılmıştır (Gül, 1996: 315; Serin, 1982: 13-14). 1925 yılında Aşar vergisinin kaldırılması bu süreci izleyen bir başka gelişmedir.

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla bir taraftan kapitülasyonlar kaldırılırken diğer yandan Osmanlı Devleti'nin borçlarının bir kısmının yüklenilmesi, 1951 yılına kadar sürecek bir ödeme döngüsünün meydana gelmesine neden olmuştur. Sonrasında ise Ticaret Sözleşmesi'nin imzalanması, Türkiye'nin dış ticaretteki iktisat politikalarının beş yıllık bir süre zarfında durdurulmasını öngörmesi bakımından olumsuz bir süreci başlatmıştır. Bu sözleşme; gümrük tarifelerinde değişiklik yapılamaması, düşük olan tarifelerin yükseltilememesine (Özcan, 1998: 44) böylece Türkiye'nin bir süreliğine gümrükler üzerine söz sahibi olamaması sonucunu doğurmuştur. 1927 yılında yerli üretimi ve sanayiye güçlendirmek amacıyla ise "Teşvik-i Sanayi Kanunu" çıkartılmış ve gümrük vergileri kısıtlanarak ithalat kolaylaştırılmaya çalışılmıştır (Boratav, 2006: 147). Bu kanunla sanayicinin korunmasını sağlayacak önlemler alınmış, teşvik ve muafiyetler (vergi, taşıma ve ulaştırma indirimleri, ucuz devlet arazisi tahsisi, yerli malı kullanma zorunluluğu vb.) ile kamu gelirininde özel sektöre nakledilmesine böylece milli bir ekonomiyle yerli tüccar ve sanayici meydana getirilmeye çalışılmıştır (Yerasimos, 1992: 122-123). Ticaret sözleşmesindeki yasak ise 1929 yılında çıkarılan "Gümrük Tarifesi Kanunu" ile ulusal bir gümrük tarifesi konulması ve yerli sanayiye dış rekabetten koruyan korumacı gümrük politikalarına geçilmesiyle ortadan kalkmıştır (Çoban, 2012: 38). Ekonomide büyümeyi hızlandırmak için sanayi sektörünün yanında tarım sektörü de önemli görülmüştür. Bu dönemde üretilen malların fiyatlarını arttırıcı tedbirler almak mümkün olmadığından, ekonomiye olumlu bir destek sağlaması amacıyla imalatın artırılması ve tarım kredilerinin maliyetinin düşürülmesi gündeme gelmiştir (Öztürk, 1995: 60). Üretimi artırmanın yanında elde olanında bilinçli tüketilmesine ayrıca önem verilmiştir.

Özetle 1923'te gerçekleşen İktisat Kongresi sürecinde kabul edilen "Milli İktisat" ilkeleri iktisat politikalarına damga vurmuştur. Lozan Antlaşması'ndaki kısıtlamalar sebebiyle 1929'a kadar sanayileşmeci ve himayeci politikaların uygulanmasının önü kesilmiş olsa da, 1923'ten itibaren milli bir burjuvazi oluşturulması girişimleri devam etmiştir. Fakat verilen bütün teşviklere rağmen yerli olan bir sanayi burjuvazisinin vücut bulamaması devletçiliğe kapı aralamıştır (Çavdar, 1983: 1076). Ekonominin düzelmesi için önemli adımların atıldığı bu süreçte dünya genelini derinden sarsan bir

kriz patlak vermiştir. 1929 yılı, ABD’de başlayan ve tüm dünyayı etkisine alan bir ekonomik bunalımın yaşandığı döneme tekabül etmiştir. Bu krizin aşılmasının yöntemi olarak devletin ekonomiye müdahalesi gerekli görülmüştür. Başka bir ifadeyle devletçi ve himayeci politikalarla krizin üstesinden gelineceği düşünülmüştür. Kısaca bu ilk dönemde yaşanan 1929 Ekonomik Bunalımı, klasik liberal iktisat politikalarının arzu edilen ekonomik kalkınmanın gerçekleşmemesi üzerine sorgulanmasını gündeme getirirken devlet müdahaleciliğine karşı ılımlı yaklaşan yeni bir liberal anlayışının kabul edilmesine kapı aralamıştır. Bu bunalımla, devlet müdahaleciliğinin gerekliliği baskın bir görüş haline gelmiştir.

2.2.4. Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)

İktisadi alanda yaşanan gelişmeler, toplumsal alandan tepkilerin yükselmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca TpCF’nin kapatılmasıyla muhalif odakların tasfiye edilmesi (Lewis, 2000: 278), gerek topluma dayatılan Cumhuriyet devrimleri gerek iktidarın otoriter tavrına karşı duyulan hoşnutsuzluk (Tekin ve Okutan, 2006: 116) sonrasında 1929 Ekonomik Bunalımı’nın etkisiyle uygulanmaya başlayan devletçilik politikalarıyla iyice toplumsal huzursuzluğa neden olmuştur.

Timur (2003: 12), SCF’nin kuruluşunu devrin yöneticilerinin çok partili hayatı tekrar deneyimlenmek suretiyle rejime karşı olan muhalefeti ortaya çıkarmak ve onu kontrol etme isteğinin bir ürünü olarak ifade etmiştir. Aynı görüşü paylaşan Yetkin (2010: 121), SCF’nin Atatürk’ün Ali Fethi Okyar ile yaptığı karşılıklı yazışma ve görüşmelerden sonra 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulduğunu ve TpCF’ten farklı olarak “tamamen güdümlü bir hareket” olarak ortaya çıktığını savunmuştur. Erdoğan (2005: 34) fırkanın kuruluş amacını, “*otoriter rejimin kendisine olmaktan çok hükümete muhalefet etmek*” olarak ifade etmiştir. Karpaz (2010: 152), SCF’nin önceden tasarlandığını; fakat halka gerçek bir muhalefet partisi olarak gösterilmeye çalışıldığını dile getirmiştir. Zürcher (2011: 260), vesayet demokrasinin bir örneğini teşkil ettiğini vurgulamış, Lewis (2000: 377) ise Gazi’nin sadık muhalefetinden başka bir kuruluş amacının olmadığını savunmuştur. SCF’nin kuruluş nedenlerine bakıldığında, bu tezleri doğrular nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenler, iç ve dış kaynaklıdır. Bunlardan ilki olarak, modernleşme düşüncesinin ürünü olan Türk devrimlerin gereğini teşkil eden Batı tarzda bir ülke yönetimini birden fazla partiyi gerekli kılması, ikincisi ise Avrupa’dan Türkiye’ye yönelik diktatörlük benzetmelerinin Atatürk’ü rahatsız etmesidir (Uyar, 1999: 118; Öz, 1992: 102). Bütün bunların üstesinden gelmek amacıyla muhalefeti kontrol edilebilir bir fırkayla yönlendirmenin cazip geldiği söylenebilir. SCF’nin kuruluşuna bakıldığında, bizzat Atatürk tarafından Ali Fethi Bey’e yeni bir parti kurması yönünde yapılan teklif sonucunda gerçekleştiği düşünülünce partiye yönelik eleştirilerinin hiç de gerçek dışı olmadığı görülmektedir.

SCF, Ali Fethi Bey’in Atatürk’e ülkenin durumu ve İnönü’nün politikalarına yönelik sunmuş olduğu rapor üzerine yapılan tartışmalardan sonra, tarafsız kalınması suretiyle partinin çalışmasına hükümet tarafından izin verilmiş ve cumhuriyetçilik, laiklik ilkelerine bağlı kalınacağı teminatıyla 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulmuştur (Zürcher, 2011: 260). Ali Fethi Bey, yeni fırkanın kuruluş

nedenini mecliste hükümeti kontrol edecek bir muhalefetin derinden hissedilmesi ve tartışma özgürlüğüne olan ihtiyaçtan kaynaklandığını savunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 1930: 145).

SCF, kısa zamanda güdümlü yapısından sıyrılmış ve gerçek parti görevini üstlenerek muhalefet görevini yerine getirmiştir. İzmir’de SCF’nin desteklenmesi amacıyla “*Serbest Cumhuriyet*” gazetesi yayımlanmıştır. Bu gazete, 1930’lu yıllarda, Ahmet Ağaoğlu’nun 1933’te çıkardığı “*Akın*” gazetesiyle liberal fikirlerin savunusunu yapan ender yayımlardan birini teşkil etmiştir. Ayrıca fırka, İstanbul ve İzmir’de çıkarılan “*Yarın, Son Posta ve Yeni Asır*” gazetesi tarafından da desteklenmiştir (Uyar, 2005: 218-222). Bu durum, fırkaya olan ilginin bir başka göstergesini oluşturmaktadır.

SCF’nin temel siyasetini, CHF’nin iktisadi alandaki politikalarını eleştirmek oluşturmıştır (Karpat, 2010: 151-152). Bu doğrultuda, hükümete yönelik iktisadi alanda izlemiş olduğu yanlış siyasetin yedi yıldır ülkeyi mali yönden ciddi sıkıntı içine soktuğuna dair itirazlar yapılmıştır. Yanlış olarak nitelendirilen halktan alınan vergiler, inhisarlar, demiryolu yapımı, para politikası, yabancı sermaye uygulamalarına yönelik konuları teşkil etmiştir. Bu nedenle, SCF’nin en büyük hedefi ülkeyi iktisadi yönde kaldırmak olmuştur (Avşar, 1998: 75). Belirtilen amaca yönelik politikaların esas alındığı on bir maddelik parti programına bakıldığında, oldukça liberal bir yapı görülmektedir. Bu parti programının ana hatlarını; devlet tekellerinin kaldırılması, vergilerin indirilmesi, geniş bir düşünce özgürlüğünün sağlanması (Kongar, 1999a: 141), tek dereceli seçim, kadınlara seçme hakkının verilmesi ve ekonomik liberalizm oluşturmıştır (Tekin ve Okutan, 2006: 118). Emerce’ye göre (2006: 214), parti programı iki hususu öne çıkmıştır. Söz konusu hususların ilkinin, toplumun farklı kesimlerinden gelen şikâyetler oluşturduğundan programda köylüler yerlerini, ihracat ürünlerin desteklenmesi, tefecilerle mücadele ve Ziraat Bankası yardımı ile tüccarlar, devlet tekellerinin faaliyet alanlarının daraltılacağı mesajı ve küçük esnaf, tüccar ile ticarileşmiş köylü ise vergilerin ödeme gücüyle alınacağı söylemi ile almışlardır. İkincisi ise ifade edilen vaatlerin nasıl hayata geçirileceğine yönelik olduğunu belirtmiştir. Bu husus, devletin ekonomik hayattan elinin çekmesi, bütçe harcamalarını kısması kısacası bireyin ve piyasanın önde olduğu Batılı kapitalist gelişmeye uygun serbest ticaret modelinin savunusunu oluşturmıştır.

Parti tüzüğü incelendiğinde özgürlüklerin; düşünce, söz/ifade, vicdan hürriyeti, çalışma serbestisi, yürütme, denetim ve kontrol yetkisi, halkın belediye ve il idarelerinde kendi işlerini kendilerinin görmesi (madde 5) şeklinde sıralandığı görülmüştür. Fırkanın amacı; kültürel ve ekonomik her çeşit teşebbüse yardım etmek, küçük ile büyük iktisadi teşekkül ve teşebbüslerin gelişmesinin önündeki manileri ortadan kaldırmak, ülkenin ekonomisini yükseltmek ve milletin özel menfaatlerini muhafaza etmek amacıyla devletin yükümlü olduğu denetim sınırını saldıracak müdahalelere meydan vermemek (madde 6) şeklinde belirtilmiştir (SCF Tüzüğü, 1930). Burada ilginç olan, dünyada ekonomik krizin faturası klasik liberal öğretiyeye kesilirken SCF programı paradoksal olarak bu öğretinin temel dayanaklarını krizden çıkmak için önerilmesidir. Bu önerilerin gördüğü destek ise SCF’nin kısa zamanda toplumdaki büyük teveccühte hissedilmiştir. Fethi Bey’in Anadolu’da vardığı her yörede büyük heyecanla, özellikle İzmir’de “*Yaşasın Serbest Ülke*” sloganıyla, karşılanması (İnsel, 2005: 71) bu hissiyatı örnekler niteliktedir. Söz konusu ziyaret

esnasında yaşanan kitle gösterileri, grevler ve küçük sınıfların militanca hareketleri, hükümet aleyhinde kümelenen muhalif grupların SCF etrafında toplandığını göstermesi bakımından önemlidir (Ahmad, 2011: 77). Bu durum, tek parti yönetimi tarafından kendi iktidarlarına yönelik bir tepki olarak anlaşılabileceği yerde rejime karşı tehdit olarak atfedilmiştir. Fırkanın destekçileri, “gerici ve mürteci” olarak görülerek eleştirilmiştir (Karpas, 2010: 147). Parti kapatıldıktan altı hafta sonra vuku bulacak olan Menemen Olayı, söz konusu eleştirinin ne denli isabetli olduğunun dillendirilmesine neden olmuştur (Ahmad, 2011: 77). Bu düşüncenin yayın yoluyla desteklenmesi, muhalefetin yalnızca iktidara değil Atatürk’e karşı olduğunun da defalarca tekrarlanması, Atatürk’ün tarafsızlığını SCF aleyhine bozmasına neden olmuştur (Eraslan, 2000: 90). Ali Fethi Bey, Atatürk’e karşı bir muhalefet yürütmek istemediğinden (Zürcher, 2011: 261; Karpas, 2010: 153), Dâhiliye Vekâleti’ne 17 Kasım 1930 tarihinde dilekçe göndererek partiyi feshetmiştir (Tunçay, 2005: 275). Böylece SCF, TpCF’nin kadim sonunu paylaşmıştır.

SCF dışında, 1930 yılı içinde kurulan başka partiler de söz konusudur. Bunlardan ilki, 26 Eylül 1930 tarihinde Abdülkadir Kemali Bey öncülüğünde Adana’da kurulan “Ahali Cumhuriyet Fırkası”dır. Bir diğeri ise komünist eğilimli görülüp kısa süre içinde kapatılan Mimar Kazım Tahsin Bey’in Edirne’de kurduğu “Türk Amele ve Çifti Fırkası”dır. “*Yarın*” gazetesi yazarı Arif Oruç tarafından kurulması planlanan “Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası”dır. Bu fırka, basında kurulacağı yönünde haberlerin yer alması üzerine hükümet tarafından kurulmadan tarih sahnesinden silinmiştir (Soydan, 1996: 111-112). Özetle bu dönemde her parti SCF’nin yaşadığı sonu paylaşmıştır. SCF deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanması 1930’lardan sonra yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu yeni dönemde, çok partili hayata geçiş denemeleri II. Dünya Savaşı’nın bitimine kadar rafa kalkmış ve tüm muhalefet odakları bastırılmıştır. Dönemin özelliğiyle özdeşleşecek olan “devlet-parti bütünleşmesi” gereği tek meşru siyasi örgüt olarak CHF görülmüştür.

2.2.5. 1930’dan 1945’e Siyasi ve İktisadi Politikalara Bakış: Devrimci/Reformist Otoritenin Derinleştirilmesi ve Aşırı Devletçilik Anlayışından Demokrasiye Geçiş Sürecine

1920’li yıllar, geleneksel toplumsal kurumların yerine modern olarak atfedilen yenilerinin kurulması amacıyla yapılan devrim ve reformlara tekabül etmiştir. 1930’lu yıllarda ise bu devrimler ile reformların topluma ve halka benimsetilmesine yönelik politikalar uygulanmıştır. Devlet ve ulus inşa etme çabaları bu devrim ve reformların ana amacını oluşturmuştur. 1930’lu yıllarda rejimin yerleşmesi amacıyla iki önemli adım atılmıştır: Kültür, eğitim politikalarına büyük ölçüde önem verilmesi (Köy Enstitüleri, Halkevleri/odaları, Türk Tarih ve Dil Kurumu, vb.), ikincisi ise özel sektör, devlet birlikteliğiyle ekonomik kalkınmanın sağlanması.

Tek parti iktidarının kuvvetlendirilmesi ile devrimlerin ve reformların derinleştirilmesi içeren yeni bir dönemin başlangıcı olarak 1930’lu yıllarda, sadece muhalefet susturulmaz ayrıca rakip olabilecek örgütlü yapılar ya kapatılmış ya da kendine bağlanmıştır. Muhalefet odakları olarak

görülen dönemin belli başlı dernekleri olan Mason Locaları, Türk Ocakları, Muallim Birlikleri, Kadınlar Birliği vb. kuruluşlar kapatılmıştır.

Türk devrimlerinin toplum tarafından benimsenmesi amacıyla eğitim ve kültür seviyesinin yükseltilmesi çabasına girilmiştir. 1933 yılında köylerde okuma yazma bilenlerin oranının, bu oran sadece %2 idi, arttırılması amaçlanmıştır. 1936-1937 yıllarında “Köy Eğitimci Teşkilatı” kurulmuştur. 1932 yılında, yetişkinlerin eğitimi için otuz dört Halkevi kurulmuş ve 1940 yılında ise halkevlerinin küçük birer örneği olarak 141 Halkodası açılmıştır (Uyar, 2006: 77). 1931 yılında kapatılan “Türk Ocakları” yerine 15 Nisan 1935 tarihinde “Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti” kurulmuştur. Bu cemiyet vasıtasıyla Türklerin en eski yerli halkının kimliği, Türkiye’de kurulan ilk uygarlığın sahipleri ile Türklerin dünya ve İslam tarihi içindeki yeri araştırılmaya çalışılmıştır (Kara, 1983: 160). 12 Temmuz 1932’de ise Atatürk öncülüğünde dilin uluslaştırılması ve zenginleştirilmesi amacıyla “Türk Dili Tetkik Cemiyeti” açılmıştır. İlk Dil Kurultay’ında, Türkçe’nin ulusal kültürün eksiksiz anlatım aracına dönüştürülmesi ve dil açısından aydın ile halk arasındaki kopukluğun giderilmesi amacıyla yedi maddelik bir çalışma programı görüşülmüştür (Soydan, 1996: 144). Türkçe’nin zengin bir dil olduğunu gösterme amacıyla “Güneş-Dil Teorisi” gündeme gelmiştir. Dünyadaki dillerin aynı kaynaktan türediği teorisinden hareket edilerek Türkçe’nin bütün dillerin anası olduğu savı ortaya atılmıştır (Erker, 1976: 100). Böylece Türkçe karşılığı bulunamayan Arapça, Farsça, Batı kaynaklı sözcüklerden dilin arındırılması sorununa da çözüm bulunmuştur (Kinross, 1994: 537). Güneş Dil Teorisiyle “Türk Tarih Tezi” tekrarlanarak tüm uygarlıklarının Türk kökenli olduğu savı desteklenmiştir.

Bu dönemde, merkezi yönetimi güçlendirmek amacıyla bir dizi kanun çıkarılmıştır. Bunlardan ilki, 3 Nisan 1930 tarihli Belediye Kanunu’dur. Öz’e göre (1992: 119), yasada yer alan belediye başkanlarının vali ya da İçişleri Bakanı tarafından görevden uzaklaştırabilme ve seçimlerin yenilenmesini talep edebilme maddeleri, SCF denemesi için alınmış bir önlem niteliğindedir. Diğer kanun ise CHF’nin basına duyduğu hoşnutsuzluk ve güvensizlik nedeniyle basın özgürlüğünü sınırlayan 25 Temmuz 1931 tarihli Matbuat Kanunu’dur. Bu kanunla hükümete, rejime yönelik aykırı yayın yapan tüm gazeteleri kapatma yetkisi verilmiştir. Ayrıca, gazetecilik yapacaklarda bulunması gereken özelliklerin belirtilmesi, tüm gazete ve mecmualarda çalışanların adlarının hükümete bildirilmesi gerekliliği (İnuğur, 1992: 105) gibi maddelerin varlığı, basın çalışmalarının hükümet tarafından sıkı bir denetime tabi tutulduğunun göstergesidir. 14 Haziran 1934 tarihli İskân Kanunu ile ağalık/beylik gibi feodal kurumların kaldırılması ve Türk kültürüne bağlı olan yerlerde yaşayan az toprağı olan/topraksız köylünün iskân yoluyla toprak sahibi yapılması amaçlanmıştır. 1935 yılında, çalışma hayatının kontrol amacıyla İşçi ve Esnaf Birliği kurularak rejime bağlı olan faydalı işçi ve esnaf politikası uygulanmaya çalışılmıştır (Soydan, 1996: 130-133). Bu politikayla istenilen sonuçlar alınmayınca, 1936 tarihli İşçi Kanunu çıkarılarak istenilen amaca ulaşmak istenmiştir. Hükümet, kendine bağlı olmayacak örgütlenmelerin engellemek amacıyla 1938’de Cemiyetler Kanunu’nda değişikliğe giderek sınıf esaslı örgütlenmeyi yasaklanmıştır. Yasak, ancak 1946 yılında çok partili demokratik hayata geçilmesiyle ortadan kalkmıştır (Uyar, 2006: 76).

Atatürk'ün 1938'de vefatıyla toplanan CHP'nin İlk Olağanüstü Kurultayı'nda İsmet İnönü "Milli Şef" kabul edilmiş ve bunun tüzüğü eklenmesiyle partinin otoriter ve kapsayıcı yapısı (Teziç, 1976: 238) teyit edilmiştir. 1939 Kurultayı'nda, İçişleri Bakanlığı'yla parti sekreterliği ve valilik ile il başkanlığı birbirinden ayrılmıştır. Muhalefet partisi işlevi görmesi bakımından "Müstakil Grup" kurulmuştur. Böylece, devlet parti bütünleşmesinin ortadan kaldırılmasına ve rejimin ilkelerinin daha net bir şekilde tespit edilmesine (Karpaz, 2010: 475) çalışılmıştır. Söz konusu amacın gerçekleşmesi için ise 1946 yılının mayıs ayında düzenlenmiş olan II. Olağanüstü Kurultay'ın beklenmesi gerekecektir.

Tek parti döneminde uygulanan iktisat politikalarının 1930-1932 yıllarını kapsayan ikinci dönemi, 1923-1929 yılları arasında uygulanan liberal iktisat politikaları başarısızlığı, sonrasında dünyada yaşanan ekonomik bunalımın etkisiyle "yeni bir iktisat politikası" arayışı içerisinde yeniden şekillendiği dönemin başlangıcına tekabül etmiştir. 1930-1932 yılları arası dönemde, 1923'ten beri savunulan iktisadi liberalizm yerini devletçi, himayeci iktisat politikalarının hâkimiyetine bırakmıştır. 1933-1938 yıllarında ise devletçilik uygulama alanı bulmuştur. II. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde ise (1940-45) savaş ekonomisi koşulları geçerli olmuştur.

1930'lu yıllarda Türkiye ilkte himayeci önlemlere başvurmuş, 1932 yılından sonra ise bu anlayışı devletçilikle birleştirmiştir. Devletçilik anlayışı, kapitalist gelişme modelinin söz konusu dönemde bir parçasını oluşturmuştur. Burjuvazinin uzun veya kısa vadede çıkarları için devletçilik seçeneği, bunalımlı bir evrede olan durağan liberalizm seçeneğinden daha cazip gelmiştir. Devletçilik, ülkede kapitalizmin gelişmesi için daha uygun bir ortam sunmuştur (Yüksel, 2004: 43).

İkinci dönemde uygulanan devletçilik anlayışı, devletin öncülüğünde sanayiye dayalı iktisadi kalkınma hamlesi olarak müdahaleci bir duruş ortaya koysa da (Pamuk, 2012: 175) devlet desteğiyle özel teşebbüsün birlikte hareket etmesine olanak sağlayan karma bir sistem olarak Türkiye'ye özgü bir yapıya sahip (İnan, 1972: 6), kendi kaynaklarına uygun devletçiliği temsil etmiştir. Bu bağlamda dönemdeki hâkim anlayış, uzun vadede iktisadi zorlukların üstesinden yalnızca sanayileşmeyle gelinebileceği böylece kalıcı iktisadi refahın sağlanacağı ve gerçekçi bir kalkınma stratejisine kaynakların verimli kullanılmasıyla ulaşılabileceği olmuştur (Boratav, 2006: 31). Bu dönemde, devletçiliğin savunusu iki farklı düşünce etrafında şekillenir. İlki, "ılımlı devletçilik modeli" olup bunu kalkınma için gerekli güdümlü iktisat politikası olarak gören (İnsel, 2005: 71) ve bireyin yapamadığını devletin yapmasını isteyen (Boratav, 2006: 138) görüştür. İkincisi, "devletçiliği bir bütün" olarak görüp (İnsel, 2005: 71), daha müdahaleci olan ve kamu yararının gerektirdiği her işin devlet tarafından yapılması gerektiğini (Boratav, 2006: 138) savunan yaklaşımdır. İnsel'e göre (2005: 71) o zamana kadar kendini milli ekonomi kavramıyla tanımlamaya çalışan kesim, sonrasında devletçiliği savunmaya başlamıştır. Devletçiliğin karşısında olan liberalizm ise kendini ılımlı iktisat politikayla sınırlamıştır. Böylece siyasal liberalizmin siyaset sahnesinden tasfiye süreci tamamlanmıştır. 1931'de düzenlenen CHF'nin III. Kurultayı'nda ekonomide ılımlı (CHF, 1931: 31), 1935 yılındaki IV. Kurultay'da liberalizme karşı olan, özel sektör ve piyasayı devlet denetimi altına alan aşırı devletçilik anlayışı (Bila, 1979: 113; CHP, 1935: 9) kabul edilmiştir.

Atatürk, 7 Eylül 1922 tarihinde yayımlanmış olduğu beyannamede Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanması sonrasında halkçılık anlayışına dayalı Halk Fırkası kurma amacını taşıdığını belirtmiş, sonrasında ise bunun gerekçelerini açıklamıştır. 9 Eylül 1923 tarihli Halk Fırkası'nın ilk tüzüğünde firkanın amacı, milli egemenliğin "hak tarafından halk için" yapılmasına kılavuzluk ederek ülkeyi çağdaş devlet haline getirmek ve yasa koyucuyu her şeyin üstünde hâkim kılmak olarak açıklanmış ve ikinci madde ise "halkçılık" anlayışını yansıtmıştır. 15 Ekim 1927 tarihli II. Kurultay'da, parti tüzüğünde değişikliğe gidilerek "halkçılık, ulusçuluk, cumhuriyetçilik" firkanın temel ilkeleri olarak sıralanmıştır. 1931 yılında yapılan III. Kurultay'da, parti tüzüğüne "devletçilik, devrimcilik, laiklik" ilkeleri eklenerek toplamda altı ilke firkanın yeni ideolojisini oluşturmuştur (Yüksel, 2004: 58). Bu dönemde, ekonomik bunalımın yanı sıra SCF'nin kurulması ve halktan büyük bir teveccüh görmesi CHF'yi yenilik arayışına sokmuştur. CHF'nin 1935'teki IV. Kurultay'ı ise devletçiliğin zafer kurultayı olmuştur. 1935'teki parti programının giriş bölümünde yer alan "Kemalizm" kavramı, ilk defa CHP metinlerine söz konusu kurultay vasıtasıyla girmiştir. Recep Peker'in liberalizm karşıtlığıyla otoriter devlet anlayışı, devletçilik ideolojisinin içeriğini oluşturmuştur. Ayrıca bu kurultayda "fırka" ibresi yerini "parti"ye bırakmıştır (Bezci, 2010: 133). Söz konusu ilkelerden devletçilik, yeni ilke olmakla birlikte halkçılık ve devrimcilik ise 1890 yılı sonrası ülkede egemen olmaya başlayan Fransız solidarizmi anlayışına dayanmıştır. 1930'lu yıllarda siyasi ve iktisadi liberalizmin izleri hükümet programında görmek pek mümkün değildir. Söz konusu dönemde temel amaç, CHP programlarının uygulanmasıdır (Yüksel, 2004: 60).

Bu ilk dönemde, kabul edilen iktisat politikası gereği Osmanlı Bankası'nın İngiliz ve Fransız ortaklığında olması nedeniyle devletin ekonomiye yön verememesi sorunun aşılabilmesi için 1930 yılında "Merkez Bankası" kurulmuştur (Keyder, 2014: 125). Aynı yıl, Türk parasındaki değer kaybının üstesinden gelebilmek amacıyla "Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu" çıkarılmıştır (Eroğlu, 2007: 68). Yasal düzenlemelerden beklenen yarar sağlanamaması sonucunda ise daha kalıcı ve planlı çözüm arayışlarına başlanmıştır. 1929 Ekonomik Bunalımı'ndan etkilenmeyen Sovyet Rusya'nın uyguladığı beş yıllık kalkınma planları, Türkiye'ye cazip gelmiş ve bu ülkeden Türkiye'ye özgü bir planın hazırlanması istenmiştir. Ekonomik kalkınmanın, planlı yapılması üzerinde durulmuş; fakat yeterli kaynağın olmaması nedeniyle bunun sağlanması için Sovyet Rusya ile kredi anlaşması imzalanmıştır (Batur, 2008: 44-47). Devletçi iktisadi politikalar, planlı ekonomiye geçilerek uygulanmaya başlanmıştır. 1933 yılında hazırlanmış olan 1934'te uygulamaya başlayan ve 1934-1938 yıllarını kapsamış "Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı"yla, Sovyet Rusya'dan sonra dünyada ilk planlama deneyimi olarak, Türk ekonomisinin kalkındırılması suretiyle hızlı bir sanayileşme hedeflenmiştir (Sevgi, 1994: 50). Bu uygulamayı finansa etmek amacıyla "Sümerbank" kurulmuş (Derin, 1949: 95) ve Türkiye'nin her yerinde buna bağlı devlet işletmeleri açılmıştır. Söz konusu dönemde uygulanan temel politikalar; devletin ekonomik hayata müdahale ederek doğrudan işletmeci görev üstlenmesi, ülkenin ihtiyaçlarına ve yerli sanayiye öncelik verilerek içe dönük bir sanayileşme modelinin uygulanması şeklinde olmuştur. Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT), söz konusu yıllardan sonra gelişme imkânı bulmuştur (Çoban, 2012: 54). Böylece yerel üretime ağırlık

veren ekonomi uygulamaları, denk bütçe arayışı, korumacı dış ekonomik ilişkiler (Tokgöz, 2007: 83) ülkeyi dış etkilerin olumsuzluklarından korumuştur.

Tüm bu gelişmeler üzerine 1936 yılında İktisat Vekili Bayar, 1938-1943 yıllarını kapsayacak şekilde birincisine göre daha kapsamlı olan “İkinci Beş Yıllık Planı”nı hazırlatmıştır. Fakat plan, II. Dünya Savaşı’nın başlaması üzerine ekonomik bağımsızlığı koruma endişesi, dış kredi kullanılmayışı (Çoban, 2012: 54), savaşın getirdiği zorluklar gibi nedenlerle uygulanamamıştır. 1939-1945 arasında uygulanan politikalar ise ayrıntılı olarak “İç Dinamikler: Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Baskılar” başlığı altında incelenmiştir.

2.2.6. Tek Parti Döneminde Liberal Serzenişler ile Entelektüel ve Siyasi Alanda Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları

2.2.6.1. Halide Edip Adivar

Tek parti dönemde, Durkheim’dan mülhem Ziya Gökalp’in; “*fert yok cemiyet var, hak yok vazife var*” (Bakırezer, 2005: 143) vecizesi hâkim olduğundan, liberal fikirler çok cılız bir şekilde dillendirilmiştir. Söz konusu dönemde entelektüel alanda liberal fikirlerin savunusu, Halide Edip Adivar, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Avni Ulaş, Hüseyin Cahit Yalçın gibi aydınlar tarafından dile getirilmiştir. Halide Edip, muhafazakâr ve milliyetçi (Türk, 2005: 130) düşünce yapısına sahip olmakla birlikte Anglo Sakson liberal değerleri sahiplenmiştir. Özellikle “Yeni Turan” kitabındaki liberal demokratik bir Türkiye tasavvuru (Enginün, 1995: 50) onu, Türk tarihinde demokrasi ve liberalizmi sahiplenen birkaç yazardan biri haline getirmiştir (Akyol, 2002: 734). Hümanist birey anlayışı, Türk toplum ve kültürünü analiz ederek yapmış olduğu Doğu Batı sorunsalı onun düşünce yapısının izlerini sunmaktadır. Ayrıca bireyin hak ve özgürlükleri, âdem-i merkeziyet, düşünce hürriyeti, hukukun üstünlüğü vb. liberal demokratik ilkeleri savunusunda Lockecu perspektifin (Türk, 2005: 125) izlerine rastlanılmaktadır.

1924-1929 tarihleri arası yapılan inkılapları, 3 Mart 1924’dekiler hariç, tek parti diktatörlüğü olarak görmüştür. CHF’yi diktatörlüğe sevk eden durumun, Şey Sait Ayaklanması olduğunu belirtmiş ve bunun fırsata dönüştürülerek Takdir-i Sükûn Kanunu’nun çıkarılması ile İstiklal Mahkemeleri’nin kurulmasına karşı çıkmıştır. CHF içindeki aşırıların, TpCF programındaki düşünce hürriyetinin iktidarın karşısında olanları cesaretlendirdiği gerekçesiyle bu fırkaya baskı uygulanmasını şiddetle eleştirmiştir. Söz konusu döneme yön verenin dış siyasi konjonktürün olduğunun altını çizen Adivar, liberalizmin gözden düştüğü dönemde totaliter ve otoriter rejimlerin yükselişinin tek parti dönemi uygulamalarına yansıdığını savunmuştur (Adivar, 1955: 118-146). Otoriter ve totaliter yönetimleri keskin bir dille ve tek parti dönemi ile devrimlerini de eleştirerek liberal düşüncenin dönem itibarıyla savunusunu yapan nadir isimler içerisinde yerini almıştır.

2.2.6.2. Hüseyin Avni Ulaş

Liberal değerleri savunan, “*Cumhuriyet ancak hürriyet ile olur. Hürriyete istinat etmeyen cumhuriyet iğfalkardır*” sözleriyle Cumhuriyet döneminde özgürlüğün savunusunu yapan Hüseyin Avni Ulaş zikredeceğimiz bir diğer isimdir. Ulaş; halk egemenliği, hukukun ve meclisin üstünlüğü, kişi hak ve özgürlükleri ilkelerine dayanan liberal demokrasiyi savunmuştur. Meclisin milli iradenin manevi taşıyıcısı olduğunu dillendirmiştir. Söz konusu iradenin çoğunluğun iradesi olduğunu, buna dayanmayan iradelerin milli değil şahsi irade olacağının altını çizmiştir. I. Meclis içerisinde başından sonuna kadar liberal demokrasi mücadelesi vermiştir (Demirel, 2005: 171). I. Meclis’in feshi üzerine II. Grup üyeleriyle beraber TpCF katılmıştır. Çok partili hayata geçiş döneminde Nuri Demirağ, Cevat Rıfat Atilhan ile Milli Kalkınma Partisi’ni kurmuştur.

2.2.6.3. Ahmet Ağaoğlu

Erdoğan’ın (2005: 34), tek parti döneminin liberal olarak nitelendirilecek tek ismi olarak zikrettiği Ağaoğlu’nu liberal kılan özellikleri, dönemin yönetimine olan muhalefetindeki düşünsel çerçevenin temellerinde aramak gerekmektedir (Coşar, 2005: 256). Öncelikle Ağaoğlu, toplum ile birey arasında özgün ve dengeli bir ilişki kurmuştur. O, hayvanlar âleminde olduğu gibi insanlar âleminde de yardımlaşma olduğunu inanmış ve bireyciliği bir sosyal yardımlaşma olarak kabul ederek bireye doğa tarafından sunulan yetenekleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanma hakkının olduğunu savunmuştur. Ayrıca bu yeteneklerinden bireyin, hem cinsleriyle uyumlu şekilde faydalanması gerektiğinin altını çizmiştir (Bakırezer, 2005: 142). Devlet, birey ve bireysel özgürlüğe olan vurgusu, eserlerinde sıkça tekrarlanmıştır (Erdoğan, 2005: 34). Devlet, hem düzenleme hem de milleti eğitme amacına hizmet ederken birey ise mesuliyet sahibi, kurucu ve yönlendirici bir görev üstlenmiştir (Coşar, 2005: 239).

Ağaoğlu’na göre, doğu toplumlarının ana meselesi bireyin yokluğudur. 1928 yılında yazdığı “*Üç Medeniyet*” ve 1933’te kaleme aldığı “*Devlet ve Fert*” eserinde, Türkiye’de bu temel meselenin altını çizmiştir. İngiliz ve Fransız sosyologlar Spencer ve Tarde’nin etkisi söz konusu eserlerde çok bariz şekilde hissedilmektedir. Durkheim tarafından savunulan “toplumsal dayanışma” fikrinden haberdar olmakla birlikte, bireyin iş bölümünün ortaya çıkmasıyla kendiliğinden gelişeceğini savunmuştur. Diğer taraftan I. Dünya Savaşı sonrasını, eski toplumun güçlü ve sağlam temellere dayanmadığının ortaya çıkışı şeklinde yorumlaması onu “ılımlı devletçilik” savunusuna götürmüştür (Bakırezer, 2005: 142).

Ağaoğlu, güdümlü muhalif bir partinin bile tehlikeli görülerek kapatıldığı, Matbuat Kanunu’yla muhalif gazetelerin susturulduğu bir dönemde “*Akın*” gazetesindeki yazılarıyla tek parti döneminin otoriter yapısını ve devletçi politikalarını eleştirmesi kayda değerdir. O, tek parti döneminde katı devletçi bir politika güden “*Kadro*” dergisiyle girdiği polemiklerde bireysel özgürlüğü savunmuştur. Genel olarak devletçilik, demokrasi ve bunların arasındaki çelişkiler

üzerinde durmuştur. Kadrocuların demokrasiye yönelik fikirlerini eleştirmiştir. 1930'lu yıllarda, otoriter ve totaliter rejimlerin revaçta olduğu dönemde Kadrocuların demokrasinin çıktığı yöndeki yazılarına yönelik itirazlar yöneltilmiş ve demokrasinin savunusunu yapmıştır. Ağaoğlu tarafından “Akın” gazetesi, “*laik, inkılapçı, halkçı, cumhuriyetçi*” kavramlara ve CHF'nin altı okuna ait bir kısım ilkelere gönderme yapılarak tanımlanmıştır. Bu ilkelerden kabul görmeyen “devletçilik” olmakla birlikte dolaylı şekilde bahsedilen “milliyetçilik” olmuştur (Uyar, 2005: 229). Bu durum, Kemalist milliyetçilik dışında bir milliyetçiliğin, liberal tarza, kabulünden ileri geldiği ayrıca belirtilmelidir. Onun, SCF'nin kadrolarında yer alması liberal değerleri savunması bakımından ayrıca önemlidir. Bununla birlikte fırka kapandıktan sonra diğer SCF üyeleri gibi CHF'ye dönmeyerek liberal muhalif düşüncelerine devam etmesi, onu ayrıcalıklı bir pozisyona yükseltmiştir. Coşar'a göre (2005: 236) Ağaoğlu tek parti yönetimine karşı muhalif oluşu nedeniyle liberal olarak ele alınabilecek bir figürdür. Onda, Türkçü ve İslamcı özelliğine SCF ile kazandığı liberal tarzı eklemesiyle “liberal milliyetçi” bir portrenin ortaya çıktığını ifade etmiştir.

2.2.6.4. Hüseyin Cahit Yalçın: “Fikir Hareketleri” Mecmuası

Yalçın'ın, öncelikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli siyasi simalarından birisi olduğunu belirtmek gerekmektedir. Yalçın, 1933 yılında yalnız başına çıkardığı ve Mosca, Sorel, Gidé'dan Labarthe, Cobban, Nitti ve Benes'e kadar pek çok Batılı aydın ile devlet adamının makalelerine yer verdiği (Örnek, 2010: 204) “*Fikir Hareketleri*” mecmuasıyla liberal fikirlerin en güçlü savunuculardan birisini teşkil etmiştir.

Koçak (1989: 22), 1930'lu yıllarda siyasi liberalizmin tek savunucusu olarak Yalçın'ın Fikir Hareketleri mecmuasını telaffuz etmiştir. Ona göre, Yalçın'ın temel gayesinin bolşevizm başta olmak üzere diğer diktatör rejimlerin zayıf yönlerini ortaya çıkarmak ve bunlar karşısında bütün eksikliklerine, zayıflıklarına rağmen liberal demokratik rejimin üstünlüklerini kanıtlamak olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde Akşin'de (2001: 199), söz konusu dönemde bolşevizm, faşizm, sosyalizmin, komünizmin ve liberal demokrasinin arasında cereyan eden ideolojik mücadelenin mecmuada yansıdığını, fakat liberal demokrasi yanlısı bir tutum sergilendiğinin altını çizmiştir. Yüksel'e göre (2014: 375) ise ilk bakışta mecmua incelendiğinde liberal demokrasinin savunusunun izleri gözüксе de bu söylemin gerisine bakıldığında “halkçı ve orta sınıf” söyleminin varlığı ile tek parti otoriter yönetime destek verilip olumlu yaklaşıldığının kolayca hissedildiğini vurgulamıştır. Ayrıca mecmuanın CHF'nin halkçılık anlayışıyla örtüştüğünü savunmuştur. Toprak da (1977: 41) benzer şekilde, mecmuanın demokrasi yaklaşımında Kıta Avrupası totaliter anlayışlarının etkisi altında kaldığını ifade etmiştir.

Örnek'e göre (2010: 206-210), Yalçın'ın liberal demokrasiyi savunmasının arkasında yatan farklı diktatörlüklere duymuş olduğu soğukluğun yanı sıra Fransa ve İngiltere'ye beslediği sempattir. ABD ise demokrasi ile hürriyetin savunusunu yapan cephenin aktörü olarak II. Dünya Savaşı sonrası kazanacağı parlaklığa sahip değildir. Savaşın başlamasıyla ülkede Batı Avrupa'ya

yönelik yakınlığa özellikle Almanya'ya duyulan hayranlığa karşı İngiltere ile ilişkilerin geliştirilmesi yönünde somut desteğe dönüşmüş olduğunu ifade etmektedir. Mecmuada, demokrasi konusunda birçok makalede ABD'den bahsedildiği fakat bunlardan çok azının doğrudan ABD hakkında olduğunu altını çizmiştir. Söz konusu dönemde ABD, henüz önem verilen bir ülke olarak Avrupalı düşünürlerin görüş açısı dışındadır.

1933 yılındaki hararetli devletçilik tartışmalarının olduğu dönemde, Kadro başta olmak üzere Başar'ın Kooperatifçilik dergisi “iktisadi devletçilik” özelinde farklı görüşlere sahipken Fikir Hareketleri mecmuası, İnönü'nün devletçilik anlayışını desteklemiş, başka bir ifadeyle hükümetin kabul ettiği politika lehine tavır almıştır (Koçak, 2005: 256-257). Mecmua, liberalizmin Türkiye'deki savunuculuğunu üstlenerek, liberal Batı'nın varlığını hissettirmeye önem vermiştir (Özel ve Sarıkaya, 2005: 460). Mecmuada liberal fikirlerin savunusunda, I. Dünya Savaşı sonrasında dünyayı etkisi altına alan otoriter ve totaliter yönetimlerin Türkiye'yi etkilemesinden duyulan endişenin önemli bir yeri vardır. Yalçın, demokrasi bağlamında cumhuriyetçi bir halk egemenliğinin savunusuna sahip olduğundan (Örnek, 2010: 216) Cumhuriyet rejiminin demokrasiye dayandığını, diğer otoriter rejimlerden özü itibarıyla farklılık taşıdığını belirterek (Çetinkaya, 2007: 327) tek parti döneminin ideolojisinin kıyısında yer almıştır. Tek parti döneminin devletçiliği ile demokrasinin çatışmadığını, bir zorunluğun sonucu olduğunu ifade etmiştir.

Benzer görüşü paylaşan Yüksel'e göre (2014: 350), Fikir Hareketleri yayın hayatı sürecinde güncel olan siyasal olaylara yer vermemiştir. Demokrasi, ırkçılık, diktatörlük vb. konularda Kooperatif ve Kadro dergisiyle yapmış olduğu polemikler dışında, rejime ve iktidara yönelik herhangi bir eleştiride bulunmamıştır. Mecmuada CHP'nin altı okuna bağlılık ifade edilmiş ve Türk devrimleri savunarak faşist, komünist vb. ile kıyaslanamayacağı vurgulanmıştır. Örnek'e göre (2010: 212-216), mecmuada demokrasiden anlaşılanın siyasal liberalizm olması sebebiyle demokrasinin Batı Avrupa'da olan siyasal sistem ile özdeşleştirildiğini belirtmiştir. Bu nedenle mecmuada İngiltere modeli yakınsanmış, Batı Avrupa odaklı demokrasi anlayışına sahip olursa da iç siyasete döndüğünde demokrasi adına cumhuriyetçi bir “halk egemenliği” fikri üzerinde durmuştur. Bu paradigmadan uzaklaşılarak özgürlükçü olan Anglo Sakson modelinin kabulü “Hür Fikirler” mecmuasıyla olmuştur.

2.2.6.5. Dönemdeki Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları

1930 ve sonraki yıllarda, özellikle 1933 yılında, devletçilik tartışmalarının doruğa ulaşmıştır. Devletçilik hem entelektüel alanda hem de CHF içerisindeki tartışmalarda farklı şekilde savunulmuştur. Entelektüel alanda Kadro dergisini “aşırı”, Ahmet Ağaoğlu'nun “liberal”, Ahmet Hamdi Başar'ın “iktisadi devletçiliği” zikredilmiştir. CHF içinde ise İsmet İnönü ve Recep Peker'in liderliğini üstlendiği katı devletçilik taraftarı “radikal”, Celal Bayar öncülüğünde İş Bankası grubunca desteklenen “liberal kanat” (Mutlu, 2007: 33) olarak nitelendirilmiştir.

1930 yıllar, liberal parlamenter rejimlerin gerilediği otoriter ve totaliter yönetimlerin ön planda olduğu dönemdir. “Ahmet Ağaoğlu” bu dönemde, Türkiye’nin demokrasiden uzaklaşarak aşırı devletçi politikalara yönelmesini eleştirmiş (Yılmaz, 2002: 309), bireyin özgürlüğünü garanti altına alacak ve özel mülkiyetin varlık koşullarını oluşturacak devlet politikalarının gerekliliğini (Mutlu, 2007: 47) belirtmiştir. Özellikle CHP içinde Ziya Gökalp çizgisinin takipçiliğini üstlenen cemiyetçi ve devletçi akıma karşı, özel teşebbüs ve serbest ticareti savunmuştur (Yılmaz, 2002: 308). Kadro dergisiyle girmiş olduğu devletçilik ve liberalizm polemigi, aşırı devletçi politikalara yönelik olumsuz tutumunu göstermesi bakımından önemlidir.

“Kadro” dergisi, Türk ideolojisini oluşturmaya çalışan ve bunun içinde Marksist dünya görüşüyle Kemalizm’i bağdaştırmayı amaçlayan bir aydın hareketidir (Kafadar, 2002: 359). Kendilerini “milli kurtuluş hareketi ideolojisi” (Tunçay, 1999: 7) olarak tanımlayan bu aydın hareketi, devletçiliği sadece ekonomi alanında değil, siyasi alanda da savunarak liberalizm ve sosyalizmin ekonomik, toplumsal modeline alternatif getirmeye çalışmıştır (Ertan, 1994: 101). Bütüncül ve katı devletçi tutumlarıyla sınıfsız bir toplum hedeflemiştir (Mutlu, 2007: 47). Derginin devletçi anlayışını Köker (2005: 95), “*bireyciliğin sadece iktisadi alanda değil, tüm toplum alanında yadsınması*” şeklinde dile getirmiştir. Kadrocuların bireyciliğe karşı olmalarını, katı devletçi yapılarında aramak gerekmektedir. Anti-bireyci tutumları nedeniyle bireysel özgürlüğün devletin sınırları tarafından daraltıldığını savunan Ağaoğlu ile şiddetli polemikler yaşamışlardır. Kadrocular, özel sektörün devletin politik gücünü aşmak suretiyle onu kendi taraflarına çekecek kadar güçlenmelerine karşı çıkmışlardır. Özel sektörün, devletin belirlediği alanlarda ve onun denetiminde iş yapması gerektiği savunmuşlardır (Türkeş, 2002: 473). Kadrocuların önerilerinden duyulan rahatsızlık kısa sürede kendini göstermiştir. Savundukları devletçilik görüşüne karşı entelektüel alanın yanı sıra İş Bankası ve çevresinden, İsmet İnönü ve Recep Peker tarafından tepkiler yükselmiştir.

“Ahmet Hamdi Başar”, uzlaşmacı ve eklektik bir yöntemle iktisadi devletçilik anlayışını savunmuştur. Kapitalizmle sosyalizmi birleştirmeye çalışarak kendi toplumsal gerçeğimize özgün bir devletçilik anlayışı geliştirmeye çalışmıştır. İktisadi ve idari (bürokratik) devletçiliğin birbirinden ayrılması gerektiğini savunan Başar (1960: 24), devletçiliği sağlam temellere bağlayacak olan ilk parolayı verdiğini, “*iktisadi devleti kurmak, idari devleti tasfiye etmek*” ifadesiyle açıklamıştır. Böyle bir yaklaşımla Kadrocuların bütüncül devletçilik anlayışından ayrılmıştır. Başar, bireyi reddetmeyen devletçilikten yana olarak Ağaoğlu’nun fikirlerine yaklaşırken devleti bireyle uzlaştırmaya çalışmıştır. Kadrocuların “üçüncü yol” önerisine karşılık, sonu kapitalizme varacak (Mutlu, 2007: 48) devletçilik anlayışını savunmuştur.

“İsmet İnönü” devletçiliğin amacını; ekonomik kalkınma, ülkenin korunması, savunulması ve Türk inkılabına hizmet etmek olarak ifade etmiştir. Toplumun ekonomik olarak gelişmesi için devletçi önlemler almasının gerekliliği üzerine durmuş ve yabancı sermaye yerine milli sermaye vurgusu yapmıştır (Mutlu, 2007: 42-47). O, devletçilik politikası olmaksızın ülkede sanayi kurulamayacağını savunmuştur. İnönü’nün (2003: 41) “*Subaşımda olduğum için, bu ihtiyacı her gün*

görüyorum ve sonra serbest meslek'in 'devletçilik'te rüçhanı [üstün olması] için, aynı mevzuların delil olarak zikrolunmasına şaşıyorum" sözleri, hem devletçiliğe verdiği önemi hem de başını Bayar'ın çektiği İş Bankası çevresine yönelik karşı duruşu göstermektedir. İnönü ilk defa 1930 yılında, *"bizi [mutedil devletçiliğe] sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fitri temayülüdür"* (Aktaran İnsel, 2005: 69) derken aslında katı devletçilik politikalarını eleştiren SCF'nin liberal politikaların savunusu öne çıkarmasına karşılık, aynı karşı duruşun ifadesini ortaya koymuştur.

"Recep Peker", her şeyin devlet için (de) ve referansla yapılması gerektiği düsturuna sahip olarak otoriter devlet yapılanması fikrine yakın bir isim olarak zikredilmiştir (Yıldız, 2002: 59). İnönü ile aynı görüşte olan Peker, devletçiliğin devletin bir ilkesi olması gerekliliğini savunurken *"hükümet ve partice devletçi olduklarının, bu düşünceye karşı olan liberallerin serbesti tabirini kullandıklarını, liberal sistem ulusun gelişim ve ilerlemesine engel olan bir yapı anlamına geldiğini"* (CHP IV. Kurultay Tutulgası, 1935: 46) dile getirmiştir. Bu açıdan Peker'in, devletçiliğin 1931'de CHF'nin III. Büyük Kurultay'ında parti programına alınmasında, 1935'te IV. Büyük Kurultay'da ise partinin altıncı ilkesini ve devletin temel özelliği olarak kabul edilmesinde etkisinin olduğu söylenebilir. CHF'nin IV. Kurultay'ı, liberal ve devletçi kanat arasında oldukça sert tartışmalara sahne olmuştur (Gülcan, 2001: 186). Atatürk'ün öncülüğünde kurulan, özel girişimleri ve ticareti destekleyen, sanayi yatırımları için kaynak veren İş Bankası, serbest ekonomi yanlısı bir grubun meydana gelmesini sağladığı gibi (Çavdar, 1992: 207) siyasi kadrolarla sermaye çevrelerini de buluşturmuştur (Ahmad, 2002: 118). Bankanın başına getirilen Bayar, güçlü bir ekonomi ile özel girişim yeteneğinin geliştirilmesi gerekliliğini ve milli kalkınma devletçiliğini savunmuştur (Bora, 2002: 548). Bayar'ın devletçilik karşıtı söylemlerine rastlanmazken (Şahingiray, 1999: 108) onun özel sermayenin korunması ve ulusal burjuvazinin oluşturulmasındaki (Şenşekerci, 2000: 138) katkısı yadsınamaz.

Bütün bu tartışmaların yaşandığı dönemde söz konusu devletçilik anlayışı, II. Dünya Savaşı dönemi boyunca uygulanan savaş ekonomisi politikalarının da eklenmesiyle 1945 yılına kadar korumacı özelliğini sürdürmüştür. Savaş sonucunda değişen dengeler, liberal politikaların tüm dünyada etkisini göstermeye başlamasıyla farklı bir boyuta evrilmiştir. Kısaca, Türkiye'de çok partili demokratik hayata geçişle birlikte başlayan liberal akım, ekonomideki devletçilik politikalarının belirli sınırlar içinde tutulması zorunluluğunu doğurmuştur.

2.3. Tek Partili Otoriter Yönetimden Çok Partili Demokratik-Liberal Yönetime Geçiş Sürecine (1945-1950)

2.3.1. Demokrasiye Geçişte Rol Oynayan Dinamikler/Baskılar

Çok partili demokratik hayata geçiş sürecinde, önemli işlev gören iç ve dış dinamiklerden hangisinin belirleyici olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Dış siyasal dinamiklerin daha

etkili ve belirleyici olduğu görüşünü savunanlardaki ortak kanı, II. Dünya Savaşı sonucunda dünyada değışen şartlar nedeniyle Sovyet Rusya tehdidi karşısında ABD'nin ve İngiltere'nin desteğini almak (Yetkin, 1983: 254; Ülman ve Sander, 1972: 4; Akşin, 1988: 13; Akşit, 1992: 91) amacıyla demokrasiye geçiş kararının verildiğı yönündedir. İç siyasal dinamikleri savunanlar ise Türkiye'nin kendisinin böyle bir talebi olduğunu, ABD'nin isteğı üzerine gerçekleşmediğı (Koçak, 1996: 387; Atay, 1945) şeklindedir. Yaygın görüşe göre, her iki dinamiğin etkileşimi sonucunda demokrasinin benimsendiğı ve böyle bir yolun tercih edildiğı (Çufalı, 2005: 7; Karpat, 1996: 129) doğrudur.

2.3.1.1. İç Dinamikler: Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Baskılar

Türkiye'de çok partili demokratik siyasal hayata geçişte, iç dinamiklerinde görülen değışimler önemli roller oynamıştır. Söz konusu değışimler, Türk milletinin içinde bulunduğı sosyo-ekonomik durum sebebiyle CHP'den giderek uzaklaşması, savaş ekonomisi politikaları sonucu uygulanan kanunlardan rahatsız olan varlıklı ve aydın kesimin farklı bir arayış içine girmesi şeklinde özetlenebilir.

II. Dünya Savaşı'nın neden olduğı olumsuzluklar, savaşa katılan/katılmayan bütün ülkeleri etkilemiştir. Bu durumun Türkiye'ye yansması ise aşırı pahalılık, kara borsa, spekülasyonlar (Haytoğlu, 1997: 51) şeklinde olurken hükümete karşı hoşnutsuzluk, II. Dünya Savaşı sonuna kadar giderek artmıştır. Söz konusu dönemde, savaş ekonomisi politikalarıyla süreci kontrol edebilmek amacıyla birçok karar alınmıştır. Bu politikaların uygulanma nedeni, yetişkin nüfusun askere alınmasıyla üretimde yaşanan azalma, ithalatta daralma ve enflasyonun yükselmesidir. Fakat uygulanan politikalar, toplumsal dengeyi alt üst edecek sonuçlar doğurmuş, CHP'ye yönelik toplumsal hoşnutsuzluğun ve muhalefetin savaş sonuna doğru giderek artmasına neden olmuştur (Timur, 2003: 24). Başlıca yasal düzenlemelerinden ilki, 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilen, katı fiyat kontrolleri ve tarım mahsullerinin düşük bedelle alınmasını planlayan Milli Koruma Yasası'dır. Bu yasaya göre; çalışma süreleri artırılarak, ücrette sınırlandırılmaya gidilecek, haftalık tatil bir gün olacak, sanayide neyin ne miktarda üretileceğine hükümetin karar verecek ayrıca özel kuruluşlara yeterli üretimin yapılamaması halinde devlet tarafından el konulacak, iç ve dış ticaret denetime tabi olacaktır (Boratav, 2006: 84). Böylece hükümet doğrudan ekonomiye müdahale etme yetkisine sahip olmuştur. Fakat yasanın uygulama sürecinin ticaret burjuvazisini destekleyici şekilde gerçekleşmesi, bu kesim elindeki sermaye birikimi artırmıştır. Durumu fırsata dönüştüren toprak ağaları, ürünlerini yüksek fiyattan satarak sermayelerine sermaye katarken (Sancaktar, 2012: 51) verginin yükü işçi, esnaf, köylü ve memurun sırtına bindirilerek yoksullaşmalarına neden olunmuştur.

1942 yılında ise "Yüzde 25 Kararı" şeklinde adlandırılan uygulamayla sert tedbirleri yumuşatma ve sistemli olarak kaldırma kararı alınmıştır. Bu kararlar ordunun ve büyük kentlerin ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmiştir. Fakat istenilen sonuç gerçekleşmemiş, ürünlerde hızlı bir fiyat artışı olmuştur. Hükümet nakit para temini için yeni gelirlere ihtiyaç duymuştur. 11 Kasım 1942 tarihinde, meclis savaş şartlarının neden olduğı bütçe açığını ortadan kaldırmak maksadıyla Varlık

Vergisi Kanunu’nu onaylamıştır (Payaslı, 2011: 128). Savaş sırasında zenginleşen kesimden vergilendirme yoluyla alınacak parayla askeri masrafların giderilmesi ve fakir ailelere yardım edilmesi düşünülmüştür. Fakat verginin uygulanması sırasında yapılan hatalar (Karpat, 2008: 219; Koçak, 1996: 516) ve içten, dıştan gelen yoğun tepki/baskılar sonucunda 1943’te yürürlükten kaldırılmıştır (Kafaoğlu, 2005: 57). 1944 yılında, tarım ürünlerindeki fiyat artışı sonucunda gelirlerine gelir katan zengin çiftçi ve köylüyü hedef alan “Toprak Mahsulleri Vergisi” uygulanmaya konmuştur (Çavdar, 2003: 314). Bu uygulamayla ürün fiyatı yüksek tutularak köylünün korunması amaçlanmıştır. Bu süreçte, üretimin düşmesi ve tüketimin fazlalaşması sonucu mahsul fiyatının serbest piyasanın altında tespit edilmesi, ayrıca Orman İşletmeleri Müessesesi’nin orman alanlarına köylülerin sürülerinin girmesini yasaklaması, köylüden okullara malzemeleri kendi imkânlarıyla getirmelerini yönündeki beyanları (Karpat, 1996: 101-102) köylüyü giderek CHP’ten soğutmuştur. Bunlara ek olarak CHP’nin jandarma aracılığıyla köylü üzerinde baskı kurmaya çalışması “milletin efendisi köylünün” zor şartlar altında hürriyetsizlik bir dönem (Burçak, 1979: 27) yaşamasına neden olmuştur.

Söz konusu dönemdeki bir diğer uygulama, 14 Mayıs 1945 tarihinde onaylanan Çiftçi Topraklandırma Kanunu (ÇTK)’dur. Bu kanunla amaçlanan, toprağı olmayan ve yetmeyen ailelere geçimlerini sağlayacak oranda toprak dağıtılarak (Demirel, 2013: 45) köylüye ihtiyaç duyduğu araçları, kredi ve tarımsal araçlar gibi, vermek suretiyle toprakların belli bir büyüklükte kalmasını ve düzenli kullanılmasını sağlamaktır (İnce, 2008: 90). Devletin kamu hizmetinde kullanılmayan toprakları başta olmak üzere köylüye, vakıflara, özel idare ve belediyelere ait toprakların dağıtılması kararlaştırılmıştır. Ek olarak, özel kişilere ait tarıma elverişli toprakların geniş olduğu bölgelerde 5000 dekarından, dar olan bölgelerde ise 2000 dekarından çoğunun kamulaştırılması karara bağlanmıştır (Demirel, 2013: 45). Bu kanuna ilk tepki, CHP içindeki Adnan Menderes ve Emin Sazak gibi büyük toprak ağalarından gelmiştir.

Sayılan bu kanunların yanı sıra sınıf esasına dayalı örgütlenmeyi yasaklayan Cemiyetler Kanunu, çalışma hayatını düzenleyen ve grev ile lokavtın yasaklandığı İş Kanunu, Matbuat Kanunu, Polis Vazifesi ve Salahiyet Kanunu, Ceza Kanunu’nun bilinen 141. ilâ 142. maddeleri gibi yasal düzenlemelerde vardır (Bayır, 2011: 49). Devlet, söz konusu kanunlarla ekonomik ve toplumsal hayata denetleyici, düzenleyici müdahalelerde bulunarak hak ile özgürlükleri kısıtlama yoluna gitmiştir (Albayrak, 2014: 300). Özetle, bu vergi ve kanunlar savaş ekonomisi sonucunda büyük sermaye elde eden ticaret burjuvazisi ile toprak ağalarını rahatsız etmiştir. Hem maddi yönden güçlü hem de güveni sarsılmış bu kesime, savaş ekonomisi sırasında ezilen toplumsal kesimler ile gruplar da eklenince savaş sonunda CHP karşısına güçlü bir muhalefetin çıkması kaçınılmaz olmuştur.

CHP içindeki muhalefet, Köy Enstitüleri ve Toprak Reformu Kanunu’nun mecliste görüşülmesi sırasında birçok milletvekilinin tepki göstermesi hatta oylamaya katılmamaları şeklinde vuku bulmuştur (Uyar, 2012: 89). Bu kanunun yanı sıra CHP içinde bazı milletvekillerinin, “dinde reform” yapılması gerektiği yönünde taleplerde bulunmaları parti içinde karşıt görüşlerin dillendirilmesine sebep olmuştur. Devlet tarafından dinin yeniden ele alınmasının doğru olmadığı

savunulmuştur (Şahin, 2008: 2). Bu muhalefet, İnönü'nün politikalarının beğenmeyen milletvekillerinin Celal Bayar etrafında toplanmasıyla bir hizipleşmeye dönüşmüştür. Söz konusu dönemde değişen dünya düzeninin öngördüğü egemenlik, eşitlik, barış vb. ilkelere dayanan Birleşmiş Milletler Anlaşması, Türkiye tarafından San Francisco'da imzalanmıştır. Türkiye'nin demokratikleşme sürecine geçmesinin önünü açan bu anlaşma, var olan hizipleşmenin açık bir mücadeleye dönüşmesine zemin hazırlamıştır (Goloğlu, 1982: 27). Beklenen mücadele, 1945 yılında Bütçe Kanunu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun meclisteki görüşmeleri sırasında yapılan sert eleştirilerde ortaya çıkarmış (Karatepe, 1997: 113) ve muhalefetin öncülerini belli etmiştir (Demirel, 2013: 46). İsmet İnönü'nün bu dönemdeki demokratikleşme ve liberalleşmeyi işaret eden konuşmalarından (Sancaktar, 2012: 53) güç alan CHP'li muhalif milletvekilleri, 'Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Celal Bayar ile Refik Koraltan', sonları Dörtlülük Takrir adıyla anılacak olan bir öneri meclise sunmuşlardır. Söz konusu süreç, önerinin reddedilmesi ve milletvekillerinin partiden ihracı ardından söz konusu milletvekillerinin 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'yi (DP) kurarak Türkiye'yi tekrar çok partili hayatla buluşturmalarıyla sonuçlanmıştır. Bu yepyeni dönem, DP'nin içinden çıktığı CHP'ten ne kadar aynı veya farklı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

2.3.1.2. Dış Dinamikler: Dünyada Değişen Konjonktürden Kaynaklanan Baskılar

Türkiye'de çok partili demokratik hayata geçişte, dış dinamikler açısından birbiriyle bağımlı faktörlerden bahsetmek mümkündür. Bu dış dinamikler, bir taraftan savaş sonrası yenisözleşme düzeninin kurulması ve demokratik değerlerin ön plana çıkması diğer taraftan Sovyetler Birliği'nin savaştan galip çıkıp çok güçlenmesi neticesinde tehditkâr hale gelmesi, Türkiye'nin diğer gelip devletlerle işbirliği içine girme mecburiyeti şeklinde özetlenebilir.

1930'lu yıllar, birçok ülkede faşist düzenlerin yükselişine tanık etmiştir. Türkiye'de ise Avrupa'daki totaliter rejimlere benzer şekilde Atatürk'ün vefatı sonrasında kendini Milli Şef olarak ve partinin değişmez genel başkanı şeklinde ilan eden İnönü, ülkeyi Erdoğan'a göre (2003: 70-71); *"Türk siyasal hayatının en devrimci, şiddetle dayalı siyaset ve otoriter yönetim anlayışıyla"* yönettiği görülmüştür. Savaş sürecinde ise denge politikasıyla dış politikayı tek elden yöneterek rejimin tekçi ve otoriter yapısını daha da kuvvetlendirmiştir. Bu siyaset anlayışına, II. Dünya Savaşı'nın zor koşulları eklenince Türk halkı zor koşullar altında ezilmiştir. Savaşın sonucunda liberal demokrasinin faşizme galip gelmesi, dünya düzeninin özgürlük ve demokrasi bağlamında yeniden yapılanmasının önünü açmıştır. Türkiye'de rotasını, değişen dış siyasal konjonktür doğrultusunda düzenleme zorunluluğu duymuştur.

Kuruluşundan bu yana yönünü Batı olarak belirleyen Türkiye için ortaya çıkan bu yeni düzen, çok partili demokratik hayata geçişe kapı aralamasının yanı sıra Kapitalist Batı Blok'u içinde yer alınması için önemli bir fırsat ve zorunluluk olarak kendini göstermiştir. Savaşın sonuna kadar "tarafsız kalarak denge politikası" izleyen Türkiye, savaşın başında İngiltere, Fransa, Almanya ile

ittifak anlaşması imzalamıştır (Çufalı, 2005: 56). II. Dünya Savaşı'nın sürdüğü yıllarda, ABD ve diğer Batılı devletlerle Sovyet Rusya arasındaki işbirliği çeşitli nedenlerden dolayı yerini bir bloklaşmaya bırakmıştır (Kürkçüoğlu, 1978: 225). Bu durum, savaşın sonunda Avrupa'da oluşan bir tarafta ABD'yi de içine alan kendini ve Avrupa'daki müttefiklerini "Hür Dünya" şeklinde adlandıran "Kapitalist Batı Bloku"; diğer tarafta Sovyetler Birliği ve sosyalist Doğu Avrupa ülkelerini içine alan "Demir Perde Ülkeleri" olarak adlandırılan "Sosyalist Doğu Bloku" şeklindeki kutuplaşmaya bırakmıştır. Bu durum, dünyayı 1989 yılına kadar sürecek Soğuk Savaş dönemine sürüklemiştir. Faşizme karşı zafer kazanan ve Demir Perde'ye savaş açan yeni düzenin adı olan Hür Dünya; otoriter rejimlerin reddi, iktisadi ve demokratik liberal değerler üzerinde yükselmiştir (Sancaktar, 2012: 51). Türkiye'nin savaşın ortalarına doğru mihver devletlerin (Almanya, İtalya, Japonya) savaşı kaybedeceği ve Nazi Almanya'sı sonrası Avrupa'da oluşacak boşluğu Sovyet Rusya'nın dolduracağını anlaması daha güçlü olan ABD'ye yaklaşmasına, savaşın son yıllarına kadar dış politikasını söz konusu anlayış doğrultusunda yönlendirmesine neden olmuştur (Ünal, 1994: 120). Sovyet Rusya'nın, Türkiye'nin önünde bir tehdit gibi belirmesi bu anlayışın hiç de boş olmadığını göstermiştir. Rusya, 17 Aralık 1925 tarihinde kabul edilen ve 7 Kasım 1945'te bitecek olan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı II. Dünya Savaşı'ndaki durumu nedeniyle yenilemek istememiş, Türkiye'ye bir nota vermiştir. Sonrasında boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin ortaklaşa savunmasını talep eden ve Doğu Anadolu'da Kars, Ardahan, Artvin'i isteyen ikinci bir nota gündeme gelmiştir. Bu durum, iki devlet arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir (Dinç, 2008: 5, Çufalı, 2005: 59). Bir taraftan Sovyet tehdidi diğer taraftan Almanya'nın savaştan mağlup çıkması sonucu dünya arenasında yalnız kalabilme ihtimali (Karatepe, 1997: 111), Türkiye'nin yönünü Hür Dünya'ya çevirmesine ve çok partili hayata kapı aralamasına neden olmuştur (Sancaktar, 2012: 51). Söz konusu süreçte, tek partili otoriter ve totaliter rejime dayalı siyasal sistemler gözden düşerken serbest seçime dayalı demokratik sistemler ön plana çıkmıştır. Bu durum, Batılı Kapitalist Blok'a dâhil olmak isteyen ülkeleri sistemlerinde değişiklik yapmaya zorlamıştır (Akandere, 1998: 266). Türkiye ise bu ülkelerden sadece birini teşkil etmiştir.

4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında, savaş sonrası düzenin nasıl olacağı ve olumsuzlukların ne şekilde giderileceği hususlarını görüşmek amacıyla "Yalta Konferansı" düzenlenmiştir. Bu konferansta yayımlanan "Kurtarılmış Avrupa Demeci" ile Avrupa ülkelerinde demokratik rejimlerin kurulması kararı alınmıştır (Çufalı, 2005: 57). Savaş sonrası yaşanan bu gelişmeler demokratikleşme yönünde Türkiye'nin önünü açmış ve San Francisco'daki konferansa katılmadan önce bir takım değişikliklere gidilmesini beraberinde getirmiştir. 1944'te kapatılan "*Tasviri Efkâr, Vatan ve Tan*" gazetesinin 22 Mart 1945 tarihinde tekrardan açılması (Koçak, 1989: 134-135), askerin siyasete müdahale etmemesi gerektiğini savunan Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın 1944 yılında emekliye ayrılması, iktidarın silahlı kuvvetler üzerinde sivil denetim yetkisi kurmak istemesi (Çufalı, 2004: 15-16) söz konusu değişikliklerden bazılarıdır. Bunun öncesinde Türkiye, yenedünya düzeninin "hürriyet" nosyonu üzerinde inşası amacıyla San Francisco'da düzenlenen konferansa katılma şartını yerine getirmek maksadıyla Japonya ile Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Konferans sonunda

yayımlanan Birleşmiş Milletler Demeci’ni imzalamış ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı’nın kurucuları arasında yer almıştır (Haytoğlu, 1997: 50). Söz konusu demeç, insan hakları bağlamında günümüzde geçerli dört temel unsuru içerdiği görülmektedir (Birinci, 2017: 63-64). Bunlar; siyasal hakların savunulması, sosyal adalete dayalı dört özgürlük hakkı (ifade, ibadet, yoksunluk ve korku içinde olmama özgürlüğü) ile bunların tüm ülkeleri ve insanları kapsamı gerekliliği, söz konusu ilkelerin hem iç hem dış hukukta uygulanması zorunluluğudur. 26 Haziran 1945 tarihinde dünyada, otoriter ve totaliter rejimlerin sonunu ilan eden Birleşmiş Milletler Antlaşması kabul edilmiştir. Antlaşmayı imzalayan diğer ülkelerden olduğu gibi Türkiye’den de demokratikleşme yönünde adımların atılması beklenmiştir. Bu antlaşma, 15 Ağustos 1945 tarihinde mecliste kabul edilmiştir. Dursun’un yerinde tespitiyle (2005: 178-179); *“Türkiye sırf demokratik ülkeler savaşı kazandığı için demokratikleşmeye mecbur kalarak, çok partili hayata kapı aralamıştır.”*

2.3.2. Çok Partili Demokratik Siyasal Hayat Geçiş Sürecinde Siyaset ve Ekonomide Liberalleşme (1945-50)

II. Dünya Savaşı’nın bitiminden itibaren Türkiye’de, yukarıda da ifade edildiği üzere iç ve dış dinamiklerin etkisiyle hem ekonomide hem de siyasette demokratikleşme ve liberalleşme süreci başlamıştır. Savaş sonrası, Hür Dünya içinde yer almak isteyen otoriter ve totaliter siyasal sistemlere sahip ülkeler seçime dayalı demokrasilerin öncüllerine göre sistemlerini yeniden düzenlemek zorunda kalmışlardır (Zürcher, 2011: 303-304). Söz konusu süreçte, BM’nin kurucu üyelerinden biri olan Türkiye’nin, otoriter tek partili siyasal sistemiyle Hür Dünya tarafından kabul görmesi pek mümkün değildi (Çavdar, 2003: 402). Bu açıdan, Hür Dünya’nın isteklerini yerine getirebilmek amacıyla çok partili hayata geçilmek suretiyle üç temel politika uygulanmıştır (Sancaktar, 2012: 50-51): Siyasi ve ekonomik liberalleşme, Komünizmle mücadele.

Hür Dünya’nın istekleri doğrultusunda demokrasinin ilk kıvılcımları, İnönü’nün 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasında sarf etmiş olduğu, meclisin elinde bulunan millet iradesinin demokrasi yolunda geliştirilmeye devam edileceğine yönelik sözlerine yansımıştır. Ayrıca onun, tek eksiğin hükümetin karşısında düşünceleri ve programlarıyla karşı duruş sergileyen ve siyasi hayat için yapıcı bir durumu teşkil eden bir muhalefet partisinin olmaması (İncioğlu, 1994: 269-270) şeklindeki ifadelerinden ileriye yönelik demokratikleşme adımların atılacağı açıkça anlaşılmaktadır.

Bu demokrasi esintisi, çok partili demokratik hayatın ilk partisinin Nuri Demirağ öncülüğünde 18 Temmuz 1945 tarihinde kurulmasına zemin hazırlamıştır (Teziç, 1976: 253). Demirağ, aralarında Hüseyin Avni Ulaş, Lütfü Bornavalı, Cevat Rıfat Atilhan, Abdurrahman Şakar vb. önemli şahsiyetlerin içinde yer aldığı ekibiyle Milli Kalkınma Partisi’ni (MKP) kurmuştur. MKP’nin nizamnamesi (1945) incelendiğinde; hükümet şekli olarak Cumhuriyet (madde 3), seçimlerin tek dereli olması (madde 5), seçimlerin partiler tarafından oluşturulacak kurullar tarafından yapılması (madde 6), Cumhurbaşkanı’nın vatandaşlar tarafından beş yıl için tek dönem için seçilebileceği (madde 9), serbest rekabete, bireysel girişime önem veren fakat devletin de düzenleme ve kontrol

görevleriyle özel girişimi desteklemesi gerektiği (madde 27-28-29-30-31) maddeleri yer almıştır. Bu şekliyle partinin liberal bir programına sahip olduğu görülmektedir. Fakat parti, kurucular arası çeşitli münakaşalardan dolayı istenen performansı gösteremeyerek kapanmıştır. MKP girişimi başarısız olsa da çok partili hayata geçişi simgeleyen ilk parti olması bakımından Türk siyasal tarihi içerisinde yerini almıştır.

Adnan Menderes tarafından “*gelecek nesiller için hep akılda kalacak bir kilometre taşı*” (Tuna, 2002: 15) olarak nitelendirilen Demokratik Parti (DP), “*Yeter söz milletindir*” sloganı ile başlayan “hürriyetçi” bir söylemle (Çaylak, 2005: 18) 7 Ocak 1946 tarihinde resmen kurulmuştur. Parti kurulmadan önce, Cumhurbaşkanı İnönü’nün Bayar’la Çankaya Köşkü’ndeki buluşmaları sonucu Atatürk ilkelerinden taviz vermemek, irticadan uzak durmak, dış politikada uyum içinde hareket ve CHP’nin yeni parti kurulmasına karşı çıkmaması ilkelerinde uzlaşılacak suretiyle parti programının İnönü’nün onayından geçmesi bir taraftan çok partili siyasi hayatın sınırlarını çizerken (Sancaktar, 2012: 54) diğer taraftan DP’nin kurulduğu ilk günden muhalefet yılları boyunca sürecektir (Demirel, 2013: 47) “*muvaazalı (danışıklı) parti mi, değil mi?*” (Timur, 2003: 11) yönündeki polemiklerle uğraşmasına neden olmuştur.

DP’nin kurulmasına zemin hazırlayan Dörtlülük Takrir’de yer alan, CHP tüzüğündeki demokratik olmayan maddeler ve anayasanın halkçı yapısına zarar vererek meclisin demokrasi temelinde işleminin önüne ket vuran, demokratik kurumların gelişmesini engelleyen kanunların düzenlenmesi ile gerekli değişikliklerin yapılmasına (Sancaktar, 2012: 53) yönelik talepler, ileride kurulacak partinin programında yer alacak parametreleri sunmuştur. DP programı, II. Dünya Savaşı’nın sonucunda değişen iç ve dış konjonktürün etkisi göz önünde alınarak şekillenmiştir. Söz konusu dönemde, bir tarafta dış dünyanın istekleri diğer tarafta ülkedeki parti devlet bütünleşmesi, İnönü’nün tek şefliğine karşı DP’nin eylemlerini meşrulaştıracak bir kavram olarak “demokrasinin” parti programında yer alması bir zorunluluk olarak belirmiştir.

Parti programının ilk maddesi, demokrasiyi gerçekleştirmek amacını taşıyan şu ifadeyle başlamıştır: “*Türkiye Cumhuriyetinde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumî siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadile kurulmuştur (madde 1).*” Söz konusu programda temel ilkelerin belirtildiği başlangıç kısmında, yirmi dört maddeden on birinin doğrudan demokrasi değerlerini içermesi bu gayeyi göstermesi bakımından önemlidir. Söz konusu maddelerde devletin şeklinin Cumhuriyet ve demokrasinin milli menfaatleri yansıtan en uygun prensip olduğu ifadelerine, BM İnsan Hakları Beyanname’si/Ana Sözleşmesi metninde geçen temel hak ve özgürlüklere yer verildiği görülmüştür. Türk toplumunun aileye ve özel mülkiyete dayandığı, dernek kurma özgürlüğünden, seçimlerin serbest, tek dereceli ve her türlü müdahaleden uzak yapılmasıyla seçilme haklarının genişletilmesine kadar pek çok demokratik ilkelerin varlığı söz konusudur. Bu ilk kısımda milliyetçilik, laiklik, devletçilik, halkçılık, dış politika ve yerel yönetimlere yetki devri üzerinde durulmuştur. Programda, demokrasi vurgusunun yanında liberalizmde önemli yer tutmuş, özellikle hürriyetler ve ekonomik düzen bağlamında kabul görmüştür. Devletin ekonomi ve faaliyetlerine müdahalesinin sınırlandırılması, özel mülkiyetin

korunması, özel teşebbüsün desteklenip, devlet teşekküllerinin özel teşebbüslere devri, dış ticareti kolaylaştırması, kalkınmanın tarım sektörüyle sağlanacağı maddeleri (DP Programı, 1945) partinin liberal ekonomik politikasını yansıtmaktadır.

Liberal demokratik değerler doğrultusunda kurulan DP'nin, henüz bunları içselleştiremeyen iktidarın engelleme çabaları çoğulcu demokratik hayata geçisin sancılı bir şekilde başlamasına neden olmuştur. Erkene alınan genel seçimler, henüz örgütlenmesini tamamlamayan DP'nin varlığından duyulan endişenin ve duruma hâkim olma düşüncesinin bir sonucudur. 21 Temmuz 1946 tarihinde gerçekleşen genel seçim ise yargı denetiminden yoksun, açık oy ve gizli sayıma dayanan, seçmenlerin taleplerinin sandığa yansımadığı (Öz, 1996: 45), adaletten eksik, iktidara güveni bir kez daha zedeleyerek Türk seçim tarihi içerisinde yerini almıştır. Bu seçim, iktidara DP'nin halktan aldığı teveccühün ve sahip olduğu muhalif yapının geliştirmiş olduğu siyasetten ve söylemlerden (Karpaz, 1996: 145) kaynaklandığını göstermesi bakımından önemlidir. Sonrasında, CHP'nin ciddi bir liberalleşme sürecine girmesi bu savı doğrular niteliktedir.

Söz konusu seçim ardından, 7 Ocak 1947 tarihinde toplanan DP'nin I. Büyük Kongresi'ndeki Ana Davalar Komisyonu'nda kabul edilen "Hürriyet Misakı (Özgürlük Andı)" ile demokratikleşme ve liberalleşmeye yönelik adımlara devam edilmiştir. Söz konusu misakta, Cumhurbaşkanlığı'yla parti başkanlığının birbirinden ayrılması, anayasaya aykırı hüküm ve yasaların yürürlükten kaldırılması, anti-demokratik seçim kanununun değiştirilmesi, iktidar partisinin partizanlıktan vazgeçmesi gerektiğine yönelik maddeler yer almıştır. Söz konusu taleplerin, Dörtlülük Takrir'de ifade edilenlerle birebir uyumlu olduğu görülmüştür. Bu talepler ve kongrede iktidara yönelik sert eleştiriler, hükümet tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Hürriyet Misakı, CHP'lilerin DP'lileri komünistlik yapmakla ve meclis üzerinde baskı kurmakla (Cumhuriyet, 1947; Tanin, 1947) suçlamasına ve iktidar ile muhalefet arasında 1946 seçimleriyle başlayan anti demokratik havanın derinleşmesine, siyasal tansiyonun yükselmesine neden olmuştur.

Misakın çok partili demokratik hayata geçiş sürecine ikinci etkisi, paradoksal olarak olumlu olmuştur. İktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilerin kilitlendiği noktada İnönü'nün tarafsızlığını ilan edip, muhalefetin iktidar gibi kanunlara uygun olduğunu beyan ettiği "12 Temmuz Beyannamesi" ile çok partili demokratik siyasal hayatta artık geri dönülmez bir yola girilmiştir. Fakat beyanname, hem DP hem de CHP içindeki kırılmaların derinleşmesine neden olmuştur. DP içinde, 1946 seçimin baskı ve muhalefeti göz ardı ederek yapıldığını ve DP mebuslarının meclisten çekilmesi gerektiğini (Çaylak, 2005: 22) savunan milletvekillerinin önderliğinde bir hizipleşme başlamıştır. I. Büyük Kongre'de, bu milletvekillerinin parti içinde söz sahibi olma arzuları, Genel Kurul egemenliğini eleştirmeleri, iktidara yönelik aşırı sert sözleri (Bozdağ, 1975: 31) İnönü'nün beyannamesinin yayımlanmasıyla doruğa ulaşmıştır. Bu süreç, 1947 yılında DP içindeki milletvekillerinin yarısının istifa etmesine ve "Millet Partisi'ni (MP)" kurmasına, bazılarının "Müstakil Demokratlar Grubu"nu oluşturmasına neden olmuştur. Daha sonra, bu grup MP katılmış ve çıkardıkları "Kudret" gazetesiyle muhalefetlerine devam etmişlerdir (Akin, 2005: 104). Zürcher (2011: 314), DP'nin ayrılmalar sonucunda daha tutarlı bir partiye dönüştüğünü savunmuş, Ahmad (2011: 153) ise İnönü'nün CHP

içinde ılımlılardan yana tavır alarak otoriter devletçi kesimin tasfiyesinin yolunu açtığını dile getirmiştir. Keza “35’ler Hareketi” olarak tarihe geçen ve Recep Peker’in istifa etmesine neden olan güven oylaması sonucu ılımlı Hasan Saka’nın hükümeti kurması, Ahmad’ın düşüncesini doğrular niteliktedir. Böylece, İnönü üstün zekâsıyla her iki partiden kendine muhalif olan sesleri tasfiye etmeyi bilmiştir. ABD tarafından Türkiye ve Yunanistan’a verilmek istenen Truman yardımının beyanname ile aynı güne denk gelmesi başka bir tartışmanın fitilini ateşlemiştir. Her ne kadar hukuki niteliği ve maksadı tartışmalı olsa da (Karpas, 2010: 284) bu beyanname, iktidar ve muhalefet arasındaki tansiyonu düşürüp, ülkeyi demokrasi adına geri dönülmez bir yola sokması, Sovyet tehdidine karşı ABD desteğinin alınmasına ön ayak olması ve dış politikada da rahat bir nefes alınmasını sağlaması bakımından önemlidir.

Çok partili demokratik hayata geçiş sonrası, hükümetin siyasal liberalleşme ve demokratikleşme adına birçok adım attığı görülmektedir. 1944 yılında kapatılan gazeteler 22 Mart 1945 tarihinde tekrar açılmıştır. 1946 yılında seçimlerin “tek dereceli” yapılmasını öngören “Seçim Kanunu” kabul edilmiştir. CHP’nin 13 Kasım 1947 tarihli VII. Büyük Kurultayı’nda, parti programı ve tüzüğünde değişikliklere gidilerek “parti-devlet” özdeşliğine son verilmiştir. Milli şef ve değişmez genel başkanlık, genel başkanın kurultay tarafından seçimi, illerdeki valilerin CHP başkanı olması gerekliliği gibi maddeler kaldırılarak daha demokratik bir parti içi işleyişe geçilmiştir. Aynı kurultayda “Müstakil Grup” feshedilmiştir. 1938’de kabul edilen “Cemiyet Kanunu”nda değişikliğe gidilmiştir. Sınıf amaçlı parti ile dernek kurulmasını yasaklayan maddeler kaldırılmış, üniversitelere bilimsel ve idari özerklik tanıyan yasa kabul edilmiştir. Sıkıyönetim, 1947 yılının aralık ayında kaldırılmıştır. 13 Haziran 1946 tarihinde, iktidara gazete kapatma izni veren “Matbuat Kanunu”nun 50. maddesinde değişikliğe gidilip, 1948 yılında yapılan yeni değişikliklerle kanun daha demokratik hale getirilmiştir. 4 Temmuz 1934 tarihli “Polis Vazife ve Sâlahiyet Kanunu”nun valilere olağanüstü yetkiler tanıyan 18. maddesi, 2 Şubat 1948 tarihinde değiştirilmiştir. “İstiklal Mahkemeleri Kanunu”, 4 Mayıs 1949 çıkarılan yasayla kaldırılmıştır. Yüzlerce gazete ve mecmua yayım hayatına girmiş ve yirmi sekiz siyasal parti kurulmuştur (Akin, 2005: 104; Yeşilçayır, 2011: 151; Sancaktar, 2012: 52; Erdoğan, 2017: 276). Söz konusu değişiklikler, demokratik siyasal hayatın yerleşmesine önemli katkı sunmuştur.

Bu dönemde uygulanan bir diğer politika, ABD ile kurulan ilişkilerin etkisiyle “komünizmle mücadele ve sol karşıtlığı” üzerinde yükselmiştir. Sol ideoloji, CHP için 1930’larda ne denli sorun görülmüşse II. Dünya Savaşı sonrası değişen düzende artık dışlanan ve büyük tehdit (Aslan, 2016: 179) olarak algılanır hale gelmiştir. Bu dönemde uygulanan politikalar, söz konusu anlayış değişikliğini doğrular niteliktedir. CHP, kendi içindeki solcu aydınları tasfiyeye girişmiştir. Ülke genelinde sol içerikli kitaplar toplanmış ve bunları satan yayınevleri yağmalanmıştır (Erdoğan, 2017: 276). 4 Aralık 1945 tarihinde, İstanbul’daki “Tan” gazetesine yönelik saldırı bunun küçük bir örneğini teşkil etmektedir. 11 Aralık 1946 tarihinde, mecliste üniversitelere yönelik sol akımların önlenmesine dair karar alınmıştır. 1940 yılında kurulan Köy Enstitüleri, komünist propaganda yapma ve komünist nesil yetiştirme (Bozkurt, 1976: 337) suçlamasıyla 1946 tarihinde kapatılmıştır.

Sonrasında 16 Aralık 1946 tarihinde, Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ile Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ne (TSEKP) yönelik kapatma kararı alınmıştır.

Sosyalist hareket, 1946 yılının sonuna kadar kapatılan sendika ve derneklerle siyasal alanın dışına itilmiştir. 20 Ocak 1947 tarihinde çıkarılan yeni sendika yasasıyla sınıf temelli olan, fakat milliyetçi olmayan sendika kurulması yasaklanmış, aksi durum halinde hapis cezası uygulanacağı duyurulmuştur (Sancaktar, 2012: 52). 13 Kasım 1947 tarihinde, Ankara'da yapılan CHP VII. Büyük Kurultay'ında laikliği içeren madde değiştirilerek 1930'lu yıllardaki katı laikçilikten taviz verilmiştir. Bu taviz sadece bunla sınırlı kalmamış ve 20 Ocak 1947 tarihinde, din eğitiminin okul dışında yapılmasına müsaade edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'na, bütçeden bir kısım ayrılarak kendi adlarına dergi çıkarmalarının önü açılmıştır. İmam hatip ortaokullarının kurulması yönünde CHP içinde çalışmalar yapılmış, komisyonlar kurulmuştur. 1948 yılında, ilkokul müfredatına bir saatlik de olsa din dersi seçmeli olarak konmuştur. 1949'da, İlahiyat Fakülteleri yeniden eğitime başlamıştır. Birçok ilde imam-hatip okulları açılmış ve bunların orta kısımları iki yıllık meslek okullarına dönüştürülmüştür. CHP'nin parti programına, din eğitime vermiş olduğu önemi göstermek amacıyla bir madde konmuştur. 29 Mart 1950 tarihinde, tekke ve zaviyelerin kapatılması kanununda değişikliğe gidilmiş, bazı tekke ve zaviyelerin açılmasına izin verilmiştir (Sancaktar, 2012: 52; Öcal, 1986: 115; Turan, 1999: 105-107; Hatipoğlu, 2012: 219). Böylece CHP köklü ideolojik çizgisinden ve devrimlerinden ödün vererek kaybettiği toplumsal desteği yeniden kazanmak amacıyla demokratik ve liberal politikalara yöneldiği görülmektedir. Ahmad (2011: 154) bu durumu; *"laisist, devrimci ve laikliğiyle gurur duyan İnönü'nün siyasi hayatının en zor ve kritik döneminde sorunları dine sarılarak aşmaya çalışması"* şeklinde izah etmiştir. 16 Şubat 1950 tarihinde ise yargı güvencesi, gizli oy, açık sayım ve muhalefete de radyo yoluyla propaganda yapma yolunu açan "5545 Milletvekili Seçim Kanunu" kabul edilmiştir. Özetle, 12 Temmuz Beyannamesi sonrası hem CHP kadroları demokratikleşme ile liberalleşme adına köklü devrimlerinden ve ideolojisinden ödün vererek bir değişim, dönüşüme yönelirken (Erdoğan, 2017: 276) hem de yirmi yedi yıllık devlet anlayışında siyasi Batılılaşma sürecinde olmadığı kadar önemli bir yol kat etmiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı dünyası içinde yer almak isteyen Türkiye, komünizmle mücadelesi ve siyasi liberal duruşunun yanı sıra, ekonomi politikasında da değişiklik yapmak zorunda kalmıştır (Coşar, 2004: 132). On altı yıl aralıksız uygulanan içe dönük, korumacı ve dengeye dayanan ekonomi politikaları yerine; dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarına dayanan (Boratav, 2008: 94), uluslararası serbest ticareti destekleyen, döviz kurlarında yeni bir düzenleme getirecek olan yeni bir anlayış benimsenmiştir (Coşar, 2004: 133). Türkiye, dünyada değişen düzenin bir parçası olduğunu önce 1944'te yapılan ve ekonomik düzenin inşa edilmeye çalışıldığı Bretton Woods Konferansı'na katılarak sonrasında ise 11 Mart 1947 tarihinde gerçekleşen Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Dünya Bankası'na üye olarak gösterilmiştir (Şahin, 2007: 58). Bu durumun, iç politikaya yansımaları önce devletçi sanayileşme ve müdahaleci ekonomi politikalarında bir ılımlaşma, sonrasında devletçilik anlayışından tamamen vazgeçilmesi şeklinde olmuştur.

CHP kadrolarının devletçilik düşüncesinden taviz vermeye başlaması ilkte, 1943 yılında gerçekleşen VI. CHP Kurultayı'nda belli ayrıcalıkların kapitalist kesime tanınması (Koç, 2014: 41), 1946 yılında Peker hükümetinin programına süreci destekleyici maddelerin konulmasıyla (Ahmad, 2007: 39) olmuştur. 1947 yılında, VII. CHP Kurultayı'nda devletçilik anlayışına son verilip (Sancaktar, 2012: 152), yatırım alanı bakımından devlet özel sektör ayırımına gidilmek suretiyle serbest ticaret hâkim kılınmaya çalışılmıştır (Bila, 1979: 226). Söz konusu dönemde, "Truman doktrini" ile "Marshall yardımı"; ayrıca Barker, Hiltz ve Thomburg heyet raporları söz konusu anlayıştan vazgeçildiğinin kanıtlarıdır (Payaslı, 2011: 137). Ayrıca 7 Eylül 1946 tarihinde Türk lirası dolar karşısında %54,3 oranında devalüe edilmiştir (Şahin, 2007: 94). Fakat demokratikleşme ve liberalleşme yönündeki değişim ile dönüşümler sermaye gruplarınca yeterli görülmemiştir. Bu durum, 22-27 Kasım 1948 tarihleri arasında Taksim Belediye Gazinosu'nda beş sivil toplum örgütünden 1100 delegenin katıldığı "*Türkiye İktisat Kongresi*" düzenlenmesiyle kendini hissettirmiştir. Kongrede "devletçilik, devlet müdahalesi, dış ticaret anlayışı ve vergi reformu" (İstanbul Tüccar Derneğinin Teşebbüsü, 1948: 2-8) eleştirilmiştir.

II. Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan gelişmeler, dünyayı yepyeni bir düzenin eşiğine getirmiştir. Kendini "*Hür Dünya*" olarak tanımlayan bu yeni düzen için demokratikleşme, olmazsa olmaz bir koşulu teşkil etmiştir. Bu safta yer almak isteyen ülkeler ise siyasal düzenlerini gözden geçirip, değiştirme ve düzenleme mecburiyetiyle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle de Türkiye gibi ülkelerde otoriter bir siyasal rejimin liberal demokratik düzene kurum ve değerleri ile geçişi çok da kolay olmamıştır. Çok partili hayata geçişin ilk seçimini teşkil eden, şaibeli seçimler olarak hafızaları kazınan, jandarma eşliğinde oy verme sürecinden pusulalarının çalınmasına kadar bir sürü hadisenin vuku bulduğu 1946 seçimleri, bunun kayda değer bir örneğini teşkil etmektedir. "12 Temmuz Beyannamesi" ise artık demokratik liberal değerleri uygulamadan dünyada söz sahibi olunamayacağının İnönü tarafından algılanmasının ve onun dönemin siyasal hayatına yön verme çabasının bir tezahürüdür. Söz konusu beyanname sonrası hem DP hem de CHP içinde yapılan tasfiyeler, sonrasında gerçekleştirilen demokratik liberal düzenlemeler Türkiye için geri dönülmez bir yolun başlangıcı olmuştur. Bu süreçte temelleri atılan demokratik liberal adımlar, daha sonraki dönemlerde uygulanan politikaları önemli şekilde etkileyip, biçimlendirmiştir.

Bu doğrultuda çalışmanın üçüncü bölümünde, tek parti dönemindeki uygulamaların ve demokrasiye geçiş dönemiyle sosyal, siyasal ve ekonomik alanda başlayan liberalleşme sürecinin entelektüel alanda "nasıl" algılandığının "*Hür Fikirler*" mecmuası özelinde incelenmesine odaklanılmıştır. Çok partili demokratik siyasal hayata geçiş döneminde, "demokrasi ve özgürlük" değerleri etrafında bir araya gelmeyi başaran ve Ali Fuat Başgil ile Ahmet Emin Yalman'ın önderliğinde kurulan "*Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti*" ve onun yayım organı olan "*Hür Fikirler*" mecmuasının Osmanlı Devleti, tek parti ve söz konusu dönemindeki liberalleşmeye yönelik politikaları sorgulamada "ne kadar" başarılı oldukları "ne denli" liberal değerleri sahiplendikleri/sahiplenemedikleri gösterilmeye çalışılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Birinci ve ikinci bölümlerde bütün detaylarıyla incelenen liberalizmin, hem Batı’da hem de Türkiye özelinde üzerinde durulmasının temel de iki nedeni vardır. İlki, çalışmamızın temel ilgi alanı olan “Hür Fikirler” mecmuasının bir bütün olarak Türk liberal düşüncesi içerisindeki yerini görebilmek, ikincisi ise mecmuadaki metinlerin çözümlenmesine bir zemin oluşturabilmektir. Bu minvalde öncelikle, Hür Fikirler Yayma Cemiyeti (HFYC) ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Akabinde mecmuanın yayın hayatına giriş serüveni, iç ve dış özellikleri ile içeriği hakkında bilgiler sunulmuş, sonrasında mecmua “liberal teori” özelinde “içerik analizi yöntemi” kullanılarak derinlemesine bir analize tabi tutulmuştur.

3. HÜR FİKİRLERİ YAYMA CEMİYETİ’NİN (HFYC) YAYIM ORGANI OLARAK HÜR FİKİRLER MECMUASI

Çalışmada ikinci bölümde ayrıntılı bir şekilde incelenen demokratikleşme ve liberalleşme süreci, Türkiye’de unutulmuş bir kavramın hatırlanmasına öncülük etmiştir: “*Sivil Toplum*”. Söz konusu kavramın gündeme gelmesinde, diğer bölümde ayrıntılı incelendiği üzere hem Cemiyetler hem de Türk Ceza Kanunu’nda yapılan değişikliklerle başka parti ve cemiyetlerin kurulmasıyla faaliyetlerde bulunmasının önünün açılması olmuştur. Ayrıca devlet tarafından iki temel tehdit olarak görülen “laiklik ve komünizm” dışındaki konularda propaganda ve faaliyetlerde bulunulması serbest hale getirilmiştir.

Tunaya (1952: 575), 1946 yılında ülkede 16 siyasi partinin ve 1.341 derneğin faaliyet gösterdiğini, bunlardan 22’sinin ilmi cemiyet, 20’sinin sendika ve 13’ünün basım ve yayım cemiyetinden oluştuğunu aktarmaktadır. Söz konusu cemiyetlerinden biri de 1947’de Ali Fuat Başgil ile Ahmet Emin Yalman’ın öncülüğünde kurulan ve dönemin ilk liberal sivil teşekkülü olarak kabul gören (Çağlar Yılmaz, 2018: 8) “*Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti (HFYC)*”dir. Cemiyet düşüncelerini yaymak amacıyla 1948’de “*Hür Fikirler*” adında bir mecmua yayımlamaya başlamıştır. Yalnızca 11 sayı çıkaran mecmuada, uzun bilimsel ve akademik makalelerden ziyade güncel değerlendirmelere yer verilmiştir (Beriş, 2018: 94).

Cemiyetin, demokrasi bilincini güçlendirmek amacıyla yola çıktığı, bu amaçla düşünsel bir katkı yapmayı hedeflediği (Birinci, 2017: 279) kurucuları arasında liberalizmin temel ilkeleri dışında derin görüş ayrılığı olsa da ülkede liberal demokrasini yaygınlaştırılmasını katkı sağlama arayışında oldukları (Beriş, 2018: 93) görülmüştür. Sonrasında, kurucularının farklı liberal algılarına sahip

olması nedeniyle cemiyet içinde bir yol ayrımının vuku bulduğuna tanıklık edilmiştir. Bu ayrılık sonrası cemiyetin, kamuya dönük çok az faaliyette bulunduğu rastlanılmıştır.

3.1. İlk Liberal Sivil Teşekkülün Ayak Sesleri: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti

1940'lı yılların ilk dönemi, devam etmekte olan II. Dünya Savaşı'nın etkileri altında olduğu bir sürece tekabül etmiştir. Bu dönemde yeni cumhurbaşkanı olan İnönü, Atatürk döneminde sistem dışı kalan isimleri yanına toplarken diğer taraftan kendine muhalif olanları dağıtmak için çalışmıştır. İronik olarak ise söz konusu süreçte düşünce ikliminin renkliliği olmuştur. Tek parti döneminin varlığını sürdürmesine rağmen farklı ideolojilere sahip yayım organlarının birbiri ardına çıkarıldığı görülmüştür. 1941-1944 yılları arasında Niyazi Berkes, Behice Boran, Naili Boratav tarafından yayımlanan "*Yurt ve Dünya*", Behice Boran'ın yayım yönetmenliğini yaptığı "*Adımlar*", Rıfat Ilgaz, Nazım Hikmet ve Orhan Kemal içinde olduğu bir grup entelektüel tarafında çıkarılan "*Yürüyüş*" gibi sol eğilimli dergi ve gazetelerin yanı sıra İslamcı kesimin sembol isimlerinden Necip Fazıl'ın "*Büyük Doğu*", milliyetçi kesimden Nihal Atsız ve arkadaşlarının çıkardığı "*Orhun*" mecmuası bu dönemde faaliyet göstermişlerdir (Beriş, 2018: 89).

Yukarıda da ifade edildiği üzere çok partili demokratik hayata geçişle pek çok parti ve derneğin kurulduğu görülmektedir. Bu dönemde ilk liberal sivil teşekkül olarak kabul edilen HFYC ve bir yıl sonra onun neşriyatı olarak yayımlanmaya başlanan "*Hür Fikirler*" mecmuası da yerini almıştır.

3.1.1. Cemiyetin Kuruluşuna Giden Süreç

Çok partili demokratik siyasal hayata geçiş dönemi, Türk siyasal hayatından bir kırılma noktasıdır. Eski düzende kabul gören uygulamalarda köklü değişikliklerin yapıldığı bu dönem, liberal ve demokratik değerler bağlamından bir düzenin kurulmasının başlangıcına tekabül etmiştir.

II. Dünya Savaşı sonucunda, iki kutba bölünen dünyada Türkiye modernleşme sürecinin başından beri ve Cumhuriyet döneminde belirgin hale gelen süreçte, Batılılaşma amacına koşut bir şekilde Batı dünyasından yana tavrını koymuştur. Bu durumun kaçınılmaz sonucu ise demokratik yönetimin kurumsallaştırılması zorunluluğu olmuştur. 1945'te Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na üye olunması neticesinde demokratik hayata geçiş kararı alınmıştır. Böylece muhalefet partiler peşi sıra kurulmaya başlamıştır. Dönemim anahtar kavramlarını oluşturan "demokrasi ve özgürlük", yeni düzenin temel parametrelerini sunmuştur (Beriş, 2018: 90). Hür Dünya'nın istekleri doğrultusunda şekillendirilmek istenen ekonomik ve siyasal ortamda yapılan yeni düzenlemeler, özellikle Basın ve Cemiyetler Kanunu'nda yapılan iyileştirmeler, daha önce siyasi alanda iki kez tecrübe edilmiş olanın dışında yeni bir muhalefet anlayışının (Başgil, 1966: 65) belirmesine olanak sağlamıştır. Burada yeni olandan kasıt, Başgil'in (1960: 191) DP tarafgirliğine bakılmaksızın demokratik muhalefet olarak tanımladığı, siyasal alanın dışında vuku bulan "sivil muhalefet"tir.

Tek parti döneminin otoriter uygulamaları, siyasal literatürde unutulmuş birçok kavramdan biri olan sivil toplumun söz konusu gelişmelerle tekrardan hayat bulması sağlanmıştır. Demokratik hayatın en önemli unsurlarından bir kabul edilen sivil toplumun varlığı, demokratik ve liberal uygulamalarla düşünce hayatında da varlığını hissettirmeye başlamıştır. 1930 sonrası yapılan uygulamalarla iktidarın toplumsal alanı kontrol etme ve devlet-millet özdeşliği, bu yeni dönemde zaafa uğramıştır. İstanbul’da insan haklarından kentsel farkındalığa kadar pek çok konudaki sorunu kendilerine dert edinen, entelektüel alandan da destek gören yeni bir teşekkülün, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nin (HFYC), kurulması söz konusu atmosferi örnekler niteliktedir (Birinci, 2007: 73). Cemiyet, Başgil ve Yalman’ın ortak mesaisi sonucunda 1 Ekim 1947 tarihinde kurulmuştur (Birinci, 2018: 109). Bunun öncesinde Başgil birçok gazetede hürriyet, demokrasi, temel insan hakları ve anayasal sorunlar üzerinde makaleler yayımlamış, Yalman ise sahibi olduğu “Vatan” gazetesinde özgürlükçü fikirleri savunmuştur.

Gökalp’e göre (1963: 114), Başgil özgürlük mücadelesinin fikri ve siyasi alana yayılmasını sağlayacak olanın, liberal bir cemiyetin kurulması olacağını düşünmüştür. Onun HFYC kurulmadan önce sivil toplum faaliyetlerine giriştiğine rastlanılmıştır. İlk olarak, Mareşal Fevzi Çakmak tarafından 17 Ekim 1946 tarihinde İnsan Haklarını Müdafaa Cemiyeti’nin kurulması için mesai harcamıştır. Cemiyetin kurucuları genel itibariyle sağ görüşlü olmasının yanında Cami Baykurt, Zekeriya Sertel gibi sol görüşleri kişilerin yer alması (Gökalp, 1963:103), hükümete yakın çevrelerde ve kimi basın kuruluşunda, cemiyetin “komünist işi” (Çufalı, 2012: 5-6) olabileceği yönünde şüphelerinin oluşmasına zemin oluşturmıştır. Aynı günlerde Ankara’da başka bir cemiyetin, İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Koruma Birliği Türk Grubu’nun, Dışişleri Bakanlığı tarafından desteklenmek suretiyle kurulduğu görülmüştür. Başgil, her iki cemiyete üye olmadığını ve herhangi bir bağının bulunmadığını belirtmiştir (Gökalp, 1963: 103).

“Vatan” gazetesinin sahibi olan ve burada yazılar da kaleme alan Yalman, 1944’te “Manchester Guardian” gazetesinde dünya liberallerini bir birlik kurma amacıyla toplanması gerektiği yönünde makale yayımlamış ve bu amacını gerçekleştirmek için davette bulunmuştur. Söz konusu davetin karşılık bulduğunu ifade etmiştir. Kendisiyle aynı fikirleri paylaşan İskoç John Hutchinson MacCallum Scott tarafından dünyadaki liberallerin bir araya geldiği ve 9-14 Nisan 1947 tarihinde Londra’da gerçekleşen toplantıya/kongreye davet aldığını ifade etmiştir. Bu toplantı/kongre, daha sonrasında “*Liberal International: World Liberal Union (Liberal Entegrasyonel: Dünya Liberaller Birliği)*” adını almıştır. HFYC’nin kurulması fikrinin özünün bu kongrede alınan kararların oluşturduğunu vurgulamıştır. HFYC, kurulduktan sonra söz konusu birliğin kuruluş sürecine tekabül eden 1947-50 yılları arasında yapmış olduğu, Paris’te 1948’de, Londra’da 1949’da ve 1950’de Stuttgart’ta gerçekleşen, yıllık toplantılarına katıldığını dile getirmiştir (Yalman, 1970: 109-111-112).

Yalman’ın “Hür Fikirler” mecmuasında yer alan “*Liberal Başmuharrirlerin Londra’daki Milletlerarası Toplantısı*” başlıklı yazısından bu toplantıya kendisinin de iştirak ettiği, açıkça belirtilmemiş olsa da, anlaşılmaktadır. Söz konusu makalede Yalman (1949: 99), Dünya Liberalleri

Birliği'nin bu ilk toplantısında totaliter cereyanlara karşı “hür fikri” temin için alınan “*dünya liberal gazetelerinin başmuharrirlerini Londra’da bir araya getirmek ve böylece dünya liberal cephesinde bir kat daha tesanüt ve işbirliği yaratmak*” kararı çerçevesinde toplanan Londra Liberal Başmuharrirler Milletlerarası Toplantısı’nın gündem ve sonuçlarını açıklamıştır. İki dünya harbinden önce liberal düşüncenin normal kabul edildiğini ve böyle bir toplantıya ihtiyaç duyulmadığını, sonrasında ise “*vecidlik ve merkezîyet gidişleri alıp yürüdüğü ve planlı ekonomi günün modası haline aldığı için*” liberal gazetecilerin bir araya geldiğini ve dünyanın halini tartışmak üzerine toplantının düzenlendiğini vurgulamıştır. Ona göre (Yalman, 1949: 100):

Bugünkü tehlikeleri, liberal gazetecilere izaha lüzum yoktur. Dünya yüzünde totaliterlik galebe ederse, ilk yapacağı şey, liberal gazeteleri söndürmektir. Hür demokrasinin, uzlaşma ve yatıştırma yolunu tuttuğu taktirde de bu kötü gidişin ilk kurbanları yine gazeteler olacaktır. Meselâ Sovyet Rusya, hür gazetenin yazılarına itiraz edince, yatıştırma yoluna düşen zayıf hükümetler, gazeteleri susturmak ve Moskovadan esen rüzgârlara göre yelkenlerini ayarlamak yolunu tutabilir. Avrupanın yarısında en esaslı hürriyetlerin ortadan kalktığı bir sırada diğer yarısı, hürriyet ve medeniyeti koruma bakımından sıkı bir tesanüt halinde kalmalıdır.

HFYC, birkaç süren hazırlık sürecinin ardından resmi işlemleri tamamlanarak 1 Ekim 1947 tarihinde (Sadoğlu, 2005: 307) İstanbul merkezli ve ilmi mahiyette olan siyasetle meşgul olmayan (HFYC Esas Beyannamesi, 1949), çeşitli şekillerde cereyan edecek olan “*totaliter girişimin ve taassubun karşısında olma*” amacını taşıyarak (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2002: 128) Başgil ve Yalman’ın ortak mesaisi sonucu kurulmuştur. Cemiyetin diğer kurucuları; Enver Adakan (Yüksek Mühendis), Burhan Apaydın (Hukuk Fakültesinde Asistan), Süreyya Ağaoğlu (Avukat), Ali Fuat Başgil (Hukuk Fakültesinde Ordinaryüs Profesör), Muvaffak Benderli (Avukat), Nihat Reşat Belger (Tıp Fakültesinde Ordinaryüs Profesör), Şinasi Hakkı Erel (Tıp Fakültesinde Profesör), Selim Ragıp Emeç (Son Posta Gazetesi sahibi), Yavuz Görey (Heykeltıraş), Z. Fahri Fındıkoğlu (İktisat Fakültesinde Profesör), Tevfik Remzi Kazancıgil (Tıp Fakültesine Profesör), Rauf Ahmet Hotinli (Eski Milletvekili), Osman Fethi Okyar (İktisat Fakültesinde Asistan), Raif Necdet Meto (Muharrir), Ahmet Emin Yalman (Vatan Gazetesi Başmuharriri), M. Ali Sebük (Avukat)’dır (HFYC Esas Beyannamesi, 1949).

HFYC Esas Beyannamesi’nde (1949), ilk Umumî Heyet Toplantısı’na kadar Başkan Ord. Prof. Ali Fuat Başgil, Başkan vekili olarak Prof. Nihat Reşat Belger ve diğer heyet üyeleri ise Mehmet Ali Sebük, Enver Adakan, Burhan Apaydın, Süreyya Ağaoğlu, Muvaffak Benderli, Yavuz Görey, Osman Fethi Okyar olarak ifade edilmiştir. HFYC’nin 9 Nisan 1949 Umumî Heyet Toplantısı’nda, yeni idare heyetine ise “Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, Prof. Abdülhak Kemal Yörük, Prof. İsmet Alkan, Nesterin Dirvana, Beraet Üngör, Ahmet Emin Yalman, Enver Atakan, Mehmet Ali Sebük, Burhan Apaydın” seçilmiştir (Hür Fikirler, 1949: 289). Cemiyet, Nisan 1950’de “*Din ve Laiklik*” konferansında yaşanan tartışmalar sonrasında Başgil’in ayrılması sonucu Yalman’ın başkanlığında kapanana kadar faaliyetlerine devam etmiştir.

3.1.2. Liberalizmin Farklı Algılayış Tarzlarına Sahip Kurucuları: Ali Fuat Başgil ve Ahmet Emin Yalman

Başgil ve Yalman, bir araya gelerek HFYC'nin kuruluşuna ön ayak olmuşlardır. Üç yıla yakın bir süre zarfında HFYC çatısı altında, farklı liberal anlayış ve siyasi tercihlere sahip olmalarına rağmen birlikte yol almışlardır (Birinci, 2018: 132). Yalman, Anglo Amerikan literatüre hâkim olan, Alman *sozialpolitik* ve Fransız solidarizminden etkilenmiş bir gazetecidir. İki dünya savaşı arası dönemde İngiliz liberalizminin ayrımlarıyla ifade edilirse sol liberalizme, iktisadi açıdan ise merkezci-liberalizme yakın olmuştur. Genel çıkar düşüncesi yazılarına sinmiştir. Söz konusu dönemde, Türkiye'de sosyal liberalizmin kritik konusu devlet-birey-toplum ilişkileri olduğundan ülkede ulus devlet inşa sürecinde birey karşısında devleti öne çıkarmıştır. Bu düşüncelerinin kuramsal temelleri, Durkheim'in sosyal realizmi ve Duguit'in hakları sosyal ödevlerin fonksiyonu olarak tanımlamasında kendini göstermiştir (Bakırezer, 2005: 143).

Kalkan'a göre (2018: 66), Yalman'ın sosyal devlete yönelik bağlılığı ile bireyin özerkliğinin savunusu yanında, onun liberal anlayışının istikametini belirleyen rasyonalizmin kurucu tipine olan bağlılığıdır. Ayrıca Comte'un tarihsel yaklaşımının etkisi de hissedilmektedir. Ona göre, Yalman sosyal liberal olduğu kadar kurucu rasyonalist niteliklere sahip kapsayıcı liberalizmin savunusunu yapmıştır. Kırtasiyeciliği şiddetle eleştirirken ülkeyi Comte'un ifade ettiği tarihsel ilerleme aşamalarındaki pozitivist evreye taşıyacak olanın, merkezi planlamacı ekonomi olacağını savunmuştur. Böylece kırtasiyeciliğin ortadan kalkacağını düşünmüştür.

Yalman planlamayı, 1929 Ekonomik Bunalımı sonrası laissez-faire modelini uygulamanın güçlüğü yüzünden krize karşı bir önlem olarak iktisadî kalkınmanın bir gereği görmüştür. Liberalizmi, Amerika'nın teminatı ile desteğine sıkı sıkıya bağlı görmüş ve onun "demokrasi ve hürriyetin/özgürlüğün" savunucusu olduğunu belirtmiştir. Devletçiliğe olan ihtiyacı ise özel teşebbüslerin genel çıkarı çiğnemesine yönelik eğilimine dayandırmıştır. Sermayenin sahibinin devlet olması durumunda, ülkedeki vatandaşların refahını ve sağlığını korumakla mükellef olduğundan işçilerin haklarını vereceğini, onları ezmeyeceğini ve ilerlemelerini sağlayacağını vurgulamıştır (Bakırezer, 2005: 146-147).

Birinci'ye göre (2018: 132), Yalman Batı tarzı yaşam biçimi şeklinde nitelendirdiği liberal bir anlayışa sahip olmuştur. Onun gözünde, liberallik demek Batılı olmak manasına gelmiştir. Özgürlük kavramından yoksun olan, toplumun ulaştırılması gereken değerleri muhteva eden söz konusu anlayış, Kemalizm'le, askeri darbelerle/müdahalelerle, inkılaplarla çok kolay bağdaşım kurabildiğini savunmuştur. Ayrıca Yalman'ın CHP'nin sahip olduğu felsefeye karşı olmadığını, 14 Mayıs seçimleri sonrası CHP'ye yönelik muhalifliğinin kendi yaşam tarzına karşı tehditler içermesi endişesi sonucu yön değiştirdiğini, DP'ye yönelik muhalif bir tavır içerisinde girmesinde "gericilik" hususunda partiyi önlemler almamakla itham etmesinde kendini gösterdiğini vurgulamıştır. Bu tavrı, onun DP'nin sadece demokratik işleve sahip parti olmasını değil, ayrıca CHP'nin savunduğu misyonu üstlenmesi gerektiğine inanmasının bir sonucu olarak okumuştur.

Yalman'ın demokrasiye yönelik bakış açısı ise Kalkan'a göre (2018: 76), kendini liberal düşün içinde görmesine karşılık Marks'tan etkilendiği ve bu tür bir sınıfsız demokratik toplum idealini benimsediği yönündedir. Yalman'ın sınıfsal çıkarlara dayanmayan bir demokratik yönetim için komünist olmaya gerek olmadığını, pozitivist aşamaya geçmek için eğitilmiş bireylerin aydınlanmış fikirleri doğrultusunda kamusal çıkarlara hizmet edecek politikalar belirlenmesinin mümkün olduğunu ve bu tür kamusal politikaları yapacak olan meclisin partiler olmaksızın ama genel seçimlerle seçilmiş milletvekillerince oluşturulabileceğini savunduğunu aktarmıştır.

Başgil'in otuz beş yıllık fikir hayatı incelendiğinde zaman içinde değişikliklerin yaşandığı görülmüştür. 1931-1945 yılları arasında Kemalist devrimleri savunan bir akademisyen profili çizmiştir (Haklı, 2018: 46-47). 1930'lu yıllarda, Başgil'in liberalizm aleyhtarı olduğu görülmüştür. Devletçilik ile ferdi ve tabii hakka, hürriyete dayanan liberal demokrasi arasındaki karşıtlıkları öne çıkarmıştır. Ona göre, Türkiye demokratik bir rejime sahiptir. Fakat bu demokrasi, "hürriyetçi bir demokrasi" değildir. Esasen demokrasi mutlak surette "hürriyetçi" olmak zorunda da değildir (Demirci, 2005: 284-285). Başgil'in fikir dünyasındaki dönüşümü, 1939'da gerçekleşen Maarif Şurası'nda iktidarın okullarda "sadece devlet kitabı" okutulması yönündeki politikasında ve 1940'ların başında "dil meselesine" yönelik karşı duruşunda hissedilmektedir. Buradaki karşı duruşlarında liberal değerlerin izlerini görmek mümkündür. Sonraki süreçte liberal fikirlerinin giderek belirginleştiği kaleme aldığı yazılarında kendini göstermiştir. Bu açıdan özellikle HFYC'deki yazıları ve onun neşriyatından çıkan eserleri önemli birer kaynaktır.

1945 sonrası dönemde ise eski bakış açılarından sıyrılarak liberal demokrasiyi ve özgürlükleri savunmaya başlamış, muhafazakârlık anlayışına liberal-hürriyetçi yaklaşımı da eklemek suretiyle ölümüne kadar bunlarının savunusunu yapmıştır (Haklı, 2018: 46). Başgil kendisini tanımlarken (1960: 171); "*hürriyetçi, milliyetçi, maneviyatçı, terakkici ve muhafazakâr*" ifadelerini kullanmıştır. Bunların yazılarına sinmiş olduğu kolayca hissedilmektedir. Başgil'in muhafazakâr liberalliğinin liberal boyutunu, "demokrasi ve özgürlükler" oluştururken muhafazakâr yönünü ise liberal değerlerin "*ahlâki zemini*" oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle Başgil, muhafazakârlıkla liberalizmi "ahlâki bir düzen" arayışı içerisinde bir araya getirmeye çalışmıştır. Bu zeminin İslamiyet'te de var olduğunu ifade ederek bunu "*maneviyat*" olarak adlandırmıştır.

Başgil, birey ve devlet ilişkisinde tercihini bireyden yana koymaktadır. O, insanı yaratılmış olanların en şerefli kabul etmiş ve devletin üstünde bir konuma yerleştirmiştir. Totaliter devlet anlayışının böyle bir insan iradesi için müsait olmadığını, bu nedenle bireyin özgürlüğü ve değerinden bahsetmenin mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Bireyin özgürlüğü ve değerinin sadece liberal devlet modelinde geçerli olduğunu, liberal rejimlerde devletin sorumluluk ve yetki sahasının bireyinkinden özenle ayrıldığına altını çizmiştir. Hükümetin vazifesinin, güven ile huzuru sağlamakken bireyinkinin ise ilim, tefekkür, servet ve refahla uğraşmak olduğunu belirtmiştir (Başgil, 1960: 101-103). Devlete biçtiği görevi; herkesin ferah, huzur ve güven içinde her çeşit baskıdan arınmış şekilde yaşamını sürdürmesine imkân sağlaması şeklinde ifade etmiştir (Gököl, 1963: 55).

Başgil'e göre, demokrasi evvela idare ve yönetme sistemidir. İkinci olarak ise bir toplum görüşü, terbiye ve zihniyet meselesidir. Toplumsal terbiye ile gönül işidir. Demokrasinin, belli bir kültür seviyesine ulaşan ülkelerde kök salabileceğini dillendirmiştir. Demokrasi terbiyesine ait olan ahlâki formülü; adaleti ve iyiliği sevmek, zulüm ile kötülükten nefret duymak, ayrıca bununla insanın bütün bedeniyle mücadele etmesi olarak tanımlamıştır (Başgil, 2006: 7). “Çoğunluk” ile “çoğulculuk” kavramlarına atıfla Başgil, demokrasinin “çoğunluk rejimi” olduğunu belirtse de onun en önemli özelliğini, “azınlığın korunması” başka bir ifadeyle “çoğulculuk” şeklinde ifade etmiştir. Çoğunluğun azınlığı tahakküm altına almasını önleyecek olanında “güçler ayrılığı” ilkesi olduğunu söylemiştir. Ona göre, çoğunluk demokrasinin işleminde bir araçtır. Çoğunluğu farklı kılanın ise “manevi ve ahlâkîlik” olduğunu belirtmiştir. Demokrasiyi, dünya görüşü olarak ele almış ve “ahlâk meselesi” olarak görmüştür. Bu sayede ancak insanların kendi görüşlerinden fedakârlık edeceğini, başkalarını düşünebileceğini belirtmiş ve bu şekilde insanı duyguların olgunlaşacağını düşünmüştür. Demokrasiyi, söz konusu duyguların toplumun nezdinde teşkilatlanması olarak tanımlamıştır. Demokrasiyi sadece çoğunluğun yönetimi saymanın insanı sadece iskeletten esas görmekle bir tutmak olduğunu savunmuştur. Demokrasiyi “terbiye ve zihniyet meselesi” olarak belli bir toplum ile hayat felsefesinin ifadesi olarak nitelendirmiştir (Başgil, 2006: 40).

Başgil'de, demokrasinin temel dayanaklarından birisi manevi gerçeklere, değerlerle görev ve hizmet temeline dayanan “maneviyatçılık”tır. Bu değer sayesinde demokrasi bağrında “güçlü vatan ve millet sevgisini” beslemektedir. Demokratik bir sistemde adam sendeciliğin ve bencilliğin yeri yoktur. Demokrasi materyalizmin panzehirdir. Çünkü materyalist insan, bencil ve çıkarları peşinde koşan, inanç yoksundur. Demokrasinin vuku bulduğu ilk dönemlerde, din ile maneviyata yönelik bir karşıtlık olarak algılandığını; fakat günümüzde söz konusu yanlıştan dönüldüğünün altını çizmiştir. Ona göre, Marks'ın maddeciliğini içeren ilmi sosyalizm karşısında demokrasi, hayatta kalmak için maneviyata sarılmak zorunda kalmıştır. Demokratik olan Batı memleketleri laik olup, buralarda devlet ve din işleri birbirinden ayrılmıştır. Din ise halkın gönlünde olan ve sosyal bir kurum şeklinde hizmetini sürdürmüştür. Batılı devlet adamları ise bugün ülkelerini yönetmek için demokratik kurumlarda maneviyatı ve ona ait değerleri birer yardımcı unsur olarak almaktadır. Ona göre, demokrasi ancak maneviyatla desteklendikçe başarılı olacak ve dinle çelişmeyecektir (Başgil, 1960: 189).

HFYC'nin kurucuları olan Başgil ve Yalman'ın farklı liberal anlayışa sahip olduğu görülmektedir. Beriş'e göre (2018: 93) kurucuları bir araya getiren temel nokta, CHP karşıtlığıdır. DP içinde kendilerine yer bulamamış olmalarını, diğer bir neden olarak ifade etmiştir. Gökalp (1963: 114), Başgil'in savunduğu hak ile hürriyet davasının siyaset ve fikir alanında yayılmasının yalnızca liberal olan bir cemiyetin kurulmasıyla sağlanacağını düşündüğünü belirtmiştir. Benzer şekilde Birinci de (2018: 108), Başgil'in dönemdeki demokrasi rüzgârına fikri bir katkı sağlamak amacıyla siyasi herhangi bir etkiden uzak, neşriyat ile konferanslar düzenlemek suretiyle demokrasinin halka benimsetilmesini sağlamak amacıyla hür bir cemiyet kurulmasının gerekli olduğunu vurgulamıştır. “Hürriyet/Özgürlük ve demokrasi” ise birleşilen temel değerler olarak gözükmektedir.

Mücadele alanı bu değerleri yıkmaya çalışan “devrin totaliter rejim istibdatları ve propaganda hücumları yani hak ve hürriyet düşmanı ideolojiler” (Hür Fikirler, 1948: 46-48) olduğu açıktır. Kurucularını birleştiren temel noktanın ülkede “liberal değerlerin yerleşmesini sağlamak” amacıyla fikri bir katkıda bulunmak olduğu görülmektedir.

3.1.3. Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nin (HFYC) Tanıtımı

3.1.3.1. Cemiyetin Kuruluş Felsefesi

Hür Fikirler mecmuasında yayımlanan beyannamede (1948: 48) HFYC’nin, “*dönemdeki totaliter rejim karşısında hürriyet mücadelesi verecek insanları birleştirerek bir fikir cephesi oluşturarak, söz konusu vazifeyi amaç edinen vatandaşlara bir faaliyet ve hizmet topluluğu olarak kurulduğu*” belirtilmiştir. HFYC’nin esas beyannamesinin (1949) birinci maddesinde, “*cemiyetin yalnızca ilmi mahiyette olduğu, siyasetle ilgilenmeyeceği*” vurgulanmıştır. Bunun kurumsal bir tavır olduğu ve üyelerinin siyasetle içli dışlı olmaya devam ettiği, 14 Mayıs seçimlerinde DP listesinden cemiyetin 24 üyesinin milletvekili seçilmesinden (Başgil, 1960: 194) anlaşılmaktadır.

Birinci (2017: 279), HFYC’nin çok partili siyasal hayata geçiş döneminde “demokrasi ve hürriyet/özgürlük” bilincini kuvvetlendirmek amacıyla yola çıktığını ve fikri düzeyde bir katkı yapma amacında olduğu ifade etmiştir. Gökalp (1963: 114), benzer şekilde cemiyetin “*her türlü totaliter rejime ve fikir hayatı üzerinde tahakküme karşı bir cephe oluşturmak*” ilkesiyle yola çıktığını belirtmiştir. Beriş’e göre (2018: 93), liberal demokrasinin totalitarizm karşısında bireysel özgürlüğü savunabilecek yegâne araç olarak kabulü, Soğuk Savaş dönemi boyunca sık sık işlenmiştir. Totalitarizme yönelik bakış açılarının temelinde iki dayanağın var olduğunu vurgulamıştır. Bunlardan ilkinin, faşist ve nasyonal sosyalist totaliter rejimlerinin II. Dünya Savaşı dönemi boyunca insanlık adına büyük kırımlara neden olması olarak ifade etmiştir. Diğerini, Sovyetler Birliği’nin savaş sonrası Batılı demokrasileri ve özgürlükleri tehdit eden sol totalitarizmin örneği şeklinde görülmesi olduğunu belirtmiştir. Ona göre, liberal demokrasinin en büyük düşmanları bu sağ ve sol totaliter şekilleridir. Cemiyeti bir araya getiren ve “Hür Fikirler” mecmuasında yoğun şekilde de eleştirilen gerek faşist gerekse komünist rejimlerin insanlığın ortak geleceği ve bireysel özgürlük için en büyük tehdit olarak görülmesidir. Benzer şekilde, cemiyetin kurucularını birleştiren hususun “*ülkede liberal demokrasinin yayılmasını amacıyla fikri katkı sağlama arayışı*” olduğunu savunmuştur. Ayrıca “Hür Fikirler” mecmuasının, siyasal açıdan liberal demokratik bir içerik taşıyan Anglo Sakson düşünce geleneğinin Türkiye’ye taşınmasında en önemli araçlardan biri olduğunu vurgulamıştır.

3.1.3.2. Cemiyetin Beyannamesindeki Amaç ve Prensiplerinin Liberal Perspektiften Analizi

HFYC'nin beyannamesinde (1948: 46), cemiyetin kapılarının her Türk vatandaşına açık olduğu belirtilerek katılacaklarda kanuni şartlar dışında cemiyetin *“gaye ve prensiplerini samimiyetle benimsemiş ve hürriyet nuruna doğru bizimle beraber sadakatle yürümeğe karar vermiş”* olması gerektiği ibaresine yer verilmiştir. Mecmuada, HFYC'nin kuruluş amacı şu şekilde açıklamıştır (Hür Fikirler, 1949: 117):

Hürriyet sevgisi ve yüksek Hak telâkkilerini en geride kalan memleket köşelerine ve hak tabakalarına kadar yaymak, memlekette hür fikir ve müesseselerin inkişafını, hür ve serbest düşünme zevk ve istidatının gelişmesini temin etmek” gayesiyle 1947 senesi eylül ayında teşekkül etmiş bulunan “Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti” bu gayelerinin tahakkuku yolunda azimli adımlarla ilerlemektedir.

Beyanname incelendiğinde (1948: 48) ayrıca hem ulusal hem de uluslararası niteliğe sahip olan temel iki amacın sahiplenildiği görülmektedir. Ulusal nitelikli olanın tamamen kuruluş gerekçesiyle uyum içinde olduğu görülmüştür. II. Dünya Savaşı sonucunda faşizm ve nasyonal sosyalist totaliter devletlerin yenilmesi, dünyanın iki kutuplu bir döneme girmesine neden olmuştur. Bu kutuplaşmada, “hürriyet ve demokrasiyi” amaç edinen ülkeler totaliter yönetimlerin tümüne karşı bir duruş içinde olmuşlardır. HFYC, benzer istikamette bir misyonla kurulmuştur. Cemiyetin ilk amacı ulusal düzeyde olmuş ve *“hürriyete gönül veren insanlar arasında ülkü birliğini sağlamak suretiyle ister sağcı olsun isterse de solcu tüm totaliter düşmanlara karşı hürriyet değeri elbirliğiyle korumak olarak”* belirtilmiştir. Ayrıca *“hürriyete olan sevginin tüm halka yayılmasını sağlamak, serbest düşüncenin gelişmesine hizmet etmek, karşılıklı saygıyı toplumsal ve ahlaki ölçütler özelinde yükseltmeye çalışmak ve tüm bunları gerçekleştirme yolunda kararlı yürümek”* ifadelerine yer verilmiştir. İkinci amaç, uluslararası nitelikte olmuş ve *“dünyada totaliter rejimlerin sebep olduğu taassupları önlemek, böylelikle medeni olan dünyayı tehdit eden barbarlık ve gerilik tehdidini bertaraf etmeye çalışmak”* şeklinde dile getirilmiştir. Bu doğrultuda hürriyet ve hak idealini yeniden aydınlatmaya çalışan dünya liberalleri ile birlikte moral medeniyeti savunma gayretinde bulunması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Cemiyetin amaç ve faaliyet sahaları kısaca şu şekildedir:

- Hürriyet/özgürlük sevgisini içinde barındıran fertler arasında ülkü birliğini oluşturmak,
- Totalitarizme ve taassuba karşı olarak hak ve hürriyetlerin, toplumda ahlâki ölçütün esas alınması suretiyle yükselmesini sağlamak,
- Dünya liberalleriyle uyum içinde hak ve hürriyet idealini yeniden canlandırmak için hareket etmek.

Başgil tarafından kaleme alınan beyanname (Binark, 2000: XII), HFYC'nin Türk liberal düşünce içerisine konumlandırılmasına yönelik temel prensipleri sunması bakımından önemlidir. Beyannamede, söz konusu amaçlara ulaşmak amacıyla cemiyet tarafından *“faaliyetlerimizin hareket noktası ve istikametlerinin ibresi”* (Hür Fikirler, 1948: 48) şeklinde ifade edilmiş olan bir takım

prensip/kanatlar sıralanmıştır. Bu prensiplerde liberal muhafazakâr düşüncenin izleri görülmekle birlikte klasik liberal teoriye denk gelecek, “bireycilik, aile ve özel mülkiyet”, şekilde ve 1929 Ekonomik Bunalımı sonrası ortaya çıkan sosyal refah devleti anlayışından, “piyasa ve sınırlı devlet anlayışından himayeciliğe kayma”, etkilenmiş olarak hazırlandığı görülmüştür:

“Bireycilik ve Bireyin Özgürlüğü/Hürriyeti”: Beynamede birey vurgusu, akıl ve iradeye haiz iyi ile kötüyü seçebilme kabiliyetine sahip yani rasyonel kararlar alabilen varlık şeklinde tasavvur edilmiştir (madde 1). Benzer şekilde bireylerin; fikri, manevi, bedeni kabiliyet ve kuvvetlerini akıllarıyla güçlerinin yettiği ölçüde ortaya çıkarma hususunda serbest oldukları vurgulanmıştır (madde 4). Diğer bir madde (madde 7), bireyin toplumdan önce konumlandırıldığı başka bir ifadeyle bireyin önceliğine vurgu yapıldığı görülmektedir. Medeni bir toplumun devlete değil rasyonel bireylerin varlığına dayandığı belirtilmiştir. Toplumda ortaya çıkan başarısızlık gibi durumlarda kesinlikle bireycilikten vazgeçilmemesi gerektiği, bu durumun kötü sonuçları beraberinde getireceği savunulmuştur (Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinin Beyannamesi, 1948: 48; Birinci, 2018: 110-111). Beynamede, bireylerin kanunda yazılı olan kurallar dışında hiçbir şekilde yapma(ma)ya zorlanamayacağı vurgulanarak, bireysel özgürlükler idari ve adli mercilerin vereceği kararlar üzerinde müdahalenin ortadan kalması sonucunda sağlam bir teminata bağlanacağı (madde 2 ve 8) ifade edilmiştir. Bu bireysel hürriyetler; felsefi ve dini vicdan hürriyeti, kalem ve söz hürriyeti, cemiyet kurma ve bunlara girme konusunda tam hürriyet, bireyin arzuladığı mesleği seçme hakkı, istenilen okulda eğitim ve öğretim hakkı, özel meslek sahibi olma ve bireysel girişim hakkı, ihtiyaçların ülke içinden teminat hakkı, sakatlık, işsiz vb. durumlara karşı korunma hakkı, çocuk doğumu ve çocuğun korunmasına yönelik yardım hakkı şeklinde sıralanmıştır. Devamında ise bu haklara gerçek bir özgürlük rejimiyle ulaşılabilmesinin altı çizilmiştir. Böyle bir rejimin bireysel özgürlüklerle gerçekleştirilebileceği önemle vurgulanmıştır. Söz konusu özgürlüklerin temelinin, ekseriyetin/çoğunluğun temsil ettiği milli iradenin özgür bir biçimde belirlenmesi ile azınlıkların fikir hürriyetine saygı ve müsamaha gösterilmesi olduğu savunulmuştur.

“Aile ve Özel Mülkiyet”: Toplumun temel unsurları, insan şahsına ve emek sonucu elde edilmiş şeyler üzerinde tasarruf hakkı ile “aileye saygı” şeklinde belirtilmiştir. Toplumun temel unsurları olarak “birey ve aile” zikredilmiştir. Ayrıca hükümetlerin asli görevi, toplumda bu saygının hüküm sürmesini sağlamak olarak ifade edilmiştir (madde 3). Bu şekilde bireye, aile ve mülkiyete yönelik tehdidin yalnızca devletten değil toplumdan gelebileceği dillendirilmiş, engellenmesi gerektiği düşünülmüştür. Bireylerin manevi, bedeni ve fikri güç ve yeteneklerini aklının erdiği, gücünün ettiği şekilde serbestçe ortaya çıkarabileceği (madde 4) ve toplum düzenini erdem, kabiliyet, emek, hizmet esasları temelinde kurulması ile piyasanın özel mülkiyeti güvence altına alan şartları (madde 5) sıralanmıştır (Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinin Beyannamesi, 1948: 46; Birinci, 2018: 110-111).

“İktisadi Hürriyet/Piyasa”: İktisadi hürriyet ile bireylerin girişim, çalışma serbestliğinin keyfi bir şekilde engellenmediği, devletçiliğin yalnızca özel ve ferdi girişimleri alanı dışında gerçek, milli zaruret hali, iktisadi olan rekabetin yararlı olmaması hallerindeki bir yapıya delalet ettiği

vurgulanmıştır. İktisadi hürriyetin ortadan kalkmasının siyasi hürriyeti yok edeceği, ayrıca ekonomik felaketi beraberinde getireceği ifade edilmiştir. Bu nedenle, gerek devlet sermayedarlığıyla kontrolü gerekse de tröstler/karteller gibi şahsi tekeller, açık yahut kapalı baskı gruplarıyla iktisadi hürriyetin ortadan kaldırılmasının karşısında oldukları belirtilmiştir (madde 10). Bu manada devletin bir girişimci şeklinde piyasaya yönelik müdahalesine iktisadi hürriyetlerin ortadan kalkacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Bu tarz müdahaleler, toplumun genel yararı ve bireysel özgürlüklere zarar vereceği düşüncesiyle kabul görmemiştir. Bireylerin sağlam bir teminata bağlanmış olan hürriyetleri içinde sayılan; istenilen mesleği seçme ve bireysel teşebbüste bulunma/seçme hakkı, herkesin gereksinimlerini ülkedeki kaynaklardan sağlama özgürlüğü (madde 8) iktisadi hürriyete olan vurguyu sağlamlaştırmıştır (Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinin Beyannamesi, 1948: 46; Birinci, 2018: 110-111; Sadoğlu, 2005: 311).

“Sınırlı Devlet Anlayışı ve Himayeciliğe Kayma Eğilimi”: Bireye olan güven üzerine inşa edilen medeni toplumda, olası aksaklıklarda bile devlete, otoriter tehdide, cebre, vasilik zihniyetine, kesinlikle başvurulmaması gerektiği (madde 7) belirtilmiştir. Devlet, toplumun güvenliğinin bir vasıtası olarak görülmekte, bireyin üstünde ve toplum ile kanaatlerin haricinde bir güç iddiasında bulunamayacağı, bireysel hak ve hürriyetlere yönelik herhangi bir tehdit içinde olamayacağı (madde 8) ifade edilmiştir (Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinin Beyannamesi, 1948: 46; Birinci, 2018: 110-111).

HFYC beyannamesinde liberalizmin siyasi boyutu katıksız şekilde savunulmaktadır. İktisadi özgürlükler siyasi özgürlüklerin tamamlayıcısı görüldüğünden şiddetle desteklenmekte olduğu görülmektedir. Bazı alanlarda ise sınırlı olmakla “*himayeci*” özellik sergilemektedir (Birinci, 2018: 113). Sadoğlu (2005: 311), cemiyetin bireysel hak ve özgürlük yaklaşımında Locke’un doğal haklar teorisinin izleri görüldüğünü ifade etmiştir. Doğal hakların pozitif olanlara önceliği, bireylerin ortak iradesi sonucu meydana gelen söz konusu özgürlüklere müdahale etmemesi bu etkinin yansımalarını göstermektedir. Başka bir ifadeyle bireysel özgürlük, devletin müdahale edemediği, hatta çoğunluğun iradesinin bile kısmen veyahut tamamen ihlal edilemediği alan olarak görüldüğünü vurgulamıştır. Bireysel haklara yönelik hassasiyetin “bireysel yarar” konusunda gevşetildiğini belirtmiştir. HFYC’nin hak ve özgürlükler açısından klasik liberal teorinin “bireyci”, bireysel yarar hususunda ise sosyal liberal anlayışın “toplumcu” anlayışına yaklaştığını ifade etmiştir. Bunun izlerini beyannamede; “*bireyin fikri, bedeni ve manevi olarak yetenek ile gücünün aklının ermiş olduğu ve gücünün elverdiği şekilde özgürce ortaya çıkarabileceği*”, sonrasında “*bu hususta cemiyetten himaye görme hususunda eşit imkânlarla sahip olduğu*” (madde 4) ifadelerinde görülmüştür.

Sadoğlu (2005: 311), sosyal adaletin piyasa içerisinde kendiliğinden gerçekleşeceği düşüncesini yadsımak suretiyle devletin müdahalesine açık kapı bıraktığını, sonuç itibarıyla siyasal iktidara iktisadi yaşama “kamu yararı” adına müdahale onayı verildiğini vurgulamıştır. Benzer şekilde, cemiyetin sınırlı bazı alanlarda devletin iktisadi faaliyet içinde olunmasına sıcak bakıldığını ifade etmiştir. Beyannamede bu durumun izleri, “*ferdî ve husûsî teşebbüs sahası dışında kalmasında*

hakikî ve millî bir zaruret olan işlerle iktisadî rekabetin faydalı bir rol oynamasına ihtiyaç göstermeyen işlerde” ifadelerinde açıkça gözükmektedir. İlâveten kadın ve küçük çocukların iktisadi şart koşuluyla da olsa (Birinci, 2018: 113) beyannamede, “şereflerini, emek, sıhhatlerini korumak için cemiyetten himaye görmeğe hakları vardır” (madde 6), ayrıca “işçi ve çiftçilerin yaşam şartlarını, çalışma ile hayat tarzları, mesken durumlarını sürekli şekilde iyileştirilmesi esas olup, millî bir görevdir. Emek ve sermayenin hakları görev ile menfaat açısından tamamlayıcıdır. Bundan dolayı işçilerle iş sahiplerinin bilinçli bir şekilde istişare yapmaları sosyal adalet şartlarının gerçekleşmesi ve sanayi ile cemiyetin gelişmesi için hayati şarttır” (madde 12) ifadelerine rastlanılmaktadır.

Beyannamede “özel mülkiyete” yapılan vurgunun yanında “aile” kavramına (madde 3) gönderme yapılması, cemiyetin muhafazakâr tarafını göstermesi bakımından önemlidir. Başka bir ifadeyle, Başgil’in şahsında somutlaştırılabileceğimiz “liberal muhafazakârlığın” beyannameye yansıdığı görülmektedir.

3.1.3.3. Cemiyetin Faaliyetleri ve Neşriyatı

Hür Fikirler mecmuasında yayımlanan beyannamede cemiyetin çalışma şekline, yol ve yöntemlerine yer verdiği görülmüştür (Hür Fikirler, 1948: 46):

Cemiyet politika cereyanlarında ve parti mücadelelerinin dışında kalmayı ve gayelerini, sırf inandığı prensipler üzerinde, fikir münakaşasına ve kalem mücadelesine girişmek suretiyle yürümeyi vazife dinecektir. Bu yolda çalışma vasıtamız konferanslar, münazara ve müsabakalar tertiplemek: mecmua, broşür, bülten ve kitap neşretmek olacaktır.

Ayrıca mecmuada (1948: 40); “*Cemiyetimiz, muayyen memleket davalarını incelemek ve görüşlerini efkârı umumiyeye sunmak için, azaları arasında münakaşalı toplantılar tertip etmeği, prensip kararı şeklinde kabul etmiştir*” ibaresi yer almıştır. Bununla birlikte mecmua, cemiyet tarafından balolar ve yemekler tertip edildiğine rastlanılmıştır (Hür Fikirler, 1949: 180-336-347-373):

HÜR FİKİRLERİ YAYMA CEMİYETİ **DANSLI AKŞAM YEMEĞİ** 18 MART 1949 Cuma günü saat 20.30 dan 3 e kadar **PARK OTEL salonlarında** Davetiyeler Cemiyet Merkezinden temin edilir. Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti **KIR BALOSU** 30 Temmuz 1949 Şimdiden hazırlanınız”. “**29 Temmuz 1949** Bu tarihi unutmayız Ve O *Gece* **HÜR FİKİRLERİ YAYMA CEMİYETİ** tarafından **SUADİYE PLAJ GAZİNOSUNDA** Tertip edilen **KIR BALOSUNA** Muhakkak Geliniz”. “Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti **KIR BALOSU 29 Temmuz 1949** Cuma Akşamı saat 21.30 dan sabaha kadar **SUADİYE PLAJ GAZİNOSUNDA** Davetiyeler Cemberlitaş, Evkat sokağı, Bilim Apt. No: 9/1. Deki Cemiyet Merkezinden temin edilebilir.

HFYC kuruluşundan bir yıl sonrasında “Hür Fikirler” adıyla mecmua yayımlamaya başlamıştır. Mecmuada, temelde ve yoğun şekilde “liberalizm” işlenmiştir. Diğer konular liberalizm açısından ele alınarak liberalliğe geçişi özendirecek şekilde olmuştur (Tezcan, 2021: 108-109). Mecmuada yer alan makalelerin genel itibarıyla HFYC üyelerine ait olduğu görülmüştür. Fakat

üyeler dışındaki kişilerin yazı ve şiirlerine yer verileceği mecmuanın ikinci sayısından itibaren iç kapak sayfasında; “*Demokrasi ve hürriyet rejimi mevzularında etüt ve görüş kabilinden gönderilecek telif ve tercüme yazılarla, hürriyet ülküsünü terennüm eden şiirlere mecmuamız açıktır*” şeklinde ifade edilmiştir. Birinci’ye göre (2018: 120), HFYC amaçlarına varmasında hareket ve fiili özgürlüklerin teminat edilmesinde, ayrıca ifade özgürlüğünün kullanılmasında hayati bir platform olmuştur. Üyeler değerli çalışmalarını böylelikle okuyucularına daha kolay ulaştırma imkânı bulmuşlardır.

HFYC’nin, Hür Fikirler mecmuası haricinde çok sayıda kitap ve broşür yayımladığı görülmüştür. Düzenlenen konferanslar çoğunlukla üniversitedeki gençliğe yönelik olmuş, dönemin farklı meseleleri tartışmaya açılmak suretiyle hak ve özgürlüklerin savunusu yapılmıştır. Buradaki temel amaç, gençlere liberal bir bakış açısı aşılamak olduğuna rastlanılmıştır (Sadoğlu, 2005: 308). HFYC’nin, faaliyetler ve neşriyat bakımından en verimli döneminin Başgil’in cemiyetin başkanlığını yürüttüğü zaman diliminde, başka bir ifadeyle onun Yalman’la yaşamış olduğu tartışma sonrası cemiyetten ayrılmasına kadar ki süreç öncesinde olduğu tespit edilmiştir. HFYC tarafında çıkarılan neşriyatın çoğunun Başgil’in kaleminden çıktığı “Hür Fikirler” mecmuasındaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Mecmuada “*HÜR FİKİRLERİ YAYMA CEMİYETİ NEŞRİYATI*” başlığı altında eserlere ait bilgilerin yayımlandığı görülmüştür. Bunlardan Başgil tarafından yazılmış olanlar şunlardır; “*Vatandaş Hürriyeti ve Bunun Teminatı, Seçim Sistemini Kıymeti ve Eksikleri, Türkçe Meseleleri, Cihan Sulhü ve İnsan Hakları, Demokrasi ve Hürriyet*”. “*Türkiye Nasıl Yükselir?*” başlıklı eser ise M. N. Thonrborg’a aittir (Hür Fikirler, 1948: 50). HFYC’nin son faaliyeti, 1957’de yayımlanan Yalman’ın eseri olan “*Berraklığa Doğru*”dur. Bu eser, onun 1941’de yazmış olduğu yirmi üç makalenin bir araya getirilmesinden oluşmaktadır (Birinci, 2018: 136).

HFYC’nin kuruluşunu takiben pek çok konferans, panel ve toplantı düzenlemiştir. Bunlar Yalman’ın sahibi olduğu “*Vatan*” gazetesinde kamuoyuyla paylaşılmıştır (Tezcan, 2021: 148). Bunlardan ilki, baş konuşmacılığını Başgil’in üstlendiği ve temasının “sosyalizm” olduğu 28 Kasım 1947 tarihli “*Komünizm Mücadelesi*”dir (Birinci, 2018: 115). Bu ilk kongrede, böyle bir tema seçilmesi II. Dünya Savaşı sonrası totalitarizme karşı duruşu ve Hür Dünya tarafından yer alışı bir göstergesi olduğu açıktır.

Bir diğeri 15 Ocak 1949 tarihinde yapılan “*Dil Meselesi*” adlı konferans olup, iktidar tarafından dile yönelik yapılmakta olan müdahaleler ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Mecmuada, Başgil ve Burhan Apaydın’ın bu konu üzerinde yaklaşık on ay çalışma yürüttüğü ifade edilmiştir. Cemiyet, bu faaliyetler sonucunda 1948’de bir beyanname yayımlamıştır. 1949’da ise 15 Ocak-12 Şubat arasında konu özelinde üç toplantı yapılmıştır (Birinci, 2018: 61). Mecmuada bir sayının sadece dil meselesine ayrıldığına rastlanılmıştır.

Mecmuada (1948: 91-92), “*Ayın Tarihçesi*” kısmında HFYC’nin söz konusu kongreleri öncesinde, İstanbul Muallimler Birliği’nin I. Dil Kongresi’ni düzenlediği ve buraya pek çok profesör, şairlerin, yüksek tahsilli gençlerin vb. katıldığı, Türk Dil Kurumu’nun (TDK) çalışmalarına

tarafıtar veyahut aleyhtar olanların fikirlerine başvurulduğu ifade edilmiştir. Cemiyetinde bu toplantıya katıldığı ve Burhan Apaydın'ın dil inkılabı adı altında okuma ve yazma hürriyetine yapmış olunan müdahaleleri tenkit ettiği, tebliğinin büyük bir beğeni topladığı vurgulanmıştır.

Mecmuasının ilk sayısında, “*Türkçe Meselesi*” başlıklı makalede İstanbul Muallimler Birliği'nce tertip edilmiş olan I. Dil Kongresi'ne katılan Apaydın'ın buradaki tebliğine yer verildiği görölmüştür. Apaydın, söz konusu kongrenin memnuniyetle karşılandığını ve dil meselesine cemiyetin bakış açısı ile yayımlayacakları beyanname hakkında şu ifadelerde bulunmuştur (Apaydın, 1948: 36):

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti fikir ve düşüncelerin her birimizin anladığı kelimelerle ifadesini güçleştiren uydurma dil hareketlerinin bir muhasebesini yapmak için Muallimler Birliğinin, tertiplediğı dil kongresini büyük bir memnuniyetle karşılamıştır. Hatırlardadır ki, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti de kendi âzası arasında dil meseleleri üzerinde bir anket açmış ve anket neticelerine göre bir beyanname neşretmek kararını vermişti. Ankete gelen cevaplar tasnif edildiğı zaman âzalarımızın hiç birinin hükümet politikası şeklinde tezahür eden yeni dil hareketini katiyyen tasvip etmediğı anlaşıldı. Bu arada Muallimler Birliğinin de bir Dil Kongresi teşkiline karar vermesi üzerine, cemiyetimiz, münakaşalı toplantılar sonunda neşredeceğı beyannamenin, salâhiyetli zavattan müteşekkil olan kongrenin vereceğı kararları da göz önünde tutmak suretiyle, bilâhare neşrini münasip görölmüştür.

Üçüncüsü, 1950'de nisan ayında yapılan yaklaşık olarak yüz kişinin katıldığı “*Din ve Laiklik*” kongresidir (Yalman, 1970: 214). Bu kongre, cemiyet içinde vuku bulan bir yol ayrımının yaşanmasına neden olmuştur. Başgil (1960: 192), kongre sonrası cemiyetten ayrılışının nedenini; “*söz konusu kongrede yapılan tartışmaların hoş karşılanamayacak bir üsluba bürünmesi, ayrıca kendisine yönelik bir komplo olduğunu düşünmesi*” sözleriyle açıklamıştır.

Mecmuada, Yalman'ın 26 Temmuz 1949 tarihinde “*Türkiye'nin Garp ile Şark Arasındaki Rolü*” mevzuu münazaraya katıldığı ve bir konuşma yaptığı ifade edilmiştir. “*Vatan*” gazetesinde yayımlanan bu konuşmaya, mecmuanın sekizinci sayısında yer verilmiştir. Yalman (1949: 436-437) konuşmasında Türkiye'nin şark ile garp arasında barışçıl olarak oynadığı rolün üzerinde durmuştur. Lozan Antlaşması'yla Türkiye'nin Balkanlar'da ve Orta Şark'ta emniyetin köprübaşı haline geldiğini ifade etmiştir. Garp medeniyetinin değerlerine yönelik şarktan gelen tehditlerle mücadele ettiğinden Türkiye'yi garbın ayrılmaz bir parçası olarak ifade etmiştir. Türkiye'yi güvenilir bir komşu haline getirenin ise kaybolan imparatorluğu geri alma arzusundan vazgeçilmesi ve vatanın sınırlarını milli misakla çizmiş olmasında görmüştür. Ona göre; “*harici maceralardan uzak kalmak ve bütün mevcut enerjilerini iç inkişafırlara hasretmek Türk milli siyasetinin ana prensibi haline gelmelidir.*” Bu siyasetin ise Balkan ve Sadabat Paktı'nın imzalanmasıyla mümkün olduğunu ifade etmiştir. Bu süreçte adım adım federasyona doğru gidildiğini, fakat araya ikinci bir dünya harbinin vuku bulunduğunu belirtmiştir.

Türkiye'nin garp ile şark arasında role sahip çıkmasının, siyasi siteminden teokrasinin bütün izlerinin silinmesi, saltanat ve halifeliğın kaldırılmasıyla gerçekleştiğini vurgulamıştır. İkinci engelin ise tek partili rejimden çıkılması ve demokrasiye geçilmesiyle ortadan kalktığını söylemiştir. John

Gunther'in "*Perde Arkası*" eserinde Türkiye'nin hiçbir manasıyla demokrasi sayılamayacağına yönelik sözlerine karşı çıkarmış ve "*Türkiye'de tam münakaşa hürriyetimiz, muhalefete karşı tahammülümüz ve en uzak köylere kadar varan muhalif parti teşkilatımız vardır. Böyle silahlar elimizde olduktan sonra 1950 seçimlerinde milli iradenin hür bir şekilde tecelli edebileceğine inanıyoruz*" ifadelerinde bulunmuştur. Türkiye'nin garp ile şark arasında faydalı bir rol oynamaya hazır, ehil bulunduğunu vurgulamış ve bu rolün ilk gayesini; "*İsrail devleti de dâhil olmak üzere Orta Şark'ta bir bölge bloku meydana gelmesi*" olarak ifade etmiştir. İngiltere ve Amerika'nın bu projeyi desteklemesi ile bu gayeye muhakkak ulaşılabilceğini söylemiştir (Yalman, 1949: 437-438).

3.1.4. Cemiyetin Dönemin Meselelerine Yönelik Bakış Açısı ve Faaliyetleri

Çok partili demokratik siyasal hayata geçiş döneminde, daha önceki dönemde deneyimlenen iki siyasi tecrübe dışında, Başgil'in (1960: 65) "demokratik muhalefet" olarak ifade ettiği sivil muhalefete katkı sunmak amacıyla HFYC'nin dönemim tartışmalı birçok konuda faaliyetler yürüttüğü görülmüştür.

HFYC, hürriyete yönelik ihlâl yapıldığını düşündüğü her alanda kamuoyunun ilgisinin çekmek amacıyla faaliyetler yapmıştır. Umumi heyet tarafından yapılan geniş çaplı olan pek çok kongrede, bu ihlâller üzerinde tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmaların kamuoyuna ulaştırılması, çoğunlukla her kongre sonrası Başgil tarafından kaleme alınan bir beyanname yayımlanmasıyla gerçekleşmiştir. Kongre ve beyanname süreciyle başlanan bu süreçte ilk alan olarak üniversitelerin tercih edildiği görülmüştür. Üniversitelerin tek parti dönemi boyunca vesayet altında kaldığı için "hür kurumlar" şeklinde faaliyette bulunamadıkları düşünülmüş ve bu etkiyi görünür kılmak amacıyla cemiyet, Başgil başkanlığında 29 Nisan 1948 tarihinde toplanmıştır (Birinci, 2017: 188-189). Sonrasında "*Üniversitâ Kürsülerinde Tedris Hürriyeti*" adlı beyanname yayımlanmış, birer hafta ara ile kalabalık bir âza kütlesiyle cemiyet merkezinde üç toplantı yapılmıştır. 13 Haziran 1946 tarihinde 4936 sayılı kanunla "Üniversite Reformu" gerçekleşmiştir. Fakat bu kanunla üniversitelerin tam manasıyla özerklik kazanmadığı tartışmaları başlamıştır. Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde bir takım olaylar vuku bulmuştur. Cemiyet, tüm bu yaşananları yakından takip ettiğini yayımladıkları beyanname ile duyurmuştur (Hür Fikirler, 1948: 40):

İLMÎ ve İdari muhtariyetlerini elde eden Türk üniversitelerinin bugün karşılaştığı büyük meselelerden biri ve başta geleni tedris hürriyetidir. Bu meselenin ise hürriyet rejimi ve bilhassa üniversitelerimizin ilmî inkişafı için arzettiği vefkalâde ehemmiyet aşîkârdır. Ankarada cereyan eden son hâdiseleri dikkat ve hassasiyetle takip eden idare heyetimiz, mesele üzerinde doğrudan doğruya cemiyet âzasının düşünce ve kanaatlerini yoklayıp belirtmeği vazifeleri arasında görmüş ve bu hususta serbest müzakereler açmağa karar vermiştir.

HFYC tarafından çalışma programının hazırlanması sonrası yapılmış ve Başgil tarafından 27 Kasım 1947 tarihinde verilmiş ilk konferans, "*Vatandaş Hürriyeti ve Bunun Teminatı*" dır (Başgil, 1948: 5). Buradan, cemiyetin "bireyin hürriyeti ve dokunulmazlığı teminatına" ne denli önem

verdiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmasında Başgil, vatandaş ve devlet arasındaki ilişkileri bütün boyutlarıyla ele alıp, tartışmıştır. O, sistemleri “devlet ile vatandaşın çıkarlarını kollayanlar” şeklinde ikiye ayırmış ve vatandaşın çıkarlarını koruyan liberal devleti önemsemiştir. Bu rejimde, devlet vatandaş arasındaki ilişkiyi gaye ile vasıta münasebetine benzetmiştir. Liberal devlette, gayenin vatandaşken vasıtanın ise devlet olduğu belirtmiş ve vasıtanın gayeye hizmet ettiği sürece meşru görüleceğinin altını çizmiştir. Liberal rejimlerde, devletin sınırlarının bireyin lehine ayrıldığını ve devletin müdahalesinin olmadığı bireysel hayat alanında herkesin ahlâki, fikri vb. bütün faaliyetlerini tam bir serbestlik içinde gerçekleştirebilme hakkına sahip olduğunu ifade etmiştir (Başgil, 1948: 9-11). Bu hakkı, “hürriyet” olarak nitelendirmiştir. HFYC tarafından bu konu, konferanstan iki yıl sonra tekrardan ele alınmıştır. Cemiyet, 5 Aralık 1949 tarihinde olağanüstü şekilde toplanılmış ve söz konusu durum etraflıca tartışılmıştır. Özellikle ceza mevzuatına yönelik yapılan eleştirilerde “vatandaşın dokunulmazlığı ve hürriyetinin ortadan kaldırıldığı” önemle vurgulanmıştır. 12 Aralık’ta “*Şahıs Hürriyeti ve Bunun Teminatı Hakkında Beyanname*” yayımlanmıştır (Birinci, 2017: 191-192). Ceza mevzuatına yönelik eleştirilerin bu beyannamede sert şekilde dillendirildiği görülmüştür. Başgil (1949: 6-10), bu mevzuatın totaliter iktidarın düşünce ve kaygıları doğrultusunda hazırlandığını, hedefin ve amacın vatandaş odaklı olmaktan ziyade iktidar ile çevresindekileri ayrıcalıklı bir konum sağlamak olduğunu savunmuştur. Böylece, ceza mevzuatının “memur sultası” meydana çıkararak Türkleri “memur ve gayri memur” diye iki sınıfa ayırdığını ve sade vatandaş üzerinde tahakküm kurduğunu ifade etmiştir.

HFYC’nin üzerinde durduğu bir diğer husus ise “*dil meselesine*” yönelik olmuştur. Cemiyetin, dönemin dil politikasına yönelik eleştirisi şu şekildedir (Hür Fikirler, 1949: 193):

Asırlar boyunca yuvrulup yapılan ve bu gün varlığımızın sağlam bir unsuru haline gelen Türkçemiz, milli dilimizdir. Bu dille konuşup yazmak en tabii haklarımızdandır. Bununla beraber bir zamandan beri vatandaşlar mekteplerinde, hükümet dairelerinde ve mahkemelerde millî benliğe tamamiyle yabancı bir dili kullanmaya cebredilmektedir.

Bu politika cemiyetçe “vatandaşlık hak ve hürriyetlerine açık bir surette aykırı” bulunmuş ve idare heyet tarafından 7 Haziran 1948 tarihinde dil meselesine yönelik bir toplantı düzenlenmiştir. Cemiyet başkanı olan Başgil, ilk toplantıda böyle bir konunun gündeme gelmesini şu şekilde ifade etmiştir (Hür Fikirler, 1949: 194):

... geçen yaz aylarına idare heyetimiz ikinci ve daha bir büyük davayı ele almağa karar verdi. Bu dava, beş on seneden beri memleketimizin en büyük bir derdini teşkil eden dil davası idi. Dil meselesi Cemiyetimizi en yakından alâkadar eden bir meseledir. Çünkü vatandaşların memlekette yaşayan dil ile konuşup yazmağa olan hakkı kadar tabii bir hak ve hürriyet yoktur. Bununla beraber, herkes bilmelidir ki, mekteplere, mahkemelerde, dairelerde, dairelerde, sinemalarda ve birçok kanunlarda memleket dilinden başka dil kullanmağa cebrediliyoruz.

Cemiyet tarafından öncelikle, âzaların fikir ve kanaatlerini öğrenmek amacıyla bir anket yapılmıştır. Bu anket sonucu hükümetin takip ettiği politikalar, sadece bir aza dışında, tasvip edilmemiştir. HFYC, dil meselesine yönelik yapacakları toplantılar için tüm hazırlıklarını

tamamlamış olmasına rağmen Muallimler Birliği'nin yapmış olduğu dil toplantılarının bitimi ve neticelerini beklenmiştir. Fakat bu toplantıların bazı olumsuz olaylardan ötürü neticelendirilememesi nedeniyle cemiyet daha fazla gecikmemek adına 15 Ocak 1949 tarihinde azalarıyla üç toplantı yapmıştır. 12 Şubat'ta teklif komisyonu ve idare heyetince hazırlanacak olan beyannameyi tetkik amacıyla toplanılmıştır (Hür Fikirler, 1949: 194). Mecmuanın Mart 1949'da çıkan beşinci sayısı sadece dil meselesine ayrılmıştır. Burada "*Dil Meseleleri Hakkında Beyanname*" yayımlanmış, başta Başgil olmak üzere Halide Edip Adıvar, Abdülhak Kemal Yörük, Burhan Apaydın, Hıfzı Tevfik Gönensay, Abdülkadir Karahan, Celâl Dereoglu'nun yazıları yer almıştır. Dil beyannamesinin basındaki akislerine, 'Tasvir, Akşam ve Cumhuriyet gazetesi', yer verilmiştir. Ayrıca bir arada neşredilen nisan-mayıs sayısında bu akislere yer verilmeye devam edilmiştir. Başgil tarafından kaleme alınan ve HFYC neşriyatı olarak yayımlanan "*Türkçe Meseleleri*" adlı çalışmasındaki fikirlerinin beyannamedekilerle biri bir uyuşmakta olduğu ayrıca ifade edilmelidir.

3.1.5. HFYC'nin Kurucularının Yollarını Ayrılmasına Neden Olan Düşünceler: "Din ve Laiklik"

Başgil'in liberal muhafazakârlığı, en bariz olarak din ile laikliğe yönelik fikirlerinde kendini göstermektedir. Başka bir ifadeyle dini inanç özgürlüğü ile liberal değerler arasında kurmuş olduğu bağda hissedilmektedir. O, İslam'ın Türk toplumu için önemi/anlamı, Türkiye'deki laiklik anlayışı, din ve vicdan hürriyetinin değeri, dinde reform düşüncesine itirazları, dini kuralların yaşadığı dönemde nasıl anlaşılacağı, dini eğitimin yapı ve muhtevası, Diyanet'in teşkilat ve görevlerinin yeniden yapılandırılması vb. meselelerde kafa yormuş olan bir mütefekkindir. 20. yüzyılda materyalizm, pozitivizm ve ateizmin maneviyatçılığı bozan yapısına dikkat çekmiştir. Türkiye'deki laiklik anlayışının "maneviyatçılık" düşüncesine zarar vermeyecek şekilde düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur (Haklı, 2018: 56-57). Başgil, Fransız laiklik anlayışı yerine "Anglo Sakson" özgürlükçü yaklaşımı benimsemiştir. Ona göre, Türkiye'deki en temel problem din hürriyetlerini engelleyici bir laiklik yaklaşımının kabul edilmiş olmasında yatmaktadır. Onun önerdiği ise özgürlükleri temin edecek olan laikliktir. Laikliğin inkârcılık ile din düşmanlığı olmadığını vurgulamış, onu bu şekilde tayin ederek meşrulaştırma aracı şeklinde görmeyi yanlış ve dayanaktan yoksun olduğunu savunmuştur (Başgil, 2008: 14-15-164).

Yaman, dinin toplumlar için gerekli ve önemli olduğunu kabul ederek her toplumun dine ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Batı toplumlarının dini inançlara olan bağlılığını ifade etmiştir. Eğer din olmazsa ahlâki kuralların topluma benimsetilmesinde sorun yaşanılacağını, hatta geleneksel dini bağlar olmazsa toplumların zararlı ve yabancı olan ideolojilerin etkisi altında kalabileceğini ifade etmiştir (Kalkan, 2018: 78). Hür Fikirler mecmuasında "*Din ve Siyaset*" adlı makalesinde Yalman (1949: 300); "*İnsanlar arasında kardeşlik hissini geliştirmek, sınıf mücadelesine karşı gelmek ve aile müessesesini korumak bakımından din kadar tesirli başka bir silah bulunabilir mi?*" sorusunu sormuş ve dini fazilet, sevgi ile feragat kaynağı olarak gördüğünü ifade etmiştir. Ayrıca dini alanının

sadece ferdi nefis mücadelesine ve fert ile Allah arasındaki münasebete has olmadığını belirtmiş, ahlâki ve sosyal mücadelelere din müessesesinin hazırlanması gerektiğini savunmuştur. Son tahlilde dine yönelik bir rol biçtiği görülmektedir.

Başgil, laik Türkiye Cumhuriyeti çatısı altında yaşayan insanların ciddi problemlerinden biri olarak dinin toplumsal alandaki emir ve yasaklarıyla devletinkiler arasında bir çelişki çıkması durumunda kendini gösterdiğini belirtmiştir. Başgil'in bu konuya bulduğu çözüm ise yumuşak laiklikle devletin din hürriyetini genişletmesi gerektiği böylece pek çok sorunun üstesinden bu şekilde gelineceğidir. Ancak kanunun emrettiği şey ile dinin yasak ettiği ya da tam tersi durumunda yapılacak olanı, *“dindar vatandaş kanuna uymakla, mensup olduğu din nazarında günah işlemiş sayılmaz. Çünkü buna mecburdur, binâenaleyh mazurdur”* şeklinde ifade etmiştir (Başgil, 2008: 145). Ona göre, din hürriyetinin tek düşmanı taassuptur. Din hürriyetine, hem dışarıdan hem de içeriden bakan mutaassıpların zarar verdiğini belirtmiş, din hürriyetinin ancak laiklikle korunacağını iddia etmiştir. Yaşadığı dönemde dinin devlete bağlı olduğu, bu durumun din hürriyetlerini kısıtladığını savunmuştur (Başgil, 2008: 160-177-178). Laikliğin resmi ve hukuki bir tanımının yapılması gerektiğini sürekli olarak teklif etmiştir. Laikliğin, yasal bir tanımının yapılmamış olmasına rağmen ceza kanununda onu ihlâl suçunun ciddi yaptırıma tabi tutulmasının belirsizliğe sebebiyet verdiğini söylemiştir. Bu noktada gerçek laikliğin; *“devletin dine veyahut dinin devlete karışmadığı üçüncü bir sistem olan ne dinin devletin ne de devletin dinin içinde yer alacağı”* bir yapıya karşılık geldiğini savunmuştur. O, laiklik adına Türkiye’de yapılan din politikalarında düşülen hatanın nedenini “yanlış Batıcılığa” bağlamıştır. Batı medeniyetinin maddi ve manevi unsurlarının birlikte alınması gerektiği yaklaşımını kabul etmemiştir (Haklı, 2018: 57-58).

HFYC içinde Başgil ve Yalman arasındaki ayrışma “din özgürlüğü ve laiklik” konularında sahip oldukları farklı bakış açıları nedeniyle ortaya çıkmıştır. Başgil, Türkiye’de laikliğin uygulama şeklini din özgürlüğüne aykırı bularak karşı çıkarken Yalman, Cumhuriyet reformlarının ve bunlardan laiklik ilkesinin katıksız savunuculuğunu üstlenmiştir.

Yalman, Hür Fikirler mecmuasındaki *“Din ve Siyaset”* adlı makalesinde dinin siyaset, kanun, ilim, mektep vb. alanlarda etki yaratmak suretiyle aklı baskı altına almasına şiddetle karşı çıkmıştır. Onun dine biçtiği rol ise *“sadece ilmi hayatta faziletinin, meziyetinin, idelin hâkim olmasına, halkın vicdanının hoşnut edilmesine, kırtasî bir takım usullerle halkın işlerini geciktirmemesi”* şeklinde olmuştur. Türkiye’de dinin yobazlar tarafından bir nüfuz ve menfaat aracı olarak kullanması, cahil ve bağnazların dini alet etmeleri sonucunda ilerlemenin yolunun kesildiği sonucuna varmıştır. Türkiye’de dinin fena maksatlar amacıyla suiistimal edebilmesini önlemek amacıyla dini alakaların hızını kesmek amacıyla yol alınmış olduğunu belirtmiştir (Yalman, 1949: 299).

Yalman cumhuriyet reformlarını katıksız desteklediğinden, laiklik ilkesinin savunucusu olmuştur. Aynı makalede resmi ideolojinin din anlayışına uygun ifadelerde bulunduğu görülmüştür (Yalman, 1949: 300):

... dava; dinin şahsî ve parti menfaatleri namına ayırıcı bir nüfuz diye kullanılmasını, terakkiye engel olmamasını, akıllı hâkimiyetine karşı gelmemesini ve taassup namına diğer suretlerle suiistimal edilmemesini temin etmektedir. Komünizme karşı bir sed olarak, cemiyetin temeli olan aile müessesesinin bekçisi olarak; dinî hislerden ve dinî tesanüdden istifade etmek çok yerindedir.

Dine söz konusu şekilde bir rol biçen Yalman, buna uygun hareket edilirse dinin ayırıcı değil ilerlemeye etki eden sosyal bir faktör haline geleceği vurgulamıştır. Başgil ise rejimin dine yönelik tutumunu ve laiklik anlayışını şiddetle eleştirmiştir. Ona göre, laiklik devletin dine, dininde devlete karışmaması, herhangi birisinin diğerine nizam vermeye kalkışmamasıdır. Oysa Türkiye’de mevcut olan laiklik ise devletin dini kontrol altına tutarak dini özgürlüklere yeterince önem vermemesi şeklinde cereyan ettiğini vurgulamıştır. Başgil’in laikliğe yüklediği anlam, din özgürlüğünün korunmasıdır. (Beriş, 2018: 96-97). HFYC içerisindeki yaşanan ayrışma söz konusu fikir ayrılığı neticesinde yaşanmıştır.

14 Mayıs seçimleri yaklaşırken nisan ayı içerisinde Yalman’ın isteği üzerine cemiyetin merkezinde “laiklik” konulu bir konferans düzenlenmiştir. Fakat dinin ve laikliğin gerçek manasını tartışmak için yapılan bu toplantıda “dine yönelik bir reform hareketi” (Yalman, 1970: 214) meydana getirilmeye çalışılmıştır. Başgil ve Yalman arasında başlayan tartışmaların, Başgil’in “nahos” olarak nitelediği bir üsluba bürünmesi ve bunlarda “gizli bir kasıtın” olduğunu düşünmesi (Başgil, 1960: 192) nedeniyle hem toplantıyı hem de HFYC’yi bir daha dönememek üzere terk etmesiyle son bulmuştur.

Çok partili siyasal hayata geçiş döneminde, siyasi mücadele demokratik bir iklim içerisinde gerçekleşirken seçmenlerin dillendirdiği talepler çoğunlukla dini nitelikte olmuştur. Başgil’e göre, yirmi yedi yıl boyunca iktidarda kalan parti en çok dini kısıtlama/engelleme yoluna gitmiştir. Bu taleplere yönelik cevaplar tüm partilerden gelmiştir. Söz konusu talepler, her çeşit dini talebi gericilik olarak gören kimi liberalleri, Yalman gibi, ciddi anlamda rahatsız etmiştir (Birinci, 2018: 131). Netice olarak, dinde reform hareketinin gündeme gelmesi söz konusu durumu destekler niteliktedir. Buna karşılık Başgil (2008: 18), reform düşüncesine karşı çıkarak bunun dine yönelik yürütülmesini yanlış bulmuş ve dinin kendi doğal akışı içerisinde zamanla kendiliğinden gerçekleştireceğini savunmuştur. Keza ona göre laiklik, devletin dine karışmamasını ifade etmekte olup, dinsizlik veyahut dinin modernleşmesi şeklinde kabul görmemektedir.

3.1.6. Yol Ayrımı Sonrasında HFYC’nin Faaliyetleri ve Kapanma Süreci

HFYC’nin kuruluşundan hukuki olarak son bulmasına kadarki süreçte, iki dönemden bahsedilebilir. Birinci dönem, kuruluştan itibaren Başgil’in fiilen cemiyette olduğu ve başkanlığı yürüttüğü süreç ile Nisan 1950’de yapılan “*Din ve Laiklik*” kongresinde cemiyeti terk ettiği, bir daha

dönmediği zaman aralığıdır. Başgil'in cemiyet başkanlığını yürüttüğü bu ilk dönem, cemiyetin aktif olarak neşriyat, kongre ve pek çok faaliyet içinde olduğu, kamuoyu ve entelektüel çevrede büyük ilgi gördüğü evredir. İkinci dönem, Başgil'in cemiyeti terk etmesiyle başlayan kapanışa giden süreç, Birinci'nin ifadeleriyle (2018: 134), “*Hür Fikirlerin tükeniş evresi*”dir¹. İkinci dönemde, cemiyetin önceki dönemdeki aktif kimliğinden uzaklaşmış, temel ilgi alanı “irtica ile savaşım” olarak belirlenmiştir. Kamuya yönelik yalnızca dört kez faaliyette bulunulmuştur. Kapanışa giden süreçte cemiyet, etki ve ilgi alanını tamamen kaybetmiştir.

Cemiyetin ifade edilen bu ikinci döneminde ilk faaliyet, 14 Mayıs 1950 tarihli milletvekili genel seçiminden bir yıl sonra ülkede yükselen dini içerikli talepleri ve istekleri “gerici faaliyetler” olarak nitelendiren Yalman'ın, bu amaçla “bir bildiri” yayımlamasıyla olmuştur. Bu gericici hareketin lideri olarak Başgil'i görmüş, ezanın orijinal diliyle okunmasına yönelik tartışmaları “gericiliğin dönemde tırmanması” olarak nitelendirmiştir (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2002: 197). Başgil ise 1950 seçimi ardında ülkenin gündeminin suni bir şekilde “irtica” tehlikesiyle sürekli meşgul edilmeye çalışıldığını, bu “yaygaranın” 14 Mayıs seçiminin rövanşını almayı arzu edenlerin saklandıkları “bir kılıf” olduğunu ifade etmiştir (Birinci, 2018: 134).

DP'nin iktidarı sürecinde “irtica, ırkçılık ve komünizmle mücadele” amacıyla İstanbul Gazeteciler Cemiyeti tarafından 11 Şubat 1953 tarihinde bir toplantı yapılmıştır. Geçici heyetin, kurulacak olan Milli Tesevüt Birliği (Cephesi)'nin genel komitesine temsilci seçmek amacıyla 16 Şubat'ta yapacağı toplantıya davet ettiği sivil toplum örgütleri arasında HFYC de yer almıştır. 16 Şubat 1953 tarihinde birliğin yaptığı ilk toplantıda Yalman, cephenin kurulmasında öncü olarak uzunca bir konuşma yapmıştır. Bu toplantıda, seçilen beş kişilik geçici heyet içinde Yalman da vardır. Heyet, aynı gün çeşitli cemiyetlerden gelen kişilerle toplantı yapmıştır. Bu toplantı sonucu, birliğin hukuki bir kuruluş haline gelip gelmediği tartışılmıştır. Birliğe verilecek şekli araştırmak amacıyla seçilen dokuz kişilik bir heyet içinde HFYC temsilen Apaydın ve Yalman yer almıştır. Birlik, 15 Nisan'da hukuken çalışmaya başlamış ve idari heyetine ikinci başkan olarak Yalman getirilmiştir (Uzun, 2020: 772-773). Hem Yalman hem de Apaydın birliğin konferanslarında çeşitli konuşmalar yaparak sürece katkı sağlamışlardır. HFYC'nin ikinci faaliyeti, gericiliğe engel olmak amacıyla “Milli Tesevüt Birliği (Cephesi)” içinde yer almak olduğu görülmüştür.

HFYC'nin dönemdeki üçüncü faaliyeti, 31 Mart 1953 tarihinde Hasan Refik Ertuğ'un hazırladığı “*Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Anayasa Anketi*”dir. Anayasada yapılması hedeflenen değişiklik ve düzenleme çalışmalarına yönelik bir zemin oluşturmak amacıyla gerçekleştirilen söz konusu anket, kapsamlı olarak kırk üç maddeden meydana gelmiştir. Fakat anketin sonuçlarına yönelik herhangi bir bilgi ve yayına ulaşılamamıştır (Birinci, 2017: 136). İkinci dönemin son

¹ Birinci (2007: 120), HFYC'nin hukukî olarak hangi tarihte kapandığına yönelik kayıt bulunmadığını ifade etmektedir. Yapmış olduğu araştırma sonucunda, HFYC kurulduğu yer İstanbul olması hasebiyle Dernekler Dairesi İstanbul İl Müdürlüğü yapmış olduğu başvuruda, cemiyete ait evrakların talep edildiğini fakat kayıtlara ulaşılamadığını ayrıca bazı arşiv evraklarının yasal bir değişiklik nedeniyle saklanmadığının kendisine beyan edildiğini ifade etmiştir. HFYC'nin tam olarak ne zaman kapatıldığı bilinmemekle birlikte 1957 sonrası herhangi bir faaliyette bulunmadığı için, cemiyetin kapanışı olarak bu tarih zikredilmektedir.

faaliyeti, HFYC neşriyatı olan Yalman'ın 31 Ekim 1911 ve 4 Aralık 1941 tarihleri arasında “Vatan” gazetesinde çıkan yirmi üç makalesinin bir araya toplanması suretiyle 1957’de yayımlanan “*Berraklığa Doğru*” eseridir. Bu eserin önsözünde (Yalman, 1957), buradaki makalelerin hem Türk demokrasisi için hem de inkılâp hareketi bakımından ehemmiyeti üzerine vurgu yapılmıştır. Ayrıca laikliğin yarım kalan kısımlarının tamamlanması, hakiki İslam anlayışını ortaya koymak ve herkese duyurmak amacıyla bu yazıların neşredildiği ifade edilmiştir. Bu son dönemde HFYC, Birinci’nin ifadeleriyle (2017: 137); “*Yalman’a ait ilerici bakış açısıyla şekillenmiş olup, ne liberal, ne demokrat, ne de özgürlükçü*” yapısını koruyabilmiştir.

3.2. Türk Liberal Düşüncesinde Hür Fikirler Mecmuası

1 Ekim 1947 tarihinde Başgil ve Yalman’ın ortak mesaisiyle kurulan HFYC, bir yıl sonra ilk sayısını Kasım 1948 çıkarmış olan “Hür Fikirler” adlı bir mecmua yayımlamaya başlamışlardır. 11 ay boyunca yayımlanan mecmua, herhangi bir neden belirtilmeden Eylül 1949’daki son sayı sonrası bir daha çıkmamıştır. Mecmua sayesinde çok partili siyasal hayata geçiş döneminde liberal bir sivil toplum kuruluşu olan HFYC’nin varlığından haberdar olunulmaktadır. Bu kısımda, mecmuanın tanıtımına ve fikri yelpazesinin ayrıntılı incelenmesine odaklanılmıştır.

3.2.1. Hür Fikirler Mecmuasının Tanıtımı

3.2.1.1. Yayın Hayatına Girişinin İzahı Üzerine

HFYC’nin kuruluşu ardından 31 Ocak 1948 tarihinde genel kurul toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıda yayımlanan beyannameyle açıklanan gayeleri geniş kitlelere ulaştırmak amacıyla başvuracak vasıtalar belirtilmiştir. Hür Fikirler mecmuasının yayımlanma düşüncesi, bu ilk kurul toplantısında cemiyetin gündemine gelmiştir (Birinci, 2018: 117-120). Beriş (2018: 94), HFYC’nin düşüncelerini geniş kitlelere yayma amacıyla dönemin en etkili iletişim aracı olan “mecmua çıkarma” misyonunu görev edindiğini vurgulamıştır. Mecmuada, uzun akademik ve bilimsel makalelerden ziyade güncel değerlendirmeleri kapsayan kısa yazılara yer verildiğini, asıl maksadın kamuoyuna seslenmek olduğu düşünüldüğünde oldukça doğru bir yol, yöneme başvurulduğunu belirtmiştir. Yayla (2009: 15), demokrasiye geçildikten sonra liberallerin sayıca çok az olduğunu belirtmiş, bu dönemde ise en büyük liberal oluşum olarak HFYC’yi zikretmiştir. HFYC’nin küçük olduğunu, bunun yanı sıra çıkarmış oldukları “Hür Fikirler” adlı mecmuayla on bir aylık bir zaman diliminde, liberal fikriyatla hem dünyadaki hem de Türkiye’deki gündemi iyi yakaladıklarını ifade etmiştir.

Başgil (1948: 3-4), mecmuanın ilk sayısındaki “*Başlarken*” başlıklı makalesinde 1947’de HFYC’nin kurulduğunu, mecmuanın ise onun “*başlıca faaliyet ile hizmet organı*” olarak çıkarıldığını ifade etmiştir. Mecmuanın, cemiyetin sahip olduğu temel amaç ve esaslara sıkı sıkıya

bağlı olduğunu belirtmiştir. İki dünya harbi arası dönemde fikir hürriyetinin engellendiğini, çünkü istibdat rejimlerinin iş başında olduğundan fikirlerin esaret altında vahim durumda olduğunu belirtmiştir. Mecmuanın, bu şekilde cereyan eden esaretin pençesinden kurtulan ve rasyonel zekâ ile yoğrulmuş olan fikirlerin temini için çalışılacağını, bunun memleket için çok büyük bir hizmet olduğunu vurgulamıştır.

Başgil (1948: 3-4) aynı başlıklı yazısında, “*fikrin zaruri ve daima hür olduğunu*” belirtmiştir. Mecmuanın ismi üzerinden bir izahta bulunma mecburiyeti duyduğuna rastlanılmıştır. “*Hür Fikirler*” şeklinde ifade olunan tabirin okuyucular tarafından yadırganacağı, çünkü fikrin öteden beri ve kaçınılmaz olarak hür olduğunun düşünüldüğünü ifade etmiştir. Resmi ve fuzuli bir kuvvetin fiili ve hareketleri, -yeme, içme, oturma, kalkma vb.-, kayıt altına alarak insanları belirli bir hareket şekline mecbur bırakabileceği; fakat fikrin, tecrübe ile ilmi zekânın ürünü ve insanın iç âlemine ait olduğundan kimsenin bunu bilemeyeceğini dillendirmiştir. Fiiliyâta dökülmeyen içte kalmış olan fikrin ise ne gayesinden ve istikametinden ne de mevzusundan haberdar olunacağını savunmuştur.

3.2.1.2. İç ve Dış Özellikler ile “Hürriyet/Özgürlük” Temalı Serlevhalar

Bu çalışmada, Hür Fikirler Aylık Fikir Mecmuasının Liberte Yayınları Grubu tarafından tıpkıbasım tüm sayıların tek bir cilt olarak yayımlanmış olduğu koleksiyon esas alınmıştır.

Hür Fikirler, 20X13,5 ebatlarında olup sarı saman kâğıda basılan, her sayısı ise farklı bir grafiksel renkte yayınlanmış olan bir cemiyet mecmuasıdır. Özel sektör reklamı içeren mecmua, sadece 11 sayı ve tek cilt olarak Türk liberalizm tarihi içerisinde yerini almıştır. İlk sayısı 50 sayfa, sonraki dokuz sayısı 48 sayfa olmak üzere toplamda 588 sayfa olarak neşredilmiştir. Latin harfleriyle çıkan mecmuada sayfa numaraları birbirini takip etmiş, fakat sadece son sayıda sehven yüz sayfalık bir atlama yapıldığı görülmüştür. İlk sayıda “*Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinin Beyannamesine*” yer verilmesi, söz konusu cemiyetin yayım organı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Cemiyete ait başka tebliğ, beyanname ve haberlere ise mecmuanın birçok sayısında rastlanılmıştır. Bunun yanında “*Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinin Neşir Vastasıdır*” ile “*Her ayın ilk pazartesi günü neşredilir. Aylık fikir mecmuasıdır*” ibresi her sayıda klişe olarak kendine yer bulmuştur. Ayrıca “*Sayısı 50krş, Senelik Abonesi:5, Altı aylık abonesi: 2,5liradır*” ifadeleriyle satın alma şartlarına yer verilmiştir. Mecmuada, yukarıda genel hatlarıyla verilen kimlik bilgilerinin yanında zamanla bazı değişiklikler yaşandığı görülmüştür. Mecmuaya ait kimlik bilgileri Tablo 2’deki gibidir.

Tablo 2. “Hür Fikirler” Mecmuasının Kimlik Bilgileri⁴

Sayı	Sayfa	Tarih	Matbaa	İmtiyaz Sahibi	Sekreter
1	1 – 50	Kasım 1948	Tan	Ali Fuat BAŞGİL	Nejat ÖZGÜR
2	51 – 98	Aralık 1948	Tan	Ali Fuat BAŞGİL	Nejat ÖZGÜR
3	99 – 146	Ocak 1949	Tan	Ali Fuat BAŞGİL	Nejat ÖZGÜR
4	147 – 194	Şubat 1949	Tan	Ali Fuat BAŞGİL	Nejat ÖZGÜR
5 ²	195 – 242	Mart 1949	Tan	Ali Fuat BAŞGİL	Nejat ÖZGÜR
6 - 7 ³	243 – 290	Nisan - Mayıs 1949	Tan	Ali Fuat BAŞGİL	Nejat ÖZGÜR
8	291 – 340	Haziran 1949	Tan	Ali Fuat BAŞGİL	Nejat ÖZGÜR
9	343 – 390	Temmuz 1949	Tan	Ali Fuat BAŞGİL	Nejat ÖZGÜR
10	391 – 438	Ağustos 1949	Duygu	Ali Fuat BAŞGİL	Nejat ÖZGÜR
11	539 - 588	Eylül 1949	Duygu	Ali Fuat BAŞGİL	Nejat ÖZGÜR

Kaynak: Yazar tarafından tablolaştırılmıştır

İlk sayıda, yukarıdaki bilgiler sabit olmakla birlikte yazı işlerini fiilen idare eden *Kemal Cündübeyoğlu*, Neşriyat Komisyonuna *M. Ali Sebük*, *Osman Fethi Okyar*, *Nesteren Dirvana* adları eklenmiştir. Gönderilen yazıların iadesinin olunmayacağı vurgulanmıştır. Adres olarak idarehane ibaresi kullanılarak “*İstanbul Çeberlitaş Evkaf Sokağı No: 9*” olarak verilmiştir. Dizildiği yer olarak ise “*Murat Kerman Mürettiphanesi*” gösterilmiştir. Diğer sayılarda, kimlik bilgileri detaylı yer almayarak sadece “*Sahibi: Ali Fuat Başgil ve Yazı işlerini fiilen idare: Nejat Özgür*” şeklinde ibareyle yetinilmiştir. İkinci sayıdan itibaren mecmuanın eski sayılarının “25 kr” olduğu ve ücret zammı eklenmesi karşılığında isteyenlere gönderileceği ifade edilmiştir. Dokuzuncu sayıya kadar bir değişiklik rastlanmazken söz konusu sayıda, Neşriyat Komisyonunun değiştiği ve *İsmet Alkan*, *Nejat Özgür*, *Nezahet Ege*, *Dündar Akünal* isimlerinin yeni komisyonda yer aldığı görülmüştür.

Mecmuada dikkat çeken önemli özelliklerden biri de “*Hür Fikirler*” logosunun hemen altında her sayıda özgürlük/hürriyet ve adalet değerlerini yücelten temalı bir serlevhanın yer almasıdır. Bu durum hem mecmuanın ismi hem de yüceltilen söz konusu değerler dönem özelinde dikkate alındığında, iki kutba bölünmüş dünyada kendini “*Hür Dünya*” olarak tanımlayan cephenin yanında yer alındığının bir göstergesi olarak nitelendirilebilir. Ayrıca bu serlevhalar, mecmuanın temel

² Mecmuanın beşinci sayısının kapak sayfasında özel sayı olarak neşredilme sebebi: “*Bu sayı, bugün millet meselemizin en büyüğü haline gelen, dil davasının müdafasına tahsis edilmiştir*” şeklindeki izah edilmiştir.

³ Mecmuada altıncı ve yedinci sayılarının aynı sayıda yer alışı, üçüncü sayfada “*ÖZÜR DİLERİZ*” başlığı altında şu şekilde açıklanmıştır: “*Cemiyetimizin Yıllık kongresi münasebetiyle yapılan çalışmalar mecmuamızın Nisan ve Mayıs sayılarını bir arada neşretmek mecburiyetini icap ettirmiştir. Bu gecikmeden dolayı okuyucularımızdan özür dileriz.*”

⁴ Mecmuada kimlik bilgileri bağlamında birçok değişim yaşanmıştır. Çalışmadaki bu tabloda değişmeyen kimlik bilgilerine yer verip, söz konusu değişiklikler ise çalışmanın devamında ayrıntılı olarak aktarılmıştır.

eğilimi ile hedefini göstermesi ve siyasi duruşu hakkında fikir vermesi bakımından dikkate değerdir. İlk sayıda yer alan, “*Bekçi, Gecenin Neresindeyiz?*” serlevhası “muhatap olarak doğrudan devletin alındığını” göstermesi bakımından ayrıca önem taşımaktadır. Mecmuanın kapak resimleri ve söz konusu serlevhalar Şekil 1 ve Şekil 2’de gösterildiği gibidir.

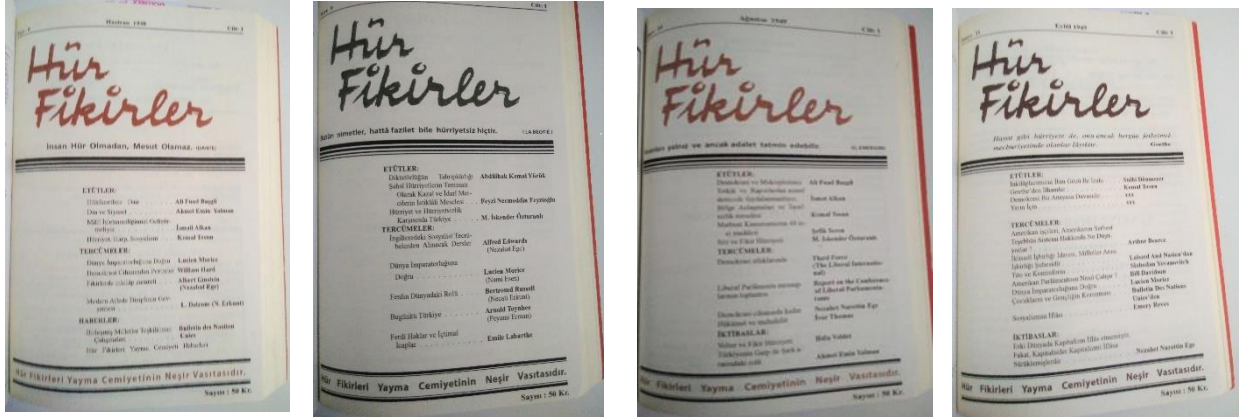
Şekil.1. “Hür Fikirler” Mecmuasının 1. , 2. , 3. , 4. , 5. ve 6/7. Sayılarına Ait Kapak Sayfaları ve Serlevhalar

Kaynak: Yazarın arşivinden yararlanılarak oluşturulmuştur

İlk altı sayıyı incelendiğinde 6. ile 7. sayının tek bir sayıda neşrolunduğu ve birinci sayıda yukarıda ifade edildiği gibi devlet direk muhatap alınarak hitap edildiği görülmüştür. 2. Sayı: “*Hürriyetsizlik içinde adalet aramak adaletsizlik içinde saadet ummaktır*”, 3. Sayı: “*Hürriyeti diktatör bile sever, fakat yalnız kendisi için*”, 4. Sayı: “*Hürriyeti sevip müdafaa dan çekinen, istipdat altında onun hasretini duyar*”, 5. Sayı: “*Dile tahakküm, hakikatte fikre ve vicdana tahakkümdür*” serlevhası yanı sıra, kapak sayfasının en alt kısmında “*Bu sayı, bugün millet meselemizin büyüğü haline gelen, dil davasının müdafasına tahsis edilmiştir*” ibaresi yer almıştır. 6-7. Sayı’da: “*Hürriyet bir kişinin değil, herkesin hakkıdır (H. Spencer)*” serlevhası düşünülmüştür.

Şekil 2. “Hür Fikirler” Mecmuasının 8. , 9. , 10. ve 11. Sayılarına Ait Ön Kapaklar ve Serlevhalar

Kaynak: Yazarın arşivinden yararlanılarak oluşturulmuştur

9. Sayı: “*Bütün nimetler, hatta fazilet bile hürriyetsiz hiçtir*”, 10. Sayı: “*İnsanları yalnız ve ancak adalet tatmin edebilir*”, 11. Sayı: “*Hayat gibi hürriyete de, onu ancak her gün fethetmek mecburiyetinde olan layıktır*” serlevhası mecmuanın kapak sayfasında neşredilmiştir. Hem mecmuanın ismi hem de serlevhalarıyla zamana düşülen bir not olarak liberal düşünce tarihinde yerini almıştır.

Mecmuanın dış kapakları şekillerde gösterildiği gibidir. Mecmuanın adı eğik harflerle “*Hür Fikirler*” şeklinde yazılmıştır. Başlığın solt üst köşesinde kaçınıcı sayı olduğu, ortasında hangi ay ve yılda neşreldiği, sağ üst köşede ise kaçınıcı cilt olduğu her sayıda tekrarlanarak yer almıştır. “*Hür Fikirler*” adının altında her sayıda farklı olmak üzere serlevhalar ile bunların hemen aşağısında “*BU SAYIDA*” adı altında, mecmuada yer alan makale ve yazar isimlerine yer verilmiştir. Sayfanın en alt kısmında yukarıda zikredildiği gibi “*Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinin Neşir Vastasıdır*” ibresi tekrarlanmıştır. Dış kapaklar, her sayıda aynı grafikte fakat farklı bir renk tonuyla okuyucularıyla buluşmuştur. Birincisi kırmızı, ikincisi koyu kahverengi, üçüncüsü koyu yeşil, dördüncüsü açık kahverengi, beşincisi açık yeşil, altı ve yedinci sayı ise turuncu rekte yayımlanmıştır. Bundan sonraki sayılar renksiz çıkmıştır. Söz konusu durum altı ve yedinci sayının birlikte çıkarıldığı sayı içerisinde “*HÜR FİKİRLERİ YAYMA CEMİYETİNDEN: Bugüne kadar aidatlarını tediye etmemiş olan âza arkadaşların en kısa bir zamanda hesaplarını tesviye etmeleri rica olunur*” şeklinde izah edilmiştir. Buradan cemiyetin maddi bir sıkıntı içinde olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu düşüncemizi desteler nitelikte Dursun (2017: 222) “*muhtemelen bu değişiklik maddi sorunlar nedeniyle gündeme gelmiştir*” ifadelerini sarfetmiştir.

Mecmuanın iç kapak kısmında, yukarıda zikredilen kimlik bilgilerinin “*HÜR FİKİRLER*” başlığı altında yer aldığı kısmı takiben “*Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinin Neşriyatı*” adı altında cemiyete ait neşriyat reklamlarına yer verildiği görülmüştür. Ayrıca bu ifade altında parantez içinde “*Cemiyetin mecmuadan başka küçük seri neşriyatı âza için parasızdır*” anektodu yer almıştır. Hür

Fikirler mecmuasının HFYC'nin yayın organı olduğu böylelikle rahatça anlaşılmaktadır. Bu neşriyata ait kitapların çoğunluğunun Ali Fuat Başgil'e ait olduğu görülmüştür. Başgil'e ait neşriyat "*Vatandaş Hürriyeti ve Bunun Teminatı, Seçim Sistemimizin Kıymeti ve Eksikleri, Türkiye Nasıl Yükselir, Türkçe Meseleleri, Cihan Sulhü ve İnsan Hakları, Demokrasi ve Hürriyet*" şeklinde yer almıştır. Neşriyata ait bilgiler verilmeye iç sayfa kapaklarında ve makale sonlarında devam edilmiştir. Yalman'ın çevirisini yaptığı "*Çörçil (Harp Hatıraları)*" adlı eser, Apaydın'a ait "*Yeniden Doğuş*" mecmuası, Seyfettin Turhan'a ait "*Tanrı Müjdecisi*" romanı mecmua reklamları kısmında yerini aldığına rastlanılmıştır. Dördüncü sayıdan sonra neşriyat bilgilerinin yerini özel sektör reklamlarına bıraktığı görülmüştür.

3.2.1.3. Plan ve İçeriğe Ait Analiz Bilgileri

Mecmuanın planı ve konusu ile ilgili bilgilere kapak sayfasında "*BU SAYIDA*" başlığı altında verilmiştir. Fakat sabit bir mecmua planının olmadığı, her sayıda farklı bir bölümün eklendiği ve çıkarıldığı görülmüştür. Genel olarak ise mecmua "*Etütler, Tercümeler*" şeklinde iki bölüme ayrılmış, bunlara ek olarak sayıdan sayıya değişmek üzere "*Ayın Tarihçesi, Fikir Hareketleri, İktibaslar, Haberler*" şeklinde bölümler yer almıştır. Mecmua, günün meselelerin liberalizm bağlamında ele alınıp incelendiği telif ve tercüme yazılarından oluşmuştur. Birçok konu, "klasik liberal teoriye" denk düşecek şekilde irdelenmiştir. İlerideki bölümde mecmuanın liberal öğreti bağlamındaki analizine ayrıntılı olarak yer verildiğinden burada sadece mecmuanın içeriğine yer verilmiştir.

Mecmuanın iç kapak sayfasında; "*Demokrasi ve hürriyet rejimi mevzularında etüt ve görüş kabilinden gönderilecek telif ve tercüme yazılarla, hürriyet ülküsünü terennüm eden şiirlere mecmuamız sahifeleri açıktır*" ibaresinden, mecmuanın içeriğini liberal öğretinin temel ilkelerinin referans kaynağı alındığına ve ilk andan okuyucuya sunulduğuna rastlanılmıştır. Mecmuada, genel itibarıyla fikri ve akademik özelliği ağır basmakla birlikte güncel/popüler konularda da kalem yürütüldüğü görülmüştür. Burada yayınlanan yazılar genel olarak özgürlükler, demokrasi, liberalizm, temel haklar ve siyasi gelişmeleri içeren temalara dayanmıştır. Basit tartışmalar ve güncel siyasi polemiklerden uzak durulmakla birlikte her sayıda yer verilen tercüme makalelerin de benzer temaları içerdiği (Dursun, 2017: 223) tespit edilmiştir. Bu bağlamda, mecmuanın liberal sıfatını hak etmesi hiç de boşuna değildir. Telif yazılarına bakıldığında, HFYC'ye mensup olanların ve mecmuanın yayım kurulunda yer alanların elinden çıktığı anlaşılmaktadır. Tablo 3'te mecmuanın içerik analizine yer verilmiştir.

Tablo 3. “Hür Fikirler” Mecmuasının İçerik Analizine Ait Bilgiler

Sayı	Telif Makale	Tercüme Makale	Beyanname	Fikir Hareketleri	HFYC’nin Haberleri	İktibaslar
1	8	0	3	0	0	0
2	8	1	0	29 iç haber, 36 dış haber	0	0
3	9	1	0	1 iç ve dış haber	0	0
4	9	0	0	3 dış haber	1 makale	0
5	8	0	1	0	0	1 makale
6 ve 7	5	3	1	0	1 makale	5 makale
8	4	4	0	3 makale	3 makale	0
9	3	5	0	0	0	0
10	5	4	0	0	0	2 makale
11	4	7	0	0	0	3 makale
Toplam	63	26	5	75	5	11

Kaynak: Yazar tarafından tablolatırılmıştır

Tablo 3 incelendiğinde mecmuanın 63 tane telif ve 26 tercüme makaleden, 5 beyannamenin yanı sıra; 75 fikir hareketleri, 5 cemiyete dair haber ve 11 iktibas yazıdan oluştuğu görülmektedir. Birinci sayıda, sekiz telif makalesine yer verilirken herhangi bir tercüme makalesine rastlanmamıştır. Beyanname olarak ise “*Türkçe Meseleleri*”, “*Üniversitâ Kürsülerinde Tedris Hürriyeti*” ve “*Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinin Beyannamesi*” yer almıştır. İkinci sayıda, sekiz telif ve bir tercüme makalesi ile fikir hareketleri bölümünde ise aralık ayının günleri esas alınarak yirmi dokuz iç ve otuz altı dış haber olmak üzere toplamda altmış beş habere yer verilmiştir. Üçüncü sayıda, telif makalelerinin fazlalığı dikkat çekici olmakla birlikte tek tercüme makalesi, bir tane iç ve üç tane dış haber olmak üzere toplamda dört haber makalesi okuyucuyla buluşmuştur. Dördüncü sayıda, dokuz telif yazısının yanında hiç tercüme yazısının olmadığı görülürken üç dış haber ve cemiyet ile ilgili bir haber neşredilmiştir. Beşinci sayıda ise yedi telif makale, üç dış haber ve iktibasla ilgili bir haber; ayrıca “*Dil Meseleleri Hakkında Beyanname*” yer almıştır. Altıncı ve yedinci sayıların birlikte yayımlandığı sayıda, beş telif ve üç tercüme makalesine rastlanılmıştır. Cemiyetle ilgili bir, iktibasla ilgili olarak beş makalenin yanı sıra “*Birleşmiş Milletler Teşkilâtının Çalışmaları (Flushing Meadow İctimai-Milletlerarası İnsan Hakları Beyannamesi)*” yer almıştır. Sekizinci sayıda, telif makalelerinin tercüme makaleleriyle aynı sayıda çıktığı görülürken fikir hareketi ve cemiyetle ilgili olarak da üçer makaleye yer verilmiştir. Dokuzuncu sayıda sadece üç telif makalesinin yanında beş tercüme makalesi onuncu sayıda, beş telif dört tercüme ve iki iktibas makalesine yer almıştır. Son sayının ise yedi tercüme, dört telif ve üç iktibas makalesiyle okuyucuyla buluştuğu görülmüştür.

3.3.2. Hür Fikirler Mecmuasının Fikir Yelpazesi

Çalışmanın bu kısmında, HFYC kurucularının ve üyelerinin “özgürlük ve demokrasi” değerleri özelinde bir araya gelerek demokratik meşru sistemin kurallarının kabul edildiği “ortak bir felsefi zemin” oluşturulma çabası, cemiyet kurulduktan bir yıl sonra yayımlamaya başladıkları “Hür Fikirler” mecmuası özelinde ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Mecmua bağlamında sosyal liberalizme kayma eğilimi, “himayecilik” ekseninde devlete biçilen rol ve iktisadi meseleleri ele alış tarzında kendini hissettirdiği gösterilmiştir. Liberal muhafazakârlığın izleri “aileye” atfedilen önemin yanı sıra eğitim, demokrasi, dil meseleleri gibi pek çok konuda “ahlâki zemine yapılan vurgu” özelinde; klasik liberal öğreti ise bireysel hak ve özgürlükler anlayışının “Lockecu doğal haklar” öğretisi ve liberal demokrasinin savunusunda kendini gösterdiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca “demokrasi ve hürriyet/özgürlük” anlayışı özelinde buluşulan “ortak felsefi zemin” bütün yönleriyle irdelenmiştir.

3.3.2.1. Bireycilik ve Bireyin Dokunulmazlığı/Özerkliği

Mecmuanın ilk sayısında yayımlanan HFYC Beyannamesi’nde birey vurgusu ön plandadır. Cemiyetin faaliyetlerinin başlangıç noktası ve prensiplerle kanaatlerin sıralandığı kısımda birey; *“iradeyle akıl kudretine haiz, iyi ve kötüyü ayırabilen, yapmış olduğu işlerde sorumluluk sahibi”* olarak tanımlanmıştır. Toplumda herkesin hak ve hürriyete sahip olduğu kabul edilmiş, bireylerin kanun ile “ahlâk ölçütlerine” göre hareket etmesi gerektiği ve hiç kimsenin kanunların emretmediği bir şeyi yapmaya zorlanamayacağı belirtilmiştir (madde 1-2). Bireyler hak ve hürriyetlerine aykırı olacak şekilde bir hal ve hareketlerde bulunamayacağı vurgulanmıştır (madde 8). Birey, madde ve manevi yetenek ve kuvvetini sahip ve akılın izinde istediği gibi davranabilme konusunda özgür olduğu ifade edilmiştir (madde 4) (Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Beyannamesi/Hür Fikirler, 1948: 48-49).

Başgil (1949: 393), mecmuanın onuncu sayısında yayımlanan *“Demokrasi ve Mekteplerimiz”* adlı makalesinde; *“insan, akıl ve irade melekeleri ile bezenmiş moral bir mahlûktur. Yani iyiyi ve kötüyü ayırt edebilecek ve kötülükten kaçınıp iyiliği ve güzelliği sevebilecek derini bir kudret ve kabiliyete maliktir”* derken benzer ifadeleri kullandığı görülmüştür. Nejat Özgür’ün (1948: 54) İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver’le yapmış olduğu *“Demokrasinin İstikbali”* adlı röportajın sonunda, *“Fert, cemiyetin esasıdır. Onun haysiyeti, onun hakları, şerefi ve hürriyeti, bütün tarihi müşahadeler gösteriyor ki yoluna dikelen engeller ne olursa olsun, yavaş yavaş hepsini ortadan kaldıracak ve hasretini çektiği iklime vasıl olacaktır”* şeklindeki ifadelerden anlaşılabileceği üzere mecmuada bireye yönelik vurgunun ön planda olduğu görülmektedir.

Toplumun gücünün kendini oluşturan bireyin kudretiyle orantılı olduğu; *“milletlerin yüzünü ağartan, san’ar, ilim, fen, askerlik... sahalarında milletleri üstün kılan, efendi olan fertleridir”* ifadeleriyle vurgulanmıştır (Yörük, 1949: 156). Toplumun temel dayanağının bireyin özgürlüğü

olduğu belirtilmiş, bundan mahrum kalan milletlerin özgür bir toplumu ayakta tutan genel bir fikir birliğine varamayacakları savunulmuştur (Emec, 1949: 104).

Mustafa Hakkı Akansel, “Amerika Niçin Yükseldi?” adlı makalesinde bu yükselişin nedenlerini araştırmıştır. Batı Avrupa ile Kuzey Amerika’nın ilerlemesinin sebebini bireylerin şahsına, haklarına saygı ve yeteneklerini en fazla tarzda geliştirmeye gayret etmelerinde görmüştür. Amerika’nın yükselişi; ferdin yeteneklerine kendisinin varmasının sağlanması, onun cesaretine, teşebbüs fikrine, nefesine itimadına, tehlikelere atılmak zevkine en fazla surette geliştirme imkânının verilmesi olarak ifade edilmiştir. Bireyin hürriyet içinde kendini var edebileceğini, istibdadın baskısı altında yeteneklerini geliştirebilmesinin mümkün olamayacağını, milletin ancak bütün bireylerinin yeteneklerini azami surette geliştirmesine imkân verdiği ölçüde yükselebileceğinin altını çizmiştir. Bireylerin ve milletlerin yükselmesi milli bir karakter ile “ahlâk” vasıtasıyla gerçekleşebileceğini belirtmiştir (Akansel, 1949: 250-251):

Ferdlerde olduğu gibi, milletlerin yükselmesi de milli seciye ve ahlâk, milli ilim ve irfan seviyesini yükseltmekle olur. Bunun için de, batınlarca müddet saburane, ciddiyet ve namus ile çalışmak lâzımdır. Milletlerin yükselmesinde de, ferdlerde olduğu gibi, kolay ve mucizeli sıçrayış yoktur: Meşakkatle, sabırla, sebatla, inatla tırmanılması icap eden bir olgunluk yokuşu vardır.

Başgil, mecmuanın ilk makalesini kaleme aldığı “Başlarken” adlı yazısında “şahsın muhtariyeti” kavramıyla bireyin özerkliğini vurgulamıştır. Başgil ifadelerinde (1948: 4); “devlet içindeki siyasi ve hukuki hürriyetlerin sonuç olarak hür fikir ile vicdanın iç âlem hürriyetleri, şahsi muhtariyetin dışında devam etmesidir. Hür fikri ve vicdanı sevmenin hürriyeti sevmek olduğu insan şahsının muhtariyetinin bu sevgiye bağlı olduğunu” belirtmiştir. Hukuki ve siyasi hürriyetlerin esasen fikir ile vicdan hürriyetini, dolaylı olarak ise bireyin özerkliği işaret ettiğini ifade etmiştir. Başgil’in söz konusu makalesinde “rasyonel akla ve kişisel özerkliğe (autonomy)”, bireylerin aklını kullanabilmesi/rasyonel ve özgür olma durumuna yönelik vurgusunun Kant’ın öğretisine denk düştüğü görülmüştür.

Necati Erkurt’un Walter Lippmann’dan aktardığı “Şahsın Masuniyeti” adlı makalede, insanların birer şahıs oldukları ve eşya gibi muamele göremeyecekleri “altın yasa”, “size yapılmasını istemediğiniz şeyi başkalarına yapmayınız” şeklinde dillendirilmiştir. Bu altın yasayı ortaya çıkaran ise insanların hem cinslerini otonom/özerk bir şahıs olarak baktıkları ve onları el sürülemez beşeri bir varlık olduklarını kabul ettikleri zaman gelecek “ahlâki bir düstur” olarak belirtmiştir. Stoisyenlerin, kölelik sisteminin yıkılmasının öncüleri olarak “tabiatın yüce mahkemesi huzurunda insanların müsavi olduklarını” ve İncil’de insanın eşyadan üstün olduğunun müjdesi ile insanın insana tahakkümüne sınır koyduğunu aktarmıştır. Erkurt verdiği dipnotta, Kur’an-ı Kerim’de daha kuvvetli bir şekilde, “İslam dininde insan mahlûkatın en iyisi ve mükemmelidir” ibresinin bulunduğunu ve konmuş olan bu sınırla insanın dokunulmaz olduğunun ilan edildiğini vurgulamıştır. İnsanların bu sürece doğru yol almak için uzun mücadeleler verdikleri, nihayetinde ise “hür toplumun temellerini bu taş üzerine attıklarını” savunmuştur.

Erkut'un Lippman'dan tercüme ettiği “İstibdadın Esasları” adlı diğer makalesinde şahsın masuniyetine/dokunulmazlığına yönelik açıklamaları, keyfi idarenin tahakkümleri karşısındaki insanlara yönelik bakış açısı özelinde irdelenmiştir. Şahsın masuniyeti fikrinin savunulduğunda keyfi idarenin köleliği, tecavüzü, istismarı, baskı ve zorlamayı haklı göstermek için sebepler uydurmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Keyfi idarenin bu durumdaki insanların hayvanlarla eşit olduğunu, onların hakiki şahıs olmadıklarını, otonom/özerk şahsiyet taşımadıklarını, eşya ile bir olduklarını söyleyeceğini, böylece kendini haklı çıkarmaya çalışacağını belirtmiştir. İnsana insanın tahakkümünü, köleliği kadim Yunan'ın en büyük mütefekkeri olarak gördüğü Aristo'nun müdafaa ettiğini, şahsın masuniyetini inkâr ederek bir kölenin efendi olacak kadar kuvvetli olmadığından köle durumuna düştüğünü savunduğunu aktarmıştır. Aristo'nun köleliği müdafası ile demokratik memleketlerin rasyonel şekilde idare edilen bir ekonomi taraftarı kolektivistler arasında görünüşte çok fark olduğunu belirtmiştir (Erkut, 1948: 87-88).

İstibdadı haklı çıkarmaya çalışanların en ustacasının, “*şahsa bir makinenin bir parçası yahut kollektif bir uzuvîyetin bir hücresi olduğu fikrini telkin edenin*” olduğunu vurgulamıştır. Kolektif teorinin sosyal disiplini, şahsın hayatlarının planlanması ve bir üst tarafından idare edilmesi şeklinde olduğunu ve bu disiplinin şahsın masuniyetini daima inkâr ettiğini, insanları tam anlamıyla şahıs görmediklerini dillendirmiştir. Hür bir toplumda her ferdin topluma karşı mükellefiyetlerini belirleyen şahsın masuniyeti olduğunu belirtmiştir. Hür insanların fikri sorulan ve rızalarını beyan eden vatandaşlar olduğu, rızalarının bir anlamı bulunduğu, ayrıca rıza verip vermemek konusunda özgür davranabileceklerini ifade etmiştir (Erkut, 1948: 89-90). Özetle bireycilik ile kolektivizm/toplumculuk arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamıştır (Erkut, 1948: 90): “*...mücadele insana otonom bir şahıs olarak hürmet etmek isteyenlerle onu alçaltıp canlı bir alet seviyesine indirenler arasındadır. Birbirine zıt bu iki telâkki, beşer hayatı karşısında en küçüğünden en büyüğüne kadar his ve hareket sahalarında birbirinden tamamen ayrı iki hal yaratmaktadır.*”

3.3.2.2. Özel Mülkiyet ve Aileye Saygı

Mecmuada yayımlanan cemiyete ait olan beyanname incelendiğinde madde 3'te “mülkiyet ve aile” kavramı üzerinde durulduğu görülmüştür: “*Cemiyetin hakikî temeli, insan şahsına ve vatandaşın emekleri mahsulü olan şeyler üzerindeki tasarruf hakları ve aileye saygıdır. Hükümetlerin ilk ve en esaslı vazifesi, camiada bu saygının hükümdar olmasını sağlamaktır.*” Ayrıca burada, özel mülkiyete ve aileye devletin yanı sıra toplumdan gelecek tehlikelere karşı da tedbirli olunması gerektiği belirtilmiştir. Bununla birlikte madde 4 ve 5'te bireylerin manevi, bedeni, fikri güç ve yeteneklerini aklının erdiği, gücünün ettiği şekilde serbestçe ortaya çıkarabileceği ifade edilmiştir. Sonrasında toplum düzeninin erdem, kabiliyet, emek, hizmet esasları temelinde kurulması gerektiği vurgulanmış ve piyasanın özel mülkiyeti güvence altına alan şartları sıralanmıştır.

Mülkiyet konusunda ilk ve tek vurguya, beyanname dışında, Halide Edip'in HFYC'nin düzenlediği konferansta yaptığı konuşmasının mecmuada, “*Hür Adam Yetiştirmek*” adıyla

yayımlandığı makalede rastlanılmıştır. Burada, Locke’ın insan hakları arasında başa aldığı mülkiyet hakkından bahsedildiği görülmektedir. Onun iktisadi görüşte emeği başa koyduğu, emek ve kabiliyetin insanlarda eşit olmadığından ister maddi isterse de manevi kazançlarının birbirinden farklı olacağının altını çizmiştir. Adivar bu durumun o günkü şartlarda çok büyük bir uçurum teşkil ettiğini, bu nedenle çoğunluğun asgari şartların daha da altında hayat sürdüğünü belirtmiştir. Bu durumun ise huzursuzluklar, nizamsızlıklar hatta bazen esaret denebilecek nizamlar doğurduğunu ifade etmiştir.

“Aileye” yönelik müstakil yine tek bir makalede olmakla birlikte pek çok makalede önemle vurgulandığı görülmüştür. Modern dönemde özellikle Sanayi Devrimi’yle değişen sürecin aileyi dönüştürücü etki yaptığı tercüme edilen bir makale ile anlatılmaya çalışılmıştır. Fransız muhafazakârlarının savunduğu feodal Ortaçağ aile yapısındaki babanın hâkimiyetinin modern dönemde gevşemesinin zararları üzerinde durulmuştur. Mecmuada Necati Erkut’un L. Delzons’tan aktardığı “*Modern Ailede Disiplinin Gevşemesi*” adlı Fransız ailesi hakkında yapmış olduğu etüde yer verildiği görülmüştür. Medeniyetin ve bilhassa sanayinin ortaya çıkmasıyla aile gelenekleri üzerinde pek çok değişikliğin yaşandığı ifade edilmiştir. 19. yüzyılda iktisadi olaylar menkul servetin ortaya çıkışı ve yayılması, endüstri hayatının muazzam genişlemesinin yeni hayat şartlarını oluşturduğu vurgulanmıştır. Söz konusu şartların aile yapısını derinden etkilediği belirtilmiştir (Erkurt, 1949: 328-330).

19. yüzyılın başına kadar ki süreçte anne, baba ve çocuktan oluşan ailede iki fikir birliğinin, koca ve baba hâkimiyetinin, mevcudiyeti belirtilmiştir. Baba ve kocanın aile fertleri üzerinde onların selameti için otorite hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir. Fakat zamanla evlilik içinde erkek ve kadının eşit haklara sahip olması aile birliğine, sağlamlığına hâlel getirdiği; hâlbuki koca hâkimiyetinin kadın ile aile menfaatinden başka gayesi olmadığı vurgulanmıştır. Ailenin bireye rahatlık, huzur, mutluluk getirebilmesi için onları içine alması gerektiği belirtilmiştir. Bireyler onu kendi hâkimiyetine almak yerine bilakis kendilerini ona vermeleri gerektiğinin altı çizilmiştir. Benzer şekilde koca hâkimiyetinin ardından babanınkinin de bozulmasına neden olduğu, devletin baba otoritesini kontrol ederek onu sınırlandırdığı belirtilmiştir. Kanunların, hâkime ebeveynlere nazaran mutlak egemenlik vererek, çocuk hakkında tam yetki sunarak, bu kuvvetin müdahalesine ailenin iktidarsızlığının neden olduğu ve zaten söz konusu müdahalenin ailenin yıkılmasıyla tamamlandığı vurgulanmıştır (Erkurt, 1949: 328-329-330).

19. yüzyıldan itibaren ifade edildiği üzere aile hayatının yeni şartlardan ötürü sarsıldığı şu ifadelerle net bir şekilde açıklanmıştır (Erkurt, 1949: 330):

Aynı zamanda ve her yerde, ferdîyetçiliğin ahlâk krizi, müsavatçı demokrasinin yeni dini, herkesin münhasıran bir gaye peşinde koşmak azmini kamçılamıştır: Bu gaye herkesin kendi şahsını ön plâna almasıdır. Ana ve babanın terbiye etme vazifelerini ve bunu yapabilme kabiliyetlerini kaybetmeleri için bu kadar da kâfidir; bu arada çocuğun istese de istemese de bu modern hürriyet havasını teneffüs ettiğini ve bu havanın onu az isyanla itaatten uzaklaştırdığını unutmamak lazımdır.

Sonuç itibariyle asırlar boyunca tecrübeyle yoğurulmuş aile disiplin yapısının, ‘anne, baba ve çocuk olarak’, tehlike içinde olduğu uyarısında bulunulmuştur. Bunun yanı sıra pek çok makalede “ailenin” ön plana çıkarılarak, öneminin vurgulandığı görülmüştür.

3.3.2.2. Devlete Bakış Açısı

3.3.2.2.1. Gece Bekçisi/Sınırlı Devlet ve Himayeciliğe Kayma Eğilimi

Mecmuanın ilk sayısının kapağındaki, “*Bekçi, Gecenin Neresindeyiz?*” serlevhası devlete biçilen rolü açıkça ortaya koymaktadır. Klasik liberal öğretiyeye denk düşen bir anlayışı yansıtmaktadır. Görevleri; adalet, iç ve dış güvenlikle sınırlı “gece bekçisi ve yahut sınırlı devlet anlayışına”, kuruluş beyannamesinde yer verilmiştir. HFYC’nin kuruluş beyannamesi (1948: 5) devlet, “*bütünüyle bireylerin ortak iradelerinin bir ürünü, toplumun güven ve huzurunu sağlayan araç*” şeklinde ifade edilmiştir. Devlet, “yapay bir kurum” olduğundan birey ve toplumdan ayrı bir varlığı olmadığı savunulmuştur. Meşruiyetinin temel dayanağını, bireysel hak ve özgürlükleri muhafaza görevinden aldığı ve siyasal iktidarın sınırlı bir alana sahip olduğu belirtilmiştir. Bireysel hak ve özgürlükleri, iktidar alanına çıkararak ihlâl eden ve temel görevlerinin yerine getirmeyen devletin meşruiyetinin tartışmalı hale geleceğine değinilmiştir. Mecmuada, bu devlet anlayışı yazarlar tarafından desteklenmiştir.

Necati Erkut’un Walter Lippman’dan aktardığı “*Beşeri Kabiliyete Uygun Bir Hükümet Şekli*” adlı makalede, devlete biçilen rol “hakem ve uzlaştırıcı” bir şekilde ifade edilmiştir. Kıta Avrupası’nda liberalizmin almış olduğu şeklin eleştirisinin yapılmış ve şu ifadeler kullanılmıştır (Erkut, 1949: 136):

Liberalizm fertlerin hususi menfaatleri karşısında bir hakem ve bir uzlaştırıcı devlet telakkisine, tecrübe neticesinde varmıştır. Bu telâkki ne Jean-Jacque Rousseau’nun tahayyüllerinin ne de – Jacobin – lerin taassubunun bir neticesidir. Bunlar, İngiliz örf ve ödet hukukunun ve meşrutî idare tatbikatının inkişaf ettiği uzun asırlar boyunca, tecrübeye dayanarak ilerleyen fikirleri alışkın olmadan alan bazı adamları birbirini tutmayan nutuklarıydı. Romantik demokratlar mukaddes bir bağda sabırla yetiştirilmiş olan bu üzümlerden yaptıkları şarapla sarhoş oldular. Ekseriya onlar o kadar sarhoştur ki bu bağa bakmağı ihmal ederler, hattâ onu insafsızca çiğnerler. Eğer tecrübenin verdiği dersleri anlayabilselerdi –ki bu tecrübe olmadan bütün ideolojileri hiçbir şeye yaramaz- romantik demokratlar, kralın başını kestikten sonra imtiyazlarını da halka vermekten başka yapacak bir işleri olmadığını düşünerek trajik bir hataya düşmezlerdi.

Kolektivistlerin, devleti “bir hakem ve uzlaştırıcı” değil, “bir plân yapıcı ve ilâhi ihsanlar dağıtıcı” olarak gördüğü günden beri yukarıda ifade edilen durumun yaşandığı ifade edilmiştir. Devletin temel görevleri “adalet, güvenlik” şeklinde belirtilmiştir (Erkut, 1949: 136-137):

Devlet cemiyeti her türlü hücumu karşı koyabilecek bir hale getirmekle ve ortaya çıkacak herhangi bir tehlike veya felâketi otorite yoluyla bertaraf etmekle iktifa etmez de, teşebbüslerin idaresini, içtimai nizamın plânlaştırılmasını ve halkın günlük iş ve hayatını düzene sokma işini eline almaya kalkışrsa ancak bir ilâhın başarabileceği bir işe girişmiş demektir. Bir gün ölecek olan insanların idare ettikleri bir devletin adalet tevziinden daha ulvi bir gayesi olamaz.

Liberal devlette, iktidarın keyfi bir muameleden kaçındığı ve niyet edilenin bireylere samimi bir kanaatten öte bir amacın olmadığı vurgulanmıştır.

Selçuk Özçelik, “*Fikir Hürriyeti*” adlı makalesinde toplum içinde bulunan bireyin gayesinin, insanca yaşamak ve ölmek olduğu vurgulanmıştır. Kendisinin, ailesinin, evlatlarının geleceğini emniyet altına almak; akrabasına, komşusuna, milletine, vatanına ve nihayetinde tüm insanlığa faydalı birer insan olmanın temel emeli olduğu ifade edilmiştir. Devletin ise bireye bu ideallerini gerçekleştirebilmek için lazım gelen hürriyet, özgürlük, diğer şartları teminle mükellef olduğu vurgulanmıştır. Hürriyetin insanların başlı başına ve bizatihi bir kıymet ile varlık olması nedeniyle tabii hakkı olduğu, devlet tarafından verilen bir lütuf olmadığı, demokrasi dünyasında bireyin devlet karşısında bir değer olduğu ifade edilmiştir (Özçelik, 1949: 261-263).

Benzer şekilde Nezahet Nurettin Ege tarafından İngilizceden çevirisi yapılan “*Altmış Beş Yaşından Sonra Yeniden Vazifesine Başlayan Amerikalı Profesörler*” adlı makalede, demokratik hayat felsefesine sahip ülkelerde devletin bireye hâkimiyeti değil, onların imkân derecesinde serbest hareket edebilmesi için faaliyetlerine engel olmamalarını temin ile sorumlu oldukları belirtilmiştir. ABD’yi bugünkü mevkiine yükseltenin bu olduğu vurgulanmıştır. Bu ülke özelinde, demokratik hayat felsefesinin hüküm sürdüğü toplumlarda, insanların büyük bir hürriyete sahip oldukları küçük bir misalle anlatılmıştır. ABD’de bir üniversite dekanının fakültenin yararına alacağı kararlarda serbest oluşunun, merkezîyetçilikle yönetilen ülkelerde ne kadar zeki, bilgili olursa olsun böyle bir karar alma imkânı sunmadığı örnekle açıklanmıştır (Ege, 1949: 324-327).

Abdülhak Kemal Yörük, “*Devletçilik ve Hürriyet*” adlı makalesinde hürriyetin başlıca teminatının kanunlardan ziyade insanların geçimlerini serbestçe sağlayabilmesinde ister girişimci ister hizmetli olsun her sahada yer alabilmesinde görmüştür. Hizmetli olunduğunda rızkını efendiden, isterse bu devlet olsun, beklemek zarureti düşülmemesi gerektiğinin nedenini şu şekilde belirtmiştir (Yörük, 1949: 156): “*Fakat müstahdem olduğum takdirde bir efendiden rızkımı beklemek zarureti düşmek istemem; bu efendi isterse devlet olsun. Çünkü devlet dediğiniz yüce şahsiyette hakikî şahıslar vasıta ile iş görür, düşünür ve hareket eder.*” Yörük (1949: 156), yazısının devamında insanın şahsi teşebbüs veya emekle geçimini temin ederken maruz kaldığı engellerin fazlalığına dikkat çekmiştir. Ayrıca; “*Fakat bu sahada başımız daraldığı vakit büyük hami olan devlete iltica edebiliriz. Hâlbuki bütün imkânları devlet eli altında tuttuğu vakit, devlet namına o işleri idare edenlerin taaddilerine karşı nereye başvuracağız?*” ifadelerinde bulunmuştur.

Emile Labarthe'den tercüme edilen “*Ferdi Haklar ve İctimai İcaplar*” adlı makalede benzer şekilde devlet; “*adaleti tesis eden ve hakem görevini üstlenen bir role sahip*” olarak tanımlanmıştır. Burada iktisadi hayattan örnek verilerek sadece sermaye ve işçi değil aynı zamanda üretim kuvvetlerini temsil eden birey ya da gruplar arasında ihtilaf çıkması durumunda “adalet fikrini” ön plana çıkaracak aralarında barışı ve ahengi temsil edecek otoriteye sahip, menfaat fikrinden uzak bir hakeme ihtiyaç duyulduğu, bunun da devletten başkası olamayacağı vurgulanmıştır. Devletin, manevi hayatı mükemmelleştirerek ve maddi hayatı iyileştirmek için sosyal gereksinimlerle bireysel haklar arasında bir denge oluşturarak herkesin azami bir fayda elde etmesini sağlaması gerektiği ifade edilmiştir (Labarthe, 1949: 387-388). Yazının devamında, benzer görüşler dillendirilmeye devam edilmiştir (Labarthe, 1949: 389): “*Devlet vücudu elzem bir yardımcı olabilir. Bir intizam ve asayiş muhafaza âmili içmaî cidallerde bir hakem olur. Faydalı, elzem ve mütevenni vazifeler görür. Devletin şahsiyeti genişliğe doğrudur, yüksekliğe doğru değildir. Fertleri icat dehasına nail eden o esrarlı kıvılcımdan devlet hissi almamıştır.*” Labarthe, insanların taassuplarını bir kenara bırakarak devlet ile aralarında bir uyuşma yolu bulabileceklerini savunmuştur.

Beyanname, cemiyet tarafından himaye görme hususunda eşit haklara sahip olunduğu (madde 4); “*cemiyetten himaye görüp müsavi imkânlarla malik olmağa hakkı*” ifadesiyle aktarıldığı görülmüştür. Ayrıca madde 6’da ekonomide yaşanan krizler gibi durumlarda iş hayatından mağdur olan özellikle kadın ve çocukların “*emek, sıhhat ve şereflerini muhafazası için cemiyetten himaye görmeğe hakkı vardır*” ibaresine yer verildiğine rastlanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında beyannamenin bazı alanlarda sınırlı olmakla birlikte “himayeci” özellik sergilediği tespit edilmiştir. Mecmuada yer alan bazı makalelerde de bu durum kendini hissettirmektedir.

Mecmuanın son sayısında Yılmaz Altuğ’a ait “*Çocukların ve Gençliğin Korunması*” adlı BM raporlarından aktardığı bilgilere yer verdiği makalesi yer almıştır. Bu raporda, harbin çocuklar üzerinde tesirlerine değinildiği, bu durumun çocukların ve gençliğin korunması fikrinin bütün dünyada gözler önüne serildiği ifade edilmiştir. Ailevi para yardımlarının tesisi, sağlığın korunması, dinlenme ve mektepteki gençlik lehine projeler hazırlanması gibi tedbirlere başvurulduğu belirtilmiştir. “Bireysel fayda” söz konusu olduğunda sosyal liberalizme kayıldığı görülmüştür (Altuğ, 1949: 569).

Bedbaht çocukların yardımına koşmak şeklinde insaniyetperver bir hareket olarak tezahür eden eski (çocukların korunması) telâkkisi yerini, (bir memleketin sosyal emniyet ve basiretini himayeyi hedef tutan gayretler, çocuklar ve gençler üzerine teksif edilmelidir.) telâkkisine bıraktı. Diğer taraftan henüz kâfi derecede inkişaf edememiş bir çok memleket ve geri bir çok mıntikalarda sosyal servislerin henüz proje halinde olduklarını hatırlatmak gerekir. ... harbin çocuklar ve gençlik üzerindeki musibetli neticelerinden büyük bir mikdarının bertaraf edilmesinde hakiki ilerleyişler gösteriliyor. Kollektivitenin, sosyal emniyetin bu hayati sahasında daha aktif bir hisse alması lâzım geldiği fikri de çok inkişaf etmektedir.

Harbin çocuklar üzerindeki etkisini Fransa, Yunanistan, Yugoslavya, Norveç’ten verdiği örneklerle açıklamıştır. Örnek olarak, Yugoslavya’da savaşın en şiddetli zamanlarında çocukların himayesi için teşkilat kurulduğu ve halen bu çocuklara yardım yapıldığı ifade edilmiştir. Norveç’te

ise bu hususta “Sosyal İşler Bakanlığı” kurulduğu, sağlık merkezlerinde çocuklara önleyici sağlık servislerin açıldığı ve psikopat çocuklar için ayrıca mekteplerin yapılacağı vurgulanmıştır. Çocukların kolektivitinin içinde kaynatılmasının gerekliliğine işaret edilmiştir. İsveç’ten verilen örnekte, gençliğin ve çocukların himayesi yanında yorulan çocuklu annelere devletin tatil kamplarına gitme konusunda para tahsis ettiği ve çocuklardan yolluk parası almadığı belirtilmiştir. Ayrıca hastalık, doğum gibi müşkül durumda anneler için belediyelere para ayrıldığı vurgulanmıştır. Lüksemburg hükümeti ise öksüzlerin ve kimsesiz çocukların yetiştirilmesi, tahsil ile terbiyelerinde pek çok önlem aldığı belirtilmiştir. Brezilya’da, hükümetin anormal çocuklar için “Pestalozzi” adlı cemiyet kurularak onlara boş vakitlerini geçirecek imkânlar sunduğu vurgulanmış, ayrıca burada psikoloji ve aile terbiyesi konusunda öğütler verildiği, anormal çocuklar için kurslar, delikanlı ve genç kızlar için pedagojik büroların kurulduğu aktarılmıştır. Mısır’da ise “Sosyal İşler Bakanlığı” kurularak çocukları bakamayacak durumda olan anne ve babaları, özellikle müebbet ve kürek cezası alan ebeveynleri, otoritelerinden mahrum bırakacak kanunların hazırlandığının altı çizilmiştir (Altuğ, 1949: 569-570-571).

3.3.2.2.2. Liberal-Entegrasyoncu Bir Perspektiften “Dünya Hükümeti/Federalizmi” Anlayışının Mecmuaya Yansımaları

Mecmuada, federalizm düşüncesinin değişen uluslararası konjonktür bakımından nasıl algılandığı ve yansımaların neler olduğu üzerinde durulmuştur. ABD’li ünlü gazeteci, dönemin antikomünist kalemi Walter Lippmann’ın yazıları, dünya federalizmi fikrinin meşhur savunucularından Emery Reves’in yazdığı “Barış’ın Anatomisi” kitabından “Sosyalizmin İflası” bölümü tercüme edilip yayımlandığına rastlanılmıştır. Mecmuada, Nami Esen tarafından Lucien Morice’in “Vers L’Empire du Monde/Dünya İmparatorluğuna Doğru” adlı kitabından bazı bölümler tercüme edilerek yayımlandığı görülmüştür. Bu isimlerin, sosyalizmin ve kapitalizmin iflas ettiğine delalet getirerek bir ortak örgütlenmeye gitme fikrini gündeme getirdikleri ifade edilmelidir.

Morice, bu eserinde imparatorluğu şöyle açıklamıştır (Esen, 1949: 314): “*Orduların kahramanlıkları yerine, milletlerin merkezi otoriteye bağlı kalarak, gürültüsüz patırtısız ve çok az hızlı bir şekilde, düzenli bir cemiyete, milletlerarası beraberliğe geçmeyi sağlayan sulhçu iş birliğidir.*” İmparatorluğun birincisi, fesih ve ikincisi ise sulhçu işbirliği olmak üzere iki merhaleden geçtiği belirtilmiştir. İlkinin, milli mukavemeti ikincisinin, milletlerin rızasını karakterize ettiğini vurgulamıştır. İkinci makalede ise imparatorluğun nasıl bir şey olacağını şu ifadelerle açıklamıştır (Esen, 1949: 374-375):

Milletlerin, kendi şahsî davalarına taallük eden meselelerde hür, milletlerarası hayata ait noktalarda ise tâbi mevkiinde olacaklardır. ...hem devletlerin hem fertlerin muvafakatini kolayca kazanacak müstakbel bir imparatorluk, bir federasyondan başka bir şey olmayacaktır. İmparatorluk nizamına varmak için bütün mesele harbe akim durumda bulunup bulunmamaktır. Ya harbi, yahut, serbestçe kabul edilmiş federal imparatorluğu seçmek, işte dâva burada.

“*Dünya İmparatorluğuna Doğru III*” makalesinde, engelin aşırı nasyonalizmden kaynaklığı, kendi hudutları dâhilinde kalıp, işbirliğine razı olması gerektiği belirtilmiştir. Sonuç olarak, imparatorluğun yaklaşmakta olduğu ve bu durumun kıtaları birleştirmek suretiyle bir dönemin sonunu getireceği vurgulanmış, asıl muammanın bunun “*demokrasi vasıtası ile mi yoksa kuvvetin eski kanununa göre mi yapılacağı olduğu*” belirtilmiştir (Esen, 1949: 566-567).

Fahir Hâdi Armaoğlu, “*Dünya Devlet Meselesi*” başlıklı makalesinde Dünya Devleti’ni şu şekilde tanımlamıştır (1949: 256-260): “*Tek bir hâkimiyetin tecelli tarzı olmayıp, dünya meselelerini müşterek gayelerle halletmek için, devletlerin müşterek ve karşılıklı fedakârlıklarıyla kurulan ve içinde demokratik prensiplerin hâkim bulunduğu demokratik müessese olan Federal Dünya Devleti olacaktır.*” Dünya Devleti fikrine yönelmelerinin nedenini, uluslararası barış nizamının Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından sağlanamaması ile Avrupa Birliği meselesi olarak zikretmiştir. Dünya siyasetinin en ihtilaflı meseleleri, Avrupa’dan çıktığı için burada barışın kurulmasının kabul edildiğini; fakat söz konusu birliğin artık bu fonksiyonunu yitirdiğini belirtmiştir. Bu nedenle Avrupa Birliği’nin barışın yegâne çaresi olmaktan çıktığını, siyasi bir gaye olan komünizme set çekmek için Sovyet nüfuz sahası dışında kalan Avrupa memleketlerini “Avrupa Birliği” adı altında toplamayı hedeflemekte olduğunu, fakat bunun ihtilâfları şiddetlendirmeye yarayacağını savunmuştur. Dünya Devleti’nin tek bir kuvvetin hâkimiyeti altında olmayacağı, hâkimiyetleri babında azami fedakârlığa davet edilerek hepsinin müşterek hâkimiyeti altında federal bir devlet olacağı dillendirilmiştir. Söz konusu devlet kurulduğunda harbin ortadan kalkmayacağı, sadece evrensel bir boyut almasının önüne geçip, sınırlı bir alanda ortaya çıkmasını sağlayacağı vurgulanmıştır. Birleşmiş Milletler Teşkilatı nasıl II. Dünya Savaşı sonrası Milletler Cemiyeti’nin ileri bir kademesini teşkil etmişse, Dünya Devleti de ona giden yolu açtığını, öneminin çok olduğunu belirtmiştir.

Kemal Tosun “*Devletçilik Meselemiz*” adlı makalesinde dünyada milletleri refaha kavuşturacak iktisadi sistemin ne devleti ne bireyi gaye edinmesi gerektiği bir orta yolun bulunması zarureti üzerinde durmuştur (1949: 186): “*Hülâsa: Komünizm ile liberalizm ayrı iki kutupturlar. Biri ifrat ise diğeri tefrittir. Hiç şüphe edilmesin ki, bir memleketi refaha kavuşturacak rejim, yukarıda bahsettiğimiz iki âmil nazara alınarak, bu iki kutuplu arasında tesbit edilecek noktadadır.*” Bu noktanın neresinde olunduğunu ise “*Hürriyet, Harp, Sosyalizm*” adlı makalesinde açıklamıştır. Harbin sonsuz fenalıklarından birinin devletçiliği, devlet müdahalesini temin etmek ve komünizme çeşitli yollardan zemin hazırlamak olduğunu savunmuştur. Gerek fert, gerek millet olarak hür yaşayabilmek, ancak harp, totaliterlik, sosyalizm ve müdahalecilik kısır döngüsünden kurtulmakla mümkün olacağını dillendirmiştir. Bu kısır döngüyü parçalamanın çaresi olarak sosyalizmi bertaraf edip milletler arası sıkı bir işbirliğini gerçekleştirebilecek “*dünya federasyonunu*” kurmak olduğunu savunmuştur (Tosun, 1949: 310).

Benzer şekilde Fahir Hâdi Armaoğlu “*Bugünkü Dünyamız*” adlı makalesinde liberalizm ve sosyalizm karşılaştırılması yapmıştır. Karl Marks’ın yeryüzünü cenneti hülyasını hakikate çevirmek için ortaya çıkan komünizmin, muvaffak olamadığını belirtmiştir. Toplumun maddi ve manevi baskıların pençesine düştüğünü, özetle teorinin vaat ettiği ile tatbikatın neticeleri arasındaki

uçurumun meydana geldiğini ifade etmiştir. Çıkarılacak netice olarak ise böyle bir rejimde ve iktisadi sistemde cemiyetin gayesi olan bireyin refah ve hürriyetini daha iyi yaşama şartlarının ortaya çıkmasının imkânı olmadığını vurgulamıştır. Kapitalizme gelince, durumun daha lehe yakın olduğundan bahsederek onun daha geniş bir zümrenin refaha ulaştırılmasına hizmet ettiğini belirtmiştir. Fertlerin en geniş imkânlardan yararlanmasını mümkün kılacak idare mekanizmalarını oluşturmasını liberalizm sayesinde gerçekleştirdiğini söylemiştir. Sosyalizmin asla tercih edilmemesi gerektiğini; fakat ikinci yolun da iyi olduğunun zannedilmemesini ve ıslaha ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir (Armaoğlu, 1949: 184):

Gerek komünizm ve gerekse kapitalizm, bu bakımdan biri ifratta, diğeri de tefrite varmıştır. Her ikisi de meseleye tek bir zaviyeden ve fakat birbirine zıt zaviyelerden ele almışlardır. Birincisinde ferdi gaye unutulmuş, diğesinde de içtimaî gaye ihmal edilmiştir. Şu halde, netice olarak söylersek, bugün tercih zorunda kaldığımız iki sistemden liberalizmi benimsememiz zarurîdir. Tabii hak ve hürriyetlerimize sahip olma zarureti bizi buna mecbur tutmaktadır. Lâkin bu sistemi kabul ederken de lüzumlu rötuşlar yapmak mecburiyetindeyiz.

Anlaşılabacağı üzere Türkiye’de söz konusu fikirlerden etkilenildiği, fakat her iki sistemin iflas ettiğine yönelik üretilen çözümün Türkiye’de konuyla alakadar olanlar için farklı arayışlar içine girilmesine neden olmadığı görülmüştür.

3.3.2.2. Hürriyet/Özgürlük

Hür Fikirler mecmuasının içeriğine bakıldığında, baskın bir şekilde “negatif hürriyet/özgürlük” temasının varlığı kendini hissettirmektedir. Klasik liberalizmin temel savunusu olan bu tema mecmuada, özellikle Başgil tarafından ayrıntılı olarak ele alınıp savunulmuş, diğer yazarlar da hürriyet/özgürlük yazılarıyla ona destek olmuşlardır. Mecmuada söz konusu tema ile ilgili olarak birçok tercüme ve özgün makale yayınlanmıştır. Bunlar çeşitli alt-temalar altında sınıflandırılmıştır. Ayrıca tema ile bağlantılı bilgiler içeren liberal gazeteciler toplantılarına ve Dünya Muharrirler Birliği’ne ait makalelerde yer alan bilgilere de yer verilmiştir.

Mecmuada bireysel hak ve özgürlükler Lockecu doğal haklar öğretisinin izlerini taşımaktadır. Bireylerin devletten önce bir takım haklara sahip oldukları nedeniyle doğal hakların pozitif haklara önceliği, devletin bu özgürlükler saklı kalmak koşuluyla bireylerin ortak iradesi sonucu meydana geldiği ve buradan hareketle siyasal iktidarın bireysel özgürlük alanına müdahale etmemesi bu öğretinin izlerini yansıtmaktadır. Bireysel özgürlüklerin, devletin müdahale edemeyeceği bir alan olduğu ve çoğunluğun iradesi tarafından bile hiçbir şekilde ihlâl edilemeyeceği savunulmuştur (Sadoğlu, 2005: 311). Mecmuada yer alan yazılarda, hürriyet/özgürlük bahsinde klasik liberalizmin negatif bakış açısının bütün izleri kendini göstermektedir.

3.3.2.1. Matbuat (Basın/Yayın) Hürriyeti/Özgürlüğü

Mecmuada ilk ele alınacak alt tema “*matbuat (basın/yayın) hürriyeti/özgürlüğü*”dür. Bu alt tema özelinde mecmuada yer alan ilk makale, Kemal Cündübeyoğlu’nun “*Matbuat Hürriyeti*” başlıklı yazısıdır. Ona göre; vicdan, tefekkür, söz, içtima hürriyetleri gibi haklarımız arasında matbuat (basın/yayın) hürriyetine öncelik vermemiz gerekmektedir E. Laboulaye’den aktardığı paragrafta; “*matbuat, modern milletlerin (forum) meydanıdır. Her sabah aynı fikir ve aynı hisler etrafında milyonlarca halkı toplayan matbuattır. Matbuatı kaldırırsanız aynı zamanda her türlü hürriyeti de ilga etmiş olursunuz*” derken bu önceliğin nedeni, matbuat hürriyetinin bütün diğer hürriyetlerin teminatı rolüne sahip olması olarak açıklamıştır. Söz konusu rolü vatandaşın hak ve hürriyetlerini boğmak amacıyla peyda olan diktatörlük belasının sinsî tecavüzlerini millete ilk anda duyuracak olanı; “*tabiri caizse, efkârı umumiyenin parlamasına sebep olacak, hattâ, dünyanın hürriyet aşığı efkârını falan memlekette hürriyetlerin katledilmekte olduğundan malûmattar kılacak olan matbuattır*” ifadeleriyle belirtmiştir. Ona göre, matbuatın vazifesi memleketin ihtiyaçlarını tespit ederek kamuoyunu aydınlatmak ve temsil etmektir. Fakat bu hakikatin bazı idarelerin işine el vermediğini, yalan ve iftira haber bahanesiyle gazetelerin susturulduğunu savunmuştur. Matbuatın hakiki hürriyetperverliğin “mihenîk taşı” olduğunun altını çizmiştir (Cündübeyoğlu, 1948: 30).

“*Demokrasilerin Tehlikesi ve Çift Meclis Usulü*” adlı makalesinde Başgil (1948: 77), benzer şekilde eski mutlakîyetçi yönetimler ile bugünkü modern diktatörlüklerin hür basının çabucak dizginlendiğini ve “*arпасız çalışan yük beygiri haline*” soktuğunu belirtmiştir. Diktatörün, kuvvet ve yetkilerini sırf kendi görüş ile menfaatleri uyarınca kullandığından istibdat ve esaretin buradan türediğini vurgulamış, “*hür matbuat âmmе efkârı dediğimiz kuvvetin başlıca desteğidir*” ifadeleriyle hür basının toplum açısından ne kadar önemli olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Cündübeyoğlu, aynı başlıklı makalesinde Leon Duguit’in ve Türk Hukuk Sözlüğü’nün matbuat hürriyeti tanımına yer vermiştir. Bu tanımlamalarda geçen sansür ve izin hakkı unsurlarının gereksizliğini vurgulamıştır. İstenildiğinde başka yollarla da matbuat özgürlüğünün önüne geçilebileceğini şu şekilde ifade etmiştir (Cündübeyoğlu, 1948: 31):

20 ci asır totaliterleri izin ve sansüre tenezzül etmiyecek kadar açık göz ve zekâ sahibi kişilerdir. Devrin tekâmüllerine ayak uydurarak modern nice baskı vasıtaları icat etmişlerdir. Misal olarak, kâğıdın devlet elinde bulunduğu memleketleri zikredebiliriz. Devlet babanın (keserim kâğıdını) yolu tehdidi ile (kapatırım gazeteni) şeklinde ihtarı arasında netice itibarıyla fark yoktur.

Hüseyin Cahit Yalçın’dan aktardığı paragrafta ise Cündübeyoğlu (1948: 30), “*matbuat hürriyeti ile milletlerin refahı arasındaki rabıta’yı görmeyenler ya cehalet ya da fikri batıl dolayısıyla kör olmuş kimselerdir*” ifadeleriyle refah ve özgürlükler arasındaki ilişkiyi vurgulamıştır. Aynı makalesinde matbuat hürriyetinin diğer hürriyetlerin teminatının yanında demokrasinin mevcudiyetinin başlıca işareti olarak görmüştür. Matbuat hürriyeti ile demokratik gelişmişlik arasında bağ kurarak milletleri matbuat hürriyetine göre ikiye ayırmakta, “*matbuat hürriyetini, demokratik kanunlar tahtında, geniş çapta gerçekleştirmiş olan vatanlar*” ve “*matbuat hürriyetinin,*

keyfi icraatlarını yürütebilmek için hükûmetlerin elinde bir vasıta halinde bulunduğu” memleketleri, ister sağ olsun isterse de sol totaliter ülkeler şeklinde nitelendirmektedir. “*Biz bu iki büyük parçanın neresinde bulunuyoruz?*” (Cündübeyoğlu, 1948: 31) sorusuna, diğer bir sayıda yer alan yeni aynı başlıklı makalesinde matbuata dair mevzuata genel bir bakış yaparak cevap aramıştır.

Cündübeyoğlu (1948: 79), mecmuanın üçüncü sayısında “*Matbuata Hürriyetimiz*” adlı aynı başlıklı makalesinde hürriyeti kanunileştiren ilk ve başlıca kuvvetin anayasa olduğunu vurgulamış, neşir hürriyetinin burada tanınan bir hak ve hürriyet olduğunu belirtmiştir. Anayasanın 68. maddesinde hürriyetin tanımının yapıldığı, neşir hürriyetinin de aynı haklara tabi olduğu ve anayasanın 77. maddesinde neşir hürriyetinin matbuata hürriyeti olarak tekrar edildiğini belirtmiştir. Bu maddede belirtilen “*matbuat, kanunu dairesinde serbesttir ve neşredilmeden evvel teftiş, muayeneye tâbi değildir*” ifadeleriyle matbuat hürriyetinin esaret halkası olan sansürün mevzubahis olamayacağını savunmuştur. 1931 tarihli Matbuat Kanunu’nun 1946 yılında tadilata uğradığını vurgulamış, kanundaki matbuat hürriyetiyle alakalı hükümlerin kısa ve toplu bir özetini sunmuştur. Aynı zamanda Ceza Kanunu’ndaki matbuata dair maddelerine değinerek “*cezaların, suçun mahiyetiyle mütenasip olmayacak derecede ağır*” olduğunu ifade etmiştir. Yukarıdaki sorunun cevabını ise, matbuatımızın totalitarizme açık kapı bırakmakta olduğunu, fakat iktidarın keyfi icraatı için vasıtalık etmediğini vurgulamış, matbuat hürriyetimizin demokratik kanunlarla gerçekleştirilmediğinin bir realite olduğunu belirtmiştir. Matbuat hürriyeti bakımından durumu bir misalle açıklamaya çalışmıştır: “*Demokrat grubun altında ilişik olarak sallantıdayız. Ayaklarımız, totaliter grupla temas etmek üzere... Başımız demokrat gruba müteveccih; arzulu, lâkin ürkek ve düşünceli bir haldedir*” (Cündübeyoğlu, 1948: 79-85-86). Yazar, bu ifadelerinde demokratikleşme sürecinde matbuat alanında da iyileştirmeye yönelik adımlar atıldığına, ancak alınacak mesafenin varlığına dikkat çekmiştir.

Mecmuanın ikinci sayısında “*Basın Hürriyeti ve İnsan Hakları Mevzuunda Yeni Telâkkiler*” başlıklı makalesinde Cihad Baban, haberleşme özgürlüğüne uluslararası bir nitelik kazandırmak ve kitle haberleşme hukukunun ortak ilkelerini saptamak üzere BM’nin 1948’de Cenevre’de toplanan Haberleşme Özgürlüğü Konferansı’nda basın hürriyetine dair yeni telâkkilerin getirildiğini vurgulanmıştır. Komisyonunda İnsan Hakları Beyannamesi’nin 17. ve 18. maddelerinin birleştirilerek tek madde halinde bir metin şeklinde hazırlandığını belirtmiştir. Bu metinde yer alan şu ifadelerle; “*her ferdin düşünce ve düşüncesini serbest olarak ifade etme hürriyeti ve ferdin kanaat izhar edebilmesi için hudut ve vasıta tahditlerine bağlı kalmaksızın istediği tahkikatı serbestçe ve hiçbir şeyden korkmadan yapabilmesi keyfiyeti de*” tasdik edildiğini söylemiştir. Hükûmetler ve birey arasındaki ilişkilerin insan hakları bakımından ele alındığını vurgulayarak şu neticeye varıldığını aktarmıştır (Baban, 1948: 59-60):

Her ferd hiçbir hükûmet müdahalesine tabî olmanın düşünce ve düşüncesini ifade hürriyetine sahiptir. Bu hürriyet fikir beyan etme, haberleri elde etmek için tahkikat yapma, havadis alıp verme imkânlarını ihtiva eder. Bu hürriyet gerek şifahî olarak gerek yazılı olarak, gerek tabetmek suretiyle kullanılabileceği gibi, kulağa, göze hitap eden vasıtalarla da kullanılabilir.

Baban, komisyonun bu hükümlere vardiktan sonra ifade hakkına bazı sınırlamalar koyduğunu belirtmiş ve ifade hürriyetinin bir şekli olarak basın hürriyetinin sınırlarından bahsederken belli mevzularda bunların yapıldığını vurgulanmıştır. Hükümetlerin uluslararası bir anlaşmayla basın hürriyetini sınırlandıran hususları tespit etmesi gerektiğinin ve onun dışına çıkmamasının altını çizmiştir. Komisyonun tespit ettiğı hususları maddeler halinde sunarak şöyle bir çıkarımda bulunmuştur (Baban, 1948: 60):

Görülüyor ki basın hürriyetinin teminat altına alınması maksadiyle, yapılan fikir mücadelelerinde neşir vasıtaları için suç olan mevzuların tahdidi yoluna gitmek hususunda hayli ehemmiyetli bir cereyan peyda olmuştur. ... hür fikirlerin tartışılmasile, basın hürriyetine yeni bir takım telâkkiler getirilmiş bulunuyor. Bi fikirlerin biran evvel memleketimize de girmesi ve tartışılma mevzuu haline gelmesini temenni edelim.

Baban (1948: 61), Cündübeyoğlu'nu destekler nitelikte devam ettiğı çıkarımında şu sözlerle Ceza Kanunu'ndaki basın cezalarının ağırlığına dikkat çekmiştir: “Zira konferans hükümetlerin bu işaretlere göre ceza kanunlarını tadil eylemleri temennisini de izhar etmiştir.”

Mecmuada bir diğer makale Nesterin Dirvana'nın Jean Lequiller'den tercüme ettiğı Ekim 1948'de Londra'da gerçekleştirilen “*Liberal Başmuharrirler Konferansı*” başlıklı yazısıdır. Bu konferansta iki mevzuu üzerinde, matbuat ve ferdin hürriyeti, müzakere yapıldığı aktarılmıştır. Matbuatın, milletler arası hayatta ehemmiyetin artmakta olan bir unsur olduğunu, diğer taraftan bu artış yüzünden milli hükümetler bilhassa totaliter hükümetlerin gitgide daha fazla dikkatini çektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda matbuata dair bazı tehlikelerin altı çizilmiştir (Dirvana, 1949: 264):

Bu ahval muvacehesinde matbuata hürriyetinin tehlikede olduğu aşikârdır. Bugün matbuata, kendisine bazen izafe edilmiş olan “Dördüncü kuvvet” ismine layık bir varlık haline gelmeyi cidden murad ediyorsa, bihakkın insani ve medeni bir rol oynamak arzusu varsa, hiçbir kimsenin hizmetkârı olmak mevkiine tenezzül etmez. Matbuatın tam mânasiyle mevcudiyeti hürriyetine vabestedir. Bu hürriyetin bazı manevi ve maddi hudutlarla tahdit edilmiş olduğu iddiasını cerh ve inkâr etmek tabii güçtür.

Yazar, makalesinde hak ve hürriyetlerin yanında esaretin her türlüüne karşı mücadele edilmesi gerektiğini vurgulamış, matbuata dair düşündüklerinin bu toplantıya katılan gazetecilerin hepsi tarafından benimsenmiş olmasını ilerisi için ümit verici olarak görmüştür. Fakat konferansın fert hürriyetinin müdafaası bağlamında yeterince tatminkâr bulunmadığının altını çizmiştir. Fert hürriyetinin matbuat hürriyetine bağlı olduğunu ve “*bunlardan biri feda edildiği zaman, diğerini de terketmeğe mantıkan mecbur oluruz*” (Dirvana, 1949: 266-267) ifadeleriyle de her ikisinin benzer manaya geldiğini, aynı anda müdafaa etmek zorunda olduğumuzu savunmuştur. Yazısının devamında, liberal matbuatın her ferdi müdafaa etme imkânının olmadığını, ancak kamuoyunun dikkatini belli başlı misaller üzerine çekerek kamu vicdanını daima canlı tutmak suretiyle bunun başarılabacağını vurgulamıştır.

Mecmuada yer alan bir diğer makale, Yalman'a ait olan “*Liberal Başmuharrirlerin Londra'daki Milletlerarası Toplantısı*” başlıklı yazıdır. Kendisinin de iştirak ettiğı, açıkça

belirtilmemiş olsa da, Londra Liberal Başmuharrirler Milletlerarası Toplantısı'nın gündem ve sonuçlarını açıklamıştır. Bu toplantıya on üç ülkeden gelen yirmi dört liberal gazetecinin katıldığını, haber alıp verme hürriyeti etrafında Cenevre'deki toplanan kongrenin neticelerinin tetkik edildiğini, liberal gazeteciler arasında işbirliği ile liberalleşmeye olan ihtiyaç üzerinde durulduğunu ifade etmiştir. Bu toplantıda, Batı hükümetlerinin bir uzlaşmaya varmak için prensiplerinden fedakârlık ederek Kuzey Avrupa memleketlerinin basın mensuplarına karşılık görmeden kolaylıklar gösterme kararı aldığını ifade etmiştir (Yalman, 1949: 99-100).

Liberal gazetelerin, liberal gidişin partilerden daha sadık hizmetkârları olduğunu, partilerin bir şekilde hiziplere ayırdığını, fakat liberal geleneğe sahip olan gazetelerin ise hiç şaşmadan yollarına devam ettiklerini belirtmiştir. İngiltere'den örnek veren Yalman, burada liberal partilerin parlamentoda nüfuzunu kaybettiğini, fakat liberal ruhun hala sarsılmadığını ve münakaşa hürriyetinin halen devam ettiğini vurgulamıştır. Ancak diğer Avrupa memleketlerinin pek çoğu için aynı şeyi söylemenin pek mümkün olmadığının altını çizmiştir. İngiltere'de gazetecilerin sadece gazete sayfalarının hükümet tarafından sınırlandırılmasıyla karşı karşıya olduğunu söylemiştir. Liberal basının karşısındaki en büyük tehlikenin totaliter rejimler olduğunu belirtmiş ve bunların galip geldikleri takdirde ilk işlerinin liberal gazeteleri susturmak olduğunu savunmuştur. Avrupa'nın yarısında esaslı hürriyetlerin ortadan kalktığını, diğer kısmında medeniyeti ve hürriyeti koruma noktasında ufak tefek fikir farkları olsa da sıkı bir dayanışma olduğunu belirtmiştir. Avrupa'da çıkan pek çok gazetenin başyazarlarının, ülkelerindeki liberal gazete ve partilerin halen desteklendiğini ve canlılığını koruduğuna yönelik beyanatlarına yer vermiştir. Basın hürriyetinin yalnızca gazetecilere ait olan bir imtiyaz olmadığını, insanlığın en esaslı hürriyetinin temel garantisini oluşturduğunu, keyfi yönetimlere karşı en etkili freni hür tenkitin teşkil ettiğini, söz ile vicdan hürriyetinin ancak bu sayede var olabileceğini belirtmiştir. Hükümetlerin hepsinin amacının hürriyetlerin altını oymak ve istibdada gitmek olduğunu vurgulayarak hürriyeti korumak için hür basına olan ihtiyacın altını çizmiştir (Yalman, 1949: 100-101).

3.3.2.2. Fikir ve Vicdan Hürriyeti/Özgürlüğü

Mecmuada karşımıza çıkan ikinci alt tema "*fikir ve vicdan hürriyeti*" dir. Başgil, mecmuanın birinci sayısının ilk makalesi olan "*Başlarken*" başlıklı yazısında "fikri hürriyetin ehemmiyetini" şöyle açıklamıştır (Başgil, 1948: 1-2):

İlk vehlede iş böyledir gibi görünüyorsa da iyi düşünür, tarihe ve hususiyle iki dünya harbi arası devre dikkatle bakarsak; fiil ve hareketlerden evvel fikir hareketi hür olmaya muhtaçtır. Ve memleketlerde fiil ve hareket esareti, hakikatte fikir esaretinin bir neticesidir. Bundan dolayıdır ki, her şekliyle istibdat, türeyip tutunmak için serbest fikirlere tırpan atmakla işe başlar: insanlar arasında dini veya lâik taassuplar yaratır. İhtiras ve iptilâ redaetlerine alabildiğine yol açar. Hem hayal, indî ve kalbî hükümlere kıymetler üstü kıymet verir. Bu redaetler ve bu türlü hükümler ise, esir fikrin zincirleridir.

Başgil, özellikle I. ve II. Dünya Savaşı arası döneme dikkat çekerek kurulan otoriter ve totaliter rejimlerin öncelikle fikri/düşünce özgürlüğüne ket vurduklarını, varlıklarını sürdürmelerinde bunun önemli bir rolü olduğunu belirtmiştir. Ayrıca körü körüne inanışlar vasıtasıyla hırslarını/tutkularını birleştirdikleri karar ve uygulamalarla fikri esaret altına aldıklarını savunmuştur. “*Hür Fikirler*” mecmuasının söz konusu dönemde esaretten kurtulan rasyonel fikrin tekrar temini için çıkarıldığını vurgulamıştır (Başgil, 1948: 4). Buradaki temel eleştirinin, tek parti dönemindeki fikir hürriyetine yönelik uygulamalarına olduğu görülmektedir. Benzer eleştirilerin Yalman tarafından mecmuanın ikinci sayısında yayımlanan “*Liberallik Modası Geçmiş Bir Gidiş Midir?*” adlı makalede yapıldığı görülmüştür. Yalman (1948: 55), I. Dünya Savaşı’nın yarattığı yorgunluk, anarşi ve uyuşukluğun neticesinde iki harp arası devrede de demokrasi ve hürriyetin gözden düştüğünü, en eski hür milletlerin hürriyete olan imanlarının sarsıldığını, uzun boylu konuşma ve danışmalara lüzum olmadan kestirme emir veren diktatörlüklere imrenenlerin çok olduğunu savunmuştur.

Selim Ragıp Emeç “*Türklüğe Yakışan Demokrasi Bayrağı*” adlı makalesinde, milletin hayat parolasını ve demokrat Türkiye’ye yakışanı Tevfik Fikret’ten aktardığı şu ifadelerle açıklamıştır (1949: 104): “*Hür fikir, hür vicdan ve hür irfan.*”

Mecmuada bu konu ile ilgili diğer bir makale, İsmet Alkan’ın kaleme aldığı “*Ekonomi ve Fikir Hürriyeti*” başlıklı yazısıdır. Bu yazısında Alkan, ekonomi ile fikir hürriyeti arasında sıkı bir bağ kurmuştur. Yazısında “*Filhakika iktisadi bakımdan ve kuvvet ve kudrete ulaşmak ve bu alanda da inkişaf etmek isteyen her cemiyet ve millet, fikir hürriyetinin ulvi ve kudsî varlığını kendi bünyesinde hissetmek, duymak ve barındırmak mecburiyetindedir*” (Alkan, 1949: 115) derken fikir hürriyetinin ancak gelişmiş ekonomilerde olacağını belirtmiştir. Yazara göre, günümüzde ekonomi ona ihtiyacı olan ve duyan herkesin yakından alakadar olduğu bir mevzudur. Ekonomik meselelerin insan hayatına derinden nüfuz etmesi neticesinde herkesin ekonomik nizamın aksak veya iyi tarafları konusunda fikir beyanında bulunmasını normal ve gerekli olarak görmüştür. Düşünen insanın en fazla bu konu sahasında fikir beyan etmesini, ilmi süzgeçten geçmiş ve incelemeye tâbi tutulmuş ekonominin insanlığın yararına olacağını savunmuştur. Alkan (1948: 116), ekonomi ile ilgili saha içinde her türlü meselenin tam bir fikir hürriyetini içinde inkişaf edilmesi gerektiğini savunmuş ve “*bunu insan haklarının en mukaddes bir cüz’ü ve kısmı olarak görüyoruz*” ifadelerinde bulunmuştur.

Alkan yazısını sonlandırırken; “*Ekonomi, hiçbir zaman inhisarcı ellerin istismar vasıtası olmamalı, yapılmamalı; bilakis o insan hayat ve yaşamının özlü bir safhası halinde, yine bütün insanlığın müşterek fikir ve kanaat mahsulü olarak tekevvün etmelidir*” (Alkan, 1949: 116) sözleriyle ekonominin fikir birliği içinde cereyan etmesinin önemini vurgulamıştır. “*Ekonomi, bugün için ve muhakkak surette yarın içinde insanlığın malı olmuştur. Bu itibarla, onun için de tam bir fikir hürriyetinin mevcudiyeti artık zorunlu hale gelmiştir*” (Alkan, 1949: 116) ifadeleriyle fikir birliğinin var olması gerekliliğine dikkat çekmiştir.

Mecmuada Selçuk Özçelik tarafından kaleme alınan “*Fikir Hürriyeti*” başlıklı makalede hürriyetin tanımlaması şu şekilde yapılmıştır (1948: 261): “*Hürriyet, bir şahsın başkalarına zarar*

vermemek şartıyla dilediği gibi hareket etmesidir. ... hürriyet, yani insanların serbest hareket sahası, diğerinkiyle hudutlanmaktadır.” Özçelik burada klasik liberal öğretide kabul edilen özgürlük sınırı, bir bireyin keyfi olarak diğerinin özgürlüğünü tehdit ettiği nokta, paralelinde bir tanımlama yaptığı görülmektedir. Sonrasında söz konusu sınırın anayasanın 68. ve 70. maddesinde açıkça belirtildiğini ifade etmiş ve anayasanın kaynağını 1789’da yayımlanan Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nden aldığını vurgulayarak madde 68’i açıklamıştır (Özçelik, 1948: 261): “*Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet, başkasına zararlı olmayacak her türlü tasarrufta bulunmaktır. Hukuku tabiiyeden olan hürriyetin herkes için hudud başkalarının hududu hürriyetidir. Bu hudut ancak kanun marifetiyle tespit ve tayin edilebilir (1924 Anayasası, madde 68).*” Bu maddeden, hürriyetin insanın başlı başına ve bizzatihi bir varlık ile kıymet olması hasebiyle doğal hakkı olduğunun anlaşıldığını vurgulamıştır.

Hürriyetin herhangi bir şahıs ya da devlet tarafından verilmiş bir lütuf olmadığını, Fransız Devrimi’nden sonra modern anayasalarda bunun açıkça ifade edildiğini belirtmiştir. Anayasanın ilgili maddesine gönderme yapmıştır: “*Şahsi masuniyet, vicdan, tefekkür, söz, neşir, seyahat, akit, sâ-yüamel temellük ve tasarruf, içtima, cemiyet, şirket hak ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarından (1924 Anayasası, madde 70).*” Hürriyeti toptan kaldıracak ve yahut kısıtlayacak bir eylemi, insanın kişiliğine toplumsal suç ve çirkin bir hakaret niteliğinde görmüştür. Her şeyin bir sınırı olduğunu ve bunun söz, fikir ve yazı hürriyetinde de bulunması gerektiğini savunmuştur. Söz konusu sınır, başta “anayasa” olmak üzere “kanun kaideleri” olduğunu söylemiştir. Bu hudut dâhilinde, söylenen ve yazılan bütün fikirlere başta devlet adamlarının olmak üzere herkesin hürmet etmesi gerektiğinin önemini vurgulamıştır (Özçelik, 1949: 263). İfade edilenler ışığında, klasik liberallerin özgürlüğün sınırlandırılmasında temel ölçüt olarak hukuka bağlı özgürlük anlayışının esas alındığı ve herkesin aynı özgürlüğe sahip olması gerektiğinin savunusunu istikametinde açıklamada bulunulduğu görülmektedir.

Fikir hürriyetinin bu gün ulaştığı durumu tarihsel bir sorgulamayla ele almıştır. Öncesinde ise sosyal bilimlerin çok kıymetli ve zengin laboratuvarı gördüğü tarihte, fikir hürriyetinin olduğu yer ve zamanlarda kültür/medeniyetin geliştiği; diğer durumda ise otoriter yönetim altında insanlığın zulüm içinde yaşadığını ifade etmiştir (Özçelik, 1948: 262):

... nerede hürriyet havası esmiş, fertler serbestçe düşünebilmişler ve düşündüklerinin bir şeyden çekinmeden, kimseden korkmadan rahatça söyleyebilmişlerse orada ahlak, ilim, fen, teknik, güzel sanatlar kolaylıkla gelişme imkanı bulmuştur. Nerede bunun aksi olmuşsa, orada boğucu ve öldürücü bir baskı ve taassup kültür ve medeniyet namına ne varsa hepsi mahvedilmiş, insanlık koyu bir zulmet içinde etrafını göremez bir hale gelmiştir.

Bu görüşünü destekler nitelikte serbest düşüncenin Eski Yunan kültürünü yarattığının belirtmiştir. Orta Çağ’da fikir hürriyetine rastlanmadığını; “*herhangi bir mesele mevzuubahs olduğu zaman ‘üstat böyle dedi’ sözü mücibinde Aristonun söylediklerinden başka türlü düşünmek cesaretini hiç kimse kendisinde göremezdi. O zaman ilim, fen ve güzel sanatlar bakımından müthiş bir durgunluk ve gerileme devridir*” şeklinde ifade etmiştir. Rönesans ile her hakikatin akılda aranmaya

başlanmasıyla medeniyetin temel unsurlarının vuku bulunduğunu savunmuştur. “Akıl marifetiyle cevabı bulunmayan hiçbir şey yoktur” telakkisinin her tarafta hâkim olmasıyla büyük ilerlemelerin gerçekleştiğini şu şekilde vurgulamıştır: “Demek oluyor ki şimdiki medeniyetin göz kamaştıran harikaları hürriyetin, bilhassa fikir hürriyetini mahsulüdür.”

Sonrasında içselleştirilen fikir hürriyetini diktatörlerin bile söküp, atma olanağına sahip olmadığını, onu yok edecek bir harekete kalkışmanın yanlış ve suç teşkil ettiğini dillendirmiştir. II. Abdülhamit ve II. Dünya Savaşı dönemini örnek vererek istibdat altında memleketin ezildiğini, bu süreçte matbuata konan sıkı tedbirlerde bile hürriyet fikrinin savunulmaya devam ettiğini belirtmiş ve böyle rejimlerin yıkılmaya mahkûm olduğunu savunmuştur (Özçelik, 1948: 263):

Fikir öyle bir kudrettir ki, onu ne zulüm, ne cebir, ne de kılıç asla mağlup edemez. Sonunda ergeç galip gelecektir. Bu değişmez bir kanundur. İslâmiyetin parlamıya başladığı zamanlarda Müslüman-Arap orduları geniş ülkeleri kuvvete değil, fikirle fethetti. Kuvvet ve zulüm ruhları susturamaz. Asıl mesele kalblere ve gönüllere hâkim olmaktır. Zorbalık ve tahkküme dayanan, fikirlere ve ağızlara gem vurmak isteyen rejimler hiçbir zaman payidar olamazlar. Er geç yıkılmağa, mahvolmıya mahkûmdurlar.

Mecmuanın bir diğer sayısında “Söz ve Fikir Hürriyeti” başlıklı makalesinde Mehmet İskender Özturanlı, Özçelik’i destekler nitelikte ifadelerde bulunmuştur. Fransız Devrimi’nin İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin ikinci maddesi olan “Herhangi bir siyasî camianın gayesi, insanın tabîî ve gayri kabili mez haklarını siyanettir” ibaresine gönderme yapmış ve insanın tabîî haklarının başında söz ile fikir hürriyeti geldiğini, insanın hür doğduğunu belirtmiştir. İstibdadın söz konusu hürriyetlerin olmadığı ortamda var olduğunu ifade etmiştir. Jefferson ve Rousseau’nun ifadelerine başvurarak insanın hür doğduğunu; fakat kısıtlamalara, baskı ve zulümlerle karşılaştığını söylemiştir (Özturanlı, 1949: 412):

İnsan için hürriyet tabîî, hürriyetsizlik gayri tabiidir. Hürriyetin tarihi, insanlığın tarihi ile hemahengtir ve insanlar hür olarak dünyaya gelmişlerdir. ... Jefferson’un dediği gibi ‘Bize hayat veren Allah aynı zamanda bize hürriyet de vermiştir.’ Fakat, ne çare ki hür olarak doğan insan, her yerde ve her zaman hürriyetsizliğin kahrı ve çilesiyle karşılaştı. Rousau’nun ifade ile ‘İnsan hür olarak doğdu, lâkin her yerde zincirlere vurulmuş bir vaziyette yaşadı.’ Bunun içindir ki insanlığın tarihi, baştan başa hürriyet uğruna yapılan mücadelelerle doludur.

İlk, orta ve yeniçağın hürriyet kavgalarına sahne olduğunu, insanoğlunun asırlardır hürriyetin mücadelesini verdiğini, sınırları belirlenmiş bir toplumda iki grubun varlığına dair bir kanaatin olduğunu dile getirmiştir (Özturanlı, 1949: 412):

Beşeriyet uzun asırlar boyunca hep hürriyet! Hürriyet! Diye çırpındı durdu. Muayyen bir cemiyetin vaziyetine bakıldığı zaman, insanların iki gruba ayrıldıkları müşahade edilirdi: Bir tarafta hürriyet diye haykıran geniş halk kütleleri... Diğer tarafta istibdadın senbolü olan idareciler.

Söz konusu düşüncesini, Adnan Adıvar tarafından ilme ve fikre vurulan ilk darbenin ilk kurbanı olarak adlandırılan Yunan filozofu Sokrat’ı (1948: 5) ve Madam Rolan’ı örnek göstermiştir. Onları,

hür münakaşa ile söz ve fikir hürriyetinin her şeyden üstün olduğunu haykıran ve bu uğurda giyotin altına giren hürriyet kahramanları olarak tasvir etmiştir (Özturanlı, 1949: 412-413):

Sokrat, hür münakaşanın ve fikir hürriyetinin halk için hayırlı olduğuna kani idi. Ve hayatını bu yolda feda etmişti... İnsanlık Sokratı ve onun gibi daha yüzlerce hürriyet kahramanını hiçbir zaman unutmayacaktır. Giyotinin altına giderken: ‘ Ey hürriyet, senin uğruna ne cinayetler işleniyor’ diyen madam Rolan’ın sesi de daima kulaklarımızda çınlayacaktır. Evet, hürriyet uğruna ne cinayetler işlendi ve işlenmektedir. Ne acıdır ki bütün bu ceza ve cefaların neticesinde; insanlık, halâ bir çok yerlerde, hürriyetin ışıklarına tam manası ile kavuşmuş değildir.

Özturanlı (1949: 413-414), hürriyeti insanlığın güneşi olarak kudret ve hayatiyet kaynağı olarak görmüştür. Hürriyetin olmadığı topraklarda yaşayan insanların; cılız, kusurlu, hastalıklı ve karanlıklar içinde bocalamaya mahkûm olduğunu belirtmiştir. Söz ve fikir hürriyetini her şeyin esası olduğunu vurgulamıştır. Milton’dan aktardığı paragrafta; “*Bütün başka hürriyetlerden önce bana, öğrenme, söyleme ve vicdan kanaatı ile serbestçe münakaşa etme hürriyetini verin*” ifadelerine yer vererek söz ve fikir hürriyetinin bütün hürriyetlerin başında geldiğinin altını çizmiştir.

Yazısının son kısmında, “*Acaba, bir cemiyetin yükselmesi, inkişaf etmesi için sadece söz hürriyeti, fikir hürriyeti kâfi midir?*” sorusuna yanıt aramıştır. Bir cemiyette/toplumda, söz ve fikir hürriyeti tam olsa da iktidarı elinde bulunduran zümrenin halkın isteklerini duymazdan gelmesi durumunda hürriyetin nimetlerinden yararlanılamayacağını savunmuştur. Eğer “*hür bir seçim kanunu*” yapılmazsa söz konusu toplumda, demokrasi ve söz hürriyetin semerelerinden bahsetmenin mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Böylece, söz ve fikir hürriyetinin teminata bağlanmış olmamasının tehlikesine dikkat çekerek tutulacak tek yolun, “*anayasanın bahsettiği en tabii hak olan söz ve fikir hürriyetini bir bayrak gibi gönüllerde taşıyarak hiçbir tehditten yılmadan – azim ve imanla – onun müdafiliğini yapmak*” olduğunu savunmuştur. “*Milli iradeye*” dikkat çeken sözleriyle yazısını sonlandırmıştır (Özturanlı, 1949: 415):

Bütün bir milletin hürriyet terbiyesi ile meşbu olarak ayağa kalkması, hürriyetin mutlak ve muhakkak suretle gerçekleşeceğinin en kati ve en kudretli bir delilidir. Bu, belki biraz geç olabilir. Fakat, evvelâ söz ve fikir şeklinde tecelli eden milletin iradesi her şeye kadirdir ve neticede onun karşısında her şey dize gelecektir...

Özturanlı, “*Hürriyet ve Hürriyetsizlik Karşısında Türkiye*” başlıklı makalesinde yirmi yüzyılın ortasında halâ hürriyet ve adaletten yoksun kaldığını, anayasada yer alan söz, vicdan ve tefekkür hürriyetinin tam manasa gerçekleşmediğini vurgulamıştır. Tefvik Fikret’in hürriyetin bir gün mutlak ve muhakkak gerçekleşeceğine dair düşüncelerini ifade eden şiirinin birkaç satırına yazısında yer vermiştir (Özturanlı, 1949: 358); “*Evet sabah olacaktı, sabah olur; geceler/Tulu-i haşre kadar sürmez, âkıbet bu sema/Bu mai gök size bir gün acır, melûl olma...*”

Özturanlı yazının devamında ise hürriyetin insan için önemini açıklamaya çalışmıştır (Özturanlı, 1949: 358):

... Hürriyetsiz insan, havasız ve susuz kalmış bir fidan gibi sararıp solar ve neticede göçer, gider... İnsanlardan hürriyetlerini alın, geriye maddi külçeden başka bir şey kalmaz. ... Hürriyetin olmadığı yerde hiçbir şey yoktur, mevcut olduğu yerde ise her şey vardır. Saadeti, refahı, hayatı, insanlığı, terakkiyi, medeniyeti hürriyetin bulunduğu yerde görebiliriz.

Özturanlı, Özçelik gibi hürriyetin bugün ulaştığı durumu tarihsel bağlamda ele almıştır. “*Kadim Yunan düşüncesi hürriyet güneşinin ışıkları altında beslenebilmiş, hürriyet güneşinin nurlarıyla yıkanarak vücut bulmuştur*” ifadelerini kullanarak Eski Yunan düşüncesini, hürriyetin beşiği ve vatanı ilan etmiştir. Orta Çağ’ı hür düşünceye kıymet vermemekle, hür aklı karanlık içinde boğmakla, insanlığı hürriyetsizlikten inim inim inletmekle suçlamış ve insanın hürriyet düşüncesinden vazgeçememe nedenini şöyle ifade etmiştir (Özturanlı, 1949: 359):

... onun ruhunda ve mayasında mevcut olan hürriyet aşkı, onu her devirde mücadeleye sevk etti. O tarihin her sayfası hürriyet uğruna akan asil kanların damlalarıyla süslüdür. ... Muazzam beşeriyet tarihi bize vazih bir şekilde göstermiştir ki insanlardan düşünme ve söyleme hürriyetini almak imkânsızdır.

İnsanın esir ve ağzı kilitli olarak yaşamayacağını, yalnız hürriyetin esiri ve aşığı olacağını Namık Kemal’den aktardığı şu satırlarla anlatmıştır (Özturanlı, 1949: 360); “*Ne efsunkâr imişsin ah didari hürriyet!/Esiri aşkın olduk gerçi kurtulduk esaretten.*” Devletin hürriyet temelleri üzerinde inşa edilmesi gerektiğinin altını çizen Özturanlı, Spinoza’dan aktardığı “*devletin hakiki gayesi hürriyet olmalıdır*” sözüyle bu düşüncesini desteklemiştir.

Makalesinde hürriyet karşısında Türk milletinin durumunu incelemiştir. Burada eleştirdiği teokratik devlet doktrini olup, II. Abdülhamit ile tek parti dönemi olduğu görülmektedir. Otorite ve totaliter devlet düzenlerinde, liberal hürriyet düşüncesinin yanına dahi yaklaşamamış Türk insanının iradesi ve arzusunu hiçbir vakit egemen duruma geçiremediğini vurgulamıştır. Özturanlı’ya göre, susmak Türk insanının tarihsel yazgısı haline gelmiştir. Hürriyetleri peşinde koşan insanların ise menfaat ve cehalet odaklı hislerle hareket etmekte olan yöneticilerin engelleri ile karşılaştıklarını ifade etmiştir. Yazarın tespitleri kısaca şöyledir (Özturanlı, 1949: 361):

Türk milletinin durumunu inceleyecek olursak çok hazin bir manzara ile karşılaşırız: bütün tarihi boyunca şerefli ve müstakil olarak yaşamış olan Türk milleti ne yazıktır ki hürriyet güneşinden tam manasiyle feyz almak imkânlarından daima mahrum kalmıştır. ... bu asil millet, muhteşem tarihinin her safhasında hürriyetsizlik içinde kıvrandı, durdu. Söz hürriyetinden nasibedar olamadı, konuşamadı, yazamadı. ... bu şerefli vatan toprakları susan ve fakat yaşayan insanların kabristanı haline geldi. ... Türk milleti, tarihinin her devrinde hürriyetlerine kavuşmak için mücadele etmekten çekinmedi. Fakat cehaletin ve menfaatperestliğin taassubu ile hareket eden idareciler hürriyeti dirhem dirhem verdiler. Büyük hürriyet kahramanı Mithat Paşa’nın gayreti ile ilk kanunu esasiyi ve dolayısıyla hürriyeti bahşeden dönemin padişahı evvelâ Mithat Paşayı imha etmek suretiyle işe başlayarak verdiğini bir anda geri almıştı. ... 1908 meşrutiyeti ve 1923 cumhuriyet hareketlerinin neticesinde de Türk milletinin talihi yar olmadı. Kısa süren hür yaşamdan sonra hürriyetsizlik gelip çattı. Zaman oldu konuşamaz, söz söyleyemez olduk. Türkiye, yaşayan ölüler diyarı haline geldi.

Özturanlı, bu durumun sonsuza kadar devam etmediğini üç yıl evvelki, 1946 yılında, demokrasi ve hürriyet hareketiyle “*bu cefakeş millet (susmak kâfi) diye gürlediğini*” ifade etmiştir. 1876 ve 1908 döneminde yaşananları hürriyet hareketi olarak nitelemiş ve belirli bir zümrenin arzusu sonucu gerçekleştiğini milletin çoğunun hiçbir şeyden haberi olmadığını ifade etmiştir. Bugün ise tüm milletin hürriyet için haykırdığını, milleti idare edenlerin hala dirhem dirhem hürriyet dağıttığını, üç yıldan beri Türk milletinin hürriyet için mücadele verdiğini, fakat hala istenilen düzeye gelemediğini eleştirmiştir. Söz hürriyetinin teminata bağlanmadığını, bu durumun hürriyetsizlikten daha fena olduğunu vurgulamıştır.

Mecmuanın onuncu sayısında, Hıfzı Veldet’e ait, 15/08/1949 tarihli “*Cumhuriyet*” gazetesinde yayımlanan “*Voltaire ve Fikir Hürriyeti*” başlıklı makalesine ver verilmiştir. Veldet’e göre, fikir hürriyeti karşılıklı olarak saygı ve tahammüldür. İnsanların düşünceleri ve inançları farklı olsa da hiç kimse diğerinin fikir hürriyetinin önüne geçmemeli, kendi fikrini tek doğru görmemeli ve başka fikirleri zorla ortadan kaldırmaya çalışmamalıdır. Ona göre, devlet fikir hürriyetini besleyen varlıktır. O makalesinde “fikir hürriyetini” şu şekilde ifade etmiştir (Veldet, 1949: 432-435):

... dediğimiz şey kendi kendine var olan bir nesne değildir. Onu insanlar yaratır, yetiştirir ve cemiyet besler. Bir cemiyette her ferd fikir hürriyetini yalnız kendi fikrinin hürriyeti şeklinde anlar, başka fikirlere küfreder ve fırsat buldukça onları zorla söndürmeye kalkarsa, o cemiyette böyle bir hürriyetin asla yer tutamayacağından hiç şüphe yoktur. Kezalik bir cemiyette ferdler fikirlerini rahatlık veya menfaat uğrunda satmak yolunu tutar ve bir çok mahrumiyetler pahasına da olsa, müstakil bir şahsiyet olarak yaşamayı düşünmezse, öyle yerde de fikir hürriyetinden eser olmaz ve böyle ferdler mürekkebe “ bir millet, lâyük olduğu hükümete malik olurlar.

Veldet çalışmasının sonunda; “*Değişik partilere mensup ve değişik düşünce taşıyan Türk vatandaşları Eğer ruhumuzu yeniden kürek cezasına mahkûm edilmeğe lâyük görmek istemiyorsak, fikir hürriyetinin fikirlere karşılıklı saygı ve tahammül demek olan fikir hürriyeti olduğunu bilelim! Düşünce ve kanaatlerimiz ayrı olabilir, fakat bu noktada birleşelim!*” sözleriyle konunun anlam ve manasını özetlemiştir.

Mecmuada yer alan bir diğer makale Muvaffak Benderli’nin “*Kitap ve Hürriyet*” başlıklı çalışmasıdır. “*Hür Fikir’in mâbeti kitapsaray, mihrabı kitaptır*” ifadesiyle başladığı makalesinde yazar, bilgiye dayanmayan hürriyetin de hürriyete dayanmayan bilginin de bir anlamının olmayacağını belirtmiştir. Kitaba yerleşmemiş hürriyet fikirleri ve kuramlarının, ağızdan ağıza kulaktan kulağa geçtikçe soysuzlaşacağını belirtmiştir. Nasıl bir zorlama olursa olsun düşünceleri kitaba geçmekten, yazı haline gelmekten alıkoymanın, onların belirsiz izahlar ve anlaşılmamış söylentiler halinde halk arasında yayılmasına neden olacağını, bu durumun ise toplumun manevi varlığına büyük tehdit oluşturacağını ifade etmiştir. Hangi devirde olursa olsun zincire vurulamayacak tek şeyin “*fikir hürriyeti*” olduğunun altını çizmiştir. Bireysel hürriyetlerin kemalini, toplum hürriyetinde arandığını ve genç nesillerinin bu inanış ve dava aşkıyla yetiştirildiğini belirtmiştir (Benderli, 1949: 105).

O, tek parti döneminde okullarda okutulan “tek kitap” uygulamasını eleştirdiği yazısında, bu durumu “fikir hürriyeti” açısından zararları üzerinde durmuştur (Benderli, 1949: 106):

Seri halindeki mamullere benzeyen bir gençlik ne görünüş bakımından hoş, ne de istikbal için ümit vericidir. Lise sıralarından başlayarak, genç nesli, “belleyici” değil “arayıcı, araştırmacı, bulucu” bir çalışma karakteri ile olgunlaştırmalıyız. Yaratıcı zekâlar hazırlanır. Biz hâlâ gençliğimize “tek fikir”li “tek kitap” okutuyoruz.

Başgil, “*Demokrasi ve Mekteplerimiz*” adlı makalesinde Benderli’nin yapmış olduğu gibi “tek devlet kitabı” uygulamasını eleştirmiş ve bu uygulamayı okullara sinmiş olan otoriter zihniyetin bir ürünü olarak görmüştür. Senelerce üzerinde ısrarla durulan Musolini kanalıyla Moskova’dan alındığını savunduğu bu sistemin, hocalarda meslek sevgisini, fikir adamlarının gerçek eser oluşturma hevesini, talebenin okuyup öğrenme arzusunu söndürdüğünü belirtmiştir. Başgil (1949: 396-397), bu sistemi nitelik bakımından eski mahalle mekteplerine benzetmiştir: “*Hangi hasis menfaatlere yar olmak için tertiplendiğini bilemediğim(tek kitap) sistemi, diyebilirim ki, yirminci asır ortası Türk mekteplerini, kalitatif verim bakımından, elli sene evvelki mahalle mekteplerine benzetmiştir.*” Onun, okullarda okutulan tek kitap uygulamasına karşı çıkışı 1939 yılındaki Maarif Şurası esnasında olduğunun altı çizilmelidir. Ayrıca bu makalesinde Maarif Vekâleti’ne ihtiyaç olup olmadığını da sorgulamıştır.

3.3.2.3. İlim ve Okuma Hürriyeti/Özgürlüğü

Mecmuada, Başgil’in giriş yazısının hemen ardından yayımlanan ilk çalışmanın akademik hürriyet üzerine olduğu görülmüştür. Adnan Adıvar’a ait bu çalışma “*Akademik Hürriyet*” başlığını taşımaktadır. Adıvar söz konusu yazısında kendi ifadesiyle “*siyasetin ilme ve fikre vurduğu darbeden*” bahsetmiştir. Bu durumu açıklamak içinde tarihten günümüze birçok örnekten yararlanmıştır. Yüksek tahsil müesseselerinin, özellikle üniversitelerin tek bir amaca hizmet ettiğini ifade etmiştir: “*İlim ve okuma hürriyeti/Akademik istiklâl ve hürriyet.*” İlme ve fikre vurulan ilk darbenin ilk kurbanı olarak Yunan filozofu Sokrat’ı zikreden Adıvar’a göre; “*Sokrat Atina siyasetine uymayan şeyler öğretiyor diye halk mahkemesine mahkûm edilmişti. Siyasi hürriyeti anlamayan bu mahkeme ilmi hürriyeti anlayamazdı.*” Adıvar, güç ve kudreti elinde bulunduranların ilme direktifler verme hakkı olmadığını yazısında örneklerle açıklayarak ilim ve okuma hürriyetinin öneminin altını çizmiştir (Adıvar, 1948: 5-9).

6. yüzyılda Roma İmparatoru Justinianus’un Atina’daki akademiye ilim ve felsefenin Hristiyanlığın yayılmasına engel olacağı gerekçesiyle kapattığını, ilmin hürriyetine büyük darbe indirdiğini, buradaki âlim ve filozofların İran Şehinşahi’nin yanına iltica ettiğini, böylece ilmin İskenderiye’den Antakya akabinde Mezopotamya’ya ve Atina’dan Bizans yoluyla Bağdat’a intikal ettiğini ifade etmiştir. Abbasi devleti zamanında ilim hürriyetinin tam olduğunu, söz konusu iki hadise hariç ilmin sınırlandırılmış olduğunu söylemenin yanlış olacağını belirtmiştir. Avrupa’da karanlık çağda İtalya’nın Polonya şehrinde bir grup gencin kendilerine hoca tahsis etmek için

Corporation/Universitas adında bir cemiyet kurduklarını; fakat burada hocaların din uluları olduklarından ilim hürriyetinin olmadığını, 13. yüzyılda Paris Üniversitesi'nde İbn al-Ruşd felsefesinin Hristiyanlığa muhalif bulunarak kabul görmediğini ifade etmiştir. Şark'taki müspet ilimlerin son aydınlıkları Türkistan'da Semerkant medreselerinde parladığını, Kadızade-i Rumi'nin baş müderrisi/rektörü olduğu medresede, dönemin hükümdarı Uluğ Bey'in kendisine sormadan bir hocayı görevinden azletmesi üzerine görevini bıraktığından bahsetmiştir. Bizatihi hükümdarın baş müderrisin evine giderek durumu sorması üzerine; *"Biz hocalığı azil kabul etmez bir memuriyet sanırdık. Ondan ötürü kabul ettik. Hâlbuki arkadaşımız azle uğradı, gördük ki okutma, öğretme memuriyeti de bizim umduğumuz gibi değildir, bu işten elimizi yıkadık ve köşemize çekildik"* cevabını vererek akademik istiklal/ilim ve okuma hürriyeti bahsinde Türkistan hükümdarına güzel bir ders verdiğini ifade etmiştir (Adıvar, 1948: 6-7).

Tekrar Garba dönerek 15. ve 17. yüzyılda Padua Üniversitesi'nde *Pietra di Pomponacci*'nin tesiriyle *"ruhun ölmezliği"* aleyhinde bir cereyanın hâsıl olduğunu, talebelerin kürsüye çıkan hocayı buna inanması bağlamında beğendiğini belirtmiştir. Bu sefer ilim hürriyetine tecavüzün hükümet veya din kuvvetinden değil gelecekte bu hürriyeti müdafaa edecek gençlikten gelmesinin çirkinliğinden dem vurmuş ve *"İlim hürriyetine gadir ne taraftan gelirse gelsin çirkindir"* ifadelerine yer vermiştir. Ayrıca aynı üniversitede, Galile'nin yerin güneş etrafında döndüğünü talebelere okutmasından rahatsızlık duyularak hapse atıldığını belirtilmiştir. 18. ve 19. hatta 20. yüzyılda bile üniversitelerin tamamen serbest olmadığının altına çizmiştir. Söz konusu duruma örnek olarak da, Almanya'da Kant'ın *"Akıl Hudutları İçinde Din"* adlı eserinin sansürlenmesinin yanı sıra ders vermesinin de hükümetçe engellendiğini belirtmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde Çemberlitaş'taki üniversitesinin Cemalettin Efgani'nin verdiği bir konferans sonucu kapatılmasını, *"İşte modern ilmin hürriyetine Osmanlı devletinin ilk resmi tecavüzü budur"* şeklinde ifade etmiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde Amerika'da Tennessee eyaletinde Darwin'in evrim teorisini okutan Scops adlı hocanın azil ve para cezasına çarptırılması, New York'ta bir üniversitede görev yapan, İngiliz B. Russell'ın din ve içtimai noktasında nizama ders düştüğünden görevinden uzaklaştırılmasını esas olarak akademik hürriyete yönelik bir saldırı telakki etmiştir (Adıvar, 1948: 8-9).

Bütün bu vakaları, Avrupa'nın göbeğinde faşist memleketlerde yaşananlar karşısında hiçe kaldığını ifade ederek Musolini İtalya'sında faşist rejimi güçlendirmek için hocalardan kendisine ve rejime sadakat yemini istenmesinin ilmin serbest olmasının önüne geçtiğini belirtmiştir. Almanya'da Nazizm cereyanına kapılan bir âlimin *"Ari ırkından olanlara mahsus fizik"* adıyla bir kitap yayımlaması, Yahudi ırkından olanların keşiflerine orada yer vermemesi üzerine Hitler'in ona en yüksek nişanı verdiğini vurgulamıştır. Bu süreçte ilim hürriyetini müdafaa eden değil ağzını bile açanın olmadığını altına çizmiştir. Makalesinin sonunu, üniversitelerin ilim hürriyetini her zaman ve her mekânda müdafaa etmeleri gerektiğini Goethe'den aktardığı *"Hayat gibi hürriyete de insanlar lâyıktır ki hürriyetlerini her gün yeniden kazanırlar"* sözünü bitirmiştir (Adıvar, 1948: 9-10). Adıvar totaliter rejimlerin eğitim üzerinden bir nevi eleştirisini yaptığı görülmektedir.

Mecmuada “*Üniversitâ Kürsülerinde Tedris Hürriyeti*” başlıklı bir beyannamenin yayımlandığı görülmektedir. Beynamede ilmi ve idari yönden özerklik kazanmış olan Türk üniversitelerinde en önemli meselenin “*tedris/öğretim hürriyeti*” olduğu belirtilmiştir.

Üniversitelerin iki farklı fonksiyonu ve gayesi olduğu vurgulanmıştır; “*İlmi ve Terbiyevi.*” Bu iki fonksiyon; “*üniversite kürsüsünde konuşan hocanın hem ilmi ve objektif hakikatleri öğrenmekte öğrenmekle hem de genç nesli bu hakikatler üzerinden terbiye edip yetiştirmekle mükellef olduğu*” şeklinde açıklanmıştır. Bunların farklı hürriyet rejimine tabi oldukları belirtilerek ilmi fonksiyonunun, serbestlik ve masuniyet istediğini; terbiyevi vazifenin ise ideal bir disiplin, şuur temkin ile ihtiyat emrettiği vurgulanmıştır. Tedris hürriyeti bu iki bakımdan ayrı ayrı ele alınıp incelenmiştir. Üniversitelerin yüksek marifet ve ilim ocağı olduğunu, her türlü otorite ve kuvvete karşı muhtariyet ve istiklal sahibi olduğu vurgulanmıştır. Aksi durumda resmi/gayri resmi bir kuvvet tarafından müdahaleye uğrayan üniversite, “*içi boş bir kutuya yapıştırılmış süslü bir etikete*” benzetilmiştir.

Üniversite özerkliğinin hocanın dokunulmazlığı olduğunu, hocanın hiçbir korkuya kapılmadan kanaatlerinin söylemesi gerektiği, aksi durumun medeniyet yolunda feci bir durum arz ederek “*engizisyon devrine dönüşe*” doğru yol alınacağı vurgulanmıştır. İlim ve medeniyetin, hür fikir ve gayretlerin eseri olduğu bunların engellenmesinin ise yetkilerini gerçekleri kapatmakta arayan tahakküm ve taassup rejimine yakışır bir durumu teşkil ettiği ifade edilmiştir. Terbiye rolleri bağlamında üniversitelerin birer milli müessese olduğu, millete karşı vazifelerinin bulunduğu, bunların başta geleni ise insan unsurunu yetiştirmek olduğu belirtilmiştir. Üniversitelerin ilmi araştırma ve tecrübe yapan birer laboratuvar olmanın yanında memleket gençlerine ders veren müesseseler olarak görülmekte olup, talim ve terbiyenin ayrılmaz olduğu vurgulanmıştır: “*... üniversite kürsüleri hem birer ilim ve marifet meşalesi, hem de feyizli bir terbiye kaynağıdır*” (Hür Fikirler Mecmuası, 1948: 41-42-43).

Makalede, tedris hürriyetinin bir sınırı ve ölçüsü olduğu, terbiyenin bir mandada “ölçülü/ayarlı hürriyet” manasına geldiğinin altı çizilmiştir. Söz konusu sınır ve ölçü üniversite hocalarına dışarıdan, örneğin hükümet veya kanun koyucu tarafından tayin edilemeyeceği belirtilerek bu durumun memleketteki ilmin ilerlemesi önünde büyük bir engel görülmüştür: “*İlmî zekâ ile tefekkür, hükümet emriyle veya kanun yasağıyla kayıt altına alınamaz. Yani ilmi ve terbiye işlerinin emir veya kanun ile tanzime kalkışmak, zekâ ve tefekkürü zincire vurmaktır.*” Söz konusu sınır ve ölçü, “sübjektif ve objektif” olarak ikiye ayrılarak açıklanmıştır. Sübjektif sınır, üniversite hocasının kendi içinde olup, ölçülü konuşma olgunluğu ve kendini kontrol edebilme iktidarındır. Üniversite hocası demek ilmi yetişkinlik, vazife şuur ve mesleki olgunluk yetenekleriyle bezenmiş kimse olduğundan bunlar dışında onu bir sınır ve ölçü almaya zorlamanın lüzum olmadığı önemle vurgulanmıştır. Üniversite kürsülerini işgal edecek kimselerde bu meziyetlerin aranması gerektiği ifade edilmiştir. Objektif sınır iki şekilde ortaya çıktığı, bunlardan ilkinin amme nizamı olduğu bunu da kanunun tayin ettiğini ve koruduğunu; ikincisinin ise memleketin menfaati ile gerçekliği olduğu belirtilmiştir (Hür Fikirler Mecmuası, 1948: 44-45). “*Bu ölçü ve sınırlara uymayan üniversite hocasına karşı ne*

yapılır ve kim tarafından yapılması gelir?” sorusuna ise bu konuda tatbik edilecek ölçü ve yaptırımın özerk kabul edilen üniversitenin kendi organlarına bırakılması gerektiği yanıtı şu şekilde verilmiştir (Hür Fikirler Mecmuası, 1948: 45): “Üniversite mademki muhtardır, kendi kürsülerinin ilmî ve meslekî disiplinini bizzat kendi organları ile temin etmek hem hakkıdır, hem de vazifesi.”

Başgil, “Demokrasi ve Mekteplerimiz” adlı makalesinde iki dünya savaşı arasında türeyen otokrasilerin ilim ve kültür ocaklarına, ilk mektepten başlanarak üniversite dâhil bütün tahsil ve terbiye yuvalarına el attığını, hoca ile talebeleri tehdit, zorlama ve baskı altına aldığını belirtmiştir. Bunların, mektepten sağlam bir kültür ve şahsiyet yerine otokrasinin şefleri ve merkezin emirlerine itaati istediklerini, alını açık ve başı dik olan vatandaş tipinden hoşlanmadıklarını, onlara lazım gelenin mektep sıralarından başlayarak bel büküp baş eğmeğe alışmış insan sürüleri olduğunu vurgulamıştır. Söz konusu rejimlerin ısmarlama olarak otokrasinin çıkarları doğrultusunda kaleme alınan, ilme ve rasyonel olan kültüre yabancı kitaplar ile hocalarda bilgide ilerleme zevkini ve meslek aşkını körelterek sadece talebeyi değil aynı zamanda hocayı da otomatikleşmeye zorladığını ifade etmiştir. İlk mektepten itibaren çocukların kafaları otokrazi şeflerinin methiyeleriyle doldurularak onları vatandaşlık terbiyesi yerine şeflere, kanun yerine idareciye körü körüne itaate zorlandığı vurgulanmıştır. Çocuklara “laiklik” namına din düşmanlığı, hakikat severlik yerine laubaliliğin telkin edildiğini belirtmiştir (Başgil, 1949: 392).

Başgil (1949: 394-395), demokrasilerde maarif ve mektebin genç insanlarda saklı olan hürriyet duygusunu ve hakkaniyet şuurunu rasyonel bir terbiye, kültürle harmanlayıp ortaya çıkarmasının hedeflemekte olduğunu söylemiştir. Demokrasinin gayesinin ferdin zorba olan otoriteye karşı baş eğmesi değil de kültür ve bilgiyle bezenmiş bir akıl ile izana sahip olarak hayat mücadelesinde kendi yolunu kendisi tayin edip, bulmak olduğunu belirtmiştir. Genç vatandaşların bunu camiadan isteme hakkına sahip olduğu, söz konusu hakkı temin etmenin mektebin vazifeleri arasında yer aldığının altını çizmiştir. Mektebin bu vazifeyi, iki rol ve faaliyetle ifa ettiğini belirtmiştir; “*Talim ve Terbiye.*” Talimin vazifesinin konusu bilgiyken terbiyenin ahlak olduğunu; talimin gayesinin genç vatandaşa ileriki yaşamında lazım gelen ve faydalı şeyleri öğretmek ve maddi refaha giden yolları göstermekken terbiyeninki ona ruh asaleti ve kendine yeterlik zenginliği kazandırmak amacı taşıdığını ifade etmiştir. Mekteplerdeki idareci ve hocaların irade serbestliği ile sağlam bir mesleki formasyona ve karakter terbiyesine sahip olması gerektiği, emir kulu ve otoritenin esire altında olan mektebi milli camia ve insaniyet için mezbaha olarak tanımlamıştır.

Başgil (1949: 395), makalesinde Türkiye’deki mekteplerin durumu hakkında bilgiler vererek eleştirilerde bulunmuştur. Ona göre, yirmi küsur seneden bu yana maarif ve mektep siyaseti tamamıyla otokratik esaslar bağlamında yürütülmekte olup, merkezileşen iktidarın ve şeflerinin emrinde olan oynak ve kaymak bir mektep siyasetinin mevcudiyetinin varlığı söz konusudur. O, demokrasiyle vatandaş başından yular takılı sürüklenen hayvan gibi yetişmesin, sağlam ve şahsiyet terbiyesi yardımı ile aklını kullanarak hayat mücadelesi içinde iktidarını kendi iradesiyle kurmasını salık vermesinin amaçlandığını ifade etmiştir. Bu terbiyenin, “ailede” başladığını toplum içinde olgunluk seviyesine ulaştığını belirterek hayat ile aile ocağı arasında bir köprü ve kültür ocağı olarak

mektepleri görmüştür. Türkiye’de mekteplerin talim ve tedris açısından garp taklitçiliği, kopyacılık, tercümeğe ağırlık verildiği, terbiye yönünden dar bir zümrenin taassubuna, geri bir otoriterizme saplandığını söylemiştir. Resmi tarih yazımını eleştiren Başgil, siyasi endişelerle mekteplerde “mazi düşmanlığı” yaratıldığını, asırlarca kök salan övünülecek Türk medeniyetinin aşağılandığını, iftira atıldığını, mekteplerde farazi şeylerin okutulduğunu savunmuştur.

Netice olarak Türkiye’deki mekteplerin feci olduğunu, gençliğin manevi enerji ve istikametten mahrum kaldığını; çünkü buralardaki şahsiyet ve karakter terbiyesini oluşturan milli tarih, dil ve ilmi kültür derslerinin zararlı ve yanlış bir yolda olduğunu belirtmiştir. Resmi ders kitaplarının ısmarlama üzerine yazdırıldığı, şuursuz maarif politikasıyla maneviyat düşmanlığı serpiştiği, milli tarih, dil ve ilmi kültüre karşı gösterilen laubalilikler gençliğin ruhunda sadece doğruluğu, fazileti, fedakârlığı değil aynı zamanda ilme karşı inançlarının sarsılmasına, vatan ile insaniyet ideali yerine boş ver felsefesi yaratıldığını savunmuştur. 1945’te demokrasinin zaferi siyasal hayatta olduğu gibi mekteplerde kendini hissettiremediğini belirterek tek kitap, uydurma kültürü, dili ve tarihiyle otokratik mektep sisteminin değişmeden devam ettiğinin altını çizmiştir. Bu durumun ülkeye büyük bir felaket getireceğini savunmuştur (Başgil, 1949: 399):

...bu inansızlık ve idealsizlik sisteminin devamı, korkarım ki, başımıza tarihî bir felâket getirecektir. Şimal komşumuzun orduları ile Türkiyede elde etmeğe cesaret edemediği meşum akıbet, belki de yarın oğul evlât elitle tahakkuk edilecektir. Eğer günün birinde bu memleketin başına korktuğumuz felâket gelirse; şimdiden söylemiş olayım ki, bunun mesûlu oğul evlât değil, yirmi küsur senedenberi müteassıp bir zümre görüşüne feda edilen mektep ve maarif sistemidir. Gayet tabii: tarlaya ne ekersek onu biçeriz. Seneler boyunca ilimde, terbiyede, millî dil ve tarih bahsinde gençlik dünyamızın tarlasına bilgi ve kültür namına sadece inansızlık ve libertinaj ektik.

Başgil, bütün meselenin mekteplerin nasıl ıslah edileceğinde kendini gösterdiğini, Türkiye’de mekteplerin radikal bir metot değişimi, prensip ve zihniyet ile temel bir inkılâbı beklediğini, fakat bunu yapma kabiliyetine Maarif Vekâleti’nin muktedir olamayacağına, çünkü bozukluğun nedeninin bu kurum olduğunu savunmuştur (Başgil, 1949: 400).

Sulhi Dönmezer, “*Hürriyete İnanmak ve İman Etmek*” başlıklı yazısında haklara ve hürriyete sahip olmak, onların teminatı altında yaşayabilmek için hürriyete iman ile inanmak yani öncelikle hürriyetin ve kanun rejiminin vicdanlarda kökleştirilmesi, yerleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Hürriyet ve demokrasi rejimine milletçe varabilmenin asıl yolunun, bu rejime inanan kişi sayısının artmasında görmüştür. Hürriyet ve kanun rejiminin vicdanlarda ve ruhlarda kökleşerek iman haline gelmesiyle demokrasi rejiminin gerçekleşebileceğini vurgulamıştır. Bunun için, çocukluktan itibaren alınacak telkinlerin kalplere ve ruhlara sinmesi, yerleşmesi, hürriyet ve kanun rejimine inanmanın dini bir inanç kadar kuvvetli hale gelmiş olması gerekliliğini belirtmiştir. Bu derecede imanı olan vatandaş ise çocukluktan itibaren alacağı “terbiye” ile yetişebileceğini savunmuştur. Hürriyet rejimi ve demokrasi zemininin ruhlarda üzerinde çalışılarak hazırlanması gerektiğini, maarif politikamızı buna göre ayarlamamız, tedris sistemimizi çocukları ve gençleri yetiştirme ve hayata hazırlama mekanizmamızı, hür zihniyetli, kanun sever, kanun/rejime inanır, kendi hükümlerini kendisi verebilen gençler yetiştirilmek suretiyle oluşturulması gerektiğini söylemiştir. Hürriyet safhasına

geçişin bir anda olamayacağını idrak edilmesi gerektiğini, fakat gençliği o yol ve zihniyetle yoğurmak gerektiğinin lazım geldiğini, böylece hürriyeti doğal görebilmelerinin sağlanacağını vurgulamıştır. Yazar göre, “*hürriyeti hakikiyenin, sarsılmaz ve yıkılmaz kanun rejiminin hakiki teminatı budur*” (Dönmezer, 1948: 66-67).

Dönmezer (1948: 68-69), makalesinde Amerikan filmlerini seyretmek suretiyle Amerikan terbiye sistemi ile üniversite öğrencilerine dair fikir sahibi olan kişilerin, bunları ülkenin milli gelenekleri ile bağdaşmaz gördüklerini, fakat bu bakış açısının doğru olmayan kanaatlere dayandığını savunmuş ve bunu örnekler vererek kanıtlama yoluna gitmiştir. Amerikan siteminde üniversitenin öğrenci için bir “aile” rolüne sahip olduğunu ifade ederek onun kontrol mekanizması içinde hayata hazırlandığını vurgulanmıştır. Amerika’dan vermiş olduğu örnekler ise, kız öğrencilerin yaşlı kadınların denetimindeki evlerde kaldıkları, kız ve erkek öğrenciler arasında sınırları aşmayan güzel arkadaşlıkların kurulduğu, beraber gezdikleri fakat en küçük bir kötü hareketin kabul görmediği, birlikte yaptıkları ev partilerde alkol alınmadığı şeklindedir. Ona göre, çocuklara küçükken verilecek terbiye ile hürriyet ve kanun rejimine inanan vatandaşların ortaya çıkacağını, böylece gerçek hürriyetin, sarsılmaz ve yıkılmaz kanun rejiminin hakiki teminatının elde edileceğini savunmuştur. Buna varmanın yolunu, bu tip vatandaş yetiştirmekte bulmakta ve Amerikan usulü terbiye sistemini önermektedir.

3.3.2.4. Dilde Tasfiye Hareketine Muhalefet: Konuşma ve Yazma Hürriyeti/Özgürlüğü

İlk sayısından itibaren dil meselesine yönelik yazıların mecmuada yer aldığına rastlanılmıştır. İstanbul Muallimler Birliği tarafından organize edilen Dil Kongresi’nde HFYC temsilen Burhan Apaydın’ın katıldığı ve onun buradaki tebliğine yer verildiği görülmüştür. “*Türkçe Meselesi*” adlı bu tebliğde “uydurma dil hareketleri” lafzı kullanılmış, HFYC’nin hükümet kuvvetine dayandırılarak kendi diliyle konuşma ile yazma hürriyetinin ihlâl edilmesini protesto ettiğini, “*kendi dilimizle konuşma ve yazma hürriyetimize zincir vurma vebalinin mesuliyetinin*” cemiyetçe yüklenildiğini, dolayısıyla Türk Dil Kurumu’nun (TDK) hedef alındığının altı çizilmiştir. Bu kurumun ilim, akıl ve mantık çerçevesinde hareket etmediğini, hükümetin emrinde ve arzuları doğrultusunda faaliyette bulunduğunu, dönemdeki “dil anarşisine” neden olduğunu savunmuştur. Dilin sadeleştirilmesine karşı olunmadığına yönelik şu ifadeleri kullanılmıştır (Apaydın, 1948: 37); “*Hiçbir zaman elli sene önceki yazı ve konuşma dilini arzu etmiyoruz. Muhtelif sebepler altında kaybolan, unutilan ve yerlerini haksız bir şekilde yabancı kelimelere terkeden ve fakat halk arasında yaşamaya devam eden Türkçe kelimelerin ortaya çıkarılarak umuma maledilmesine katilen, aleyhtar değiliz.*”

Apaydın (1948: 37-38), dilde tasfiye hareketine karşı olma nedenlerini; “*Türkçeleştirme namı altında asıl Türkçenin yok edilmek tehlikesine maruz bırakılarak, dil yaramak sevdasına tutulanların kelime icat etmeleri ve bu kelimeleri kullanmak mecburiyetini bize tahmil ederek dilimize hükmetmeğe kalkışmalarıdır*” şeklinde özetlemiştir. Cemiyetin bu konudaki önerisini ise “*bir dil akademisinin*” kurulması olarak dillendirmiştir. Dilin sadeleştirilmesi, Türkçeleştirilmesi “*ediplerin,*

şairlerin ve muharrirlerin işi” olarak görülmüştür. Dil ıslahının “*ilmî ehliyeti münakaşaya mütehammil olan*” bir heyete bırakıldığı, ilmi bilgidен yoksun bir şekilde binlerce kelimenin vatandaşa zorla kullandırılmak istendiği vurgulanmıştır. Başta muallimler olmak üzere devlet memurları, hâkimler ve resmi makamlarla ilişkilerinde halkın kendi dilinden başka bir dil ile yazmaya ve konuşmaya mecbur edildiği, bu durumun “*vatandaş hürriyetine vuku bulan bir tecavüz hareketi*” olduğu ifade edilmiştir. Temel eleştiri Dil Kurumu’nun hükümet politikası içine çekilerek resmi otoriteler tarafından himaye görmüş olmasıdır. Bu durumun aksi olsaydı ve hiç kimsenin benimsemediği uydurma kelimeler mektep kitaplarına sokulmasa, resmi kurumlarda ve halkın devletle olan ilişkilerinde kullanılması, hoca ve talebelere zorla benimsetilmemiş olsa ve kurum içinde sadece kullanılsaydı milli kültürün zedelenmeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca TBMM’nin uydurma kelimeleri kanunlara yerleştirip, daha önceden yapmış olduğu kanunları dil bakımından değiştirme yoluna gitmesi şiddetle eleştirmiştir. Apaydın dil meselesi hakkında cemiyetin düşüncelerini özetlemiştir (1948: 39):

- Resmî sıfatı haiz şahsiyetlerin, hükümet kuvvetlerine dayanarak bu gün yaşayan ve konuşulan dile müdahalesini doğru bulmuyoruz.
- Bu nevi müdahalelerle icat edilen dile asla taraftar değiliz.
- Sun’î dilin mektep kitaplarına, mahkemeler ve resmî daireler yolu ile zorla sürülmesine kat’iyyen muarızız.
- Büyük Millet Meclisi gibi siyasî bir hey’etin kanun yolu ile, memleket dilinde dilediği gibi tasarruf etmeğe salâhiyeti yoktur.
- Halkın hükümet kapısına olan ihtiyacını istismar ederek resmî muamelelerde hükümetin kendince beğendiği dili kullanmak için vatandaşları zorlanmaya hakkı yoktur.
- Hükümet, mektep hocalarını derslerinde sun’î dili kullanmak için tazyik etmemelidir.
- Bugünkü haliyle dil kurumunun memleket için hayırlı ve faydalı olduğu kani değiliz. Çalışmalarını hükümet emirleri altında düzenliyen bu kurum, yerini ehliyetli ilim adamlarından mürekkep müstakil bir dil akademisine bırakmalıdır.
- Keyfî usullerle dilde ihdas edilen bugünkü vaziyette Türkçemizin fakirleştiğine ve tabii tekâmülünün sekteye uğradığına kaniiz. Hükümetçe takip edilen dil politikasının millî hayatta ve ilmî inkişafımız için zararlı olduğuna inanıyoruz.

Apaydın’ın Muallimler Birliği tarafından düzenlenen Dil Kongresi’nde sarf ettiği bu talepler, daha sonra mecmuanın beşince sayısında yayımlanan hem Dil Beyannamesi’nde hem de cemiyet üyelerinin burada kaleme alınan makalelerinde tekrarlanmıştır.

Mecmuanın dördüncü sayısında, Mehmet Ali Sebük tarafından kaleme alınan “*Hukuk Dili*” adlı makalede hukuk diline yönelik Dil Kurumu tarafından yapılan tasfiye sürecini eleştirmiştir. Her ilim şubesinin kendine mahsus bir dili olduğunu ifade eden Sebük (1949: 161-162), bu nedenle konuşma ve yazı dilinden ayrı bir mahiyete sahip olduğunu belirterek orta kültürü olan bir insanın hukuk dilini kolay kolay anlayamayacağını ifade etmiştir. Eski hukuk dilinin Şark dillerinin karışımı olduğu için anlaşılmasının kolay olmadığı ve uzun bir uğraşı sonucu kavranabileceği, eski kanunlardaki ağdalı dili yumuşatmanın bunlardan vazgeçilmedikçe mümkün olmayacağını vurgulanmıştır. Hukuk dilinde yapılan inkılâp sonucu Batı’dan tercüme yeni kanunlarla herkesin anlayabileceği ve halk arasında konuşulan kelimeler alındığını, böylece bu kanunların kelime ve

manaları ile hukuki vicdanlara yerleşerek adalet müesseselerindeki kıymetlerinin bulunduğunu ifade etmiştir.

Hukuk dilinde sadece kelime ve tabirlerin değil, bir nokta ve virgölün büyük bir ehemmiyeti olduğundan hiçbir memlekette bu dili bozacak tecrübelerle girilmediğini belirten Sebük (1949: 162-164), memlekette hukuk dilinin evrimsel bir gelişime doğru yol alırken Dil Kurumu tarafından uydurma kelime ve tabirlerin taarruzuyla karşı karşıya kaldığı, bunların adalet mekanizmasına empoze edilmeye çalışılması gibi daha büyük bir hata içerisine girildiğini vurgulamıştır. Hukuk dilinin o dönemdeki gelişim evresine gelmesinde profesörlerin, hâkim ve avukatların rolü olduğunu belirtmiştir. Adalet Bakanlığı'nın bunda herhangi bir katkısının olmadığını bu nedenle dilin bozulmasında bir vasıta görevi üstlenmesi suretiyle nüfuzunu kullanma sonucu uydurma kelimelerin hukuk sahasına sıçramasına sebebiyet verdiğini vurgulayarak aksi durumda böyle bir durumun yaşanmamış olacağını altını çizmiştir. HFYC'nin dile karşı resmi müdahaleyi önleyecek tedbirleri düşünürken hukuk dilini de unutmayacağı temennisinde bulunan Sebük, bu sahada yapılacak hizmetin önemini *“milletimizin şükranına lâyık değerde olacaktır”* ifadelerini dillendirerek yazısını bitirmiştir.

Mecmuanın dördüncü sayısında, HFYC'nin faaliyetlerinden okuyucuların haberdar edildiği “Kronik” başlığı altında sunulan *“Türkçe Meseleleri”* adlı yazıda dildeki bu tasfiye sürecinin *“vatandaş hak ve hürriyetlerine açıkça aykırı bulunduğu”* ifade edilmiştir. 7 Haziran 1948 tarihinde cemiyet tarafından bu sürecin müzakere edilme kararı aldığı, ilk önce azalara anket yoluyla fikir ve kanaatlerinin sorulduğu, böylece hükümet tarafından takip edilen dil politikasının tasvip edilip edilmediği sorulduğu ifade edilmiştir. Bu konuda hazırlıkların daha önceden tamamlandığı, fakat Muallimler Birliği'nce tertip edilen Dil Kongresi'nin sonuçlarının beklendiği vurgulanmıştır. Bu kongredeki toplantıların bazı üzücü hadiseler nedeniyle neticelenmediğinden cemiyetin daha fazla beklemeden 15 Ocak 1949 tarihinde azalarını toplantıya çağırdığı belirtilmiştir. Üç toplantı yapıldığı, HFYC tarafından Dil Meselesine yönelik beyannamenin son kez gözden geçirilmek üzere cemiyetin tekrardan 12 Şubat 1949 tarihinde toplanacağı ifade edilmiş, sonrasında ise ilk toplantıda Başgil tarafından yapılan konuşmanın aktarıldığına rastlanılmıştır (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 193).

Başgil buradaki konuşmasında cemiyetin başlıca hedefinin *“hür fikirleri yayma ve hürriyeti engelleyen manalarla mücadele etmek”* olduğunu vurgulamış, bu yolda ilk girişimin “üniversite kürsüsünde tedris hürriyeti” mevzusu olduğunu belirtmiştir. Aynı yolda ikinci büyük davayı ele almaya karar verdiklerini, bunun beş on senedir memlekettin en büyük derdini teşkil eden “dil davası” olduğunu ifade etmiştir. Dil meselesine cemiyet tarafından neden büyük önem ve alaka verildiğini şu ifadelerle açıkça belirtmiştir (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 194): *“Çünkü vatandaşların memlekette yaşayan dil yaşayan dil ile konuşup yazmağa olan hakkı kadar tabii bir hak ve hürriyet yoktur. Bununla beraber, herkes bilmelidir ki, mekteplerde, mahkemelerde, dairelerde, sinemalarda ve birçok kanunlarda memleket dilinden başka bir dil kullanmağa cebrediliyoruz.”* Mecmuadaki beşinci sayısı sadece dil meselelerine ayrıldığı ve bu konuda hazırlanmış bir beyannamenin de içerisinde bulunduğu makalelerden oluştuğu görülmüştür.

Mecmuanın beşinci sayısının serlevhası, “*Dile tahakküm, hakikate fıkre ve vicdana tahakkümdür. Bu ise tahakkümlerin en ağırıdır*” şeklinde ve kapak sayfasının altında “*Bu sayı, bugün millet meselemizin en büyüğü haline gelen, dil davasının müdafaasına tahsis edilmiştir*” ibaresiyle yayımlanmıştır. Yedi müstakil makalenin ve bir beyannamenin yayımlandığı bu sayının ilk makalesi, Başgil tarafından kaleme alınan “*Dil Beyannamesi Münasebetiyle*” adını taşımıştır. Başgil (1949: 195-196), iktidarın uydurma dil hareketlerini şiddetle eleştirmiş, sinsi şekilde mektep kitaplarında, kanunlarda, mahkeme ve dairelerde “soysuz kelimelerin” çoğalmakta olduğunu belirtmiştir. Anayasanın uydurma dile çevrildiğini ve “kanunilik kaftanı” giyen bu dilin üniversitelere kadar girmesinden duyduğu hoşnutsuzluğu ifade etmiştir: “*Muhtariyet üniformasını kaybetmek endişesinden bir türlü kendini kurtaramayan üniversite idareleri bir dereceye kadar hayli mazur görelim. Ve zaten ekmeğini hükûmetten ve yaşama imkânını yazılardan bekleyen bir üniversite için muhtariyet, horoz göğsünde Sultan Aziz nişanıdır deyip geçelim.*” Diğer taraftan, muhalefetin uydurma dile karşı lakaytlık içerisinde olması ve bunları benimseyip kullanmaya başlaması, iktidarı desteklemesi eleştirerek; “*dil davası gibi neticeleri itibariyle en şümullü bir memleket davasında muhalefetten büyük himmetler ve hizmetler beklemek hakkımızdır, sanırım*” ifadelerini sarf etmiştir.

Başgil’e göre (1949: 195-196), uydurma dilciler bu millete büyük fenalıklar yapmamışsa bunun evvela akliselim halka, vatansever mektep hocalarına, matbuata borçlu olduğunu belirtmiştir. Halkın özellikle gençlerin bu soysuz kelimelerle dalga geçtiği, üniversite hocaların bu kelimeleri kullansa da içten içe hep nefret duyduğu ve memleket dilini yaşatmak için ellerinden geleni yaptıklarının altı çizmiştir. Maarif Teşkilatı’nın kanuni yetkiye dayanarak muallimleri baskı altına tutmasını eleştirmiştir. Buna rağmen muallimlerin uydurma dile karşı ferasetlerini koruyarak ellerinden geleni yaptıkları vurgulamış, İstanbul Muallimler Birliği’nin düzenlediği Dil Kongresi’nden duyduğu memnuniyetini belirtmiştir. Matbuatın öteden beri gösterdiği hassasiyeti ve hizmeti “takdire şayan” olarak nitelemiştir.

Mecmuada, HFYC’nin “*Dil Beyannamesi Hakkında*” başlıklı beyannamesine yer verilmiştir. Burada Türk dilinin anlamsız bir baskı politikasına kurban edildiği vurgulanmıştır. Mekteplerde öğrenciler ve hocalar, dairelerdeki iş sahibi, mahkemeler, vatandaşlar milli benliğin temel unsuru olarak Türkçe yerine bununla tamamen uyumsuz yabancı bir dille öğrenip, öğretmeye ve konuşup, yazmaya mecbur tutuldukları belirtilmiştir. Hükümetin emrinde çalışan radyo, ajans ve her türlü yayım organıyla bu dili zorla memlekete dinletmeye, kabul ettirmeye çalışarak sadece vatandaş hukukuna değil insan haklarına sığmayan bir baskı siyaseti izlendiği, memleketini seven vatandaşların açık ve yahut kapalı protestoları ile direnmelerine rağmen bu durumun sürdüğünü ifade edilmiştir. Bu baskı siyasetinin izlenmeye devam edilmesinin hem vatandaşların memleket diliyle öğrenip, öğretme ve yazıp, düşünme açısından insan haklarının yok edileceğinin hem de Türk ilminin terbiye ve düşünce hayatının gelişmemesine, birkaç neslin silinip gitmesine neden olunacağını altı çizilmiştir. En az yedi asırlık tarih sonucu erişilen milli birlik ile onun dayandığı oluşturan millet şuurunun, müşterek görüşün, anlayışın ve ideal varlığın sarsıldığı vurgulanmıştır.

Beyannamede dönemde halkın idare ve hükümetin dilinden, anne ile babaların çocukların mektep dilinden anlamaz duruma düştüğü, genç neslin de yetişkin insanların bilgisinden, tecrübesinden faydalanamadığı eleştirilmiştir. Bundan ötürü hem millet birliği ve beraberliğinin en sağlam çekirdeğini teşkil eden “aile yuvasına” hem de hükümet ile halk, gençler ve yetişkinler arasına ayrımcılık, zümrecilik tezadı girdiğini belirtilmiştir. Vatandaş dilinin uğradığı baskı ve müdahale açıkça protesto edilerek şu beyanlarda bulunulmuştur (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 201-206):

Resmî sıfat ve iktidar sahiplerinin, bu sıfatla ve hükümet kuvvetlerine dayanılarak milli dile yani kelimesi, ifade ve edası ile bugün yaşayan ve konuşan Türkçeye el uzatmasını doğru bulmuyoruz ve bu türlü müdahalelerle icat edilen dile asla taraftar olmuyoruz. Dil işi bir hükümet, parti ve politika işi değildir. Dile müdahale dilde tasarruf, ilim, ihtisas ve kalem sahibi insanların işidir.

Dilin mektep kitapları, mahkeme ilâmları, kanun metinleri ve resmî daire yazışmaları, radyo ve ajans neşriyatı yolu ile zorla sürülmesine taraftar değiliz. Halkın hükümet, mahkeme ve mektep kapısına olan ihtiyacını istismar ederek, vatandaşları beğenip benimsemedikleri bir dil kullanmak için zorlamaya kimsenin hakkı yoktur. Yaşayan Türkçe iktidarın malı değil Türk milletinin müşterek dili ve memleket tarihinin bir mirasıdır. Zorla kabul ettirilmek istenen kelimeler, uydurma değil de hakikaten –öz Türkçe- ise; dil piyasasına ve tenkit sahasına serbestçe çıkarılmalı ve kendini vatandaşların kabul ve tasvibine arzetmek için otoritenin gölgesine sığınmamalıdır.

Dil işi ilim ve ihtisas işidir be bir akademik mevzudur. Millet Meclisi ise, bir akademi değil, sırf bir siyasi heyettir. Ve salâhiyetleri hem Anayasa ile hem de millî irade ve umumî efkârın gösterdiği temayül ve istikametle hudutludur. Buna rağmen teessürler şahit oluruz ki, Millet Meclisimiz memleket dilini kanun yolu ile değiştirme teşebbüsündedir. Büyük Millet Meclisimizin, kabul ettiği kanun metinlerinde, memleketin bugün yaşayan umumî ve müşterek dilinden ayrılmasını rica ve temenni eyleriz.

Devlet kitabı denilen ve hükümetçe ısmarlanıp yazdırılarak mekteplerde okutulması mecburî tutulan “Tek Kitap” usulüne taraftar değiliz. Mektep hocalarının “Tek Kitap” malûmatı dışına çıkmalarının yasaklanmasını ve derslerinde “Tek Kitap” kullanmaları için idarî ve kanunî tehditler altında bulundurulup zorlanmalarını doğru bulmuyoruz. Mektep, kitap ve hoca bir parti veya zümrenin malı ve kölesi değildir.

Dil meselesinde bizim taraftar olmadığımız şey, muayyen ve mahdud bir zümre görüşünü rehber alarak, hükümetin elinde bulundurduğu çeşitli vasıtalarla dile füzulî müdahalesi, otorite ve kanun yolu ile dil değiştirme teşebbüsleridir. Bunu dışında ve serbest bir kültür hareketi halinde dilimizin tabîî tekâmül yolunda sadeleşmesine halk tabakaları ile seçkin zümreler arasındaki anlayış ve ifade ediş farklarının en az hadde inmesine; ilim, edebiyat ve san’at dilimizdeki eksiklerin, mümkün olduğu kadar, bugün halk dilinde yaşayan kelimelerle tamamlanmasına; yazı ve hitabet dilimizde sun’ilikten kaçınılmasına şiddetle taraftarız.

Dil ıslâhatçılığı yolundaki hükümet teşebbüslerine sözde ilmî bir renk verme gayreti ile işleyen “Türk Dil Kurumu” nun bu gayretinin memleket için hayırlı ve faydalı olmadığına kaniiz. Biz, “Dil Kurumu” yerine tam ve kanunî muhtariyeti haiz bir “Akademi” kurulmasını lüzumlu görüyoruz.

Beyannamede ayrıca Akademi’den beklenen hizmetlerin sıralandığı görülmüş, sonrasında “Son Söz” başlığı altında HFYC’yi protestolarında haklı gören vatandaşlara düşen vazifelere değinilmiştir. Beyannamenin ardından mecmuada Halide Edip Adivar’ın “Dil” başlıklı makalesi yayımlanmıştır. Adivar (1949: 207), Türkçeye lengüistik/dil bilim odaklı bir şekilde yaklaşılmasının doğru olmadığını, vermiş olduğu örneklerle kanıtlamaya çalışmıştır. Bu tarz tartışmaların faydadan ziyade zarar getireceğini ifade etmiştir. Dilin bütün kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşan ifade ve mana tarafının düşünülmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Dilde yaşanan tasfiye sürecini; *“bizde, bir ana dizinden veya cemiyetin içinden gelen dilin kökleri kazınmağa doğru bir hareket hasıl*

olmuştur” ifadeleriyle eleştirmiştir. Ona göre, kelimenin bir vücudun en küçük parçası olduğu unutulurken dilin kelime sınırları içerisinde hapsedilmesinin sakıncalı olduğunu vurgulanmıştır. Kelimenin tek gaye olduğu bir *“filoloji hastalığının”* ortaya çıktığını, bunun ciddi zararlara neden olabileceğini belirtmiştir. Bu zararların en büyüğünü, dilin bir nevi kelime koleksiyonuna dönüşmesi olarak dillendirmiştir. Dilin bir kelime yığını olduğu zihniyetinin yerleşmesini, ciddi psikolojik zarar olarak görmüştür. Dilin yüz bin vb. kelimeyi içermesinin ona medeni bir dil özelliği kazandıramayacağını, aksine tıpkı milletin kendisi gibi onu meydana getiren bileşenlerin zenginliği ve çeşitliliği derecesine göre yüksek bir mevkide olabileceğini vurgulamıştır. Dile kelime yığını anlayışıyla yaklaşmanın yanlışlığını şu şekilde özetlemiştir (Adıvar, 1949: 209):

Dile şu kadar fişe çekilmiş bir kelime yığını telâkkisinin mahzuru en fazla, yazanı cümle mefhumundan uzaklaştırmasıdır. Halbuki cümle asıl yaşıyan dilin ana temelidir. Cümlelerin içinde, ve cümleler arasında irtibat bakımından, âhenk ve mâna itibarile bir birlik hasıl olduğu zaman ancak bir dil yüksek bir seviyeye ulaşmış olur. Sırf lügat ezberlemek, teker teker kelimelerin hal tercümelerini bilmek, kimseye kendi başına dil öğretmez.

Adıvar (1949: 210), uydurma dile itiraz ederken dili bir kelime yığını olarak gören anlayışa da karşı durulması gerektiğinin altını çizmiştir. Bu tehlikeden korunmanın tek yolunun, Türkçe’yi doğru ve güzel yazanların yapıtlarını eski de yeni de olsa çokça okumaktan geçtiğini vurgulamıştır. Çocukları ve gençliği, söz konusu anlayışa karşı korumanın önemi üzerinde durmuş, aksi takdirde dilin sırf bir kalabalığın konuştuğu bir lisandan öteye geçemeyeceği ile bilim, ilim ve sanat yaratacak kabiliyetinin ortadan kalkacağından bahsetmiştir.

Adıvar’ın ardından mecmuada, Abdülhak Kemal Yörük *“Dil Hakkındaki Beyanname Münasebetiyle”* adlı bir makale yayımlamıştır. Yörük (1949: 212), HFYC’nin yayınlamış olduğu beyannameyle bütün ilim ve yazı dilini baştan yeni tabir ile kelimelerle değiştirilerek zorlanmasının *“ifade ve düşünce özgürlüğüne dokunan bir hareket saydığı için”* karşı çıktığını, bu konudaki düşüncelerini kamuoyuyla paylaşmayı bir görev olarak gördüğünü belirtmiştir. Beyannamede de ifade edildiği üzere dilde gerekli özleştirme hareketine karşı olmayan Yörük, bunun devlet zoruyla birkaç şahsın/zümrenin tahakkümü altına alınmak suretiyle gerçekleştirilmesine karşı çıkmıştır. Dilin bir milleti teşkil eden bireyler arasında anlaşma ve kaynaşma vasıtası olduğunu belirtmiş, onun bugün yaşayan bireyleri geçmişteki insanlarla, yarın yaşayacak çocukları ile birleştiren tek vasıta olduğunun altını çizmiştir.

O, dilde yapılan tasfiye hareketiyle geçmişle ilgiyi kesmek geleceği tahakküm altına alınmaya çalışılmasının yanlışlığından dem vurarak şu ifadelerde bulunmuştur (Yörük, 1949: 211):

Onlar, uzayıp giden bir zaman zincirinin herhangi bir halkasını teşkil ederler. Bu halkanın kendisinden evvelkilerden ayrılma ve gelecek halkalara bir mebde olma iddiası, kendisine tarihin tevdi etmiş olduğu mukaddes bir emaneti iyi muhafaza ederek geleceklere teslim etmek hususundaki vazifesinin hududunu çok aşma olur. Gerçekten dil, hiçbir memlekette, olduğu gibi muhafaza edilmiş, dar sınırlar içinde hareketi tevkif olunmuş bir müesseseye değildi; tarihî seyir içinde bünyesine uygun bir istihale ve tekâmül ile daima olgunlaşmak yolunda içtimaî bir uzviyettir. Onun devlet otoritesine dayanmak suretiyle inkişafını kösteklemek zararlı olduğu gibi, yine bu otoriteye dayanılarak tabîi olmayan bir inkişaf seyrini takip etmesi için zorlanması da hayırlı netice vermez. Dil gibi, nesilleri birbirine bağlayan en kıymetli ve kuvvetli bir müesseseyi kendi tabîi tekâmülünde serbest bırakmak milli birliğin metanetini sağlar.

Yörük (1949: 212), dildeki gelişim ve evrimin ancak o zarureti milli şuurları ile duyan kalem ve ilim adamların çalışmasıyla olacağını belirtmiştir. Bunların ortaya atacakları yeni kelimeler, tabirler şayet kamuoyu tarafından tutulursa dilde yer alabileceği, dilin doğal gelişimi içerisinde eski tabirlerin yerine yenileri ortaya çıkacağı gibi, yeni şeyleri ifade etmek için yeni tabirlerin oluşabileceğini savunmuştur. Dilin gelişiminin bu şekilde sağlanacağını, Tanzimat’tan bu yana dilin bu tarzda geliştiğini belirterek resmi bir otoritenin müdahalesine ihtiyaç duymadan bir asır içerisinde ortaya çıkan dilin varlığına dikkat çekmiştir. Ayrıca “tek kitap” uygulamasını benzer şekilde eleştirmiştir. HFYC’nin fikir, düşünce ve ifade hürriyetini ihlâl eder mahiyette devlet otoritesine dayanılarak dil inkılabına girişilmiş olunmasını hoş karşılamadığını belirterek bunun “*insan ve vatandaş hürriyetine*” yapılan bir müdahale olarak görüldüğünün altını çizmiştir. Dil işinin öncelikle hürriyet meselesi olduğu, yapılan tasfiyecilik hareketinin kendi fikirlerinin doğru olduğuna inanan dar zümrenin “zihniyet taassubu” şeklinde cereyan ettiğini dillendirmiştir.

Konuyla ilgili bir diğer makale Burhan Apaydın’a ait olan “*Uydurma Dil*” başlığıyla yayımlanmıştır. Apaydın Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi’ni eleştirerek yazısına başlamıştır. Her milletin Türk olduğu ve dünya dillerinin kökeni itibariyle Türkçeden geldiği iddialarının asılsızlığından, keşmekeşliğinden bahsetmiştir. Güneş Dil Teorisi’nin dilde uydurma hareketini kısmen durdurmak için ortaya atıldığını, fakat bir süre sonra Dil Kurumu’nun icat ettiği kelimelerin ispatı için dilcilerin bir vasıta organı haline geldiğini belirtmiştir. Apaydın’da benzer şekilde, Türk dilinin gerçekten yabancı kelimelerin istilası altında olması halinde bu kelimelerin yerine yenilerini koyma işini, ilmi otoritesi herkesçe kabul edilen bir “akademi” tarafından yapılması gerektiğini savunmuştur. Böyle bir akademinin çalışmaları hükümetin emirlerine göre değil, ilmin ve mantığın gerektirdikleri doğrultusunda olmasını ifade ederek HFYC’nin bu yöndeki duruşunu bir kez daha ortaya koymuştur. Hükümetçe tesis edilen ve nesiller arasında uçurumlar oluşturarak yetişecek yeni nesillerin kültür hazinesine büyük bir karartıya neden olacağını ifade ettiği tasfiyecilik hareketinin ilk çıktığı andan itibaren önünün alınamadığından yakınmıştır. Dil hareketleri başladığı ve hızlandığı dönemde anayasa prensiplerinin askıya alındığını, tartışma ve eleştiri hürriyetinin “*milli birlik yaygarası*” altında yok edildiği; Matbuat Kanunu, Polis Vazife ve Örfi İdare Kanunu ile vatandaşın

fikri ve direnme hakkının ihlâl edildiğini belirtmiştir. Zor kullanma yolunu tercih eden hükümetin, böylece memleketteki aydınları susturduğunu vurgulamıştır. Milli dil ortaya çıkarmanın yolunu ise “*ediplerin, şairlerin ve muharrirlerin işi*” olarak ifade etmiştir (Apaydın, 1949: 215-216).

Tasfiyecilik öncesi, Arapça ve Farsçadan gelerek bazı noktalarda muğlaklaşan Türkçe’nin folklor çalışmaları ile özellikle Halide Edip, Reşat Nuri, Yakup Kadri vb. aydınların eserleriyle önceki durumuna geri döndürülmeye ve sadeleştirmeye çalışıldığını vurgulamıştır. Böylece halkın diliyle yazıp, konuşmaya başlandığını, ilim adamlarında benzer şekilde eserlerini yayımlamaya çalıştığını, yeni harflerin kabulünün bu süreci kuvvetlendirdiğini belirtmiştir. Sonrasında ise “*dilde inkılâp sevdasına tutulanlar, bu sevdanın ateşi ile gittikçe güzelleşen Türkçeyi yakıp kavurduğunu*” dillendirmiştir. Türk Dil Kurumu’nun, hükümet emri altında uydurma kelimeleri halka zorla benimsetilmesini eleştirerek bunun Türkçe için tehlike arz ettiğini belirtmiştir. Yeni tabirlerin mekteplere, mahkemelere ve her türü müesseselere sokulmasını eleştirmiş, anayasa yer alan tabirlerden örnekler vererek uydurma kelimelerin komik oluşlarını ortaya koymaya çalışmıştır (Apaydın, 1949: 217-218-219).

Sonraki makale ise “*Dil Davamız Ziya Gökalp ve Dil Kurumu*” adıyla Hıfzı Tevfik Gönensay’a aittir. Dil Kurumu’nun dil işinde tuttukları yolun mahiyetini millete anlatma lüzumu hissetmemelerini, asırlar boyunca gelişen Türkçe’nin inkâr yolu tutularak yeni baştan tesis etme konusunda ısrarlarında vazgeçemediklerini, bunu da birkaç kişinin keyfine göre yaptıklarını belirterek söz konusu durumu eleştirmiştir. Bu sürecin Esperanto dilinin, ırksız ve cinsiyetsiz dil, sonuyla aynı akıbeti yaşayacağını vurgulamıştır. Dil bütün bir mazi medeniyetinin ürünü olduğundan, yeni bir dil yapmaya kalkışmayı bütün bir mazi ve medeniyeti kökünden inkâr demek olduğunu belirtmiştir. Türkçe’de tasfiyeye kalkmanın ise “*bin seneden beri Türkün akıl ve zekâsı, zevk ve hüneri ile işlene işlene mükemmelleşen dilimizi geriliğe, iptidaîaliğe götürmeye çalışmak*” ile bir olduğunu ifade etmiştir. Dil Kurumu’nun dili yeni başta imal etmesinin lüzumsuzluğu üzerinde durmuştur. Söz konusu kurumun dil inkılâbı adına yaptığı şeyin, Türkçeyi karmakarışık hale getirerek nesillerin birbiriyle irtibatını kesmek, bu günün neslini kendi tarihine, mazisine, edebiyatına ve ecdadına bütün geçmişine yabancılaşmak olduğunun altını çizmiştir (Gönensay, 1949: 221).

Okullarda okutulan kitaplardan gazetelerdeki yazılara kadar giren uydurma dillerden, insanlar pek çok şeyi anlamada güçlük çektiklerini, edebiyatta ise üslûpta sanatkâr olma hevesinin kalmadığını büsbütün bir boşluk ortaya çıktığını, yeni nesiller için Türk edebiyatı artık bir muamma haline geldiğini ifade etmiştir. Bu durumun artık memlekette ilmi eserlere karşı alakasızlığa neden olduğunu belirterek söz konusu durumu şu ifadelerle açıklamıştır (Gönensay, 1949: 222):

Eskiler, divan şiirinden zevk alırlardı. Daha sonrakiler Tanzimat ve Servet-i Fünun edebiyatından hoşlanmaya başladılar. Bizim nesli takip edenler millî edebiyata gönül bağlamışlardı, bugünkü, edebiyat namına tanıyıp sevecek bir şey bulmaktan mahrumdurlar. Çünkü konuştuğumuz dile yabancılaştırılmağa çalışan çocuklarımız için Nesimî gibi Yunus Emre de, Füzulî gibi Karacaoğlan da, Namık Kemal, Tevfik Fikret, Mehmet Âkif, Yahya Kemal, Faruk Nafiz de bir bilmece manzarası arz etmektedir.

Gönensay (1949: 223-224), Türkçeye verilecek istikamet in esaslarını Ziya Gökalp'in fikirlerinde olduğunu belirterek, maddeler halinde belirtmiştir. Gökalp'in Türk diline ve Türkçülük hareketine dair yazılarının bu konudaki kemalini gösteren vesikalar olduğunu, Genç Kalemle r'den başlayarak Yeni Mecmua, Küçük Mecmua ve diğer muhalif mecmualarda yazdığı kitaplar ve yazdığı dersler, konferanslarla dil bahsinde ne kadar dikkate şayan bir otorite olduğunu ifade etmiştir. Fakat Türkçeye istikamet vermeye çalışanların esasları ile Gökalp'in tavsiye ettiği esaslara bakıldığında, Dil Kurumu ve onun tasfiyeciliğine muhalif olanların ne kadar zıt düşündüklerinin kolaylıkla anlaşılacağını belirtmiştir. Gökalp ile Dil Kurumu'nun, dönemdeki dilcilerin esas tuttuğu, fikirleri karşılaştırılarak dile yönelik HFYC'nin eleştirilerinin haklılığını ortaya koymaya çalışmıştır.

Mecmuada benzer görüşlerin Abdülkadir Karahan'ın *"Muhtaç Olduğumuz Yazı Dili"* ve Celâl Dereöğlü'nun *"Bir Lisan Misak ı ve Sonu"* adlı yazılarında vurgulanmaya devam edilmiştir. Karahan (1949: 226-227-228), 12. yüzy ılda temiz ve özlü olan Türkçe'nin zamanla Arapça ve Farsça kelime, tabirlerin girmesiyle nazım dilinin ve Anadolu edebiyatının gelişmesi sonucu halk seviyesince anlaş ılamadığını belirtmiştir. Halka doğru eğilmenin Osmanlı Devleti inşa dilinden sıyr ılmak suretiyle Tanzimat'tan sonra kendiliğinden ortaya çıktığını, 19. yüzy ılda bu meselenin edebiyatçı, gazeteci, sanatkârları hayli meşgul ettiğini vurgulamıştır. Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal gibi dilin ıslahı üzerinde düşünen ediplerce *"dilin psiko-sosyolojik bir müessese olduğunu, ona zorla müdahalenin vahim neticeleri olabileceğini ve fakat tamami le baş ıboş bırakmanın da doğru olamayacağı, asıl meselenin alış istikametini tayin edip mecrayı temizlemekten ibaret bulunduğunu kavranmış"* olduğunu belirtmiştir. Bazı aksaklıklar, sapmalar olsa da dili eskiye nazaran hayırlı bir ilerleme kaydettiğini bilhassa 1908 meşrutiyetinden, Gökalp ve arkadaşlarının katkıları akabinde Cumhuriyet'in ilk beş senesi Türkçenin çok güzel gelişim seyri içinde vuku bulduğunun altını çizmiştir. 1928 Harf Devrimi'yle okuma ve yazmayı halkın her tabakasına kadar ulaşt ırmak amacıyla hayırlı olduğunu inkâr etmemek gerektiği; fakat yirmi beş yılı aşan bir imtihan devresinde anlaş ıld ığı üzere dilde kısa sürede inkılâp olamayacağını ve dil gibi müesseselerin birden değ iş tirilemeyeceğini belirtmiştir.

Karahan (1949: 230), yazısının devamında bazı önerilerde bulunmuştur. Mektep kitaplarındaki dile dikkat edilmesinin milli bir vazife olduğunu, ayrıca genç nesle dil, millet ve vatan sevgisinin telkin edilmesi, kompozisyon kitaplarının yazılması, imlâm ızın kesin bir şekilde tespit edilmesi ve Türk lüğ atının hazırlanmasını gerektiğini belirtmiştir. Dilin rengi, kokusu ve hüviyetinin tam Türk hem de Anadolu Türkü olmasına gayret edilmesini, bugüne kadar olanları bir kenara bırakarak yapıcı tenkitin faydası olmakla birlikte asıl meselenin yeniden veya hatalı yapmayı düzeltme olduğ unun unutmaması gerektiğini vurgulamıştır. Sonrasında gramer eğ itiminin mekteplerde ele alınması, dil meselesinde Avrupalıların nasıl hareket ettikleri ve çalış tıklarını araşt ırmak amacıyla Avrupa'ya Edebiyat Fakültesi'ni birincilikle bitiren kabiliyetli gençlerin buralara gönderilmesine gayret sarf edilmesinin altını önemle çizmiştir.

Dereöğlü (1949: 231-236), yazısında dilin toplum için önemi değ inmiş, onun üzerinde hiç kimsenin tasarruf ve mülkiyet haklarını kullanamayacağını savunmuştur. Dilin, toplumun yaşayan

ve duyan benliği olduğunu belirtmiştir. Dilleri; “yaşayan ve donmuş” olarak ikiye ayırdığı yazısında Türkçeyi yaşayan diller arasında telaffuz etmiş, “*asırlarca yaşamış, muhtelif tesir ve karşı tesirlerle yuğurulmuş, sayısız ülkeler değiştirdikten sonra bugünkü canlı vasfını almış*” ifadelerini kullanmıştır. Türkiye’de dil davasının 1928’te Latin harflerin kabulüyle “*Türk lisan davası hastalığı*” şeklinde yaşanmaya başlandığını savunmuştur. Bunun nedenini, belirli bir zümrenin yerlerini sağlamlaştırmak amacıyla girişmiş oldukları bir anlayışı yansıttığını ve kurmuş oldukları TDK vasıtasıyla dile büyük zarar verdiklerini belirtmiştir. Gönensay gibi Dereoglu’da “Esperanto” diline benzettiği tasfiyecilik hareketinin mektep ve kitaplara sokulmasından duyduğu endişeyi dillendirmiştir. TDK’yı karşısına alarak “*Biz yaptık, biz yazdık, biz kurduk*” düşüncesinden bir an önce vazgeçmelerini telkin etmiştir. 1928’den beri uygulanan eğitim programsızlığının genç nesli “dar görüşlü ve tek tip” bir yapıya dönüştürerek perişan ettiğini ve diline hâkim olmayan, istikrar ile huzur kalmayan bir memlekette fen ve bilim insanının yetişemeyeceğinin altını çizmiştir.

Dil davasının iki anahtar kelimesinden bahsederek Türkiye’nin bekası için bu davanın derhal milletin istediğine göre şekillendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. II. Dünya Savaşı’nda mağlup olan milletlerin; “*tek şef, tek dil, tek kitap ve tek düşünce karanlık odasına hapsedilen fertlerin teşkil ettiği yığınlar*” olduğunu belirterek Türkiye’nin, 1923 Lozan Antlaşması sarhoşluğundan bir an önce çıkması gerektiğini vurgulamıştır. Bu günkü hayat şartları, iç ve dış baskılar arasında Amerika gibi bir memleket geleceğinden endişe duyarken TDK’nın, uydurma dil işine girerek bireylerin ruhuna ve fikirlerine baskı yapmasının büyük bir çöküntü yaşatacağını, Almanya ve İtalya’dan verdiği örneklerle anlatmaya çalışmıştır. Son yirmi beş sene içerisinde memleket dili üzerinde yapılan baskı ve müdahalelerin neticelerini belirterek zararlı gidişat üzerinde durmuştur. HFYC’nin, dile karşı cephe alan bu otorite ve müdahaleci zümreye karşı bir dil misakı imzaladığını, böylece hürriyet ve istiklali ilan ettiğini belirtmiş, bu ordunun erlerinin ise “okuyan ve okutanlar” olduğunu ifade etmiştir (Dereoglu, 1949: 236-237).

Mecmuada, yazılan söz konusu makaleler dışında HFYC tarafından yayımlanan beyannamenin dönemin gazetelerinde yankı bulduğu ifade edilmiş, buralarda yayımlanan yazıların bazılarına yer verilmiştir. Beşinci ve altıncı ile yedincinin aynı anda çıktığı sayıda söz konusu gazete yazılarına yer verildiği görülmüştür. Beşinci sayıda “*Tasvir, Akşam, Cumhuriyet*” gazetelerinde Cihat Baban, Halide Edip, Burhan Felek’in yazılarına yer verilerek değerlendirmeler yapılmıştır. Diğer sayıda “*Cumhuriyet*” gazetesinde H. C. Honey tarafından Burhan Felek’e gönderilen mektuba yer verilmiştir. Ayrıca Nuri Tarhan’ın “*Milletin Sesi*”, İbrahim Alâettin Gövsa’nın “*Hürriyet*” gazetesindeki yazıları da yer bulmuştur.

Cihat Baban, 14 Şubat 1949 tarihli “*Tasvir*” gazetesinde “*Uydurma Dil Davası*” başlığını taşıyan makalesinde beyannameyi tahlil ettikten sonra kendi fikir ve kanaatlerine yer vermiştir. Dilin sadeleşmesi hareketini desteklediklerini, fakat bunun dilin herhangi bir otoritenin emirleri doğrultusunda değil de normal gelişim sürecinde kendiliğinde olması gerektiğini belirtmiştir (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 238-239):

Biz de lisanın sadeleştirilmesi ve istiklâline kavuşması taraftarıyız, fakat, bu sadeleştirme işinin dün yapıldığı ve bugün yapılmakta olduğu gibi tefekkürü öldürerek, mefhumları daraltarak, çocuğun düşünce kapasitesini ufaltarak, ve dün ile rabıtası kökünden kesilerek yapılmasına taraftar değiliz. ... bir zamanlar tek emirle bütün gazeteler bu uydurma dil ile neşriyat yapmağa mecbur edilmişlerdi. İş o kadar berbad olmuş, birbirimizi o kadar anlamaz hale gelmiştik ki, nihayet, Atatürk, güneş dil teorisini ortaya atarak, her kelimenin aslının Türkçeden geldiğini binaenaleyh her kelimeyi rahatça kullanmanın mümkün olduğunu söyledi, hakikat hepimizi cehennem azabından kurtardı. Daha doğrusu kurtulduk zannettik. Biz, dilin normal tekâmülünü isterken, o tekâmülü başka istikametlere sevkedecek siyasi temayüllerin, müdahane ve dalkavuklukların yarattığı, uydurma ülemanın uydurduğu bir lisanın memlekette yerleşmesine muarız bulunuyoruz.

Baban’ın mecmuada yayımlanan makalelerde ifade edilen eleştirilerin aynılarını yaptığı görülmüş, cemiyetin gayretinin önemini vurgulayarak ona olan desteğini ifade etmiştir. 16 Şubat 1949 tarihli “*Akşam*” gazetesinde Halide Edip, “*Dil Meselesi ve Hür Fikirleri Yayma*” adlı makalesinde dil meselesinde iki husus üzerinde durarak açıklamalarda bulunmuştur. Bu hususlardan ilki, halkın harf inkılabını memnuniyetle karşıladığını, ilim adamlarının hiçbir siyasi tesire kapılmadan dile yönelik hükümlerini kabul ettiklerini, fakat milletin yarattığı güzel dili değiştirmeye razı olmadıkları yönünde olmuştur. İkincisi ise bir zümrenin, ırkçılık esasına dayanarak konuşulan, yazılan, edebiyat ve fikir yayma vasıtası olan dile yeni bir istikamet vermek azmiyle yola çıktıklarına olan vurgudur. Bu zümrenin, arkalarına siyasi otoriteyi alarak mekteplere ve kitaplarına uydurma dili soktukları ve yayımladıkları kitaplardaki uydurma dili onu yazanlarında anlayamayacağı bir kisveye bürünmesinin, Dil Muallimler Birliği’nin Birinci Dil Kongresi’ne gönderme yaparak, hocaları harekete geçirdiğini ifade etmiştir. Muallimler Birliği’nin toplantılarına değinmiş, orta mektep ve lise kitaplarından uydurma kelimelerle yapılan cümlelere naklederek örnekler vermiştir. Halide Edip, makalesinin devamında HFYC’nin beyannamesinin dikkate değer bir vesika olduğunu vurgulayarak dilin, siyasi bir mesele olmadığını ve halkın, münevverlerin, sanatkârların ve ilim adamlarının işi olduğunu göstermesi bakımından ehemmiyet taşıdığının altını çizmiştir (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 239-240).

17 Şubat 1949 tarihli “*Cumhuriyet*” gazetesinde Burhan Felek (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 241), benzer şekilde dil mevzusu ve HFYC’nin beyannamesine temas etmiştir. Cemiyetin, herkesin fikrine tercüman olduğunu ifade ederek dil üzerindeki haksız tasarrufa son vermek için “akademi” kurulma fikrini desteklediğini belirtmiştir. Cemiyetin vatandaşlara önerdiği uydurma dil kullanmama ve çocuklara asıl dilimizi öğretmek gibi hususlarda kendileriyle beraber olduğunu, “hür fikirli bir gazeteci” olarak bunu bir vazife bildiğini ifade etmiştir. Akabinde uydurma dil hareketine yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Felek, cemiyetin beyannamesinde ifade edilenlerle aynı istikamette yaptığı

eleştiriler sonrasında istediklerini şu ifadelerle yazıya dökmüştür (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 241-242): *“Biz Türkçenin şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da normal seyrinde tekâmül etmesini, gelişmesini ve şunun bunun uydurduğu ve maalesef her türlü güzellikten mahrum olarak uydurduğu türedi kelimelerden bu dili kurtarmak, kendine getirmek istiyoruz.”*

1 Mart 1949 tarihli “Cumhuriyet” gazetesinde H. C. Honey tarafından Burhan Felek’e gönderilen mektuba yer verilmiştir. Bir yabancıнын dilimiz hakkında düşünce ve kanaatlerini aksettirmesi bakımından mecmuada yayımlandığı notu düşülmüştür. Bu mektubunda Honey (Hür Fikirler, 1949: 284), HFYC’nin Türk dilinin ahenk ve zenginliğini koruma yönündeki gayretini övmüştür. Üzerinde durduğu önemli husus ise Türk kamuoyunun lisan üzerinde yapılan ıslah çalışmalarının terk edilmesine yönelik haklı isteğidir. Fakat gazete ve mecmualarda karşı gelinen bu uydurma kelimelerin her geçen gün harıl harıl artarak kullanıldığı, bunun tam bir tezat durum oluşturduğu yönünde eleştiride bulunmuştur. Otuz, kırk yıl evvel de benzer bir durumun yaşandığını, Türk gazetecilerin yazarken uydurma kelimeleri kullandığını, fakat konuşma diline bunun yansımadığını vurgulamıştır. Honey bu yöndeki endişesini ve önerdiği çözümü şu ifadelerle açıklamıştır (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 284):

Korkuyorum ki, halkın her gün okuduğu gazeteler ve mecmualar lisan hususunda titiz davranmazlarsa, eskiden arapça ve acemce lügat kitaplarından rastgele alınan kelimelerle vücuda gelen sun’i “kâtip lisanı” gibi şimdi de uydurma kelimelerden mürekkep ve aynı şekilde, halkın konuştuğu türkçenin uzak bir sun’i yazı dili teşekkül edebilir. Bugünkü işlek Türkçeyi büyük bir ehliyetle kullanan muharrirler önayak olsalar ve bütün matbuat bu uydurma kelimelere boykot ilân etse kıs bir zamanda, ortada lisans meselesi kalmaz. Türkçenin ıslahı bahsinde en makul hareket Ziya Gökalp’in ve Ömer Seyfettin’in açtıkları çığırda yürümektir kanaatindeyim.

Sonrasında Mart 1949’da “Milletin Sesi” gazetesinde Nuri Tarhan, “Bir Yılan Hikâyesi” adlı makalesinde uydurma dile yönelik aktardığı bir metinde sözlük kullanmadan bunların anlaşılamayacağını ifade etmiş ve durumu özetlenmeye çalışılmıştır. Sonrasında dilde tasfiye hareketine yönelik eleştirilerini sıralamıştır. Tarhan’a göre (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 286), dünyanın hiçbir yerinde rastgele kimselerin derlediği, devşirdiği yahut uydurduğu kelimelerle bir millet dilinin kurulduğu, siyaset adamlarının direktifiyle yapılan kurultaylarda dil esasları tespit edildiği, mektep kitaplarının konuşulan dilden bambaşka dille yazıldığı gibi işlerin görülmediği vurgulanmıştır. Bir dili, o dilde eser veren şairlerin ve yazarların güzelleştirdiği edebiyatın kabul edilmediği bir dilin milletçe kabul görmeyeceğini belirtmiştir. Dil Kurumu’nun ortaya attığı kelimeleri; tutan ve tutmayan şeklinde ayrıma tabi tutmuş, dilin “tecrübe tahtasına” dönüştürmesini eleştirerek münevverlerin, bunun arkasından gitmesi durumunda; *“Türkçemiz çorbaya döner”* tabirini kullanmıştır. İşin ehline verilmesi gerektiğini önemle vurgulan Gökva, şu ifadelerde bulunmuştur (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 286-287): *“Hasta olduğumuz zaman mühendise ve şaire değil hekime başvururuz. Evimizin plânını mimar yapar. Gemiye idare eden kaptandır. Tam bir yılan hikâyesine dönen dil davasını da artık mütehassıslara bırakalım. Bu uydurma kelimeler bu gülünç ırkçılık gerçek milliyetçiliğe hiç yakışmıyor.”*

Son makale ise 13 Mart 1949 tarihinde “*Hürriyet*” gazetesinde yayımlanan İbrahim Alâettin Gövsa’ya ait olan “*Hür Fikirler Beyannamesi*” başlıklı yazıdır. Makalesinin başında HFYC tarafından yayımlanan beyannamenin önemi üzerine ivedilikle durmuş, onun bir nevi özetini sunmuştur. Gövsa’ya göre (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 287-288) beyanname; “*yalnız aykırı ve çirkin uydurmaların ıstırabından doğan bir feryat değil, aynı zamanda meseleleri pek mükemmel bir kavrayışla tahlil eden tamamıyla ilmî ve mantıkî bir irşattır.*” Millet benliğinin özü ve milli birliğin temeli olan dil meselelerinin hükümet, parti ve politika işi olmadığı, ona resmi şahsiyet ve heyetlerin (Dil Kurumu ve düzenlediği Dil Kurultayları vasıtasıyla) devlet otoritesine dayanarak müdahale etme hakkının bulunmadığının HFYC’nin beyannamesinde vurgulandığını belirtmiştir. Dile müdahale ve tasarrufun, ihtisas, ilim ile kalem sahibi insanların işi olduğunun çok kuvvetli delillerle ispat edildiğini vurgulamıştır. HFYC’nin beyannamesinin, eski Türkçeyi muhafaza gayretiyle hazırlanmış sadece menfî bir eser olmaktan uzak olduğunun, dilimizin sadeleştirilmesi, doğal ve ilmi vasıta haline gelmesi için yapılması gerekenleri ifade ettiğinin altını çizmiştir. Beynamede, yanlış ve zararlı işleri düzeltmek ve bundan sonrası için yapılacakları temin etmek üzere bir “akademinin” kurulmasının lüzumlu olduğuna değinmiş, kanunen özerk olması istenen bu akademinin nerede, nasıl ve kimlerden oluşacağına sonradan karar verileceğini ve sadece yapılacak işlerin sıralandığını belirtmiştir.

3.3.2.5. Din Hürriyeti/Özgürlüğü ve Laiklik

Başgil tarafından mecmuada, özellikle okullarda din ve maneviyat düşmanlığı aşılandığına yönelik ciddi eleştirilerin yapıldığı görülmüştür. “*Demokrasi ve Mekteplerimiz*” adlı makalesinde, otokrasinin benimsediği ülkelerdeki mekteplerde çocuklara laiklik namına din düşmanlığının öğretildiğini belirtmiştir. Ülkemizde ise örneğine Batı ülkelerinde rastlanıldığı gibi değil de Bolşevik Rusya’da olan din ve maneviyat düşmanlığı neşir ve telkinine zorlanıldığını vurgulamıştır. Bu durumun nedeni ise iktidar adamlarının hırs ve endişesi olduğu belirterek memleket mekteplerinde maneviyat düşmanlığı sokulduğunu ifade etmiştir. Mekteplerde ahlâk ve maneviyat bahsinde kelimenin Batı medeniyetlerindeki gibi laik değil, kendi tabiriyle “*hayvanlara yaraşan bir tabir ile (amoral)dır*” ifadesiyle açıklamıştır. Ona göre, Batı’da manevi boşluğun ilmi gerçeklerle, rasyonel bir şekilde doldurulmaya çalışıldığı, fakat bizde tam tersi bir durum yaşandığını, bunun gençliğe büyük zarar verdiğini savunmuştur (Başgil, 1949: 397):

Bu hal, Allahsız ahlâk taraftarlığı gibi bir kanaat ve içtihat mahsulü olsaydı, gençlik üzerindeki zararları belki bugünkü kadar büyük olmazdı. Çünkü Allahsız ahlâk ve din düşmanı bir maneviyatın imkânına kail olan doktrinler, boşluğu ilmî hakikatlerden sızan bilgi kuvveti ve rasyonel bir karakter terbiyesine doldurmağa ve bu imkânı bu suretle tahakkuk ettirmeğe var kuvvetleriyle çalışmaktadırlar. Bizde ise, yerleşmiş ahlâk ve maneviyat telâkkileri sadece tekmelenip yıkılmış, ferdî ve içtimaî hayatta hâsıl olan boşluk ise kaba bir (materyalizm) ve bayağı bir (sansüalizm) ile doldurulmuştur.

Yalman, “*Din ve Siyaset*” adlı makalesinde dinin siyasete karıştırılmasından duyduğu endişeleri ifade etmiştir. Kendi tabiriyle “*kendi memleketimizde dinin politikaya karışmasından çok ürken ve bu tehlikeye karşı ikazlarda bulunmağı vazife sayan bir gazeteci*” olarak dinin sadece ilmi hayatta fazilet ve meziyet idealinin hâkim kılınmasını, halkın vicdanlarının hoşnut edilmesi olarak kabul görmesi gerektiğini savunmuştur. Siyasi idarenin dini bir mahiyet kazanmamasını, din ve dünya işlerinin birbirinden katî suretle ayrılmasını, dinin siyasi bir nüfuz vasıtasına bürünerek kanun işlerine karışıp dini kanunları hâkim kılmamasını, mekteplerinin etki altına alınarak ilim üzerinde baskı yaratmamasını savunmuştur (Yalman, 1949: 299).

O, Türkiye’de dinin yobazlar tarafından bir nüfuz ve menfaat vasıtası diye kullanılmasının, cahillerin, bağnazların dini alet ederek ilerlemenin yolunu kesmelerinin yaratmış olduğu büyük etki sonucu ilk fırsatta karşı tepki olarak dinin fena maksatlar amacıyla suiistimalini önlemekle yetinilmeyerek dini alakaların hızının kesilmesi yönünde yol alındığını vurgulamıştır. Dinin toplum içinde kötülüğe karşı sosyal bir fren ve set mekanizması olarak düşünülse bile önceden suiistimal edildiği gibi tekrardan bu şekilde vuku bulması düşüncesiyle onu fazilet, sevgi ve feragat kaynağı olarak ihmal etmenin yanlışlığından dem vurmıştır. Ona göre, insanlar arasında kardeşlik hissini geliştirmek, sınıf mücadelesine karşı gelmek ve “aile müessesini” korumak için dinden daha tesirli bir silah yoktur. Dinin sadece ferdi nefse ve fertle Allah arasındaki münasebete indirgenemeyeceği, ahlâki ve sosyal mücadelelerde önemli bir işlevi olduğunu belirtmiştir (Yalman, 1949: 299-300):

... şahsi ve parti menfaatleri namına ayırıcı bir nüfuz silahı olarak kullanılmaması, terakkiye engel olmaması, akıllı hakimiyetine karşı gelmemesi ve taassup namına diğer suretlerle suiistimal edilmemesini temin etmektir. Komünizme karşı bir sed olarak, cemiyetin bir temeli olan aile müessesinin bekçisi olarak; dinî hislerden ve dinî tesanüdden istifade etmek çok yerindedir. Eğer cemiyet dâhilinde dinin rolü bu çerçevede içinde kabul edilirse, bir çok anlaşmazlıklar ortadan kalkar ve dinin ayırıcı değil, birleştirici, geliştirici değil, ilerletici bir içtimaî âmil haline varır.

Başgil ile Yalman arasında mecmuaya yansıyan bu fikir ayrılığının, 1950 yılının başında gün yüzüne çıkması cemiyetin dağılma sürecine girmesine neden olmuştur. Başgil, cemiyeti bir daha dönmek üzere terk etmiştir.

3.3.2.5. Hürriyet/Özgürlük Temalı Şiirler

Mecmua'nın kapak sayfasında (1948: 50); “*hürriyet ülküsünü terennüm eden şiirlere*” yer verileceği şeklinde bir anekdot düşünülmüştür. Birinci sayının ilk makalesinin ardından mecmuada, gerçek hürriyete özgürlüğe savaşı, baskısız, sultansız bir dünyada ulaşılacağını söyleyen Tevfik Fikret'in “*Tarih-i Kadim (Köhne Tarih)*” şiirinden birkaç mısraya yer verildiği görülmüştür (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 2):

İşte hürriyeti hakikiye:
Ne muharib, ne harbü istila;
Ne tasallut, ne saltanat, ne şeka;
Ne şikâyet, ne zulmü istibdat,
Ben benim, sen de sen; ne Rab, ne ibad!

Mecmuada yer alan diğer şiir ise Namık Kemal'in “*Murabba*” şiirinden alıntılanan şu dördlüktür (Hür Fikirler Mecmuası, 1948: 63):

Mahveder kendini bülbül bile hürriyet için
Çekilir mi bu belâ âlem-i pür-mihnet için
Din için, devlet için, can çekişen millet için
Azme hail mi olurmuş bu çürük ten kafesi!

“Hürriyet” kavramını şiirlerinde sık sık kullanan Namık Kemal, bu dördlükte de “hürriyet” kavramına gönderme yapmıştır. Bülbülün dahi “hürriyet” maksadıyla kendini parçaladığını dillendiren ünlü şair, hürriyet ve vatan namına çaba harcamayanları bülbülden bile aşağıda konumlandırmıştır. “*Mahveder kendini bülbül bile hürriyet için*” ifadesindeki mukayesede “bile” ile ifade etmek istediği tam da bu manadır. Yazara göre, bu dünya sıkıntılı, zahmetli ve geçicidir. Hürriyet ise geçici olan bu âlem için vazgeçilmeyecek kadar mühim ve değerlidir.

3.3.2.3. Demokrasi Anlayışı

Demokrasi, ‘*tarihin her döneminde de görüldüğü gibi*’ en iyi yönetim şeklidir.
(Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Beyannamesi, 1948).

Türkiye, II. Dünya Savaşı ertesinde dış ve iç konjonktürde yaşanan politik gelişmelerin etki ve yönlendirmesi ile çok partili demokratik siyasal hayata geçişe kapı aralamıştır. 1946-1950 arası dönem, demokrasi rüzgârlarının esmeye başladığı ve parlamenter demokrasinin Türkiye’de yerleşmesi adına önemli yıllardır. Demokrasi çarkının işletilmesi açısından mesele çok tazedir. “*Hür Fikirler*” mecmuasında ele alınan konular içinde demokrasi, kurumları, zihniyeti ve gelişim süreciyle birlikte kendisine en çok yer bulan tema olarak karşımıza çıkmıştır. HFYC’de ve mecmuada yer alan makalelerin yoğun ilgisi ile demokratikleşme yolunda gerek bir literatürün oluşmasına gerekse de demokrasi kültürünün ülkede yerleşmesine mütevazı bir katkı sunulmaya çalışılmıştır. Mecmuada demokrasi teması altında pek çok özgün tercüme ve makale yayımlanmıştır. Liberal demokrasi

sadece siyasal bir rejim olarak değil, ayrıca “zihniyet meselesi” olarak bireysel boyutuyla savunulmuştur. Liberal demokrasi karşısında yer alan otoriter ve totaliter rejimler eleştirilerek Türkiye’nin demokratik sürecine ilişkin düşünce ve eleştirilere yer verilmiştir.

3.3.2.3.1. Bireysel Boyutu, “Bir Kültür/Terbiye/Zihniyet Meselesi”, ile Kurumsal Açıdan Liberal Demokrasinin Savunusu

Mecmuanın özgürlükler konusunda olduğu gibi demokrasi hakkındaki anlayışı Başgil’in teorik analizlerine dayanmıştır. Liberal demokrasinin bireysel ve kurumsal boyutu üzerinde durulmuştur. Başgil, mecmuanın onuncu sayısında “*Demokrasi ve Mekteplerimiz*” adlı makalesinde liberal demokrasinin bireysel boyutuna uzun uzadıya yer vermiştir. Onun demokrasi anlayışının bireysel boyutunda değer yüklü bir zemin vardır. Demokrasiyi her şeyden evvel “*ruh ve zihniyet meselesi*” olarak görmüştür. Bunun hürriyet terbiyesinden doğacağını vurgulamış, söz konusu terbiyeyi ise bireyin bedeni ile fikri hayat ve münasebetlerinde kendi aklı, iradesiyle kendini bizzat sevk/idare etmesi ehliyeti ve sanatı olarak ifade etmiştir (Başgil, 1949: 393):

Demokrasi felsefesinde ideal olan, ferdi tehdit ve tenkil kuvveti karşısında eğilmiş görmek değildir. Bilâkis, onun irade ve karakter terbiyesiyle teşhis ederek insanlık şerefine erdirmek insanlık şerefine erdirmek ve içtimâî münasebetler sahnesinde, kendini kendi aydın ve iz’anı ile bizzat sevk ve idare eder bir hale koymaktır. İşte demokrasinin, hükûmet ve iradesi gibi, maarifi ve mektebi de bu idealden hareket etmekte, genç vatandaşın masum vicdanında esasen saklı bulunan hakkaniyet şuurunu ve hürriyet duygusunu rasyonel bir terbiye ve kültür ile işleyip inkişaf ettirmeyi hedef almaktadır. Çünkü demokrasi mantığında gaye olan, dedik, ferdin cebbar bir otoriteye baş eğmesi değil, bilgi ve kültür ile bezenmiş bir akıl ve izana sahip olması ve bu sayade hayat ve münasebetler labirenti içinde kendi yolunu bizzat tayin edip bulmasıdır.

Ona göre, liberal demokrasi bireyin eşya ve hayvanlar gibi başkalarının amaçlarına hizmet eden bir vasıta ve alet değil de amaçtır. Toplum içinde bireylerin bu esas doğrultusunda okulda, ailede, birey-devlet ilişkilerinde tüm toplumsal yaşamda davrandıkları müşterek bir hükûmet ve idare rejimidir. O, bireylerin önceden “ailede” yetişirken artık okullarda yetişeceğini belirtmiş ve “ailenin” okula yardımcı olacağını savunmuştur (Başgil, 1949: 395):

Demokrasi ister ki, vatandaş başından yular takılıp sürüklenen hayvan muamelesinden bir mâluk olarak yetişmesin, sağlam bir irade ve şahsiyet terbiyesinin yardımı ile aklını ve izanını kullansın, ahyat ve münasebetler sahnesinde kendini bizzat idareye iktidar elde etsin. Gerçi bu terbiye ailede başlar ve cemiyet hayatı içinde kemalini bulur. Fakat zamanımızda bu hayat ile aile ocağı arasında ve bir köprü mesabesinde mektep dediğimiz bir kültür ve formasyon yuvası varki, karakter ve şahsiyet terbiyesi şuurunu ve müstakbel inkişafının imkân ve elemanlarını burada bulacaktır. Bugün demokrasiye lâayık cemiyeti mektep yapar ve yoğurur.

Mecmuada Başgil’in makaleleri dışında demokrasi mücadelesini “*bir kültür, bir terbiye, bir zihniyet meselesi*” şeklinde ele alınması gerektiğini belirten başka yazı ve düşüncelere de yer verilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak mecmuada “*Demokrasimiz Etrafında Düşünceler Demokrasi Bir Anayasa Davasıdır*” başlıklı isimlessiz olarak yayımlanan, HFYC’nin konu ile ilgili olarak genel görüşünü yansıtan bir makale yer almıştır. Demokrasi anlayışının memlekette toplumsal bir konu

olarak değil de, hükümet ve iktidar mücadelesi şeklinde ele alınmasının yanlışlığından bahsedilmiştir. Bunun çeşitli nedenleri yedi maddeyle sunulmuştur. İlki, demokrasinin II. Dünya Savaşı sonrası dış vaziyetin bir zorunluluğu sonucu ortaya çıktığı, ülkeye has bir iç siyasi hayatın normal bir süreci içinde oluşmadığının eleştirisidir. İkincisi olarak, ülkeyi tek şef ve antidemokratik bir şekilde yöneten dönem CHP'sinin demokrasi hocalığına soyunması ile demokrasinin inşasının aynı zihniyete sahip CHP'ten ayrılan dört arkadaşın sırtına yüklenmesi şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca, yeni yetişen cumhuriyet neslinin bir “demokrasi terbiyesi” alamadığını, bu nedenle birden bire demokrasi havası esmeye başladığında hakiki bir demokrasiyi temsil edeceklerin ortaya çıkmadığı vurgulanmıştır. Bunun neticesi olarak demokrasinin eski rejimin yetiştirdikleri arasında “aile kavgası” şeklinde cereyan ettiği, ülkeye has olarak iktidarı ele geçirme ve orada kalma etrafında dönen bir “boks oyununa” döndüğü vurgulanmıştır. İlaveten, memleketin gayri siyasi ilim müesseselerinin, mesela üniversitelerin, özerkliğine yeni kavuştuklarından geri ve antidemokratik kültür şartları dolayısıyla harekete katılarak yol aydınlatıcı bir cephe oluşturma imkânı bulamadıkları eleştirilmiştir (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 548-549).

Söz konusu sebeplerden doğan pek çok problemlerin ortaya çıktığı ifade edilmiştir. İlk olarak, demokrasinin ideal vasfına hâkim olunmadığından işe halk tabakaları arasında temel atmakla başlanacağı yerde, onun dış şekillerine, seçimler gibi, ehemmiyet verildiğidir. Ardından halk ile iktidar arasındaki kopukluğun eskiden beri sürdüğü, tek parti döneminin uygulamalarının buna ekleme yapmaktan başka bir şeye yaramadığı, fakat halk tabakalarının öteden beri çektiği yükün iktidara yüklenmesinin yanlışlığı dillendirilmiştir. Hükümetin, diğer nedenler hariç uzun süre iktidarı tek başına muhalefetsiz yürüttüğünden bozulmaya yüz tuttuğu belirtilmiştir. Bu şartlar altında tarihteki ilk demokratik seçiminin ne şekilde netice verileceğinin zaten belli olduğu, “*böyle sırf halk ruhiyatının çıplak bir tezahürü ile elde edilecek her hangi bir seçim neticesinden memlekete namına hayırlı memul muydu?*” sorusu ile eleştirilmiştir. Bu süreçte, DP'nin kurucuları bu sorunun cevabı karşısında telaşa düşüp, “pseudo demokrasi/sözde demokrasi” mücadele bayrağını açarak halk tabakalarında birikmiş heyecanı, sevk ve idare ederek ilk demokratik seçim kasırgasını dindirme noktasında başarılı oldukları belirtilmiştir. Bu demokrasi kurucularının, söz konusu hizmeti “*demokrasi mi yoksa devlet ideali için mi?*” yaptıklarının sonucunu tarihin göstereceği vurgulanmıştır. Fakat demokrasi kurucularının şahsiyetlerinde parti lideri sıfatının devlet adamı sıfatına göre ikincil konumda olması nedeniyle sonraki seçim mücadelesinin sonucunun ilkinden çok farksız olmayacağı savunulmuştur. Ülkede bir şekilde demokrasi çanlarının çaldığı sonraki süreçte hakiki demokrasinin “*işin psikolojisini ikinci plana alarak sosyolojisini ele almak ve yeni iç siyaset bünyemize halk tabakaları arasında bir temel aramak zorunda*” kalındığı ve bundan başka çıkar yolunun olmadığına değinilmiştir (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 549-550).

Demokrasi meselesine salt kurumsal bir şekilde değil de zihniyet çeperi bağlamında yaklaşan diğer bir çalışma Necati Erkurt'un Walter Lipmann'dan tercüme ettiği “*Şahsın Masuniyeti*” başlıklı makaledir. Erkurt Lipmann'dan aktardığı makalede, hür cemiyetin iptidai temellerini sağlayan “*altın yasadan*” söz etmiştir. Bu yasa temel olarak şahsın masuniyeti üzerine kurulmuş olup, özetle “*sana*

yapılmasını istemediğini sen de başkasına yapma” şiarı üzerine inşa olan ahlâki bir düsturu ifade etmektedir. Lipmann bu yasayı şu şekilde dillendirmiştir (Lipmann’dan aktaran Erkurt, 1948: 22-24):

... bizim onları, eşyadan mahiyet itibarıyla ve mutlak olarak apayrı, dokunulmaz şahıslar olarak telâkki etmemizdir. Demek ki altın yasa, insanların hemcinslerine otonom bir şahıs gözüyle baktıkları, onların el sürülmez beşeriliklerini kabul ettikleri zaman meydana gelecek olan ahlâk düsturudur, insanlarda böyle bir inanç olmadıkça kaide hiçbir şey ifade etmez...

Başgil’in yayımladığı makalelerde ayrıca liberal demokrasinin kuramsal boyutu da savunulmuş, diğer yazarların ona katkı sunduğu görülmüştür. Onun, 1940’ların ikinci yarısından sonra işlediği konulardan biri de 1924 Anayasası’nın değiştirilmesi ve düzeltilmesi meselesidir. Anayasanın, vatandaş haklarına güvence sağlayacak hususi müesseslerden yoksun olduğu, yürürlükte bulunan “meclis hükümeti sisteminin” meclis çoğunluğu istibdadına sebebiyet verdiği, bunun önlenmesi için “kuvvetler ayrılığı” esas alınarak anayasanın değiştirilmesi zorunluluğunu vurgulamıştır. Anayasal düzenin liberal demokrasinin kurum ve ilkeleri temel alınmak suretiyle tekrardan düzenlenmesi gerektiğini dillendirmiştir. Parlamentodaki çoğunluğun istibdadına karşılık gerekli tedbirlerin alınarak korunan liberal demokrasi anlayışını savunmuştur. Başgil’in yazılarında Locke’un toplum sözleşmesinde çoğunluk prensibinin azınlıkta kalanlar üzerinde zulüm ve baskı yapmasının bu anlayış aleyhine sonuçlar doğuracağı savının izleri görülmüştür. Onun, demokrasi anlayışının seçkinler özelliği taşıdığı ikinci meclise (seçkinler meclisi) olan vurgusunda kendini hissettirmektedir.

Mecmuanın ikinci sayısında Başgil, “*Demokrasilerin Tehlikesi ve Çift Meclis Usulü*” başlıklı makalesinde “*çoğunluk*” prensibini tartışmış ve uygulama noktasındaki meseleler üzerinde durmuştur. Başgil (1948: 75-76); “*Bugünkü demokrasiler hükümetin ve idareyi bizzat ve doğrudan ele alması usulüne değil; Millet Meclisi vasıtasıyla temsil esasına*” dayandığını söylerken, günümüz modern demokrasilerin doğrudan demokrasi olmadığını temsili olduğunun altını çizmiş ve bu sistemin “*ekseriyet prensibine*” dayandığını vurgulamıştır. “*Bugün demokrasi, halkın ekseriyetle, ekseriyetin de millet Meclisi ile temsil edildiği bir hükümet tarzıdır. ... Meclis de, millet mânevî şahsı yerine onu temsil etmek üzere karar verip kanun yapmakta*” ifadelerinde halkın iradesini ve hâkimiyetini doğrudan Millet Meclisine devrettiğini belirtmiş, meclisin temsili bir şekilde karar vermekte ve kanunları yapmakta olduğunun altını çizmiştir. “*Filen hüküm süren Meclisin bütünü değil*” meclis içinden “*kuvvetli veya zayıf bir ekseriyet*” olduğunu, “*hükümete hareket ve faaliyet plânı çizen hep bu ekseriyettir*” derken çağdaş demokrasilerin hukuki bir tasavvura dayandığını, meclis ekseriyetinin hükmetmesi anlamına geldiğinin vurgulamıştır. Uygulama aşamasında karar vermekte olan ekseriyetin meclisin ekseriyetini değil de o sırada oylamada bulunanların ekseriyetini temsil etmesi sebebiyle “*bütün kuvvet ve iktidarın anonim bir kütleden ibaret olan ekseriyete geçmesinin*” hürriyet ve hakkaniyet için bir “*tehlike*” olduğunu belirtmiştir.

Demokrasilerde kanunların yapılma ve kararların alınma sürecinde ekseriyet prensibinin uygulanmasının, açıklamada vermiş olduğu örnekteki %50+1 uygulamasının, demokrasideki

tehlikesini gözler önüne sermek istemiştir. Örnekte mecliste dört yüz kişinin yerine işlem sırasında iki yüz bir milletvekilinin bulunması halinde, bunların yüzde birinin vereceği evet oyuyla kanunun kabul edileceğini ifade etmiştir. Burada, meclisin mutlak çoğunluğunun değil de görüşmeler esnasındaki çoğunluğun oyunun kâfi sayılmasının toplumsal çoğunluk anlayışıyla çeliştiğini göstermeye çalışmıştır (Başgil, 1948: 76):

Ekseriyet adedî bir nisbet ettiğine göre, âşikârdır ki bu nisbet yüzde doksan dokuzundan başlayarak yüzde elli bire kadar düşebilir ve Millet Meclislerinde herhangi bir meselede yüzde elli bir evet ve yüzde kırk dokuz hayır derse, mesele evet ile halledilmiş, karar verilip kanun yapılmış olur. Bu yüzde elli bir de Meclisin tam sayısının değil müzakerede hazır bulunanların yüzde elli biridir.

Başgil (1948- 76-77), söz konusu çoğunluğun *“temsil ettiğine inandığı milli iradenin kutsiyetine dayanarak en zalim diktatörlere bile rahmet okutacak şekilde hareket”* edebileceğine dikkat çekmiştir. Demokrasilerdeki ekseriyetin rakipsiz bir kuvvet merkezi haline gelince benzer şekilde *“ihtiras ve iptilâları peşinde dörtnala giden diktatör, kuvvet ve salâhiyetlerini sırf kendi görüşü, arzı ve menfaatleri uyarınca kullanır ki, istibdat ve esaretin”* çıkacağı bir duruma dönüşebileceğini savunmuştur. Bir hükümdar veyahut diktatörce uygulanan istibdat ile demokratik bir şekilde olsa bile ekseriyetten gelen ile arasında kati bir şekilde mahiyet farkı olmadığını, kötülüğün kimden gelirse gelsin kötülüğü temsil ettiğini, ekseriyetten gelenin daha ağır olduğunu belirtmiştir. Çünkü ekseriyetin *“anonimdir, gayrimes’ul ve yüreksiz”* olduğunu dillendirmiştir. Bu ifadeleriyle çoğunluk prensibinin temsili demokrasilerde uygulamadaki tehlikesi üzerinde durarak demokrasiye yönelik ciddi bir eleştiride bulunmuştur. Bu tehlikenin çift meclis ve kuvvetler ayrılığı yöntemiyle aşılabileceğini şöyle açıklamıştır (Başgil, 1948: 78):

Şu halde netice itibarile, ekseriyetin hükümet demek olan modern demokrasi: efsanelerdeki kuyruğunu yiyen canavara benzememek için, sakladığı bu tehlikeyi önleyecek tedbirler almak zorundadır. Ancak bu takdirdedir ki, demokrasi aynı zamanda hürriyet rejimi demek olur. Alınacak tedbirlerin başında ise, kuvvet ve salâhiyetlerin, diktatörlükte olduğu gibi, bir elde toplanması yerine; kuvvetlerin bölünüp birbirine karşı birer muhtar salâhiyet şekline konulması prensibi gelir. İşte demokrasilerde çift Meclis usulü, her şeyden evvel, bu prensibin teşri hayatına tatbikidir. Tarihten bu mülâhazadan doğmuş olan bu usul, bugünde esas itibariyle aynı mülâhazaya cevap vermekte ve demokrasi seli içerisinde vatandaş hak ve hürriyetleri için sığınacak bir ada hizmeti görmektedir.

Başgil’in görüşlerinin destekler mahiyette Halide Edip Adıvar *“Hür Adam Yetiştirmek”* adlı makalesinde çoğunluk prensibinin tehlikesine dikkat çekmiştir. Bu yazısında İngiliz liberal düşünür Locke’a gönderme yaparak şu ifadeleri kullanmıştır (Adıvar, 1949: 121):

Demokrasinin inkişafında, hürriyetin yaşayabileceği bir cemiyetin esaslarını tespit, büyük bir rol oynamış olan Locke’ı en evvel ele alalım. Bu adam ‘İhtiraslarımıza hakim olmak, hürriyetin en doğru yolda yürütmesini temin eder.’ dediği zaman, hürriyetin insana her istediğini yaptıran bir şey olmadığı fikrini teyit eder.

Burada hürriyetin keyfi kullanılacak bir kavram olmadığını ve ihtiraslara alet edilirse zararlı sonuçlar doğurabileceğini savunmuştur. Locke’un toplum sözleşmesine gönderme yapan yazar; *“hükümet ancak fertlerin reyi ile teessüs eder. Fakat... fertlerin reyile teessüs eden hükümet,*

ekseriyet hükümetidir. Tabiidir ki, her hükümette ekalliyette kalan zümreler de vardır” derken çoğunluk prensibinin azınlıkta kalanlar üzerinde zulüm ve baskı yapmasının bu anlayış aleyhine sonuçlar doğuracağını vurgulamıştır. Locke’ın “*Tolerans*” adlı mektuplarını fikir ve vicdan hürriyeti üzerinde ısrar eden şaheserler olarak zikretmiştir (Adıvar, 1949: 121). Özetle çoğunluk prensibinin kral istibdadı kadar tehlikeli olduğunun altını çizmiş, bu durumu cemiyeti yıkan bir faktör olarak görmüştür.

Başgil, mecmuanın üçüncü sayısında yayınladığı “*Demokrasilerde İkinci Meclis ve Faydaları*” başlıklı makalesi bir önceki makalesinin devamı niteliğinde olup, bu yazısında demokrasinin olumsuzluklarını gidereceğine inandığı “çift meclis usulünün” faydalarından bahsetmiştir. Bu usulün faydalarının ilkinin, hükümetin azgın ve menfaatlerine düşkün bir ekseriyetin eline geçmesi durumunda halkın haklarının ve hürriyetlerinin çiğnenmesini önlemek şeklinde ifade etmiştir. Sonrasında, seçimle iş başına gelen hükümetlerin hak ve hürriyetlerin esas teminatını sağlamadığını belirtmiş, “*hak ve hürriyetler için sadece bir kadro ve bir imkân muhiti*” olarak demokrasiyi nitelemiştir. Demokratik ortamın “*kuvvetler arasında denge sağlayacak müesseselerle bezenmemesi durumunda*” ciddi tehlikelerin ortaya çıkacağını belirtmiştir. Bunlardan ilkinin “*iktidarın, kuvvetin mecliste toplandığı bir çoğunluğun eline geçmesi*” olarak vurgulamıştır. Özetle çift meclis usulünün ikinci faydasını, değişen merkezi hükümet organları arasında denge ve fren mekanizması olarak şöyle tanımlamıştır (Başgil, 1949: 127): “*Bu ikinci Meclis, değişen Hükümet organları arasında sabit bir müessese olacağı için, Devlette mükemmel bir istikrar âmili ve rejimin muhafızı olur; iç ve dış siyasette devamı ve istikrarı temin eden bir temel taşı, yeniyi eskiye bağlayan bir muvasala hattı ve bir muvasane faktörü vazifesi görür.*” Çift meclis usulünün temel faydasını, tek meclis istibadının önlenmesi olarak zikretmiştir. Bunu şu şekilde açıklamıştır (Başgil, 1949: 125):

... tek Mecliste tekâsüf eden ekseriyet, bir kere, hakiki olmaktan ziyade, ekseriya (Factice) ve hileli bir ekseriyettir ve böyle olduğu için; memleket kuvvetlerine fiilen hakim olan şahsiyetlerin çabucak emri altına girmekte... bu vaziyette, kuvvet ve iktidar görünüşte bir ekseriyetin, fakat hakikatte bu ekseriyeti kukla gibi oynatan kuvvetli şahsiyetlerin elindedir. Meclis ise, şahıs hükümetinin ayıplarını örtmeye yarayan bir perdedir. ... halkın dilini, dinini ve memleketin tarihi seyrini değiştirmek: sosyolojik kanunları hiçe sayarak cemiyetin normal nizamını ve kıymet hükümlerini altüst etmek ve tekâmül yolunu tıkamak işten bile değil.

Bir diğer faydanın cumhuri demokrasilerde kendini gösterdiğini vurgulamıştır. Bu rejimlerde özellikle cumhurbaşkanının sahip olduğu görev süresi ile meclisininki birlikte değişmekte olduğu ülkelerde, aynı dönemlerde devlet başkanı, meclis, hükümet gibi organların baştan aşağıya değiştiğinden “*devletin acemi kişilerin ellerinde kalacağını*” ifade etmiştir. Bu durumu önlemenin yollarını iki şekilde önermiştir (Başgil, 1949: 127): “*Cumhurreisliği müddetini Meclisin müddetinden aşkın tutmaktır. Fakat, eğer Cumhurreisine bir nevi Hükümdar nüfuzu vermek istemezsek, âşikâr ki, bu kâfi değildir. Buna ikinci bir çare daha eklemek zorundayız ki, bu çare, müddeti ve yenilenme süresi hem Meclisten hem de Cumhurreisinden farklı ikinci bir Meclis kurmaktır.*”

Çift meclisin faydalarından diğerini, “ülkedeki fikir ile kanaatlerin ve bunlarda oluşturduğu sosyal kuvvetlerin hakkaniyetle temsil edilmesi ile sosyal barışın muhafazasına hizmet etmesi” şeklinde ifade etmiştir. Devirde, mecliste yenilik taraftarları ve inkılapçı fikir sahiplerinin temsil edilmekte olduğunu, halkın sadece bunlardan meydana gelmediğini, akla ve i’zana önem veren hakikati seven ağır başlı, tecrübeli insanların da olduğunu vurgulamıştır. Mecliste bunların temsilinin az olduğunu ve sesini çok cılız duyurabildikleri, fakat bunların zamanla artacağını belirtmiştir. Bunların mecliste sesini duyuramamasının asıl olarak memlekete zarar verdiğini dillendirmiştir. İlerlemenin ve medeniyetin değeri ve faydasının öne ve arkaya bakmadan ilerleme olmadığı, hesaplı ve muvazeneli yürümekle elde edileceğini ifade etmiştir. Devlet hayatında, telaşsız ve acelesiz ilerlemek, kimseye haksızlık etmemek, geçmiş tecrübelerden yararlanmak suretiyle hedefe ulaşmak için muhafazakâr düşüncenin fikirlerinden istifa edilmesi gerektiğini savunmuştur. İkinci meclisin bunu sağladığını, “*Halk Meclisinin hoppeliklerine karşı muhafazakârlığın ağırbaşlılığını bir tampon olarak kullanmak suretile içtimai sulhün teminatı olur*” şeklinde dillendirmiştir (Başgil, 1949: 129).

Çift meclisin son faydasını ise kanunların, kaynaklarını ayrı yollardan alan iki meclis tarafından ayrı incelemeden geçtiğinden “*kanunlara tabiatıyla bir mükemmellik*” verdiğini vurgulamıştır. Tek meclisinin ne adalet duygusu ne bilgi teminatı ile kanun tekniği bakımından müdafaa edilir tarafının olmadığını altını çizmiştir. Kanunların her iki mecliste ayrı müzakere edilmesi hem kanunlar üzerinde daha fazla müzakereyi hem de süreci yavaşlatma imkânı sağladığını belirtmiştir (Başgil, 1949: 130). Başgil’in talep ettiği ikinci meclisin seçkinlik taşıdığını kendi ifadelerinde hissedilmektedir (Başgil, 1949: 128-130):

... memlekette ekzantriklerin ve kabına sığmayan şamatacılarının yanı başında, akla ve iz’ana kıymet veren ağırbaşlı, tecrübeli ve olgun insanlar vardır. Ve her memleketin hayat sahnesinde muhakkak ki bunlar büyücek kütleler teşkil etmektedir. ... Herhangi bir an ve geçici hisse kapılarak yahut herhangi bir fazyikin altında Halk Meclisince alelacele yapılan kanunlar ve kabul edilen esaslar, ikinci olgunlar ve seçkinler meclisinde inceden inceye tetkik olunup ayıklanmadan geçemez. Hülâsa kanun bahsinde ikinci Meclis hem esas, hem de şekil bakımından mükemmel bir süzgeç vazifesi görür.

Başgil, mecmuanın üçüncü sayısında “*Tek Meclis Usulünün Dayandığı Esaslar*” başlıklı makalesinde, tek meclis sisteminin temel esasları ile ona yönelik yapılan eleştirileri dile getirmiştir. Bu sayıdaki makalesi, önceki sayılarda yayımlanan çalışmaların devamı niteliğinde olup onlarla birlikte ele alınıp değerlendirildiğinde Başgil’in savunduklarını anlama bakımından daha sağlıklı veriler sunmaktadır. Zira ilk makalesinde demokrasiler için olası tehlikeye vurgu yapmış, ikincisinde ikinci meclisin yararlarını savunmuştur. Söz konusu makalesinde ise demokrasiler için çift meclis sisteminin normal ve genel bir durum olduğunu ve demokrasiye samimiyetle sarılan bütün memleketlerin bu sistemi kabul ettiğini belirtmiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında kimi Baltık ülkeleri ile Türkiye, Finlandiya ve İspanya’nın tek meclis sistemini benimsediğini, tek meclisi benimseyen memleketlerden ayakta kalanın sadece Türkiye olduğunu ifade ettikten sonra söz konusu ülkelerdeki meselelere değinmiş ve diğer demokratik ülkelerde uygulanan çift meclis sistemine dikkati çekmiştir.

Tek meclis sisteminin tatbikatının iki dünya harbi arasında ortaya çıktığını belirtmiştir. Teorik temelini ise Rousseau'nun Montesquieu'nün "kuvvetler ayrığı" prensibi karşısında tekliği savunmasında yatmakta olduğunu altını çizmiştir (Başgil, 1949: 165): "*J.J. Rousseau, kuvvet ve salahiyetlerin tek bir mecliste toplanması, hatta bunun mümkün olursa, temsili bir meclis değil, doğrudan doğruya halk meclisi olması tezini müdafaa etmiş ve meclis istibdadına dayanan otoriter demokrasilerin piri olmuştur.*" Rousseau'nun söz konusu tezine destek verenlerin "*tek meclis milli iradenin hâkimiyeti prensibine en uygun usul*" olduğunu, bir ülkede bir millet ve milli iradenin olduğunu, bu iradenin parçalanamayacağını, meclisin tek olması gerektiğini savunduklarının altını çizmiştir. Ayrıca çift meclis sistemlerinde, meclisler "*görüşte ve reyde*" aynı yönde giderlerse ikisinin fazla olduğunu, birinin işleri görebileceğini, fakat aykırı giderlerse "*iki hoyrat koşum hayvanı gibi*" sürekli bir şekilde çatışma ile çelişkinin olacağını savunmuştur. Bu durumun devletin mekanizmasını zaafa uğratacağının belirtildiğini, çift meclisin "*aristokratik rejimlerden kalma*" ve masraftan başka bir işe yaramadığını ve işlerin hızlı bir şekilde görülmesi için tek meclis usulünün esas alınması gerektiğinin altının çizildiğini ifade etmiştir (Başgil, 1949: 165). Başgil bu görüşleri etkili bir şekilde eleştirmiştir.

Tek meclis açısından ileri sürülenlerin yalnız "*metafizik değil hem de keskin bir safsata kokmakta*" olduğuna değinen Başgil (1949: 167-168), "*bu safsatada tek meclis, beline basılıp birden Sezarizme atlamak için bir basamaktan başka bir şey değildir. Bundan dolayıdır ki, sağcı ve solcu bütün totaliter Sezarizm taraftarları, hep bir ağızdan, tek meclis usulünü müdafaa etmekte*" olduklarına dikkat çekmiştir. Çift meclis usulünü insanın iki gözlü oluşuna benzetmiş, iki meclisin aynı fonksiyona sahip olduğunu birinin fazla olduğu görüşünü bu şekilde eleştirmiştir. Sonrasında, iki meclis herhangi bir görüşte birleşmez ihtilafa girerse bu durumdan ikisinden birinin fazla olduğu neticesi çıkmayacağını söylemiştir. Çift meclis usulünü, yaşamayı yavaşlatması bakımından olumlu bulmakta ve "*frensiz bir sürat muhakkak ki emniyetin aleyhinedir*" şeklindeki ifadesiyle devlet gemisinin selameti bakımından sürat değil de emniyete öncelik verilmesi gerektiğini savunmuştur.

Mecmuada, Mehmet Ali Sebük "*Demokrasinin Gerçek Yolu*" adlı çalışmasında demokrasi yolunda yürüyebilmek için mevcut müesseselerin öncelikle ıslah edilmesi gerektiğine dikkati çekmiştir. İlk olarak, demokratik seçimlerin yapıldığı 21 Temmuz 1946 seçimlerine gönderme yaparak anayasada yer alan "*Hâkimiyet Milletindir*" prensibinin uygulanmaya başlandığını belirtmiştir. Fakat bu tarihte, "*demokrasinin temiz yolu üzerine, ayaklarımızın ucu ile basmış bulunuyoruz*" ifadesiyle demokrasi yolu üzerine birikmiş bir sürü engelin olduğunu vurgulamak istemiştir. Başta ceza olmak üzere matbuat gibi birçok kanunun antidemokratik hükümlerden temizlenmesi ve "*demokratik bir eser*" haline getirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Ayrıca kanun çıkarmada uzun süren tetkikatın olmaması ve yardımcı müesseselerin yokluğu ile mecliste iktidarı kontrol edebilecek bir muhalefetin olmamasını eleştirmiştir. Bu durumu; "*fer hak ve menfaatlerine arka çeviren ve totaliter zihniyeti taşıyan bazı kanunların, mevzuatımızın arasında yer almasını mümkün kılmıştır*" şeklinde izah etmiştir. Ceza Kanunu'nun demokrasi yolunda ilerlemek ve mesafe

almak için öncelikle ele alınması gerektiğini vurgulayarak, bu kanunu “*totaliter bir ruhun muvaffak bir âbidesi*” olarak görmüştür (Sebük, 1949: 107-109).

Başgil (1949: 111); “*Demokrasinin temelini demokratik kanunlarla o vasfı taşıyan müesseseler teşkil eder*” derken, mevcut kanun ve müesseselerin ıslahının demokrasi için önemini vurgulamıştır. Cemiyet hayatında meydana gelen huzursuzluğun nedenini, hükmet ve birey arasında bitaraf müesseselerin olmayışına bağlamıştır. “*Bu gibi müesseseler, icabında ferdin hak ve menfaatlerini Hükümete karşı korumak ve onun adaletsiz hareketleri karşısında ferdin yanı başında mevki almak vazifesiyle mükelleftirler*” ifadeleriyle söz konusu müesseselerin önemi üzerinde durmuştur. Ayrıca bu müesseselerin halkın emrinde çalışan teşekküller haline getirilmesinin, demokrasiler tarafından başlıca gaye edinilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Demokrasi açısından müesseselerin ıslahının memleketimiz açısından önemini ise şu şekilde özetlemiştir (Sebük, 1949: 111):

Bugün demokrasi yolumuz dikenlidir. Ötesinde berisinde, birçok tehlikeli maddeler ve mânialar vardır. Evvelâ yolun bunlardan temizlenmesi ve ayıklanması lâzımdır. Ancak bundan sonradır ki, onun üzerinde selâmetle yürümek mümkün olabilir. Bugüne kadar, bunlar ihmal edildiği için, milletçe o yolun yalnız ucunda durmakta ve yerimizde saymaktayız. Bu mânialar durdukça, emniyetli bir seçim yapılamıyacağı gibi, demokratik ruh ve zihniyetin temeli de atılamaz. Demokrasinin temelini demokratik kanunlarla o vasfı taşıyan müesseseler teşkil eder. Bunlar kurulmadıkça, demokrasi dediğimiz şey, sözden ibaret kalır ve hiçbir zaman gerçekleşmez.

Mecmuada, Sebük’ün müesseselerin ıslahının demokrasi açısından önemini savunan düşünceleri Yalman tarafından “1948-1949” başlıklı makalesinde desteklemiştir. 1848 ihtilalinin hürriyet aşkının her yerde kendini gösterdiğini, istibdadın türlü şekillerine karşı şiddetli taarruzların açıldığını vurgulamıştır. Bu süreçten Türkiye’nin de istifade ettiğini ve Tanzimat Hareketi’nin bu durumdan yararlandığını belirtmiştir. Fakat peşi ardına gelen harpler sonrası istibdat yönetimlerinin kendini gösterdiğini belirtmiş, 1945’te ömrü sona eren tek parti gidişinin 1848 ihtilallerinin kaldırmaya iş edindiği keyfi istibdat idarelerinin bir örneğini teşkil ettiğini belirtmiştir (Yalman, 1948: 15).

Yalman (1948: 15); “*Garbî Avrupa ve Amerika’dan siyasi bakımdan yüz yıl, iktisadi bakımdan yüzlerce yıl geri olan memleketimiz geçirdiği fena tecrübelerden ders almayı bilecek mi?; “Çetin beka mücadeleleri sayesinde geliştirdiği vasıflardan istifade ederek kaybedilen zamanları tanzim etmeğe imkân bulacak mı?” sorularının cevabını, hürriyet müessesesini sağlam bir nizam temeline dayatılma başarısına bağlı olduğunu şeklinde vermiştir. Hürriyetin ancak nizam ve itidal içinde gerçekleşebileceğini vurgulamıştır.*

Sebük, “*Demokraside Jüri*” adlı makalesinde demokraside jüri müessesesinin izahı ve Türkiye’deki lüzumu üzerinde dururken demokratik müesseselerin ıslahına değinmiştir. Jürinin bir halk müessesesi olduğunu vurgulamıştır. Jürisiz bir adalet cihazının asla normal şekilde işlemeyeceğini ve demokratik bir mahiyet taşımayacağını belirterek İngiltere’yi jürinin vatanı olarak dillendirmiştir. Hiçbir memleketin onu olduğu gibi kabul etmediğini, kendi bünye ve milli şartlarına uygun şekilde düzenlediğinin altını çizmiştir. Jüriye ihtiyacın sebeplerini sıralamıştır:

Mahkemelerde davaların sonuçlandırılmasındaki süreci hızlandırması, mevcut kanunlarla örf ve adetlerimiz arasındaki uçurum, kanunlarımızdaki demokratik zihniyetin azlığı, ihtiras suçlarına karşı ilgisizlik. Özellikle Ceza Kanunu'nun pek çok maddesinin örf ile adetlere uymadığını ve demokratik bir hüviyette sahip olmadığı üzerinde durulmuştur (Sebük, 1948: 16-20).

Totaliter devletlerden bazıları hariç, tüm Avrupa devletlerinin jüriyi tesis ettikleri üzerinde durmuştur. Memlekette halâ halkın bu seviyeye ulaşmadığını iddia ederek jüriye taraftar olmayanların olduğunu belirtmiştir. Jüri için herhangi bir tahsil, terbiye derecesi mevzuu bahis olmadığına göre, halkın vicdanında adalet ve tarafsızlık hissinin çok yüksek olduğunun altını çizmiştir. Jürinin bir halk ve demokrasi müessesesi olduğunu, hür düşünceli/fikirli insanların onu arzu ettiğini ve sevdiğini belirtmiştir. Adalet cihazının demokratikleşmesinin ancak jüri müessesesinin kurulmasıyla mümkün olabileceğini savunmuştur. Jürisiz adalet cihazında her şeyin kanuniyet prensibine dayandığını, hakkaniyet, milli örf ve adetlerin çiğnenmek zorunda kaldığını, adalet cihazımızı takviye etmek ve onun demokratik vasfını ağılamak için ayrılmaz unsuru olan jüriyi er geç kabul etmek zorunda kalacağımızı vurgulamıştır (Sebük, 1948: 21).

Mecmuada, Sebük “*Vatandaş Hakkı ve Ceza Kanunu*” başlıklı makalesinde demokratikleşme yolunda atılması gereken en önemli adımın ferdin hürriyetini, hakkını ve menfaatlerini önceleyip koruyacak bir Ceza Kanunu'nun yapılması gerektiğini savunmuştur. Kanunun, Faşist İtalya'nın 1889 tarihli kanunundan tercüme edilerek alındığını, oradaki Krallığın ve hükümetin menfaatlerini her şeyin üstünde tutan birey hak ve hürriyetlerini ikinci plana atan bir yapıda olduğunun altını çizmiştir. Böyle bir karakter taşıyan kanunda demokratik vasıfların aranamayacağını, vatandaş hak ve menfaatlerinin teminatını bulmanın zor olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle mevcut Ceza Kanunu'nun (1889 tarihli Ceza Kanunu) birey hak ve hürriyetlerini değil, devlet ile hükümetin menfaatlerini garanti ettiğini şu örnekle açıklamıştır (Sebük, 1948: 63):

Öte yandan hakkını arayan ferd, bir parça yüksek sesle konuşsa, memurun sebebiyet verdiği haksız muameleyi protesto etse, derhal, zabıtlar tutulur, ve şikâyetçi mevkiinde olan ferd, otoriteye ve Devlet memurlarına hakaret suçu ile mahkemeye sevk edilir. Ekseriya muhakemeleri mevkufen cereyan eder.

Sebük (1948: 65), Ceza Kanunu “*âmme ve idare nizamının en yüksek bir ifadesidir*” şeklinde vurgulayarak milli bünyemize, örf ile adetlerimize, hayat şartlarına uygun, birey hukuk ve hürriyetlerini garanti altına alan bir kanun yapılmasına duyulan ihtiyacı dillendirmiştir. Bu durumdan kurtulmanın yolunu, var olan kanunların içine bir şekilde sinmiş olan bireyi geriletip, devleti önceleyen totaliter ruh ile zihniyetin ayıklanarak fert ile devlet arasındaki ilişkinin iyileştirilmesiyle aşılacağını belirtmiştir.

Yazar, böylece gerçek demokrasinin egemen kılınabileceğini belirtmiştir (Sebü, 1948: 65):

O zamana kadar şimdiki kanunun içine sinmiş olan totaliter ruh ve zihniyeti ayıklamak ve dolayısıyla vatandaşın hak ve menfaatlerini bir an evvel korumak icap eder. Devlet ile ferd ve hükümet arasında makul muvazene ve adaleti temin etmek mümkün olur. Bir memlekette hakikî demokrasiyi hâkim kılmanın ilk şartı budur. Bugünkü Ceza Kanunu ile demokrasi yolculuğu yapılamayacağı gibi, tehlide maruz ferd hak ve menfaatleri de korunamaz. ... Ceza Kanununun hazırlanmasını temin, diğer yandan bu kanundaki geri ve antidemokratik ruh ve zihniyetin tasfiyesi cihetine gitmek, milletçe yapılması icap eden en isabetli hareket olur... Zira, vatandaş hak, hürriyet ve menfaatlerini ancak bu suretle korumanın imkanı elde edilmiş bulunacaktır.

Temel hak ve hürriyetlerin garanti altına alınmasıyla ilgili olarak bir başka yazı ise “*Demokrasi Etrafında Düşünceler Demokrasi Bir Anayasa Davasıdır*” başlığıyla yazarsız olarak yayımlanan makaledir. Burada “*hakiki demokrasi kurmak için ne yapmalıyız*” sorusuna cevap aranmış, bulunan cevap ise “Anayasa” olmuştur. İkincil kanunlarla demokrasi kurulamayacağı, “*seçimden evvel (Seçmek), seçmenden evvel de (Seçilecek şey) lâzımdır*” ifadeleriyle demokrasinin esasını teşkil edenin seçim değil de anayasa olduğu belirtilmiş, Kızıl Rusya’da da seçimin uygulandığı bu nedenle seçimlerin demokrasinin yalnızca bir organını temsil ettiği vurgulanmıştır (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 550). Makalede, demokrasinin kökleşip yerleştiği memleketlerde seçmenin sandığı gidiş nedeninin kendi sosyal ve siyasi telakkilerine göre değiştiği ile zayıf olduğu memleketlerde ise sadece demokrasinin oylandığı şu şekilde dile getirilmiştir (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 551):

Demokrasi dâvası bir (anayasa) dâvasıdır. Nitekim bu davayı hal ve fasletmiş memleketlerde artık (Demokrasi dâvası) diye bir şey kalmamıştır. Meselâ bugünkü İngiliz seçmeni oyunu demokrasinin lehine veya aleyhine kullanmaz; bu dâvayı çoktan çözüp kazandığı için oy sahibi olmuşlardır ve bunu artık kendi içtihat ve siyasi telakkilerine göre istediği gibi kullanır. Halbuki bizim seçmenimiz oyunu demokrasinin ya lehine veya aleyhinde kullanacaktır; sandık gidecekse sırf bunun için gidecektir.

Türkiye’de demokratik rejimin kurulabilmesi için öne sürülen formül ise yukarıda ifade edildiği gibi öncelikle demokratik bir anayasa davasının varlığı ve yeni anayasayı yapacak olan kurucular meclisinin seçimidir. “*Yoksa bunun dışında ne yapsak memleketi kuru bir şekilcilik oyununa sürüklemekten başka bir şey yapmış olmayız*” ifadesiyle sonraki sürecin nasıl gelişeceği göstermeye çalışmışlardır (Hür Fikirler Mecmuası, 1949: 551).

Burhan Apaydın tarafından kaleme alınan “*İnsan Hakları ve Türk Hükümeti*” başlıklı makalede, 1948 Türkiye’indeki uygulamalara dair eleştiriler yer almıştır. Bu eleştirileri fitilleyeninin ise BM Sosyal ve Ekonomik Konsey tarafından hazırlanan İnsan Hakları Deklârasyonunun sonucunda insan hakları açısından Türkiye’ye biçilen konumla alakalı olduğu görülmüştür.

O, öncelikle deklârazyonda üç cereyanın hâsıl olduğunu vurgulamıştır (Apaydın, 1949: 112-113):

I - Ferdin; Feodal, Hiyerarşik ve Paternalist tipte bir cemiyete itaat etmesini lüzumunu ileri süren telâkki. Bu telâkki Arablar tarafından müdafaa edilmekte, birçok Şark memleketleri –bir arada_ Türkiye, İran, Pakistan ve bugünkü Hindistan; Arabların önderlik ettiği bu telâkki arkasından gitmektedir. II – Batı dünyasının benimsediği ve İngiltere, Fransa ve Birleşik Amerikanın başında bulunduğu “ferdiyetçi liberal” telâkki. Bu telâkkiye göre; fert, devlet karşısında tam manasıyla bir istiklâlî haiz varlık halinde kalmalı ve aynı zamanda, içtimai ve iktisadi sahada tam bir hareket serbestisine sahip olmalıdır. III – Ferdin iktisadi emniyetini üstün görüp, iktisadi emniyetin diğer bütün insan haklarının temeli olduğuna iddia eyleyen telâkki. Bu Telâkki, bazı görüş farklarıyla, Sovyetler Birliği, “halkçı demokrat” diye isimlendirilen Sovyet Peyki memleketler ve Lâtin Amerikası memleketleri tarafından müdafaa edilmektedir.

Yazarın eleştirisi bu noktada başlamıştır. Öncelikle Türkiye’nin bu telâkkiler içinden birincisi içerisinde yer alınmasını “çok acı” olarak değerlendirmiştir. Anayasada, insan haklarının ile ferdietçi liberal görüşün kabul edilmiş ve hatta söz konusu liberal görüşün dönem itibariyle fikir alanında egemen olmasına rağmen, Polis Vazife Kanunu, Ceza Kanunu gibi, bazı uygulamaların bu fikri ve anayasal görüşün aksi yönünde bir hareket tarzı izlediğini şu şekilde dillendirmiştir (Apaydın, 1949: 113-114):

Bugün Anayasamızca “ferdiyetçi liberal” görüş kabul edildiği gibi, Türkiye’de fikir sahasında hâkim olan görüş de bu merkezdedir. Anayasamızın insan hakları mevzuunda ileri derecede liberal bir vasfı haiz iken, nasıl oluyor da, tamamen bunu tersine bir hareket tarzı takip ediliyor? Birleşmiş Milletler toplantısına iştirak eden murahhaslarımız Anayasamıza hiç okumamışlar? ... buna cevaben, ... siz Anayasamıza bakmayınız, Orada neler yazıyor amma, fiiliyatta hiç birinden eser yok. ... Vaziyet böyle iken, nasıl oluyor da, mücerret, Anayasamızı nazarı itibara alıp, hakiki durumu ve tatbikatı görmiyerek “ferdiyetçi liberal” telâkkiyi müdafaa edebiliriz.

4.2.2.2. Liberal Demokrasi Karşısında Yer Alan Diktatörlükler ve Totaliter Rejimlerin Eleştirisi

Mecmuada liberal demokrasinin karşısında yer alan otoriter ve totaliter rejimler sert bir şekilde eleştirilmiştir. Başgil (1949: 291-292) “*Hükümete Dair*” başlıklı makalesinde, hükümet türlerini ele alarak serbest ve dürüst seçimin ehemmiyeti vurgulamış, ayrıca hükümetlerin ayırt edici niteliklerini iktidara geliş şekillerine göre belirlemiştir. İlk olarak, hükümet tabirini “dar ve geniş” olarak ikiye ayırmıştır. Dar anlamda, yalnız icra ve infaz kuvvetlerini temsil eden heyeti; geniş anlamda ise bu heyetin yanında devlet kuvveti ile salâhiyetlerini kullanan bütün şahıs ve organlarının anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, hükümet bahsinde önemli olan bu heyetleri oluşturan kişilerin hükümet mevkiine ne şekilde geldiği, iktidarı nasıl ve ne yoldan elde ettiğidir. Hangi memleket ve devirde olursa olsun iktidara gelişin iki yolunun olduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilkinin, halkın rey ve rızasıyla iktidara gelen hükümetler, demokrasi ya da halk hükümeti, şeklinde tanımlamıştır. Diğerini ise halkın rıza ve reyi olmaksızın hile, zorbalık, zabıt, işgal gibi yollarla iktidar olanlar, otokratik hükümet yahut otokrasi yani mutlakîyet, şeklinde açıklamıştır.

O, demokrasilerin en güzel ve tam ifadesinin Cumhuriyet rejiminde cereyan ettiğini şu şekilde özetlemiştir (Başgil, 1949: 296-297):

Demokratik bir hükûmetin, iktidara geliş itibarıyla, yegâne şart ve farikası hükûmet adamlarının dürüstçe ve serbestçe mantığından seçim, hem hükûmete itaatin şartı, hem de hükûmetin meşrutiyetinin sebebidir. Otokrasilerden mesnedi kuvvet, demokrasilerinki ise serbest ray ve rızadır. Bununda zuhuru vasıtası seçimdir. Seçim hakkının dar veya geniş tutulmasına, seçimlerin tek veya çift dereceli olmasına, hükûmet adamlarının hepsinin veya bir kısmının seçime tâbi olmasına göre; demokrasiler de muhtelif şekil ve dereceler arzeder. Fakat bu rejim tam ve en mükemmel ifadesini Cumhuriyetinde bulur. Çünkü Cumhuriyetinde, devlet reisinden itibaren, bütün hükûmet erkânı seçim ile iktidara gelir.

Mecmuada antidemokratik rejimlere karşı olan duruş sıkça dillendirilmiştir. Cemiyetin Esas Beyannamesinde (1947: 4-5), sağcı solcu her çeşit totaliter rejimlerin karşısında olduğunu altını çizmiştir. Totaliter rejimlerin egemenliği altında yaşayan insanların köle ile eşdeğer olduğunu, yalnızca iktidarın hak ile hukukundan söz edilebileceği vurgulanmıştır. Liberal demokrasilere bakıldığında, totaliter rejimlerde var olan sahip-köle ilişkisi yerine hak ve hürriyet ilişkisinin ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Demokratik bir ortamın, adil/dürüst insanlar yetiştirebilecek niteliğe sahip olduğuna inanılarak demokrasi, “*tarihin her döneminde de görüldüğü gibi*” en iyi yönetim şekli olarak savunulmuştur.

Mecmuada, antidemokratik rejimleri eleştiren bir diğer yazı Abdülhak Kemal Yörük’ün kaleme aldığı “*Diktatörlüğün Tahripkârlığı*” başlıklı makaledir. Yazar, burada diktatörün kudret ve kudretini kullanarak insana ve insanlığı verdiği tahribat şu ifadelerle açıklamıştır (Yörük, 1949: 343-344):

... insanların asırlar boyunca çektikleri ızdıraplar, muhtelif mahiyette vasıta üstünlüğü şeklinde beliren kuvvet üstünlüğünden doğmuştur. Halâ da birçok yerlerde bu kuvvet üstünlüğü insanları ağır baskısı altında tutarak inletmekte veyahut bu üstünlüğün acısını duymayacak derecede insanlık haysiyetlerini körleştirmiş bulunmaktadır.

Yazara göre, kuvvet üstünlüğünün en tehlikelisi devlet kudretidir. Bu kudreti elinde tutanlar en kudretli adamlardır ki, insanların hürriyetlerini sınırlayan kaideleri istedikleri tarzda ve meşru göstermiş, bu kuvvetin hakiki sahibi millete hesap vermek endişesinden kurtulmak için kendi düşüncelerini “*bir kalıptan dökülmüş fikirler*” olarak sunmuşlardır. Böylece bu fikirler zihinlere yerleşmeye başlamıştır. Bunların yanlış ve eksiklerini söyleyenlerin ise idamlar, sürgünler, hapisler vb. ile susturulduğunu savunmuştur (Yörük, 1949: 345-346).

Yazar, hakiki demokrasiyi böylesi bir kuvveti belirli organlar sayesinde parçalara bölen, eldeki gücü geçici bir araç yapan sistem olarak tanımlamıştır (Yörük, 1949: 344):

İşte hakiki demokrasi kollektif kudreti, bir fert veya mahdut fertlerden mürekkep bir zümreye kaptırmamak fikrinin neticesidir. Birbirine müsavi olarak doğmuş olan insanların birbirlerine ferd olarak üstünlüklerini kabul etmemek, böyle bir üstünlük iddiasına meydan bırakmamak için cemiyete ait olan işlerin cemiyeti teşkil eden fertlerin iradesi ile görülmesi istenir. Hattâ fikirler o kadar iler gitmiştir ki, ancak bir zaruret olarak kabul edilmiş olan ekseriyet usulü ile, bazı haksızlıklara meydan verilmemesi için ekseriyetin bile yapamayacağı işler, ihlâl edemeyecekleri haklar bulunduğu kabul edilmiştir.

Antidemokratik rejimleri eleştirisi İstanbul Milletvekili Suphi Tanrıöver’le mülakat yapmış olan Nejat Özgür’ün “*Demokrasinin İstikbali*” başlıklı makalesinde görülmüştür. Tanrıöver’e, demokrasinin farkını ortaya koymak amacıyla şu soruyu sormuştur (Özgür, 1948: 51):

Demokrasinin istikbali hakkında ne düşünüyorsunuz? Bir yanda tek şahsın iradesine dayanan, bir cebir ve tahakküm sistemi var. Bu, geniş bir esaret âlemdir. Bir yanda ferde kıymet veren, şahsın kanaatini sayan; cebre değil rızaya, muvafakate istinat eden ikinci bir sistem var. Bunlar yer yer silahlı veya silahsız boğuşuyorlar. Zafer hangi tarafta kalacak?.

“*Dünyanın ikiye ayrıldığıнын, bir tarafta hayrın, bir tarafta şerrin karşı karşıya dikildiğini*” vurgulayan Özgür sorusuna cevaben aslında kimin kazanması gerektiğini açıklamıştır. Tanrıöver, hayrın yani demokrasinin vuku bulmasıyla kuvvet kullanımının sonlandırılacağını ve bu durumun özgürlüğü getireceğini savunmuştur. Avrupa üzerinde cebrin son kalesi olarak Rusya’yı göstererek o dönemde dünyada yedi büyük devlet olduğunu vurgulamıştır. Almanya’nın yıkıldığı, Avusturya-Macaristan’ın dağıldığı, İtalya’nın dünya harbinden tükenmiş olarak çıktığını, Fransa’da De Gaulle’nin kazanacağını belirtmiştir. Bu süreçte İngiltere ve Amerika’nın demokrasiyi müdafaa etme vaziyetine kaldıklarını, karşılarında ise tüm dünyayı tehdit eden Rus komünizminin olduğunu belirtmiştir. Tanrıöver’e göre, dünyanın ikiye ayrıldığı bu zaman diliminde Türkiye Anglo Sakson saflarında yer almıştır. Bunun nedenini, Türk milletinin nesillerden beri devam eden bir hürriyet dâvasına sahip olmasına bağlamıştır. Hürriyet bağlamında Türkiye’nin artık kemale ulaştığını ve demokratik sisteme geçmenin zorunluluğunu ise “*milletin memleket işlerini murakabe edecek bir rüşte vasıl olduğu*” söyleyerek şu ifadelerle sürdürmüştür (Özgür, 1948: 53):

Karşımızda bir fikir vardır: Türk Milleti, müsamaha ile hürriyetle idare edilemez, diye düşünülür. Bu fikrin taraftarları el’an mevcuttur. Ve bugünkü Mecliste bile muhtelif vesilelerle karşımıza çıkmaktadırlar. Diğer kanaat zümresi, milletin memleket işlerini mürakebe edecek bir rüşte vasıl olduğuna kanidir. Birinci sistem tehlikelidir, meş’umdur.

Ona göre, iki cihan harbinde galip ve mağlup olanları karşılaştırdığımızda sistemleri bir hükme bağlamanın mümkün olduğunu söylemiştir. Her iki harbin kaybedenlerinin, diktatörler ile tek şahsın iradesine ve bu şahsın etrafında toplanmış zümrenin keyfine bağlı idareler olduğunu belirtmiştir. Bu kaidenin haricinde kalan tek misalin Rusya olduğunu vurgulayarak bunun nedenini “*onun bu defa muzaffer olması, yalnız toprağını müdafaaada büyük kahramanlık göstermiş olan rus köylüsünün, rus milletinin eseri değil, büyük demokrasilerin hesapsız, hudutsuz yardımı neticesindedir*” ifadeleriyle

açıklamıştır. Türkiye’de bu mücadelenin yüz elli yıldır açık veya kapalı devam ettiğinin altını çizmiştir (Özgür, 1948: 54).

Benzer fikirleri bir başka yazar olan Selim Ragıp Emeç, *“Türklüğe Yakışan Demokrasi Bayrağı”* başlıklı çalışmasında dillendirerek antidemokratik rejimleri sert bir dille eleştirmiştir. General Eisenhower’ın Amerikan gençliğine hitaben yazdığı bir mesajdan alıntı yaparak yazısına başlamıştır. Bu yazıda demokrasi; *“milyonlarca erkek ve kadının; evlerinde, işlerinde ve umumiyetle dükkân ve bürolarındaki faaliyetleriyle memleketlerini ve binnetice bütün bir cihanı her gün daha üstün ve daha güzel bir hayat metoduna ve faaliyet şeklinde ulaştırmaları demektir”* şeklinde tanımlanmıştır. Kuvvet ve kudretin tek elde toplamasına karşı çıkılmış, hürriyet için tehlikesini; *“memleketimiz selamet ve saadeti için büyük bir adama veya kudretli bir şefe muhtaç bulunduğu fikrini asla benimsemeyiniz. Günün birinde bir şef ve onun milyonlarca taraftarına sahip bulunan bir memlekette artık hürriyetten eser kalmamış demektir”* şeklinde ifade edilmiştir (Emeç, 1949: 103).

Türkiye’de var olan demokratik sistemin henüz emekleme seviyesine dahi ulaşamamış olduğunu belirten Emeç (1949: 104), iktidar tarafından demokrasinin biçimlendirilmek istendiğini, güdümlü bir sistem ile karşı karşıya kalmamak adına *“hür bir vicdanla kendi iş ve hareket şartlarını tayin etmesinin”*, başka bir ifadeyle özgür iradenin önemini vurgulamıştır. Tevfik Fikret’ten aktardığı *“Hür fikir, hür vicdan ve hür irfan”* düsturunu, Türk demokrasi yolculuğunun *“bayrağı ve hayat parolası”* ilan etmiştir.

3.3.2.3.3. Türkiye’nin Demokratik Sürecine İlişkin Düşünceler ve Eleştiriler

Mecmuada, Türkiye’nin demokratikleşme sürecine yönelik düşünceler ve eleştiriler ayrıca kendine yer bulmuştur. Doçent Savcı Sayan’ın (1948: 71-72), *“Hürriyet ve Demokrasi Müesseselerini Tanıma Noksanımız”* başlıklı makalesinde *“Türkiye’de hürriyeti sağlayacak biricik şart olan demokrasi tam olarak neden kurulamamıştır?”* sorusuna cevap aradığı görülmüştür. Sayan, ana meseleyi demokrasi ve hürriyet meselelerini en açık manaları, kendi realitelerimize uyma imkânları ile tanıma noksanımıza, hürriyet prensibiyle demokrasi fikrini bütün vicdanlara nüfuz ettiren bir fikri çalışma ve neşriyat yapılmamış olunmasına dayandırmıştır. Ona göre, hürriyet ve demokrasi her şeyden önce teorik planda kurulan dünya görüşlerinden ibarettir. İlk hamlede, *“idrak halinde zihinde belirlemekle birlikte”* sonrasında içinde yaşanan sosyal hayatın *“kendi anlayış ve nisbetlerine”* göre şekillendirecek müesseseler haline girmektedir. Bu kavrayış tarzı ile ele alındığında Türk sosyal ve siyasal hayatında hürriyet ile demokrasi müesseselerinin gereği gibi tanınmadığının altını çizmiştir.

Bunun nedeni, söz konusu müesseselerin “bütün kitlece anlaşılan ve yaşanan meseleler” haline girememiş olmasında ve Batı’da müesseselerden önce yukarıda da ifade ettiğimiz gibi “hürriyet prensibini ve demokrasi fikrini bütün vicdanlara nüfuz ettiren bir fikri çalışma ve neşriyat” yapılmamış olunmasında görmüştür (Sayan, 1948: 72):

Biz, hürriyet an’anesinin ve demokrasinin bizde tam yerleşmemesi ve tam gerçekleşmemesinin sebebini, her şeyden önce, hürriyet ve demokrasi müesseselerini memleket çabında tanımamış olmakla buluyoruz. İnsanı bir vasıta değil, bir gaye değeri sayan siyasi felsefeler yurdumuzda, derinliğine köklü olarak ve genişliğine de bütün memleketin sosyal atmosferini kavrayan bir şümule sahip olarak yer bulamamıştır. ... demokratik ve felsefi görüşler memleketimizin, adete, taşına ve toprağına da sızan bir nüfuz halinde, bir ilk fakat en derin sosyal ve siyasi terbiye halinde bütün halk tabakalarının, hatta aydınların şuurunda bile bir hayat prensibi ve yaşama mihveri olamamıştır. Hürriyet ve demokrasiyi garpta tesis eden şartların fikri planda kalan en mühimmi bizde çok ihmal edilmiştir de bu böyle olmuştur.

Bu husus, yani fikri çalışma ve neşriyatın demokratikleşme yolundaki ehemmiyeti, mecmuayı ve cemiyet faaliyetlerini daha ehemmiyetli kılmıştır ki, söz konusu durumun fevkinde olan ifadeleri çeşitli makalelerde görmek olasıdır. Mecmuada, Yalman tarafından kaleme alınan “1848-1949” başlıklı makalede demokratik ve hür sisteme ulaşmada hürriyet ile demokrasi müesseselerini sağlam bir nizam temeline bağlama konusundaki asıl başarıyı, hür fikre sahip çıkan cemiyet ve mecmua faaliyetlerinde görülmüştür (1948: 15):

Frensiz, hesapsız ve gayesiz heyecanlar, hisler ve iyi niyetler; bu emelin gerçekleşmesine kâfi gelemmez. Bu itibarla; hür fikre sahip çıkan ve siyasi partilere mahsus iktidar endişeleri olmadan ona göre hazırlamağı iş edinen (hür fikirleri yayma cemiyeti), memleketin beka ve telakki mücadelesinde en hayırlı bir rol almış demektir.

Mecmuada Osmanlı ve Türk demokratikleşme tarihi ile ilgili olarak ortak anlayış yer almıştır. 1876 ve 1908 Anayasası ile müesseselerinin doğrudan halkın talepleriyle değil, “batı kültürünün tesiri altında yetişen bir grup münevver zümrenin” (Armaoğlu, 1949: 131) başka bir ifadeyle “muayyen bir zümrenin” (Özturanlı, 1949: 362) çabasıyla ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Fahir Hadi Armaoğlu (1949: 131-132), “Anayasadaki Hürriyetler” adlı makalesinde bu zümreyi harekete geçiren asıl sebeplerin doğrudan doğruya tabii hak ve hürriyetlerin tahakkuku olmadığı, memleketin iç ve dışta düştüğü kötü durumdan ve devletin çöküşten kurtarılması olduğunun altını çizmiştir. Fransız Devrimi’nden etkilenen küçük bir azınlığın imparatorluk sınırları içinde ve siyaset dışındaki mücadelelerinin bunda önemli bir rolü olduğunu belirtmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde başlayan demokrasi mücadelesi bizatihi Türk halkından doğmadığı, küçük bir azınlığın yarattığı güç durumdan çıkmak amacı taşıdığı, bundan dolayı ihtilalin ülkede geç tesir ettiğini vurgulamıştır.

Armaoğlu (1949: 134), Cumhuriyet’in ilanı sonrası yapılan 1924 Anayasası’nın kendinden öncekilerden bambaşka bir mahiyet taşıdığı, bunda milli mücadelenin millettten alınmış ruhu ve hürriyet uğruna yapılmış olmasının önemli olduğunu belirtmiştir. Söz konusu nedenle alttan gelen hürriyet talebi neticesinde vuku bulduğu, yani meclisin anayasayı halkın temsilcileriyle hazırladığının ve Anayasa’nın Fransız Devrimi neticesinde alınan esaslı prensiplerin ülkede

tahakkuk etmesinin bir göstergesi olduğunun altını çizmiştir. Örnek olarak hürriyeti tarif eden anayasanın 68. maddesinin Rousseau'ya ait olan ve ihtilâlin yolunu aydınlatan teoriyi yansıttığını şu şekilde ifade etmiştir: “*Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet başkalarına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir.*” Anayasanın bütün bu üstünlüklerine rağmen içerdiği hürriyetlerin sert sınırlamalara maruz kaldığını, milli mücadeleyi takiben başlayan tek partili rejimin demokrasi ve hürriyet fikirlerinin bu defa yukarıdan frenlendiğini vurgulamıştır. Antidemokratik kanun sözünün, bir farazi olmadığını kanıtlayan bu sürecin demokrasi ve hürriyet bahsinde mevcut bir gerçekliğin ifadesini teşkil ettiğini, yapılmış olan birçok kanunun hürriyetleri lüzumundan fazla kısıtlayıcı mahiyette olduğunu belirtmiştir. Makalesinin sonunda, 1945 sonrası dönemde alttan gelmiş olan talebin yukarıda karşılık görmesi manasında “*hakiki demokrasinin ülkede tesis edileceğine yönelik*” duymuş olduğu bir umudu dillendirmiştir.

M. İskender Özturanlı'nın “*Hürriyet ve Hürriyetsizlik Karşısında Türkiye*” adlı makalesinde söz konusu umut kendine yer bulmuştur (1949: 362):

Şahıslar ve milletler ümit ettikçe yaşarlar. Bu gün Türk milleti uğruna mücadele için imamının kudretini kullanmaktadır. İmanımızın kudreti yanında ümidimizin bütünlüğü de vardır. Şu anda millet hürriyet istiyor. Adalet, emniyet ve saadet istiyor. Bu isteklerini her gün tekrar edip durmaktadır. Milletin büyük bir ekseriyetinin arzuları mutlak ve muhakkak surette gerçekleşecektir. Çünkü tarihî hakikatlerin ifadesi budur ve daima bu olacaktır.

Benzer şekilde, Burhan Apaydın tarafından kaleme alınan “*Hürriyetin Asıl Teminatı*” başlıklı makalede bu durum, Türk milletinin bugün “*asli haklarını koruyacak bir mevkie yükselmesini*” ve demokratik nizamın kurulacağına duyulan umudu özetlemiştir (Apaydın, 1949: 245):

Esasen dış tesirlerin haricinde, siyasi hayatta demokratik bir yola girilmesini zaruri kılan başlıca amil, Türk milli efkârının, idare edenler üzerinde icra ettiği tazyik olmuştur. Bu tazyik, gün geçtikçe kuvvetini arttırmaktadır. ... ve bundan sonra da şahit olacağımıza kani ki Türkiye'de demokratik bir rejim bütün icaplarıyla hâkim olacak, böyle bir rejime sahip olmamıza imkân veren Türk efkârı umumiyesi de hürriyetimizin asıl teminatı olacaktır.

Nejat Özgür'ün İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'le yaptığı röportajda demokrasi ve hürriyet bahsinde Türkiye'nin demokratik sistem açısından kemale erdiğini şöyle ifade etmiştir (1948: 52-54):

Hürriyet elde etmek için yola çıktığımız ilk günlerin üzerinden bir buçuk asır geçmiştir. Buraya varmak için aştığımız yolun üzerinde Osmanlı İmparatorluğunun vaktiyle şerefini temin etmiş ve nihayet işe yaramaz hale gelmiş tarihî müesseselerimizle çarpışarak şehit düşmüş sultanlarımız, vezirlerimiz, vezirlerimiz, kumandanlarımız, şairlerimiz ve binlerce münevverlerimiz var. Sizin temsil ettiğiniz dâvaya son saatte iltihak etmiş kimseler değiliz. O dâvayı çoktan beri tutuyoruz. ... Bazı siyasi adamlar, kendilerini son dere beğendikleri için başkalarının kemaline inanmakta müşkülât çekiyorlar. İki cihan harbinde galipleri ve mağlupları gözönüne getirmek, karşı karşıya dikilen sistemleri bir hükme bağlamak için kâfidir. Her ikisinde mağlup olan diktatörlerdir.

3.3.2.4. İktisadi Yönden Analiz

Mecmuada kalem oynatan iktisat yazarları açısından içinde bulunulan dönemin “iktisat çağı” olduğu kabul edilmektedir: *“İçinde yaşadığımız yüzyılda, diyebiliriz ki, belki hiçbir fikir ve hayat sahası, insanları ekonomi kadar yakından ilgilendirmemektedir. Hayat ekonomi ve ekonomi hayat olarak birbirine girmiş ve karışmıştır.”* Bu nedenle söz konusu konu üzerinde hassasiyetle durularak fikir hürriyeti çerçevesinde detaylı olarak ele alınmasının zarureti dillendirilmiştir (Alkan, 1949: 115):

İnsan hayat ve yaşayışına bu derece nüfuz etmiş bir varlık üzerinde herkesin, ister istemez, durması, konuşması, fikir ve mütalâa beyan etmesi kadar tabii bir şey olamaz. İşte bu tabiiik muvacehesinde, her insanın ekonomi ve onun meseleleri etrafından fikir hürriyeti bakımından tam bir serbestiye sahip olması kadar da normal bir keyfiyet bulunamaz. Bu sahada görülen, bilinen ve düşünülenin söylenmesi, müşahedenin naklî ve ekonomik hâdiselerin tahlil ve tefsiri, artık hiç kimsenin vareste kalamıyacağı bir durum halinde tam bir hakikat olmuştur.

Mecmuada önerilen iktisadi politikanın “*iktisadi liberalizm*” olduğu görülmüştür. Ancak bu model, 1929 Ekonomik Bunalımı sonrasında uygulanmaya konan Keyseyen/sosyal refah devleti politikalarından etkilenmiş olan bir liberal iktisat anlayışı yansıtmaktadır. Önerilen modele bakılınca; ne devleti ne de bireyi amaç edinen bir nizamın olması gerektiği, devletin kurucu ve işletmeci olarak ekonomik hayata herhangi bir müdahalede bulunmaması, bunun yerine gümrük setleriyle oluşturulmuş olan himaye, içerde ise çeşitli şekillerle meydana getirilecek tanzim ve teşvik sistemi, mutedil devletçilik anlayışıdır. Milli ekonomi ve himayecilik anlayışının liberalizmin kesin bir şekilde uygulanmakta olduğu memleketlerde de varlığını devam ettirdiği savunulmuştur.

Mecmuada plancılık ve serbest iktisat, liberalizm ve sosyalizm arasındaki zıtlıkların bertaraf edilmesi, ilkinin bütünüyle serbest bırakılmasının toplumun temellerine zarar verdiği, ikincisinin iktisadi sahada bireyin tüm hayatına müdahale ederek onun hürriyetine, bağımsızlığını ortadan kaldırdığı, bunlar arasında “*orta yol arayışı*” sıklıkla vurgulanmıştır. Ancak bu “orta yol arayışı” özelinde bireylerin şahsi teşebbüs ve hürriyetlerinin güvencesinin sağlanması ve öte yandan planlı bir ekonomik kalkınmanın amaçlanması zorunluluğu belirtilmiştir.

Mecmuada, Türkiye’de uygulanmakta olan devletçilik ile milli himayecilik/plancılık arasındaki ayrım açık bir şekilde belirtilmiş, devletçilik anlayışının bireysel hürriyetin özünü teşkil eden teşebbüse yer bırakmadığı için zararlı görüldüğü vurgulanmıştır. Uygulanmakta olan devletçilik politikasının plandan mahrum oluşu, kolayca toplumsal alanın dışına kayacak kadar sınırlarının belirsiz oluşu, bununla birlikte milli himaye politikasının öngörüsüzlüğü tenkit edilmiştir. Milli sanayinin liberal ekonomik modelde himaye edilebileceği örnekleriyle birlikte işlendiği görülmektedir. Bütün bu anlatılar çerçevesinde İzmir İktisat Kongresi’ne yönelik atıflar yapılmıştır.

3.3.2.4.1. Mevcut İktisat Politikasının Eleştirisi ile Önerilen Yeni İktisadi Model

Mecmuada, “devletçilik meselesinin” pek çok makalede yazarlarca tartışıldığı görülmüştür. Türkiye’de, iktisadi buhran sonrasında devletçilik anlayışının uygulanmasının yanlışlığı açıkça eleştirilmiştir. Kemal Tosun “*Devletçilik Meselemiz*” adlı makalesinde Keynesyen iktisat anlayışının etkisinin nedeni şöyle anlatılmıştır (1949: 186):

Yirminci asrın ortasında dünya ekonomisinin siyasî, içtimai, manevi şartlarıyla memleketimiz hususî durumu gerek ayrı ayrı, gerek karşılıklı sıkı münasebetleri bakımından mütalâa edilmek icabettiği şüphesizdir. İşte, bir memleketin dünyadan mücerret düşünilemeyeceği, bilâkis, ancak zengin bir dünyada milletlerin refaha kavuşabilecekleri zamanımızda, takip edilecek iktisadî rejimin bu şartlara uygun olması elzemdir. O da, gayenin şaşırılmamasıdır.

Tosun, ifade etmek istediğinin “*hayatın gayesi, ferdin mesut olması, refah ve saadete kavuşması*” olduğunu, takip edilecek yolun “mutedil/ölçülü” olması gerektiğini vurgulamıştır. Uygulanması gerektiği savunulan yeni iktisadi modeli Tosun (1949: 186); “*ne ferdi ne de devleti gaye edinen bir nizam olmalıdır. Zira bunlardan birini gaye ittihaz etmek, egoizmi kamçılar; égocentrique bir zihniyet tevlit eder. Ferdî hayatta olduğu gibi, içtimai hayatta da bu zihniyet çok kötü neticeye ulaşır*” ifadeleriyle dile getirmiştir.

Tosun gibi İsmet Alkan’da, benzer şekilde iktisadi devletçiliği “ölçü” sorunu olarak ele almakta, şahsî teşebbüsü özgürlüğü engellememesi kaydıyla “mutedil devletçilik” anlayışına kapı araladığı görülmektedir. Devletçilik uygulamalarında ehemmiyet verilmesi gereken hususun, sınırları en iyi şekilde tayin ve tespit ile değişen vaziyetlere uyma suretiyle uygulanması olduğunu belirtmiştir. Aksi durumda ise bireysel hürriyete zarar vereceğini şu ifadelerle açıklamıştır (Alkan, 1949: 176):

Hudutları aşılmış, hususî teşebbüse ait iş sahalarına el atmış ve ifrata kaçmış bir devletçiliğin, sırf ferdin hürriyetini baltalama noktasında terviç ve tasvibine tabiatıyla imkân yoktur. Fert hürriyetini daraltan bir devletçiliği, fayda yerine zarar verecek bir varlık olarak kabul etmeye zaruret vardır. Ferdin hürriyetini tahdide tâbi tutan ve karartan her şey gibi, bu da zararlıdır. Bu itibarla, devletçilik tatbikatında ehemmiyet verilmesi gereken çok mühim esası, hududun en iyi şekilde tâyin ve tesbiti ile, değişen vaziyetlere uymak suretiyle, bu hududun seyyaliyetini temin etmektedir.

Alkan (1949: 175), Türkiye’de ekonomik faaliyet sahasında devletçilik anlayışının Cumhuriyet devrinin ekonomik ilkeleri arasında yer alarak uygulandığını, bu nedenle yerleşmiş ve kökleşme imkânı bulduğunu belirtmiştir. Ekonomik sahada uygulanan devletçilik anlayışındaki temel mevzunun bireysel hürriyete karşı takındığı tavır ve müdahale meselesi olduğunu ifade etmiştir. Devletin iktisadi faaliyetlere iştiraki, çeşitli işletmeler kurması ve idare etmesi, ekonomik çalışmalar bakımından bireyin iş ve geçim sahasına el atması demek olduğunu, bunun neticesinde bireylerin hürriyetine bir müdahalenin meydana geldiğini, hürriyeti daraltarak sınırlandırılmasına maruz bıraktığının altını çizmiştir. Özetle Alkan’ın devletçiliğe yönelik eleştirileri, bireyin hürriyetine

müdahale etmesi ve bunu kolaylaştırmasıdır. Ayrıca söz konusu anlayışın sınırlarının iyi tespit ile tayin edilememesi tehlikesi ve bu sınırların rahatlıkla aşılmasıdır.

Abdülhak Kemal Yörük “*Devletçilik ve Hürriyet*” adlı makalesinde, devletçiliği tamamen ekonomik hayattan soyutlamayarak devletin bazı nedenlerle ekonomik hayatta varlığını olumlarken, iktisadi hürriyete/piyasaya herhangi bir müdahale etmemesi gerektiğini savunmuştur. Kısaca devletin, piyasadaki tamamen silinmemesi gerektiğini dillendirmiştir. Devletin, görevleri içine giren konularda ise iktisadi alana sınırlı müdahalesini gerekli görürken bireylerin ekonomik hayatına karışmayarak, seçimlerinde özgür bırakmasının altını çizmiştir. Makalesinin sonunda devletçiliğin sınırlarının kati şekilde çizilmemesinin otoriter ve totaliter rejimlere kapı aralayacağını önemle vurgulamıştır (Yörük, 1949: 150-157). Ayrıca devletçiliği, “bireysel hürriyeti ve özel girişim özgürlüğünü engelleyen uygulama” olarak kabul ettiğini şöyle ifade etmiştir (Yörük, 1949: 148):

Hâlbuki devletçilik aleyhinde bulunan Türk vatandaşları onun ferdi hürriyetin istinatgâhu olan şahsî teşebbüse yer bırakmadığını, memleketimizde büyük sermaye yığınlarına mani olamamakla beraber hayatın ucuzlamasına da yaramadığını ve nihayet kısırlığını, verimsizliğini, hattâ malî bakımdan zararlı olduğunu düşünmektedir.

Tosun (1949: 186), devletçilik anlayışına yönelik eleştirisini onun bir programa sahip olmaması ile kendi bünyesinden kaynaklanan sebeplerden arzu edilen refah aşamasına varılamaması olarak ifade etmiştir. İzmir İktisat Kongresi’nin devletçilik raporunu tahlil eden Tosun (1949: 187); “*devlet, önce, aslî vücudunu teşkil eden ve en liberal bir rejimin dahi kendisine tahmil ettiği vazifeleri başarmalıdır*” derken devletin meydana getirilme nedenlerini teşkil eden görevlerine yeniden dönmesi gerektiğini savunmuştur. İlkte, devletin kendi üstlenmiş olduğu görevlerini düzgünce yerine getirmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Özel sektör ile devletin aynı saha içerisinde birbirleriyle rekabete girmemesi gerektiği, şayet ekonomik istikrar talep ediliyorsa yabancı sermayenin ülke sınırları içine çekilmesi ve özel sektörün önündeki engellerin kaldırılması zorunluluğunu dile getirmiştir. Tosun’un (1949: 186-187) devlete biçtiği rol aynıdır: “*Devletin ekonomik siyasetinin, teşvik tanzim ve murakabeden ibaret olması, işletmecilik yapmamasıdır. Devlet, işletmelerden ‘peyderpey elini çekmeli’ ve onları ‘hususî teşebbüslerle kooperatiflere devretmeli’ ve ‘bilhassa, hiçbir surette serbest piyasadaki teşebbüsler karşısında hem rakip, hem mürakip durumda bulunmamalıdır.*”

Tosun, cemiyetin İktisat Kongresi’ne bir tebliğ sunduğunu belirtmiştir. Bu tebliğde “devletçilik” kavramına yer verilmediği, onun karşılığı olarak liberal ekonomik sistemi savunanlar tarafından kabul gören “devletin iktisadi siyaseti” ibresinin konulmasının uygun görüldüğünü belirtmiş, makalesinin devamında “*hususî mülkiyet, ferdi teşebbüs, ferdi, iktisadi hürriyetler ve içtimaî adaletin hâkim olduğu neo-liberalist ekonomik sistem kabul edilmiştir*” ifadelerinde bulunmuştur. Bunun yanı sıra dünya ekonomik sisteme ayak uydurmak isteyen ülkelerin devletçilik politikasından bir an önce vazgeçmesi, realist bir şekilde düşünüp bütün içinde yerlerini alma arzusunun sahip olmaları gerektiğinin altını çizmiştir (Tosun, 1949: 188-189).

Tosun gibi Nejat Özgür’de, “1948 Türkiye İktisat Kongresi” adlı makalesinde kongre hakkında düşüncelerine yer vermiştir. Bu kongrenin, ilkinin yapıldığı 1923’tekinden farklı olduğunu, çünkü birincisinin hükümetin teşebbüsüyle meydana geldiğini, iktidar partisinin iktisadi görüşünü yansıttığını belirtmiş, ikincisinin ise 1250 münevver ve iş adamının katılmasıyla yani tamamen özel teşekküllerin teşebbüsü ile ortaya çıktığını vurgulamıştır. Kongrenin amacı şu şekilde ifade etmiştir (Özgür, 1949: 138):

İktisadi bünyemizdeki noksanları ortaya atarak, milletçe yapılması icap eden teşebbüsleri bir yurd davası dâhilinde tesbit etmek ve bu tavsiye ve tedbirlerin bir an evvel fiiliyat sahasına konulması için hükümetten talepte bulunmak ve bu suretle devlet iktisadi programının noksan, aksak ve yanlış taraflarını da tebarüz ettirmek; halkımızın ticari-iktisadi ihtiyaçlarını programlı ve esaslı bir şekilde tayin ve tesbit etmek...

Tosun, hükümetin ve resmi teşekküllerinin kongreye karşı ilgisizliğinin kendisini hayrete ve üzüntüye düşürdüğünü belirtmiştir. Kongrede, devletçilik ile dış ticaret ve vergi reformunun tartışıldığını vurgulamıştır. Devletin iktisadi siyasetinin, “*hususî mülkiyete dayanan, ferdin iktisadi hürriyetlerini koruyan, iktisadiyat sahasında hususî teşebbüsü esas tutan ve milli ekonomiye rehberlik eden ve içtimai adaleti ele alan bir sistem olmalıdır*” şeklinde belirtildiğini, devletin amme hizmetleri müstesna, bireyin hareket ve teşebbüs özgürlüğüne hiçbir şekilde müdahalede bulunulmamasının kuvvetle ifade edildiğini aktarmıştır (Özgür, 1949: 139).

Mehmet Değer tarafından, Emery Reves’in “*Sosyalizmin İflası*” adlı kitabından alınarak yayımlanan makalede devletçilikten ziyade özel girişimciliğin savunusunun ön plana çıkarıldığı görülmüştür. Bu eserde, güdümlü bir şekilde işleyen hiçbir ekonominin başarıya ulaşamayacağı belirtilmiştir. Girişimcilik sayesinde ekonominin güçlü bir şekilde yoluna devam edeceği, devletin kontrolü altında olan ekonomik sahaların bundan yoksun olduğu dillendirilmiştir. Piyasanın ihtiyaç duyduğu gereksinimlerin tamamının, devletçe düşünülüp yapılamayacağı ifade edilerek yeni yatırımlara dönük fikirler ile bunların hayata geçirilmesinin ekonomiyi verimli ve etkin hale getireceği vurgulanmıştır. Planlı ekonominin, mutlak doğruları/durumları içerir gibi gözükse de ekonomik sahada böyle bir kuralın bulunmadığı belirtilmiştir (Reves, 1949: 573-578).

Nejat Özgür, “*Münevverlerimizi Bekliyen Vazife*” adlı makalesinde II. Dünya Savaşı sonrası her memlekette kendi sosyal, siyasi şartlarına göre yeni bir programın tatbik edildiğini; fakat Türkiye’de bir durgunluğun, hareketsizliğin olduğunu belirtmiştir. Memleketteki en mühim meselenin bu olduğunu ifade ederek iktidarın bu konudaki tavrını eleştirmiştir (Özgür, 1949: 177):

İktidar, kuvvetten emin, eski yolunda yürümekten, vatandaş hak ve hürriyetlerini hiçe saymaktan çekinmiyor. Muhalefeti, seçim emniyetinin halen meriyette bulunan kanunla temin edilemediğinden, vatandaş hak ve hürriyetlerinin gaspedildiğinden şikâyetçi; iktidara geçmeden iktisadî hayatın yeniden canlanması, halk kütlelerinin refaha kavuşması ve işsizliğin ortadan kalkması için ne gibi düşünceleri, plânları olduğunu açıklamamak hususunda kararında musir. Öyleyse içinde bulunduğumuz çıkmazdan nasıl kurulacağız? İşte, memleketimiz için halledilmesi lâzım gelen en mühim meselelerden biri...

Özgür, senelerden beri uygulanan bireye hareket serbestisi bırakmayarak her şeye ve sahaya el atan kötü bir şekilde tatbik edilen devletçilik anlayışının, mutedil bir sosyalizmden fazlaca faydalar bekleyen pek çok vatandaşı sükûtu hayale uğrattığını belirtmiştir. Bunun nedeni olarak, uygulanan devletçilik anlayışının kötü işletilmesi, işletmecilik yapması, bireylere özgürlük hakkı tanımaması, kırtasiyeciliğe soyunması ve sınırlarının belli olmaması olarak ifade etmiştir. Devletin ilk kurulduğu yıllarda, zaruri bir mutedil devletçilik siyasetinin izlendiğini, bunun sonrasında devlet kapitalizmine dönüşmesinin söz konusu durumlara neden olduğunu savunmuştur. O, dönemde uygulanan müfrit devletçiliğin neden uygulanmaya devam ettiğine bir anlam veremeyerek memlekettin, içerde ve dışarda sükûta ermesi, millî hâkimiyet prensibinin tahakkuk etmesi, itibar görmesi ve güven telkin edebilmesi için bu devletçilik anlayışını tasfiye etmesini, demokrasi müesseseleriyle anlayışının yerleştirilmesi gerektiğini önemle belirtmiştir (Özgür, 1949: 178). 22 Kasım 1948 tarihinde yapılan İzmir İktisat Kongresi'ne gönderme yapmış, kongrenin bir takım anlaşmazlıklar nedeniyle sekteye uğradığını, fakat memleketteki iktisadî meseleler hakkında kabiliyetli birçok fikir ve iş insanını bir araya toplaması bakımından önemli olduğu üzerinde durmuştur.

Abdülhak Kemal Yörük, “Devletçilik ve Hürriyet” adlı makalesinde himayeciliği millî sermayenin geliştirilmesi, daha ileri seviyeye taşınması ve ülkede emekçi kitlenin korunmasına yönelik bir tedbir olarak görmüştür (1949: 148):

Devletin, memleketteki iktisadî hareketleri teşvik, tanzim ve himaye etmesiyle iktisadî faaliyetler sahasında kurucu ve işletmeci olarak hareket etmesini birbirine karıştırmamak, millî iktisat sahasını ve emekleriyle geçinenleri korumağa matuf bir tedbir olan birincisini ikincisinden tamamen ayrı mütalâa etmek icabeder. Memleketimizin geçirdiği iktisadî buhranlardan sonra, kendisini kurtarmak için kucağına atılacağı sistem, bütün tatbikiyle devletçilik değil, gümrük setleriyle kurulmuş himaye, içerde de çeşitli yollarla tahakkuk ettirilecek teşvik ve tanzim sistemi olabilirdi. Pek çok mütefekkirlerin birleştikleri nokta işte bu şekil devletçiliktir.

Yörük (1949: 149-153), II. Dünya Savaşı sonrasında memleketlerin kendilerini kurtarmak için uygulayacağı sistemin “*bütün tatbikiyle devletçilik değil de gümrük setleri ile oluşturulmuş himaye, içeride ise değişik yollarla oluşturulacak teşvik ve tanzim sistemi*” olabileceğini belirtmiştir. Bunun nedenini, “*himayecilik/millî ekonominin liberalizmin en yüksek mertebede uygulandığı ülkelerde varlığını devam ettirebileceğini*” şeklinde izah etmiştir.

Osman Okyar, “İktisatta Plan veya Plansızlık” adlı makalesinde Keynes’in fikirlerini, “*ne tam manasıyla plancılık ne de plansızlık*” şeklinde tarif etmiştir. Bu anlayışta bir planın vardır, fakat bunun sınırları olduğunu, memleketin şartlarına göre değişebileceğini, ekonominin tanzim ve tayininde bireylerin serbest olduğunu belirtmiştir. Onun ifade ettiği üç gayenin, azami randıman, istikrar, sosyal adale, bu şekilde daha kolay ortaya çıkacağını savunmuştur. Adnan Adıvar’a gönderme yaparak devletçilik ve kapitalizm sistemlerinden bahsetmiş, Amerika’nın 1933’te New Deal politikalarıyla devletçiliğe yakın bir yol takip ettiğini, bu nedenle iktisatta öyle sınır sahaları var ki, “*bunlar memleket ve zamana göre, kâh devletin üzerinde, kâh fertlerin üzerinde kılması icabeder. Hudutlar hiçbir zaman muayyen değildir*” ifadelerini aktarmıştır. İktisadî alanda görülen asıl meseleyi şöyle açıklamıştır (Okyar: 1948: 28): “*Bizce bugün, iktisadî ve daha geniş sahada, asıl*

dava plancılık ile plânsızlık arasında değildir. Asıl dava, İktisadî vetirelerde fertlerin şahsî teşebbüslerine ve hürriyetlerine büyük bir yer sağlayan az veya çok planlı sistemler ile bu hürriyeti tamamiyle inkâr eden plânlı sistemler arasındadır.”

İsmet Alkan, “*Milli İşletmeciliğimizi Geliştirmeliyiz!*” adlı makalesinde devletçilik politikasının plandan yoksunluğuyla milli himaye anlayışının öngörüsüzlüğüne eleştirisini yapmıştır. O, Türkiye’de milli işletmecilik bakımından atılan adımların önemine vurgu yaparak bunun bir plana istinaden yapılması gerekliliği üzerinde durmuştur. Bunu büyük bir hata olarak değerlendirmiş, milli işletmeciliğin ilk temellerinin atıldığı, çeşitli işletmelerin kurulup, idare edildiği süreçte çok daha dikkatli ve tertipli olunması gerektiğini şu şekilde belirtmiştir (Alkan, 1949: 303):

Cumhuriyetin ilk yıllarından en büyük hatamız, tamamen plânsız bir faaliyet içerisinde bocalamamız teşkil etti. Memleket bünyesi ne yolda yürümemizi gerektiriyordu? Bir ziraat memleketi mi, bir sanayi memleketi mi, olmağa doğru gidecektik? Yoksa hem ziraat hem de sanayi memleketi vasfını haiz olmak mı daha faydalı idi? Devletçilik nereye gidecek hududu ne olacaktı? Varılan prensibe göre hangi işletmeler kurulacak, mevcutlar nasıl inkişaf ettirilecekti? Yeni kurulacak işletmelerin kuruluş yerleri nerelerde seçilecek, organizasyonları, ahenkli ve düzenli idareleri nasıl temin edilecekti? ... İşte yurdun iktisadî kuvvet ve kudretine ulaştırılması için üzerinde önemle durulacak ve kat’î neticelere vardırılabilecek mühim mevzular, hayatî meselelerimiz bunlardı. Ve bunların mükemmel bir plâna istinaden ifası lazımdı.

Alkan (1949: 303-304), makalesinde milli işletmeciliğin kuruluşundan itibaren plansız hareketler dâhilinde yol alındığı belirtmiştir. Ayrıca bütün çalışmalarda, keyfi ve şahsî, her gelen yetkilinin arzusuna göre hareket edilmesinin ülkedeki iktisadi bünyenin bir türlü istikrara kavuşturulamamasına ve milli işletmeciliğe büyük zarar verildiğini savunarak bu yolda ısrar edilmesinin yanlışlığı üzerinde durmuştur.

Fethi Okyar, “*İktisadi Buhrana Dair II*” makalesinde benzer şeklide plansızlık, istikrarsızlık, öngörüsüzlük üzerinde durmuştur. Ülkede iktisadi değil de emniyet buhranının varlığına dikkat çekmiş, bunun nedenlerinden ilkinin, birbirini takip eden hükümetlerin mali ve iktisadi konulardaki keyfi usulleri olduğunu, ikincisinin ise devletçilik hususundaki siyaset şeklinde belirtmiştir. Bu konuda tam bir prensip noksanlığından bahsedilmiştir (Okyar, 1949: 254):

Hükümetler hiçbir zaman kat’î olarak devletleştirecek endüstri sahasını tespit etmemişlerdir. Bundan maada, çok kere muvaffak olan hususî endüstriye hükümet el koymuş (meselâ çimento) ve birkaç sene sonra bu endüstriyi tekrar serbest bırakmıştır. Neden el konulduğu malûm olmadığı gibi sonra neden tekrar serbest bırakıldığı da gene malûm değildir. ... Neticede prensipsizlik ve istikrarsızlık, memleket ekonomisi için büyük zararlar doğurmuştur. Bu zararın en büyüğü, bugün hâlâ devam etmekte olan emniyetsizlik havasıdır.

Abdülhak Kemal Yörük (1949: 155), “*Devletçilik ve Hürriyet*” adlı makalesinde milli sanayinin liberal ekonomik modelde de himaye edilebileceği savunmuştur. Liberalizm en yüksek derecesine vardığı zamanlarda bile bir kısım memleketlerde mahalli sanayi ve ziraatı himaye etmek için tedbirler aldığını belirtmiştir. İktisadi hareketler karşısında, pasif durumda kalmayarak yerinde

müdahale etmek mevkiinde bulunan devletin, yerli sanayinin gevşek ve istismarcı bir vaziyete düşmesine meydana vermeyecek tedbirleri almakla kendisini mükellef görmesinin hayırlı olacağını savunmuştur.

3.3.2.4.2. İktisadi Politikaların Örnekliği: Anglosakson Toplamlar, Özelde Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

Mecmuada, Türkiye için önerilmiş olan yeni iktisat politikaların örnekliğinin Anglo Sakson toplumlar çerçevesinde yapıldığı, özelde ise ABD'yi ihtiva ettiğine ve model alındığına, bazı çeviri makalelerinde bunun çok daha belirgin olduğuna rastlanılmıştır. Sosyalizm ve liberalizm karşılaştırmasının yapıldığı birçok makalenin aynı zamanda ABD ile Sovyet Rusya mukayesesini de içerdiği görülmüştür.

İsmet Alkan'ın (1949: 403), *“Tetkik ve Raporlardan Azami Derecede Faydalanmalıyız”* adlı makalesinde Türkiye'nin iktisadi bünyesini konu edinen çok önemli bir inceleme olarak dillendirdiği, ABD'de ekonomik mevzular hususunda kurulmuş olan Yirminci Asır Fonu (Twentieth Century Fund)'un müdürü Dr. Max Weston Thornburg'a 1948'de yaptırılan tetkik ve yayımlanan bir rapora yer vermiştir. Thornburg'un yaptığı incelemeler sonucu 27 Haziran 1949 tarihinde yayımlanmış olan *“Türkiye: Ekonomik Bir Tahlil (Turkey: An Economic Apparisal)”* adlı raporun önemi üzerinde durulmuştur.

Abdülhak Kemal Yörük, *“Devletçilik ve Hürriyet”* makalesinde devletçilik anlayışının Rusya örneğindeki iktisadi esaret ile İngiltere'nin liberal iktisadi yaklaşımı bağlamında milli himayeciliği karşılaştırdığı görülmüştür (1949: 152-155):

Devletçiliğin tam ve geniş manasıyla tatbik edildiği memleketlerin en belli başlı tipi olan Rusya'da iktisadi esaretin en korkunç şekline vardığı da bir hakikattir. Realitelere arka çeviren idealist, bütün noksanlardan âri saf bir iyilik olarak parlayan gayeye ulaşıldığı zannedildikten sonra çok defa sukut eden hayalin ağırlığı altında ezilir kalır.

Milli sanayiın himayesi meselesine gelince, liberalizmin en yüksek derecesine varıldığı zamanlarda bile bir kısım memleketler mahallî sanayii, zirati himaye etmek için tedbirler almışlardır. On dokuzuncu asır ortalarında Pitt buğday ithalini temin eden kanunu zorlukla kabul ettirirken İngiltere devletçi değil liberal idi.

Süreyya Ağaoğlu'nun Prof. Max Salvadori'den aktardığı *“Birleşik Amerikada Liberalizm”* başlıklı çeviri makalesinde söz konusu örneklik açıkça görülmektedir. ABD'de liberal tabirinin kullanılmasından kaynaklanan keşmekeşe yer verilmiştir. Devletin, artan oranda varlığının gün geçtikçe kabul görmeye başlanmasının ve devletçilik anlayışının benimsenmesinin yanlışlığı üzerinde durulmuştur. Diğer Avrupa ülkelerinin düştüğü hatanın ABD'de de yaşandığını, mevcut kurumların düzeltilmeye çalışılacağı yere *“teşebbüsün bireylerden değil de devletten geleceği muhtelif ‘devletçilik’ nevileri terviç”* edildiği vurgulanmıştır.

Bu durumun, fayda ve zararları bilanço edilmeden kabul görmesinin yanlışlığını ise “*onlara göre ferdicilik kapkara, sosyalizm bembeyazdır*” şeklinde dillendirilmiş ve şu ifadelerde bulunulmuştur (Ağaoğlu, 1949: 34):

Hususi emlak tasarrufundan doğan ekonomik hürriyet ile liberal demokrasi birlikte yürüdüğüne göre ve kendisi birincisine muhalif olduğuna nazaran, ikincisinin de aleyhinde olması şarttır. Mevcut inhisarların ağırlığından haklı olarak yüksünüyorlar. Hâlbuki inhisar fena bir şey ise, en büyük inhisar olan devlet inhisarının daha beter olduğunu takdir edemiyorlar. Umumiyetle, gerçekten bağlı bulundukları şahsî hürriyetlerin, müfrit iktidar merkezîyeti ile uyuşamayacağını idrak edemiyorlar. Liberalizmden ileri geçildiği takdirde yine evvelce geride bırakılan despotizm ile karşılaşılacağını göremiyorlar.

Makalede, bu vaziyetin liberal tabirinin ABD’deki keşmekeşliğinden ileri geldiğini tekrarlanmış, ülkede iki tür liberalizm varlığından dem vurulmuştur. İlki, bireyin kendi yapacağı şeye kendisinin karar verdiği “ananevi liberalizm”; diğeri ise halkın yaptığıının ve düşündüğünün devlet tarafından tayin edildiği ve bir cemiyet içinde tahakkuk ettiğine inanılan “tecavüzkâr liberaller” şeklinde tasnif edilmiştir.

Yalman (1948: 55-58), “*Liberallik Modası Geçmiş Bir Gidiş Midir?*” adlı makalesinde II. Dünya Savaşı sonrası galip devletlerin safındaki ideoloji farkına göre, sosyalizm ve liberalizmin, Doğu ile Batı âleminin demokrasi, hürriyet ve ilerlemeye anlamlar yüklediklerini belirtmiştir. Sovyet dünyasında bu kelimelere farklı anlamlar yüklediğini vurgulamıştır. Komünizmi reddetmekle birlikte solculuk adı altına liberalizme düşmanlığın vuku bulduğunu, İngiltere’nin bunun tesiri altına kaldığını belirtmiştir. İngiltere ve diğer devletlerin, yeni yapmaya başladığı devletçilik anlayışının Türkiye’nin önceden tecrübe ettiğini ve bunun çıkar yol olmadığını ifade etmiş, liberalizmin “*hür ve verimli gidişini avdet edebilecek mevkide*” olduğunu aktarmıştır.

Yalman gibi Fahir Hâdi Armaoğlu da (1949: 181-184), “*Bugünkü Dünyamız*” adlı makalesinde II. Dünya Savaşı sonrası insanlığın iki büyük grupta toplandığını belirtmiştir. Bu iki grubun başında iki iktisadi doktrini temsil eden iki muazzam kuvvetin bulunduğunu ifade etmiştir: “*Kapitalizmin mümessili Birleşik Amerika ve komünizmi mümessili Sovyet Rusya.*” Kapitalizmin tarihine göre komünist doktrinin yeni olduğunu, bunun yanı sıra onun vaatlerini yerine getirmek için zamanının çoktan geçtiğini vurgulamıştır. Otuz yıl önce Rusya’da sahneye çıkan Komünist doktrinin, Karl Marks’ın yeryüzü cenneti hülyasını gerçekleştiremediğini, başarısızlık deryasına düştüğünü belirtmiştir. Rusya’da doktrinin vaat ettikleri ile sonuçlar arasında derin uçurumlar olduğunu, böyle bir rejim ve iktisadi sistemin bireyin refahını, hürriyetini daha iyi yaşama şartlarını tahakkuk imkânı sağlayamayacağı vurgulamıştır. Kapitalizmin, komünizme göre üstünlüklerini sıralayarak kapitalizmin, liberalizm sayesinde bireye geniş imkânlar sunduğunu vurgulamıştır.

Nezahet Nurettin Ege’nin (1949: 323) William Hard’dan aktardığı “*Demokrasi Cihanından Portreler*” adlı çeviri makalede; “*bütün dünyada liberalizm ve komünizm felsefesinin amansız bir mücadeleye giriştiği bu korkunç senelerden liberalizmin en büyük zaferini yaşadığı birleşik Amerikadaki iktisadi hayatın iç yüzünü*” göstermeye çalıştığı ifade edilmiştir. Amerika’daki iktisadi

hayatın nasıl işlediğini örneklerle açıklanmış, buradaki büyük iktisadi müesseselerin (mektepler, hastaneler, sigorta şirketleri vb.) %60'ının büyük servet sahibi iş adamlarına, %40'ın amele sınıfına ait olduğunu belirterek “*Amerikan iktisadiyatı, halk tarafından, halk elile ve halk için işleyen bu kapitalist sistemdir*” ifadesinde bulunulmuştur.

Ege'nin (1949: 363-372) Alfreds Edwards'tan aktardığı “*İngilteredeki Sosyalist Tecrübelerden Alınacak Dersler*” adlı çeviri makalede, İngiltere’de II. Dünya Savaşı sonrası hükümeti kuran İşçi Partisi’nin devletçilik uygulamaları ile önceki dönemdeki kapitalist sistem mukayese edilmiştir. Sosyalizmi benimseyen İngiltere’de yapılan millileştirme politikalarının yanlışlığı üzerinde durulmuştur. Kapitalizmin fenalıklarından kurtulmanın sosyalizmin faydalarını müdafaa etmekle mümkün olunmayacağı, “*hususî teşebbüsün noksanlıklarını telâfi etmek için başka çareler bulunması gerektiği, fakat hususî teşebbüsü terketmek cüretkârlığını göstermeyeceklerinin*” altı çizilmiştir. Kapitalist sistemin plansız olduğunu söylemenin bir nevi gaflet ve dalaletten ileri geldiğini, İngiltere’de hükümetin bunu idrak edemediği belirtilmiştir. Amerika’nın izlemiş olduğu politikalar örnek gösterilerek bir memlekette iktisadi refah ancak bütün sınıfların menfaatiyle olacağı vurgulanmıştır. Ege tarafından İngilizceden çevrilen “*Eski Dünyada Kapitalizm İflâs Etmemiştir. Fakat, Kapitalistler Kapitalizmi İflâsa Sürüklemişlerdir*” adlı makalede yaygın bir temanın mecmuada da kendine yer bulduğu görülmüştür. Söz konusu temanın iddiası, ABD’deki işçilerin ülkedeki kapitalizmin işleyişi sebebiyle Avrupa’daki kapitalizm sistemin aksine, avantajlı olduğundan sistem ile barışık olduğudur. Bu iddianın ortaya atılma nedeni, geniş halk kitlelerinin kapitalizme yönelik memnuniyetsizliğinden sosyalizmin giderek yükseldiğini belirtmek ve ABD’de kapitalist sistemden kaynaklanan eşitsizliklerin dengelendiğinden burada sosyalizmin temel tezlerinin çürütülmüş olduğunu savunmaktır (1949: 579):

Avrupayı baştanbaşa tehdit etmekte olan Sosyalizm cereyanında Avrupa iş adamlarının çok büyük bir mes’uliyet hissesi bulunmaktadır. Avrupada kapitalizm sistemi kendiliğinden muvaffakiyetsizliğe uğramıştır. Kapitalist iktisadi sistemi iflasa sürükleyenler bizzat Avrupalı kapitalistler olmuştur. Halen Amerikada hüküm sürmekte olan yeni bir kapitalist sistem Amerikan vatandaşları tarafından büyük bir itimat ve teveccühe mazhar olurken, İngiltere ve garbi Avrupa memleketlerinin; niçin gün geçtikçe sosyalizm cereyanına daha fazla kapılmakta olduklarının hakikî sebebini anlayabilmek için, Avrupalı ve Amerikalı iş adamları arasındaki büyük ve esaslı farkları tetkik etmek çok yerinde bir hareket olur.

BM’den Arthur Bearce ve Luis Villanon (1949: 553-555) tarafından kaleme alınan ve mecmuada yayımlanan “*Amerikan İşçileri Amerikan Serbest Teşebbüs Sistemi Hakkında Ne Düşünüyorlar?*” adlı çeviri makalesinde, Amerikan işçilerinin Amerikan demokratik ve serbest sistem teşebbüsünün değerine ve muteber olmasına karşı büyük bir inancının olduğu belirtilmiştir. Sonrasında son zamanlarda burada başlayan grevlerin hür bir toplumda seçimleri kazanmak, hükümeti müşkül duruma düşürmek amacıyla değil de avantajlı bir mevki iddiasına tercüman olmak amacıyla yapıldığı savunulmuştur. Amerikan işçilerinin, 1929 Ekonomik Bunalımı’nın yaşanacağı endişesini hiçbir şekilde taşımadıkları, serbest teşebbüs sisteminin refah içinde devam edeceği kanaati içinde oldukları ifade edilmiştir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

20. yüzyılın ilk yarısında, gerek faşist gerekse komünist rejimlerin insanlığın ortak geleceği ve bireysel özgürlük için ne denli büyük bir tehdit olduğunun tecrübe edilmesi karşısında yönünü Batı olarak belirleyen Türkiye’de, çok partili demokratik siyasal hayata geçiş döneminde, farklı liberal algılayışlara sahip entelektüel kesimin tek bir çatı etrafında “demokrasi ve özgürlük” değerlerini sahiplenerek toplanmasını beraberinde getirmiştir.

Çalışmada, söz konusu dönemde Ali Fuat Başgil ile Ahmet Emin Yalman’ın öncülüğünde kurularak dönemin ilk liberal sivil teşekkülü olarak kabul gören Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nin (HFYC) yayım organı olarak çıkarılan “Hür Fikirler” mecmuasının “demokrasi ve hürriyet/özgürlük” bilincini kuvvetlendirmek amacıyla çıktığı yolun ve fikri düzeyde yapmış olduğu katkının ortaya çıkarılmasına odaklanılmıştır. Dönem itibarıyla mecmuanın çatısı altında bir araya gelen farklı liberal algılayışlara sahip entelektüel kesimin kendinden önceki ve söz konusu dönemdeki liberalleşmeye yönelik politikaları sorgulamada “ne kadar” başarılı oldukları “ne denli” liberal değerleri sahiplendikleri/sahiplenemedikleri gösterilmeye çalışılmıştır. Mecmuanın yayımlandığı dönem şartlarında liberal düşüncenin toplumda karşılık bulması ve yayılmasına katkı sağlaması bakımından “hedefi ve çabası” detaylı analize tabi tutulmuştur. Hem dünyada liberalizmin gelişim sürecinin teorik ve pratik açıdan yaşamış olduğu düşüş ve yükseliş dönemleri esas alınarak hem de Türkiye’de liberalizmin gelişim seyri analiz edilmek suretiyle mecmuanın dönem itibarıyla sahiplendiği misyon ve sonraki süreçte Türk liberal düşüncesinin gelişimine olan katkının veyahut zararının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Ayrıca mecmuanın savunduğu misyon, hem Osmanlı Devleti’nin son dönemi hem de tek parti döneminde farklı liberal değerleri sahiplenen figürler, cemiyet, mecmua, parti ve kişiler özelinde karşılaştırılarak çalışmanın özgün yönleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

HFYC’yi ve mecmuayı inceleyen tez, makale ve sempozyum bildirileri vb. çalışmalar taranarak detaylı bir literatür incelemesi yapılmıştır. “Hür Fikirler” mecmuasının orijinal sayıları ulaşılmıştır. Yöntem olarak “tarihsel araştırma ve içerik analizi” kullanılmıştır. Mecmuayı inceleyen herhangi bir yüksek lisans ve doktora çalışmasına rastlanılmamıştır. Ayrıca, HFYC’yi ele alan araştırmalara katkı sunulması amacıyla cemiyete yönelik bilgiler mecmua içinde yer alan bulgulardan yararlanılarak sunulmuştur. Mecmuanın, dönem itibarıyla farklı liberal algılayışa sahip entelektüelleri “demokrasi ve özgürlük” değerleri etrafında bir araya getirdiği ve bunun da sonraki dönemlere “öncülük” ettiği görülmüştür. Hür Fikirler’in, Cumhuriyet dönemi Türk liberal düşüncesi içerisinde bir cemiyet tarafından desteklenmek suretiyle liberal entelektüel kesimin genel siyasi doktrinin yansıtan ilk mecmua olduğu tespit edilmiştir. 1990’ların başına kadar ikinci bir örneğine

rastlanılmadığı ayrıca ifade edilmelidir. Bu yönleriyle çalışma, diğerlerinden belirgin şekilde ayrılarak özgün değerlere sahiptir. Öte yandan Türkiye’de 1950 ve sonrası liberal düşüncenin inceleme kapsamına dâhil edilememesi ve cemiyet üyelerinin hiç birinin hayatta olmaması nedeniyle mülakat, görüşme vb. teknikler kullanılmak suretiyle birincil şahıslardan faydalanılamaması çalışma açısından önemli sınırlılıklardır.

Çalışmanın bu kısmında her üç bölümde ortaya konan bilgiler ile ulaşılan bulgular özelinde yukarıda belirtilen amaca ulaşılabilmesi için formüle edilen sorulara cevap aranmış ve oluşturulan hipotezler analiz edilmiştir. Bu çerçevede çalışma, temel olarak üç bölümden oluşmaktadır. “Liberalizmin Ortaya Çıkışı ve Gelişiminin Kavramsal, Kuramsal, Tarihsel Çerçevesi” başlıklı ilk bölümde *“Hür Fikirler mecmuası yayımlandığı dönemde dünyada değişen siyasi konjonktürün etkisinde kalıp benzer istikamette mi yol almıştır yoksa farklı bir liberal kabul ediş içerisinde mi olmuştur?, Mecmuanın dönem itibarıyla sahiplendiği liberal söylem nedir?”* sorularına yanıt verebilmek için, liberalizmin Batı’da ortaya çıkışı ile gelişiminin kavramsal, kuramsal ve tarihsel olarak incelenmiştir. Başka bir ifadeyle HFYC ve Hür Fikirler mecmuasının dünyada liberalizm gelişim seyri arasında bir bağlantı kurulup, ideolojik görüşünün anlaşılır kılınabilmesi için literatürdeki kavramsal ve kuramsal yaklaşımlar verilmiş; tarihsel süreçler, temel kabuller, etkileşimler üzerinden liberalizmin farklı iki gelenek, Anglo Sakson ve Kıta Avrupası, özelinde benzer ve farklılaşan yönlerin ortaya çıkarılmış; ayrıca “klasik, sosyal (eşitlikçi/modern), yeni liberalizm/neo-liberalizm” ayrımı esas alınarak kuramsal ve tarihsel analiz yapılarak ayrıntısıyla irdelenmiştir.

Söz konusu sorular çerçevesinde ilk alt hipotez; *“Mecmuada liberalizmin siyasi veçheleri klasik değerler özelinde savunulurken, iktisadi yönden dönemin 1929 Ekonomik Bunalımı sonrası dünyada kabul gören sosyal refah devleti politikalarından bunun yanı sıra muhafazakâr yaklaşımın etkisinde kalan bir liberalizm anlayışının varlığı söz konusudur. ‘Anglo Sakson tarzı demokrasi ve özgürlük’ rejimi Türkiye için uygun bir model olarak bulunmuştur. Böylece ‘demokrasi ile liberalizm’ bahsi ‘cumhuriyetçi’ paradigmadan uzaklaştırılarak, ‘özgürlükçü’ bir Anglo Sakson modeline yaklaştırılmaya çalışılmıştır”* şeklinde oluşturulmuştur. Birinci bölümde ortaya konan bilgiler çerçevesinde mecmua incelendiğinde hipotezin anlamlı olduğu görülmüş ve şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Mecmuada, Locke’un “rasyonel siyasal teorisinin” izleri görülmüştür. HFYC’nin beyannamesinde ve mecmuada yer alan makalelerde birey, *“iradeyle akıl kudretine haiz, iyi ve kötüyü ayırabilen, yapmış olduğu işlerde sorumluluk sahibi”* olarak tanımlanmıştır. Toplumda herkesin hak ve hürriyete sahip olduğu kabul edilmiş, ayrıca hiç kimsenin kanunların emretmediği bir şeyi yapmaya zorlanamayacağı belirtilmiştir. Birey, madde ve manevi yetenek kuvvetini aklının izinde ve istediği gibi ortaya koyma konusunda özgür olduğu ifade edilmiştir. Bireylerin “kanun ve ahlâk ölçütlerine” göre hareket etmesi gerektiği

vurgulanmıştır. Toplumun gücünün, kendini oluşturan bireyin kudretiyle orantılı olduğu dillendirilmiştir.

Bireye yönelik vurgu, “Anglo Amerikan örnekliliği” üzerinden yapılan açıklamalarla desteklenmiştir. ABD’nin ilerlemesinin sebebi, bireylerin şahsı ile haklarına saygı ve yeteneklerini en fazla tarzda geliştirmesine imkân sağlaması olarak vurgulanmıştır. ABD’nin yükselişi; ferdin yeteneklerine kendisinin varmasını sağlaması, onun cesaretine, teşebbüs fikrine, nefsine, itimatına, tehlikelere atılmak zevkine en fazla surette geliştirmesine imkân vermesi olarak ifade edilmiştir. Bireyin hürriyet içinde kendini var edebileceğini, istibdadın baskısı altında yeteneklerini geliştirebilmesinin mümkün olamayacağı, milletin ancak bütün bireylerinin yeteneklerini azami surette geliştirmesine olanak verdiği ölçüde yüksekselebileceğinin altı çizilmiştir.

Ayrıca mecmuada “bireyin özerkliği” hususunda yazılar kaleme alınmıştır. Rasyonel akla ve kişisel özerkliğe (autonomy), bireylerin aklını kullanabilmesi/rasyonel ve özgür olma durumuna, yönelik vurguda Kant’ın öğretisinin izleri görülmüştür. Bu durum, Başgil’in mecmuanın ilk sayısında siyasi ve hukuki hürriyetlerin esasen vicdan ile fikir hürriyetini dolaylı bir şekilde vurguladığı bireyin özerkliğine dayandırmasında rastlanılmıştır. Sonrasında Erkut’un “altın yasa” kavramlaştırması ve bunu insanların hem cinslerini otonom/özerk bir şahıs olarak baktıkları, onları el sürülemez beşeri bir varlık olduklarını kabul ettikleri zaman gelecek “ahlâkı bir düstur” olarak ifadesinde görülmüştür.

- Cemiyet tarafından yayımlanan beyanname, “özel mülkiyet ve aileye saygı” ilk önce vurgulanan ilkeler arasında yer almıştır. Burada toplumun temel unsurları; insan şahsı ile emek sonucu elde edilmiş şeyler üzerinde tasarruf hakkı ve aileye saygı şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca hükümetlerin asli görevinin, toplumda bu saygının hüküm sürmesini sağlamak olduğu belirtilmiştir (madde 3). Bireye, aile ve mülkiyete yönelik tehdittin yalnızca devletten değil toplumdan gelebileceği düşünülmüş ve engellenmesi gerektiği belirtilmiştir. Locke’ın insan hakları arasında başa aldığı mülkiyet hakkına vurgu yapılmıştır. Modern dönemde özellikle Sanayi Devrimi’yle değişen sürecin aile üzerinde dönüştürücü etki yaptığı belirtilmiş, Fransız muhafazakârlarının savunduğu feodal ortaçağ aile yapısındaki babanın hâkimiyetinin modern dönemde gevşediği vurgulanarak bunun zararları üzerinde durulmuştur. Liberal muhafazakâr düşüncenin izlerini burada da kendini hissettirmiştir. Pek çok makalede “ailenin” ön plana çıkarılarak öncelik verildiği görülmüştür.
- Mecmuanın ilk sayısının kapağında yer alan, “*Bekçi, Gecenin Neresindeyiz?*” serlevhası devlete biçilen rolü açıkça ortaya koymuştur. Klasik liberal öğretiye denk düşen bir anlayışı yansıtmaktadır. Görevleri; adalet, iç ve dış güvenlikle sınırlı “gece bekçisi ve yahut sınırlı devlet anlayışı” kuruluş beyannamesinde vurgulanmıştır. Devlet, yapay bir kurum olarak kabul edildiğinden birey ve toplumdan ayrı bir varlığı olmadığı savunulmuştur. Devletin meşruiyetinin temel dayanağını, bireysel hak ve özgürlükleri muhafaza görevinden aldığı ve siyasal iktidarın sınırlı bir alana sahip olduğu belirtilmiştir. Bireysel hak ve özgürlükleri,

iktidar alanı dışına çıkarak ihlâl eden ve temel görevlerini yerine getirmeyen devletin meşruiyetinin tartışmalı hale geleceğine değinilmiştir. Mecmuada, bu devlet anlayışı yazarlar tarafından desteklenmiştir. Kıta Avrupası'nda liberalizmin almış olduğu şeklin eleştirisi bu doğrultuda yapılmıştır.

Bunun yanı sıra “bireysel yarar” söz konusu olduğunda, sosyal liberallerin “himayeci” anlayışına yaklaşıldığı tespit edilmiştir. Devletin toplumdaki güçsüz, zayıf, yoksul kişilere yönelik koruyucu tedbirler alması gerektiği savunulmuştur. Beyannamede bu anlayışın yansımalarına, cemiyet tarafından himaye görme hususunda eşit haklara sahip olunduğuna dair madde 4'te belirtilen, *“cemiyetten himaye görüp müsavi imkânlara malik olmağa hakkı”* şeklinde yer verildiği görülmüştür. Ayrıca madde 6'da, ekonomide yaşanan krizler gibi durumlarda iş hayatından mağdur olan özellikle kadın ve çocukların *“emek, sıhhat ve şereflerini muhafazası için cemiyetten himaye görmeğe hakkı vardır”* ibaresine yer verilmiştir. Bu açıdan bakıldığında beyannamenin bazı alanlarda sınırlı olmakla birlikte “himayeci” özellik sergilediği tespit edilmiştir. Mecmuada yer alan pek çok makalede bu durum kendini hissettirmiştir.

- Liberal-entegrasyoncu bir perspektiften “dünya hükümeti/federalizmi” anlayışının mecmuaya yansımaları görülmüştür. ABD'li olan ünlü gazeteci, dönemin antikomünist kalemi Walter Lippmann'ın yazıları, dünya federalizmi fikrinin meşhur savunucularından Emery Reves'in yazdığı “Barış'ın Anatomisi” kitabından “Sosyalizmin İflası” bölümü ve Nami Esen tarafından Lucien Morice'in “Vers L'Empire du Monde/Dünya İmparatorluğuna Doğru” adlı kitabından bazı bölümler tercüme edilerek yayımlanmıştır. Liberal-entegrasyoncu bakış açısıyla uluslararası ilişkilere yaklaşan bu isimlerin gündeme taşımış olduğu “dünya hükümeti”, “dünya federalizmi” vb. tartışmaların, kapitalizmin ile sosyalizmin iflas ettiğini bu açıdan ortak bir örgütlenmeye gitme düşüncesini ütöpik şekilde savunmuş olmalarının, Türkiye'de kısmen de olsa ilgi çektiği anlaşılmıştır. Mecmuada; *“Bugün tercih zorunda kaldığımız iki sistemden liberalizmi benimsememiz zarurîdir”* (Armaoğlu, 1949: 184) doğrultusundaki benzer ibarelerden her iki sistemin iflas ettiğine yönelik üretilen çözümün, Türkiye'de konuyla alakadar olanlar için farklı arayışlar içine girilmesine neden olmadığı görülmüştür.

Bireysel hak ve özgürlükler bahsinde Locke'cu öğretinin izleri görülmüştür. Bireylerin devletten önce bir takım haklara sahip olmaları nedeniyle doğal hakların pozitif haklara önceliği, devletin bu özgürlükler saklı kalmak koşuluyla bireylerin ortak iradesi sonucu meydana geldiği ve buradan hareketle siyasal iktidarın bireysel özgürlük alanına müdahale etmemesi bu öğretinin izlerini yansıtmaktadır. Bireysel özgürlükler, devletin müdahale edemeyeceği bir alan olduğundan çoğunluğun iradesi tarafından bile hiçbir şekilde ihlâl edilemeyeceği savunulmuştur. Mecmuada yer alan yazılarda hürriyet/özgürlük bahsinde, klasik liberalizmin “negatif bakış açısının” bütün izleri kendini göstermiştir. Hürriyet/özgürlük teması, özellikle Başgil'in kaleme aldığı makalelerde ayrıntılı incelenmiş

ve savunulmuştur. Mecmuadaki diğer yazarlarda hürriyet/özgürlük yazılarıyla Başgil'e destek olmuşlardır. Mecmuada bu temayla ilgili olarak pek çok tercüme ve özgün makale yayımlanmıştır. Bunlar, çalışmada çeşitli alt-temalar şeklinde ele alınıp, incelenmiştir: “Matbuat (Basın) Özgürlüğü/Hürriyeti, Fikir ve Vicdan Özgürlüğü/Hürriyeti, İlim ve Okuma Özgürlüğü/Hürriyeti, Konuşma ve Yazma Özgürlüğü/Hürriyeti, Din Özgürlüğü/Hürriyeti ve Laiklik”. Söz konusu temalarının örnekliği “Anglo Amerikan anlayış” çerçevesinde verildiğine rastlanılmıştır.

Mecmuada, matbuat/basın özgürlüğünün/hürriyetinin vicdan, söz, tefekkür gibi özgürlüklerin “teminatı görevinde”, “mihenk taşı” olduğu vurgulanmıştır. Hak ve hürriyetlere yönelik tehditkâr olan otoriter yönetimin uygulamalarını, halka ilk anda duyuracak olanın matbuattan başkası olamayacağı, ayrıca demokrasinin mevcudiyetinin başlıca işareti olduğu savunulmuştur. Keyfi hükümetlere karşı en tesirli frenin “hür tenkit” olduğu belirtilerek demokratikleşme sürecinde bu alanda bir iyileştirilmeye gidildiğinin fakat alınacak çok fazla mesafenin olduğunun altı çizilmiştir. 1931 tarihli Matbuat Kanunu ile Ceza Kanunu’ndaki basın cezalarına değinilmiştir.

Mecmuada, iki harp arası dönemde “hürriyet ve demokrasinin” gözden düştüğü, otoriter ve totaliter rejimlerin “fikir ve düşünce özgürlüğüne” ket vurdukları, mecmuanın söz konusu esareten kurtulan ve rasyonel fikrin tekrar temini için çıkarıldığı vurgulanmıştır. Temel eleştirinin, tek parti ve II. Abdülhamit dönemindeki fikir hürriyetine yönelik uygulamalar olduğu görülmüştür. Fikir hürriyetinin yalnızca “anayasa” başta olmak üzere “kanun kaideleriyle” sınırlanacağı belirtilmiştir.

İlim ve okuma özgürlüğü/hürriyeti özelinde “akademik hürriyet” üzerinde durulmuş, güç ve kudreti ellerinde bulunduranların ilim ve fikir üzerinde baskı kurma çabası içerisine girmesi eleştirilmiştir. 18. ve 19. hatta 20. yüzyılda bile halâ üniversitelerin özerk olmadığı belirtilmiş, “*Üniversitâ Kürsülerinde Tedris Hürriyeti*” başlıklı bir beyanname yayımlanmıştır. İlmi ve terbiyevi olmak üzere üniversitelerin iki fonksiyonun olduğu vurgulanmıştır. Üniversite hocalarının irade serbestliği ile sağlam karaktere, mesleki formasyona sahip olması gerektiği, herhangi bir otoritenin tesirinde kalmaması önemle vurgulanmıştır. Üniversite özerkliğinin hocanın dokunulmazlığı olduğu ve hocanın hiçbir korkuya kapılmadan kanaatlerini söylemesi icap ettiği, fakat tedris hürriyetinin de bir sınırı olduğu, bunun üniversitenin kendi organlarına bırakılması gerektiğine değinilmiştir. Türkiye’deki mekteplerin radikal bir zihniyet değişikliğine ihtiyacı olduğu, Maarif Vekâleti’nin bunda başarılı olamayacağı savunulmuştur.

Mecmuada ilk sayıdan itibaren dil meselesi üzerinde durulmuştur. Temel eleştiri ise dilde sadeleştirme hareketinin devlet zoruyla birkaç şahsın/zümrenin tahakkümü altına alınarak gerçekleştirilmesi, Dil Kurumu’nun hükümet politikası içine çekilerek resmi otorite tarafından himaye görmesi şeklinde mecmuaya yansımıştır. Ayrıca cemiyet tarafından yayımlanan dil beyannamesine mecmuada yer verildiği görülmüştür. Burada, dilin sadeleştirilmesine karşı olunmadığı, dile müdahale ve tasarrufun “ilim, ihtisas ve kalem

sahibi insanların işi olduğu”, halkın kendi dilinden başka bir dille konuşma ve yazmaya zorlanmasının vatandaş hürriyetine aykırı görüldüğü, mektep kitaplarında, kanunlarda, mahkeme ve dairelerde uydurma kelimelerin çoğalmasından endişe duyulduğu, Dil Kurumu’nun memleket için hayırlı olmadığı, onun yerine Dil Akademisi’nin kurulması gerektiği vurgulanmıştır. Bununla birlikte muhalefetin uydurma dile karşı tepki göstermeyip bunları benimsemesi ve kullanmaya başlaması eleştirilmiştir. Maarif Teşkilatı’nın muallimleri baskı altında tutması, Güneş Dil Teorisi’nin Dil Kurumu’nun icat ettiği kelimelerin ispatı için dalcilerin bir vasıta organı haline gelmesi durumu tenkit edilmiştir. 1928’de gerçekleşen Harf İnkılabı’nın, okuma ve yazmayı halka ulaştırması bakımından hayırlı olduğu, fakat kısa sürede dilde inkılabın olamayacağı, müesseselerinin kurulup yaygınlaştırılamayacağı, dilin sadeleştirilmesinin herhangi bir otoritenin emirleri doğrultusunda değil de normal gelişim sürecinde kendiliğinden olması gerektiği savunulmuştur.

Mecmuada, Başgil tarafından laikliğin din ve maneviyat düşmanlığı şeklinde algılanmasının ve bu şekilde okul mekteplerine sokulmasının yanlışlığı dillendirilmiştir. Ona göre, laiklik “din özgürlüğü” anlamına gelmektedir. Yalman’ın ise dine kardeşlik hissi oluşturmak, sınıf mücadelesini engellemek, aile müessesine korumak gibi bir rol biçtiği görülmüştür. Onun laiklik anlayışı ise din ve dünya işlerinin kesin şekilde birbirinden ayrılması, dinin siyasi nüfuz vasıtasına bürünmemesi, halkın vicdanlarının hoşnut edilmesi şeklindedir. Başgil ve Yalman arasında mecmuaya da yansıyan bu görüş ayrılığı, cemiyet tarafından 1950 yılının başında yapılan “Din ve Laiklik” kongresinde derinleşmiş, Başgil’in hem kongreyi hem de cemiyeti terk etmesine neden olmuştur.

Ayrıca mecmuada hürriyet/özgürlük içerikli şiirlere rastlanılmıştır. Tevfik Fikret’in “Tarih-i Kadim” ve Namık Kemal’in “Murabba” şiirinden birkaç dörtlüğe yer verildiği görülmüştür.

- Mecmuada ele alınan konular içinde demokrasi; kurumları, zihniyeti ve gelişim süreciyle kendisine en çok yer bulan tema olarak karşımıza çıkmıştır. Cemiyet ve mecmuadaki yoğun ilgiyle demokratikleşme özelinde bir literatürün meydana gelmesine ve demokrasi kültürünün inkişafına katkı sunulmaya çalışıldığına rastlanılmıştır. Mecmuada, demokrasi özelinde birçok özgün ve tercüme makale yayımlanmıştır. Burada, liberal demokrasi anlayışı sadece siyasal bir rejim olarak değil ayrıca geniş veyahut ideal anlamda bireysel boyutuyla, “zihniyet meselesi” olarak, da savunulmuştur. Mecmuada, genelde tüm liberal kurumların özelde demokrasinin “ahlâki bir zeminde” geçerlilik kazanacağı, aksi durum halinde yozlaşacağı anlayışının dillendirilmesi, mecmuadaki liberal muhafazakâr yönün izlerini göstermesi bakımından anlamlıdır.

Mecmuada, demokrasi “anayasal bir rejim” olarak kabul edilmiştir. Beyanname sıralanan bireysel hak ve özgürlüklere gerçek bir özgürlük rejimiyle, ‘ekseriyetin/çoğunluğun temsil edildiği, milli iradenin özgür bir biçimde belirlendiği, azınlıkların fikir hürriyetine saygı ve müsamaha gösterildiği’, ulaşılabileceğinin savunulduğu görülmüştür. Mecmuada ayrıca

bireysel özgürlüklerin çoğunluk tarafından ihlâl edilmesini önlemek için “ikinci meclis (seçkinler meclisi) ve kuvvetler ayrılığı” önlemlerinin alınması gerektiğinin savunusu yapılmıştır. Rakipsiz bir kuvvet merkezi haline geldiği durumda demokrasilerdeki ekseriyetin, bir hükümdar veyahut diktatör istibdatından mahiyet olarak bir farkı olmadığı vurgulanmıştır.

Liberal demokrasi karşısında yer alan otoriter ve totaliter rejimler eleştirilmiştir. Söz konusu eleştiriler, Anglo Amerikan örneklği üzerinden yapılmıştır. Mecmuada, demokrasilerin tam ve en mükemmel şeklinin cumhuriyet rejimlerinde ortaya çıktığı, sağcı ve solcu her çeşit totaliter rejimlerin karşısında olunduğu belirtilmiştir. Demokrasinin, “tarihin her döneminde görüldüğü gibi en iyi yönetim şekli olduğu” savunulmuştur.

Türkiye’nin demokratik sürecine ilişkin düşüncelere/eleştirilere yer verilmiştir. Mecmuada, Osmanlı/Türk demokratikleşmesine yönelik olarak “ortak bir anlayışın” olduğu tespit edilmiştir. Bu anlayış, 1876 ve 1908 Anayasa ile müesseselerinin halkın talepleri ve doğrudan doğruya tabî hakların, hürriyetlerin tahakkuku amacıyla değil de Batı kültürünün tesiri altında yetişen bir grup münevver zümrenin, memleketin iç ve dışta düştüğü kötü durumdan, devletin çöküşten kurtarılması doğrultusunda ortaya çıkarıldığı yönündedir. 1924 Anayasası’na yönelik ciddi bir eleştiri yapılmadığı görülmüştür. Fakat anayasanın, bütün vatandaşların özgürlükler ve haklar bağlamında eşitliğini sağlayan maddelerinin tek parti döneminin keyfi politikaları nedeniyle pratikte uygulanmayışı eleştirilmiş, bu durumun imtiyazlı bir bürokrasinin/sınıfın ortaya çıkmasına sebep olduğu böylece sıradan vatandaşların hak ve özgürlüklerin görmezden gelindiği bir düzenin ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Anayasada belirtilen bu hak ve özgürlüklerin güvencesinin “siyasi bir terbiye” meselesi olduğu ve yönetilenlerden ziyade yönetenlere de yol gösterici olması gerektiğinin altı çizilmiştir. Özetle Türkiye’de, hakiki bir demokratik rejimin kurulabilmesi için “demokratik bir anayasa davasının” varlığının savunusunun yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca “mevcut demokrasi müesseselerinin ıslahına” dikkat çekilerek bunların halkın emrinde çalışan teşekküller haline getirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

- Mecmuada, önerilen iktisadi politikanın “iktisadi liberalizm” olduğu görülmüştür. Ancak önerilen söz konusu modele bakıldığında, 1929 Ekonomik Bunalımı sonrasında uygulanan “sosyal refah devleti politikalarından” etkilenilmiş olduğuna rastlanılmıştır. Önerilen model; ne devleti ne de bireyi amaç edinen bir nizamın olması gereklği, devletin kurucu ve işletmeci olarak ekonomik hayata herhangi bir müdahalede bulunmaması şeklinde dillendirilmiştir. Bunun yerine gümrük setleriyle oluşturulmuş olan himaye, içerde ise çeşitli şekiller meydana getirilecek tanzim ve teşvik sistem, “mutedil/ölçülü devletçilik”, anlayışı savunulmuştur. Aksi takdirde bireysel özgürlüklerin zarar göreceği belirtilmiştir. Milli ekonomi ve himayecilik anlayışının liberalizmin kesin bir şekilde uygulanmakta olduğu memleketlerde de varlığını devam ettirdiği vurgulanmıştır.

Mecmuada plancılık ve serbest iktisat, liberalizm ve sosyalizm arasındaki zıtlıkların bertaraf edilmesi, ilkinin bütünüyle serbest bırakılmasının toplumun temellerine zarar verdiği, ikincisinin iktisadi sahada bireyin tüm hayatına müdahale ederek onun hürriyetini ve bağımsızlığını ortadan kaldırdığı belirtilmiştir. Bu açıdan mecmuada bunlar arasında bir “orta yol arayışı” sıklıkla vurgulanmıştır. Ancak bu orta yol arayışı özelinde bireylerin teşebbüs ile şahsi hürriyetlerin garanti altına alınması ve diğer taraftan planlı bir ekonomik kalkınmanın amaçlanması zorunluluğu savunulmuştur.

Mecmuada, Türkiye’de uygulanmakta olan “devletçilik” ile “milli himayecilik/plancılık” arasındaki ayrım açık bir şekilde belirtilmiştir. Devletçilik anlayışının bireysel hürriyetin temelini ihtiva eden teşebbüse yer bırakmadığı maksadıyla zararlı görüldüğü vurgulanmıştır. Uygulanmakta olan devletçilik politikasının plan ve programdan mahrum oluşu, kolayca toplumsal alanın dışına kayacak kadar sınırlarının belirsizliği, ayrıca devletçiliğin sınırlarının iyi tespit ve tayin edilememesi tehlikesi ile bu sınırın rahatlıkla aşılabilesinin otoriter ve totaliter rejimlere kapı arayacağı ilaveten milli himaye politikasının öngörüsüzlüğü eleştirilmiştir. Milli sanayinin liberal ekonomik modelde himaye edilebileceği örnekleriyle işlenmiştir.

Mecmuada Türkiye için önerilmiş olan iktisadi politikaların örnekliğinin Anglo Sakson toplumlar, özelde Amerika Birleşik Devletleri (ABD), bağlamında yapılmıştır. ABD mecmuada sıklıkla bir model olarak ele alınmıştır. Sosyalizm ile liberalizmin kıyaslanması amacıyla ele alınan birçok yazıda, ayrıca ABD ile Sovyet Rusya’nın mukayesesinin de konu edinildiği görülmüştür. Ayrıca kimi çeviri yazılarının incelenmesi sonucu bu modelliğin daha belirgin olduğuna rastlanılmıştır.

Özetle mecmuada, daha ziyade klasik liberalizmin siyasi boyutu sahiplenilirken 1929 Ekonomik Bunalımı sonrasında uygulanan “sosyal refah devleti politikalarından” etkilenmiş bir iktisadi anlayışın sahiplenildiği görülmüştür. Liberal muhafazakârlığın izleri; aileye atfedilen önemin yanı sıra eğitim konusunda talime yapılan göndermelerin yanında terbiyeye yönelik ehemmiyetin belirtilmesinde, demokrasinin varlığını devam ettirebileceği zemine olan vurguda, dil tartışmalarında görülen dil devrimine karşı duruşta, Başgil’in ülkede uygulanan laiklik politikalarını dinsizlikle eş değer görmesinde, Yalman’ın dinin manevi boyutuna atfettiği önem gibi pek çok konuda “ahlâki” zemine yapılan vurgu, “maneviyata” yapılan göndermelerde hissedilmiştir. Mecmuada her bir tema altında “Anglo Amerikan örnekliğine” başvurulması, dönem itibarıyla dünyada değişen konjonktürün etkisiyle Anglo Sakson merkezli liberal söylemlerin sahiplenildiğini bu doğrultuda “özgürlükçü” paradigmanın ülkede tanıtılmasının ve benimsetilmesinin hedeflendiği, söz konusu yönde çaba sarf edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

İkinci bölümde “Türkiye’de Liberalizmi Temsil Eden Fikri Düşünce ve Tarihi Olaylar” başlığı altında “*Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nin (HFYC) yayım organı olan “Hür Fikirler” mecmuasının kendinden önceki hem Tanzimat ve II. Meşrutiyet hem de tek parti döneminde liberal cemiyet, düşünür ve düşüncelerle ilişkisi nedir?, Türkiye’deki liberal düşüncenin evrimi ile bağlantısı nedir?,*

Türk liberalizmi içinde nasıl bir boşluğu doldurmaktadır?” ve “Hür Fikirler” mecmuası yayımlandığı dönemde sahiplendiği liberal misyonla Türk liberal düşüncesinin gelişmesine katkı mı sağlamıştır ve yahut gelişmesine engel mi teşkil etmiştir?” sorularına yanıtlar verebilmek için, liberal düşüncenin Osmanlı Devleti’nde, ulus devlet inşası sürecinde rejimin yerleştirilmesi amacıyla yapılan devrimci reformlara tanıklık eden tek parti döneminde (1923-45) sonrasında demokrasiye geçiş sürecindeki (1945-50) serüveninin analizine odaklanılmıştır. Dünyadaki liberal gelişmelerin Türkiye’de ne şekilde cereyan ettiği, liberalizmin “iki farklı algılanış/felsefi ayrışma tarzının yol açtığı ayırım” üzerinden tarihsel süreç içinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Başka bir ifadeyle Türkiye’de iktisadi ve siyasal liberalizmin liberal figürdeki tezahürü, liberalizmin farklılaşan ekolleri, dönemsellikleri ele alınmıştır.

Söz konusu sorular çerçevesinde çalışmanın temel hipotezi; *“Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’nin (HFYC) yayım organı olan ‘Hür Fikirler’ mecmuası etrafında kendinden önceki dönemdeki mecmulardan farklı olarak liberal muhafazakâr ile sosyal liberalleri de içine alarak toplandığı ve 20. yüzyılın ilk yarısında liberalizm teorik, pratik açıdan yaşadığı kriz/bunalım sonrası değişen konjonktürden etkilenen fakat esas itibariyle ‘Klasik liberal geleneği’ sahiplenilen bir çizginin izlendiğidir.”* İkinci alt hipotez; *“Hem Osmanlı’nın son döneminde hem tek partili dönemde liberal algılayış özelinde partiler, cemiyetler ve düşünürler tarafından savunulan liberal düşüncenin, çok partili demokratik siyasal hayata geçiş sürecinde farklı olarak ‘demokrasi ve özgürlük’ değerleri etrafında dönemin liberal figürlerini ‘ortak bir cemiyet/mecmua’ altında toplanılmasına öncülük etmesi”* şeklinde oluşturulmuştur. Hem Türk liberal düşüncesinin Osmanlı Devleti’nde, tek parti döneminde ve çok partili demokratik hayata geçiş sürecinde incelenmesi sonucu ulaşılan bilgiler hem de ilk bölümde ortaya konan bulgular çerçevesinde temel hipotezin ve ikinci alt hipotezin anlamlı olduğu görülmüş ve şu bilgilere ulaşılmıştır:

- HFYC’nin kurucuları olan Başgil ve Yalman özelinde liberalizm farklı algılayış tarzlarında görülen ve İnsel’in de (2005: 20) belirttiği üzere II. Meşrutiyet öncesi döneme kadar götürülebilecek söz konusu ayırım, günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Çalışmada, Osmanlı Devleti’nin son döneminden başlanmak suretiyle çok partili hayata geçiş dönemini de kapsayacak şekilde konu düşünürler, düşünceler, mecmualar, partiler, dönemsel tartışmalar ve izlenen politikalar özelinde ayrıntı incelenmiş, cemiyet ve mecmuanın diğer dönemlerle olan ilişkisi ayrıntılı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Batı’da liberalizm; Orta Çağ’da ekonomik, siyasi, sosyal düzeninin çözülmeye başlaması sonrasında vuku bulan Rönesans ve Reform Hareketleri, Merkantalizm, Coğrafi Keşifler ile Aydınlanma Çağı, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi süreci boyunca ortaya çıkan yeni durumlar ve bunlara çözüm arayışı içinde şekillenmiştir. Batı toplumunun kendi kültür dinamiklerinin ürünü olan liberalizmin Türkiye’de ortaya çıkışı ve gelişimi, oradaki gibi toplumun kendi dinamiklerinden doğan bir oluşum şeklinde gerçekleşmemiştir. Türkiye’de liberal fikirler, 19. yüzyılın ikinci yarısını takiben, Osmanlı Devleti’nin son döneminde, diğer fikir akımları gibi çökmekte ve parçalanmakta olan imparatorluğunun “nasıl

kurtarılaçağına yönelik endişe sonucu” ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle “Bu devlet nasıl kurtulur?” sorusuna aranan yanıtlar neticesinde, yeni fikirlerin ülkede kendine yer bulduğu görülmüştür. Bu dönemde liberal fikirler “devletin kurtuluşu için sunulan bir reçete” olmakla birlikte, diğer düşünce akımları gibi gerek Osmanlı Devleti’nde gerekse de Cumhuriyet döneminde siyasal hayat üzerinde etkili olduğunu söylemek güçtür. Bu nedenle çalışmada, Osmanlı Devleti’nde ve Cumhuriyet döneminde “liberal bir hareket” aramaktan ziyade son dönemde gerçekleşen yenilikler dikkate alınarak “liberal gelişmeler”, fikri düşünce ve tarihi olaylar bağlamında incelenmiştir.

Osmanlı Devleti’nde, liberal düşüncenin izleri 1800’lü yılların başlarına kadar götürülmektedir. İlkte “yenileşme” o günkü ifadelerle “tanzimat ve ıslahat” kavramları adı altında Osmanlı coğrafyasına giren liberal fikirler, Osmanlı aydınları ve yöneticilerini liberal devlete doğru dolaylı şekilde yönlendirmiştir. Liberal fikirlere kapı aralayan sürecin başlangıcı, Lale Devri’nde bozulmuş olan devlet kurumlarının yanında, düşünce alanında da değişim ve dönüşümün gerekli olduğunun fark edilmesiyle gerçekleşmiştir. Ayrıca sonradan tahta çıkan padişahlar da söz konusu durumu kabul ederek yenileşme çabaları içerisine girmişlerdir. II. Mahmut ve III. Selim döneminde, Avrupa başkentlerinde açılan elçilikler yeni/liberal fikirlerin Osmanlı Devleti’ne taşınmasında önemli rol oynamıştır. Sened-i İttifak’la ayân ve merkezi hükümetin karşılıklı güvenceler noktasında anlaşması, ayanlara tanınan imtiyaz ile devlet iktidarı sınırlandırılmıştır. Bütün bunlar liberalleşme açısından zikredilmeden geçilemeyecek önemli gelişmelerdir. II. Mahmut döneminde yapılan reformların sadece askeri değil pek çok alana yayılması Tanzimat’ın taşlarının döşenmesinin zeminini hazırlamıştır.

Tanzimatçıların zihinlerinde olan temel kaygı, mutlakîyetçi yönetimi sınırlandırmanın ötesinde bağımsızlık talepleriyle ortaya çıkacak eğilimlere ket vurmak ve devletin dağılmasını önlemek olmuştur. Tanzimat Fermanı’yla gayrimüslim tebaanın milliyetçilik akımlarından etkilenmesinin önüne geçmek amacıyla “Osmanlılık” siyaseti izlenmeye başlanmıştır. Ferman, Osmanlı Devleti’ne hukuk devleti kimliği kazandırmış, eksik hak ve özgürlüklerin tanınması ile bundan gayrimüslimlerin de yararlanması amacını taşımıştır. Fakat gelen tepkiler, fermanın uygulanmasını ortadan kaldırarak liberalleşme sürecinin önünü tıkamıştır. Bunun yanı sıra Tanzimat devri, Meşrutiyet ilanını sağlayacak imkânları oluşturmuştur. Bu dönemin tamamı incelendiğinde liberal yönetim ve ekonomi anlayışının kabul gördüğünün izlerini Sadık Rıfat Paşa, Ali ve Fuat Paşalar, Mustafa Reşit Paşa’nın düşüncelerinde görmek mümkündür. Tanzimat Fermanı’nı takip eden dönemde liberalizm, “dini yönetim, değişimle” alakalı bir konu olarak ele alınmıştır. Dini özgürlüklerin olması gereğinden hareket edilerek siyasî liberalizme varılmıştır. “Osmanlı birliği” düşüncesi savunulurken bunun gerçekleşmesi amacıyla zaruri koşullardan birisi olarak “siyasî liberalizme” gönderme yapılmıştır. Başka bir ifadeyle yönetimin uygulayacağı “dinsel tarafsızlığı” ilkesi, siyasi liberalizm aracılığıyla Osmanlı birliğinin ayakta tutulması için zorunlu görülmüştür.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki liberalizmin “ortak düşününü”, ceberut devlet anlayışı karşısında bireysel hak ve özgürlükleri önceleyen “siyasal liberalizm” anlayışı oluşturmuştur. Tanzimat döneminde, Yeni Osmanlılarda filizlenmeye başlayan bir yandan siyasi liberalizm diğer yandan liberal siyasal düşünün en önemli iç çelişkisini oluşturan ve çok cılız şekilde dillendirilen “ılımlı bir himayecilik” anlayışı vuku bulmuştur. Bu ince farka rağmen Osmanlı reformcuları genel iktisadi liberalizm konusunda “ortak bir kabul” içerisinde olmuşlardır. Kısaca, 19. yüzyılda emperyalizm nedeniyle bir açık pazar ve yarı-sömürge durumuna düşen Osmanlı Devleti'nin, bu durumdan “Batılı olunarak/kapitalistleşerek” kurdurulabileceğini savunmuşlardır.

1860'larda Tanzimat'ın hem tesisi hem de uygulamalarındaki yetersizliklerden yakınan askeri ve sivil bürokrasisinin içinden gelen özgürlük merkezli dinamik bir kuşağın, yeni bir aydın muhalif kesiminin, ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kuşağın Fransız Devrimi'nin yaymış olduğu düşüncelerden etkilendiği Nâmık Kemâl, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi aydınların muhalif söylemlerinde kendini hissettirmiştir. Özellikle pozitivizm (olguculuk) ve akılcılık (uşçuluk) fikirleri örnek aldıkları temel değerler olmuştur. Yeni/Genç Osmanlılar, devleti kurtarma görevini kendilerine misyon olarak alırken muhalefetlerini “dini” unsurlara dayandırarak yapmışlardır. “Din” unsuru, önce muhalefet amacıyla araç iken sonrasında fikirlerinin temelini teşkil etmiştir. İlk modern bir muhalefet hareketini temsil eden Yeni/Genç Osmanlılar, geleneksel olan Osmanlı meşrutiyet nizamından yola çıkmış ve liberal esaslara referansla Padişah'tan adalet istemişlerdir.

Namık Kemal'in iktisat konusundaki yaklaşımı, milli iktisat yaklaşımının ilk belirtilerini taşımakla birlikte ondan farklıdır. Devlet müdahaleciliğini, “lalacılık” özelinde eleştirerek siyasi liberalizm savunmuştur. Bununla birlikte serbest ticaretin geri kalmış ülkelerde uygulamanın, kısaca “laissez faire” sakıncaları Namık Kemal başta olmak üzere ve Yeni Osmanlılar tarafından idrak edilmiştir. Söz konusu anlayışta, ilkesel olarak serbest ticarete karşı olunmamakla birlikte devlet müdahalesinin “korumacı gümrük politikalarının sınırını aşmaması” gerektiği hususunda “ılımlı bir himayecilik” düşüncesinin izleri görülmüştür. Başka bir ifadeyle, Yeni Osmanlılar serbest ticaret sorununun temelini ilkesel olarak değil de zamansal şekilde belirtmişler ve erken bir şekilde bu anlayışın benimsenmesinin ülkeye zarar vereceğini savunmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin Merkantalist çağa, Sanayi Devrimi ve sonrası sürece ayak uyduramaması ekonomik yönden geri kalmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl boyunca değişimin sunmuş olduğu şartlarda kendisine yer bulabilmek için iktisadi bir modernleşme çabası içine girmiştir. 1838'de yed-i vahid uygulanmasının kaldırılmasıyla başlayan ve 1908'e kadar süren dönemde, iktisadi liberalizm farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Önceki dönemdeki himayeci politikalar ve tekelin varlığı yerini 1880'a kadar devam etmiş olan ticaretin serbest bırakılması ve ihracatı arttırıcı, ithalatı kısıtlayıcı politikalara bırakmıştır. 1880 ile 1908 arası dönemde, himayeci ve liberal iktisat politikalar bir arada varlığını sürdürmüştür. 1908-1912 yılları arası süreçte liberal iktisat politikalar

belirgin olmakla birlikte, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle himayeci iktisadi politikalar galip gelmiş, giderek “milli iktisat” anlayışı güçlenmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde iktisadî liberalizm Sakızlı Ohannes Paşa tarafından savunulmuştur. Paşa, belirli bir sanayi dalını himaye etmenin ve sınırlı sermaye birikiminin bu kesime yönlendirilmesinin, yatırımların dağılımında dengesizliklere neden olacağını savunmuştur. O, devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkarak olabildiğince sınırlandırılması ve piyasadan elini çekmesi gerektiğini belirtmiş ve devletin bu alandaki müdahalesini gereksiz görmüştür. Osmanlı Devleti'nin iktisadi yönden kalkınması için girişim özgürlüğüne ve mülkiyet hakkına dayalı rekabetçi, açık bir iktisadi yapının gerekliliği üzerinde durmuştur. Ekonomik alanda korumacılık, devletçilik ve tekelin yanlış olduğunu vurgulamıştır.

1838-1880 arası dönemde, İngiliz iktisat düşüncesi egemen olsa da 1870'li yıllarda bu anlayışa cılız bir şekilde itiraz sesleri yükselmiştir. 1880'li yıllara bakıldığında ise tahta olan padişah II. Abdülhamit, liberal iktisat düşüncesi ekonomi alanında bir doktrin şeklinde benimsememiştir. Ülkedeki ekonomi politikalarını bütünüyle himaye düşüncesi paralelinde oluşturmayı amaçlamıştır. Söz konusu dönemde devletin servet kaynağı olan sanayi ve ziraat sektörlerine yönelik teşvik edici politikalar uygulanmıştır. Ahmet Mithat Efendi ilk kez ülke için doğrudan liberal iktisat düşüncenin yararlı olmayacağını ifade etmiş, himayecilik düşüncesinin kabul görmesi adına çaba harcamıştır. Sanayiye himaye ederek ülkenin ekonomisinin geliştirilmesi gerektiğini dillendirmiştir. Bu amaçla gümrük oranların artırılmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Ayrıca himayecilik düşüncesini, II. Abdülhamit döneminde savunan yazarlardan bir diğerinin Mizancı Murat olduğu ifade edilmelidir.

Kapitalistleşme, Jön Türkler'in 1902 Kongresi'nde yaşanan yol ayrımında müdahalecilik ile anti-müdahalecilik tartışmaları sonucunda ortaya çıkmış olan iki grup için de temel amacı teşkil etmiştir. Mehmet Sabahattin ve grubu Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurarak “serbest ticareti”, Ahmet Rıza'nın liderliğinde diğer grup “himayeciliği” savunmuştur. Mehmet Sabahattin ve grubunun sahip olduğu görüşler, siyasi liberalizmin yanı sıra iktisadi liberalizm, Osmanlıcılık ile âdem-i merkeziyetçilik düşüncesinin bileşimiyle oluşturulmuş ve her alana yayılmış liberal bir program özelliği taşımıştır. Ahmet Rıza ve grubu ise merkeziyetçiliği, ulusçuluğu ve ulusal iktisadi benimsemiştir. İttihat ve Terakki esas karakterini “milliyetçiliğin ve millî iktisat düşüncesinin” çizdiği bir parti hüviyetinde olmuştur. İttihat ve Terakki, 1902 kongresinde Mehmet Sabahattin ve ekibini tasfiye etmişse de 1912'ye kadar “iktisadi liberalizm” ve “Osmanlıcılık” düşüncesini savunmuştur. Balkan Savaşı sonrasında “milli iktisat ve Türkçülük” anlayışını kabul görmüş ve giderek güçlenen bir mahiyet kazanmıştır.

II. Abdülhamit'in meşrutiyeti askıya aldığı dönemde yaşanan olaylar, Yeni/Genç Osmanlıların düşünce mirasını sahiplenen, İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında toplanan yeni bir muhalefetin, Jön Türk Hareketi'nin, doğuşuna tanıklık etmiştir. 1889 yılında Mekteb-i Tıbbiye'de teşkilatlanmaya başlayan Jön Türk Hareketi, Ahmet Rıza vasıtasıyla

pozitivizm, Abdullah Cevdet sayesinde Sosyal Darwinizm’le tanışmıştır. Ayrıca II. Abdülhamit tarafından görevlerinden alınıncaya kadar Ohannes ve Portakal Paşa’nın liberal fikirleriyle yetişmişlerdir. İttihat ve Terakki, 1908 yılında liberal değerleri savunmuş olan “Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası” ile yola çıkmış; fakat koyu müdahaleci bir mecmua olan “İktisadiyyat” ile 1918’e ulaşmıştır. Ulûm-ı İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmuası, Balkan Savaşına kadar süren meşrutiyet liberalizminin sözcülüğünü üstlenmiştir. 1908 yılında yayımlanmaya başlayan Rıza Tevfik, Ahmet Şuayb ve Cavit Bey tarafından çıkarılmış olan mecmua, dönemin ilk iktisat mecmuası olma özelliğini taşımıştır.

Özetle Ohannes Paşa’nın “tutarlı laissez fairce’cilik anlayışı” ile Ahmet Mithat Efendi’nin savunduğu “himayecilik politikası”, 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti içinde giderek belirginleşen “iki zıt iktisat politikası” kutbunu temsil etmeye başlamıştır. Bu dönemde, serbest ticaret taraftarları liberal iktisat politikalarının tümüyle uygulanması gerektiğini istemiş ve List’in himayecilik ilkesini savunanlarla çekişmişlerdir. II. Meşrutiyet sonrası siyasi liberalizm yanında iktisadi liberalizm beklentileri de dillendirilmiştir. Bu beklentileri hazırlamış olan Mehmet Sabahattin ve Mehmet Cavid Bey’dir. İttihat ve Terakki içerisinde liberalizme karşı himayeci politikaların savunusu ise başta Akyığıtoğlu Musa Bey, ardından Türk Yurdu’nda Yusuf Akçura, sonrasında İktisadiyyat mecmuası ve Yeni Mecmua’da Ziya Gökalp ve Tekin Alp tarafından yapılmıştır.

Cavid Bey, hem İttihat ve Terakki’nin maliye nazırı hem de Türk liberalizminin değerli temsilcilerinden biri olmuştur. Ohannes Paşa’nın takipçiliğini üstlenen Cavit Bey, sıkı bir liberal iktisatçı olup, “İlmi İktisat (İktisat İlmi)” adlı eserinde liberalizmi “en iyi sistem” olarak tasvir etmiştir. Cavit Bey, iktisadi ve siyasi boyutuyla liberalizmi bir bütün olarak savunmuştur. Mehmet Sabahattin’in iktisadi görüşlerini diğer liberal eğilimli yazarlardan ayıran temel husus, iktisadi görüşlerini bireyci olan bir toplumsal teori ile temellendirmesidir. Osmanlı Devleti’nin cemaatçi toplum yapısından uzaklaşarak bireyselliğe öncelik verilmesiyle içine düşmüş olduğu kötü durumdan çıkılabileceğini savunmuştur. Bürokraside, verimsiz mekanizmalara neden olan “merkezciliğin” bir kenara bırakılarak “âdem-i merkeziyetçilik” ilkesi paralelinde idarenin yeniden düzenlenmesinin gerekli olduğunu vurgulamıştır.

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra “ilk resmi liberal siyasi parti” olan Ahrar Fırkası’nın parti programında, siyasi ve iktisadi liberalizmin temel temalarına eksiksiz bir şekilde yer verilmiştir. İttihat ve Terakki tarafından Osmanlı Devleti’ni parçalayıcı ve bölücü bir oluşum olarak görülen fırka, onlara karşı yapmış oldukları muhalefet tezini siyasallaştırmışlardır. Bireysel özgürlük ilkesini öne çıkarıp, devleti ceberut olarak görerek siyasi liberalizmin temel ilkelerini paylaşan, “himayecilik ile iktisadi liberalizm” arasında tercihte çatışan Osmanlı reformcuları, bu defa ise “siyasi liberalizm” konusunda bir kapışma içine sokulmuştur. Karşılıklı şekilde birbirinden beslenecek olan “milli iktisat ve Türkçülük akımları”, siyasi liberalizmin karşısında yer almışlardır.

Ahrar Fırkası ardından kurulan Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın programına bakıldığında, “mutedil liberaller” şeklinde kendilerini tanımladıklarına rastlanılmıştır. Osmanlıcılık düşüncesinin hâkim olduğu fırkada, İttihat ve Terakki'ye karşı olan diğer muhalefet partilerinden farklı olarak “âdem-i merkeziyetçilik ilkesi”, Osmanlı Devleti'ni parçalayıcı nitelikte gördüklerinden kabul edilmemiştir.

İttihat ve Terakki'nin karşısına çıkan en güçlü fırka “Hürriyet ve İtilaf” olmuştur. Fırkanın kurulması sonrası Ahali, Mutedil Hürriyetperveran, Osmanlı Demokrat Fırkası kendini feshederek bu yeni oluşuma katılmıştır. Fırka, İttihat ve Terakki'nin Türkçülüğü savunması güçlendikçe Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumak amacıyla siyasi liberalizmi daha güçlü şekilde dillendirmiştir. İttihat ve Terakki'nin Türkçülük politikasını çok uluslu imparatorluğun yapısına uygun görmediklerinden “ittihad-ı anasır” ilkesi etrafında Osmanlıcılığa sarılmışlardır. Liberalizmin temel tezlerinden olan “âdem-i merkeziyetçilik” görüşünü savunarak buradaki kasıdın “siyasi özerklik” olmadığını belirtmişlerdir.

Özetle siyasi liberalizm konusunda iki partinin gittikçe karşıt görüşler benimsemelerine rağmen I. Dünya Savaşı'na kadar iktisadi anlamda aralarında bir fark görülmemiştir. İttihat ve Terakki'nin 1918 yılına kadar olan politikaları incelendiğinde; devlet eliyle milli bir burjuva oluşturma girişimi, müdahaleci yanı ağır basan solidarizm (tesanütçülük) ve Cavid Bey'in liberal görüşleri bazen çelişik bazen de uyum içinde olduğu görülmüştür.

- I. Dünya Savaşı sürecinde siyasal liberalizm, iyiden iyiye siyasal alandan çekilmiştir. Savaşın Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanmasının faturasının İttihat ve Terakki'ye kesilmesi, savundukları milliyetler politikasının eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur. Liberaller tarafından Ermeni ve Rumlara karşı izlenen politikaya yönelik, Osmanlılık ilkesine kötü bir darbe vurduğu ve imparatorluktaki ortak harcı yok ettiği hususunda eleştiriler yükselmiştir. Bu dönemde “müdahalecilik-siyasal liberalizm” tartışması, “Osmanlıcılık-Türkçülük” şekline dönüşmüştür. Osmanlı Devleti topraklarında kalan Türk ve Müslüman birlikteliğini savunan “Müslüman Türk Birliği” ile ayrı topraklarda içinde farklı dini ve etnik mezhep ve grupların birlikteliğini savunan “Yeni Osmanlıcılık” taraftarları karşı karşıya gelmiştir. Siyasal özgürlükler ile eşitliklerin özünü; “Osmanlı vatandaşlığı” mı yoksa “milli” temelde mi gerçekleşeceği tartışmaları yaşansa da iktisadi liberalizm konusunda “görelî” bir fikir birliği devam etmiştir.
- Henüz Kurtuluş Savaşı sürerken I. Meclis'te muhalefet II. Grup tarafından yapılmıştır. Savaş ortamında döneminin kendine has koşullarında siyasal liberalizmin savunusu, milliyetçilik eleştirisinden vazgeçilmek suretiyle hukukun dokunulmazlığı ve saygınlığını öne çıkartılarak fiilen meydana gelebilecek diktatörlük/kişisel yönetim eğilimlerine karşı yoğunlaşmıştır. II. Grup programı incelendiğinde, siyasal liberalizmin klasik ilkelerinin tekrarlandığı görülmüştür. İktisadi liberalizm konusunda “ılımlı bir himayeciliğe” doğru bir kayma yaşandığına rastlanılmıştır.

- II. Melis'te muhalefet, Cumhuriyet'in ilanı ve halifelik'in ilgası hususunda yaşanan görüş ayrılığı sonrasında ortaya çıkmıştır. Bu durum İsmet İnönü hükümetine yönelik güven oylaması sırasında yapılan eleştirilerin sertleşmesine, Rauf Bey ve on dokuz mebus arkadaşının Halk Fırkası'ndan istifa etmesine neden olmuştur. Bu gelenekçi-liberal grup, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TpCF) kurarak yollarına devam etmişlerdir. TpCF Cumhuriyet'in otoriter eğilimli, merkeziyetçi ve köktenci yapısını eleştirip karşı çıkmış, âdem-i merkeziyetçilik, kuvvetler ayrımı ve değişimin evrimci yapısını savunmuştur. TpCF programı incelendiğinde ise siyasal ve ekonomik alanda liberal değerlere sahip bir parti olduğu görülmüştür. Parti programındaki birçok ilke, özellikle “*dini inançlara saygılıyız (madde 6)*”, tehlikeli addedilerek TpCF yönelik tasfiye süreci başlamıştır.
- Tek parti döneminin “ikinci” çok partili hayata geçme tecrübesi, TpCF kapatıldıktan beş yıl sonra “Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF)” kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Fırka, bireyin ve piyasanın önde olduğu Batılı kapitalist gelişmeye uygun serbest ticaret modelinin benimsenmesi gerektiğinin müdafaasını üstlenmiştir. Parti tüzüğü incelendiğinde, siyasal liberalizmin savunusunun ayrıntılı olarak yapıldığına rastlanılmıştır. Dünyada ekonomik krizin faturası klasik liberal öğretiyeye kesilirken, SCF programı paradoksal olarak bu öğretinin temel dayanaklarını krizden çıkmak için önerilmiştir. Bu önerilerin gördüğü desteğin kısa zamanda toplumdan aldığı büyük teveccühte hissedilmesi sonucu SCF, TpCF'nin kadim sonunu paylaşmıştır.
- Tek parti döneminde gerçekleşen iktisat politikalarını; 1923-1929 liberal dönem, 1930-1932 devletçiliğe geçiş ve 1932-1938 yılları arası devletçilik anlayışının uygulamaya konulduğu dönem olarak sınıflandırmak mümkündür. Tek parti döneminde, 1920'li yılların sonuna kadar devam eden süreçte devlet, özel girişimciliği destekleyerek dışa açık bir ekonomi modeli uygulamıştır. 1923-1929 yılları arasındaki bu dönemde, hem siyasi hem de ekonomik politikalara yön veren; çiftçinin, tüccarın, işçi ve sanayi kesiminin talep ve sorunlarını bir bütünlük içinde ele alarak iktidara bildirmek ve yabancı sermayeye ekonominin gelecekteki durumunu açıklamak amacı taşıyan “Türkiye İktisat Kongresi” ile Türkiye'nin dünyadaki yerini belirleyen “Lozan Antlaşması”dır. Bu ilk dönemde, ekonomik sorunlar tartışılarak uygulanacak iktisat politikalarının tespitine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu dönemin sonu, kapitalist dünya ekonomisini derinden sarsan 1929 Ekonomik Bunalımı'nın kendini hissettirdiği bir sürece tekabül etmiştir. Özetle 1923'teki İktisat Kongresi'nde kabul edilen “Milli İktisat” ilkeleri, iktisat politikalarına damga vurmuştur. Lozan Antlaşması'ndaki kısıtlamalar sebebiyle 1929 yılına kadar sanayileşmeci ve himayeci politikaların uygulanmasının önü kesilmiş olsa da 1923'ten itibaren milli bir burjuvazi oluşturulması girişimleri devam etmiştir. Fakat verilen bütün teşviklere rağmen yerli olan bir sanayi burjuvazisinin kurulamaması devletçiliğe kapı aralamıştır.

- 1920’li yıllar, geleneksel toplumsal kurumların yerine modern olarak atfedilen yenilerinin kurulması amacıyla yapılan devrimlere ve reformlara tekabül etmiştir. 1930’lu yıllarda ise bu devrimler ile reformların topluma/halka benimsetilmesine yönelik politikalar uygulanmıştır. Yeni bir devlet ve ulus inşa etme çabaları, söz konusu devrim ile reformların ana amacını oluşturmuştur. 1930’lu yıllarda rejimin yerleşmesi amacıyla iki önemli adım atılmıştır: Kültür, eğitim politikalarına büyük ölçüde önem verilmesi (Köy Enstitüleri, Halkevleri/odaları, Türk Tarih ve Dil Kurumu, vb.), ikincisi ise özel sektör, devlet birlikteliğiyle ekonomik kalkınmanın sağlanması.

1930’lu yıllarda Türkiye’de ilk olarak himayeci önlemlere başvurulmuştur. 1932 yılından sonra ise bu anlayış devletçilikle birleştirilmiştir. Devletçilik anlayışı, söz konusu dönemde kapitalist gelişme modelinin bir parçasını oluşturmuştur. Burjuvazinin uzun ve kısa vadede çıkarları için devletçilik seçeneği, bunalımlı bir evrede olan durağan liberalizm seçeneğinden daha cazip olmuştur.

Tek parti döneminde liberal fikirler çok cılız bir şekilde dillendirilmiştir. Söz konusu dönemde, entelektüel alanda liberal fikirlerin savunusu Halide Edip Adıvar, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Avni Ulaş, Hüseyin Cahit Yalçın gibi entelektüellerce dile getirilmiştir. Halide Edip; otoriter ve totaliter yönetimleri keskin bir dille, tek parti dönemini ve devrimlerini de kıyasıya eleştirerek liberal düşüncenin dönem itibariyle savunusunu yapan nadir isimlerdendir. Ulaş ise halk egemenliği, hukukun ve meclisin üstünlüğü, kişi hak ve özgürlükleri ilkelerine dayanan liberal demokrasiyi savunmuştur. I. Meclis içerisinde başından sonuna kadar liberal demokrasi mücadelesi vermiştir. I. Meclis’in feshi üzerine II. Grup üyeleriyle beraber TPCF katılmıştır. Çok partili hayata geçiş döneminde Nuri Demirağ, Cevat Rifat Atilhan ile Milli Kalkınma Partisi’ni kurmuştur. Ağaoğlu, Türkçü ve İslamcı özelliğine SCF ile kazandığı liberal tarzın eklenmesiyle “liberal milliyetçi” bir özelliğe sahip olmuştur. Hüseyin Cahit Yalçın’ın “Fikir Hareketleri” mecmuası konumuz açısından önemle zikredilmesi gerekmektedir. Mecmuada demokrasiden anlaşılanın siyasal liberalizm olduğu, bu nedenle de demokrasinin Batı Avrupa’da olan siyasal sistem ile özdeşleştirildiği görülmüştür. Bu gerekçeyle mecmuada İngiltere modeli yakınsanmıştır. Batı Avrupa odaklı demokrasi anlayışına sahip olursa da iç siyasete döndüğünde demokrasi adına “cumhuriyetçi bir halk egemenliği” fikri üzerinde durulmuştur. Bu paradigmadan uzaklaşılarak özgürlükçü olan Anglo Sakson modelinin kabulü Hür Fikirler mecmuasıyla olmuştur.

- 1930’lu yıllarda, Türkiye’de iktisadi düşünceler çok yönlü olarak tartışılmış ve farklı öneriler sunulmuştur. “Devletçilik” şeklinde adlandırılmış olan bu yaklaşım, söz konusu dönem boyunca güçlenmiş ve tartışmaların odağında ilk sırada yer almıştır. Ayrıca hem entelektüel alanda hem de CHF içerisindeki tartışmalarda farklı şekilde savunulmuştur. Entelektüel alanda bu tartışmaların odağında Kadro dergisinin “aşırı”, Ahmet Ağaoğlu’nun “liberal”, Ahmet Hamdi Başar’ın “iktisadi devletçiliği” zikredilmiştir. CHF içinde ise İsmet İnönü ve

Recep Peker'in liderliğini üstlendiği katı devletçilik taraftarı "radikal", Celal Bayar öncülüğünde İş Bankası grubunca desteklenen "liberal" kanat olarak nitelendirilmiştir.

- II. Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan gelişmeler, dünyayı yepyeni bir düzenin eşiğine getirmiştir. Kendini "Hür Dünya" olarak tanımlayan bu yeni düzen için demokratikleşme, olmazsa olmaz bir koşulu teşkil etmiştir. Hür Dünya safında yer almak isteyen ülkelerde siyasal düzenlerini gözden geçirip, değiştirme ve düzenleme mecburiyetiyle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle de Türkiye gibi ülkelerde otoriter bir siyasal rejimin liberal demokratik düzene kurum ve değerleri ile geçişi çok da kolay olmamıştır.

Bu dönemde, 18 Temmuz 1945 tarihinde ilk siyasal parti olan Milli Kalkınma Partisi (MKP) kurulmuştur. Partinin liberal bir programına sahip olduğu görülmüştür. Fakat parti, kurucuları arasında vuku bulan çeşitli münakaşalardan dolayı istenen performansı gösteremeyerek kapanmıştır. Demokrat Parti'nin (DP) programında demokrasi vurgusu yanında liberalizm de önemli yer tutmuş, özellikle hürriyetler ve ekonomik düzen bağlamında kabul görmüştür. Devletin ekonomiye olan müdahalesinin sınırlandırılması, özel mülkiyetin korunması, özel teşebbüsün desteklenmesi ve devlet teşekküllerinin özel teşebbüslere devri, dış ticareti kolaylaştırması, kalkınmanın tarım sektörüyle sağlanacağı maddeleri partinin liberal ekonomik politikasını yansıtmıştır.

7 Ocak 1947 tarihinde toplanan DP'nin yayımladığı "Hürriyet Misakı (Özgürlük Andı)" 1946 seçimleriyle başlayan anti demokratik havanın derinleşmesine, siyasal tansiyonun yükselmesine neden olmuştur. İktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilerin kilitlendiği noktada İnönü'nün tarafsızlığını ilan edip, muhalefetin iktidar gibi kanunlara uygun olduğunu beyan ettiği 12 Temmuz Beyannamesi'ni yayımlamasıyla Türk siyasal hayatı artık geri dönülmez bir yola girmiştir. Böylece çok partili demokratik hayata geçiş döneminde hükümet, siyasal liberalleşme/demokratikleşme adına birçok adım atmıştır. Bu beyanname sonrası hem CHP kadroları demokratikleşme, liberalleşme adına köklü devrimlerinden ve ideolojisinden ödün vererek bir değişim, dönüşüme yönelirken hem de yirmi yedi yıllık devlet anlayışında siyasi Batılılaşma sürecinde olmadığa kadar büyük bir yol kat etmiştir.

- Demokratikleşme ve liberalleşme süreci, Türkiye'de unutulmuş bir kavram olan "sivil toplumun" hatırlanmasına öncülük etmiştir. Bu dönemde ilk liberal sivil teşekkül olarak kabul gören HFYC ve bir yıl sonra onun neşriyatı olarak yayımlanmaya başlanan "*Hür Fikirler*" mecmuası yerini almıştır. Başgil ve Yalman, bir araya gelerek HFYC'nin kuruluşuna ön ayak olmuşlardır. Üç yıla yakın bir süre zarfında, HFYC çatısı altında farklı liberal anlayış ve siyasi tercihlere sahip olmalarına rağmen birlikte yol almışlardır. Yalman, Batı tarzı yaşam biçimi şeklinde nitelendirdiği liberal bir anlayışa sahip olmuştur. Onun gözünde liberallik demek Batılı olmak manasına gelmiştir. Başgil, söz konusu dönemde liberal demokrasiyi ve özgürlükleri savunmaya başlamış, muhafazakârlık anlayışına liberal/hürriyetçi yaklaşımı da eklemek suretiyle ölümüne kadar bunlarının savunusunu yapmıştır. Başgil ve Yalman öncülüğünde dönemdeki demokrasi rüzgârına fikri bir katkı

sağlamak amacıyla siyasi herhangi bir etkiden uzak, neşriyat ile konferanslar düzenlemek suretiyle demokrasinin halka benimsetilmesini sağlamak amacıyla hür bir cemiyet ve mecmua etrafında toplanıldığına rastlanılmıştır. “Hürriyet/özgürlük ve demokrasi” ise birleşilen temel değerler olarak gözükmektedir. Mücadele alanı bu değerleri yıkmaya çalışan “devrin totaliter rejim istibdatları ve propaganda hücumları yani hak ve hürriyet düşmanı ideolojiler” (Hür Fikirler, 1948: 46-48) olarak ifade edilmiştir. Özetle kurucuları birleştiren temel noktanın “ülkede liberal değerlerin yerleşmesini sağlamak” amacıyla fikri bir katkıda bulunmak olduğu anlaşılmıştır.

Bütün bu bilgiler ışığında, Türk liberalizm içinde “klasik liberal teoriyi” sahiplenilmesi bakımından sürekliliği içermenin yanı sıra diğer dönemlerden farklı olarak mecmuada hem sadece “liberal değerlerin” savunusunu yapması hem de “demokrasi ve özgürlük” değerleri altında bir araya gelinip, demokratik meşru sistemin kurallarının kabul edildiği “ortak bir felsefi zemin” oluşturulmaya çalışması bakımından tarihi bir misyonu üstlendiği görülmüştür. Böylece “Türkiye’deki liberal düşüncenin evrimi ile bağlantısını ve Türk liberalizmi içinde nasıl bir boşluğu doldurduğunu” bütün ayrıntısıyla ortaya koymaktadır. Ayrıca “Hem Osmanlı Devleti’nin son döneminde hem tek partili dönemde liberal algılayış özelinde partiler, cemiyetler ve düşünürler tarafından savunulan liberal düşüncenin, çok partili demokratik siyasal hayata geçiş sürecinde farklı olarak “demokrasi ve özgürlük” değerleri etrafında dönemin liberal figürlerini “ortak bir cemiyet/mecmua” altında toplanılmasına öncülük etmesidir” şeklindeki üçüncü alt hipotez, yukarıda ayrıntısıyla sunulmuş bilgiler ışığında sınanmış ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Cemiyet içinde yaşanan söz konusu felsefi ayrışmanın aşılammaması, sonraki dönemde benzer misyonu sahiplenilen liberallere iyi bir örneklik teşkil etmemiştir. Bu açıdan çalışma, çok partili hayat döneminde Türk liberal düşüncesini söz konusu felsefi ayrışma özelinde ve benzer misyonu gerçekleştirmek amacıyla çıkılan süreçte yaşanan sancıları ortaya çıkaracak mecmuaların, (“Forum, Yeni Forum, Liberal Düşünce Dergisi”), incelenmesine öncülük edecektir. Böylece “Hür Fikirler” mecmuasının kendine biçtiği “ortak felsefi zeminde buluşma” misyonunun “ne kadar” önemli olduğunun, bunun başılamamasının sonraki süreçteki etkileri gösterilerek literatüre katkı sunulmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adivar, Halide Edip (1955), **Türkiye’de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul.
- Ağaoğlu, Samet (1993), **Siyasi Günlük, Demokrat Parti’nin Kuruluşu**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ağaoğulları M. Ali ve Köker, Levent (1991), **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, İmge Yayınevi, Ankara.
- Ahmad, Feroz (2007), **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayınları, İstanbul.
- _____ (2011), **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), 9. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Aiken, Henry D. (1948), **Hume’s Moral and Political Philosophy**, Machmillan Publishers, Newyork.
- Albayrak, Mustafa (2014), “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı”, **Ankara Barosu Dergisi**, (1), 297-312.
- Akalın, Güneri (1999), “Liberalizm Açısından Devletin Ekonomideki Rolü”, **Yeni Türkiye**, (25), 342-353.
- Akandere, Osman (1998), **Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945)**, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Akın, İlhan (1968), **Temel Hak ve Özgürlükler**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Akın, Fehmi (2005), “12 Temmuz Beyannamesi’nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 7 (2), 92-109.
- Akşin, Sina (1988), “Demokrat Parti’nin Kurulması”, **Tarih ve Toplum**, 9 (53), 13-15.
- _____ (2009), “Siyasal Tarih (1789-1908)”, Sina Akşin (Ed.), **Türkiye Tarihi**, 10. Baskı içinde (77-188), 3, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Akşit, Baha (1992), “Demokrat Parti-Kuruluş”, **Ata Dergisi**, (3), 91-95.
- Akyol, Taha (2002), “Liberalizm ve Milliyetçilik”, Tanıl Bora (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, 1. Baskı içinde (731-750), 7, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aktan, Coşkun Can (1995), “Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm”, **Amme İdaresi Dergisi**, 28 (1), 3-27.

“Ankara’da Siyasi Hava Pek Fırtınalı” (16.01.1947), **Tanin**.

Arblester, Anthony (1984), **The Rise and Decline of Western Liberalism**, Basil Blackwell, Newyork,

Arol, F. Hasan (2005), “Mehmet Cavit Bey”, Murat Yılmaz (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Liberaliz**, 1. Baskı içinde (48-65), 7, İletişim Yayınları, İstanbul.

Atatürk, Mustafa Kemal (1989), **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, (3), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

_____ (1921), **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1 (243), Ankara.

Aslan, Zehra (2016), “Türk-Rus İlişkileri Ekseninde Türkiye’de İktidarların Sol Algısı (1923-1960)”, **Karadeniz Araştırmaları**, (51), 171-190.

Atay, Falih Rıfkı (1945), “Türkiye’de Demokrasinin Tekâmülü”, **Ulus Gazetesi**, S. 3.

Ateş, Toktamış (1994), **Kemalizm’in Öz**, Der Yayınları, İstanbul.

Ay, Nuray (2000), “Osmanlı Devletine Liberalizmin Etkileri”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 8 (1-2), 463-504.

Avşar, Abdülhamit (1998), **Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Kitabevi Yayını, İstanbul.

Baker, Keith Michael (2001), “The Transformation of Classical Republicanism in Eighteenth-Century France”, **The Journal of Modern History**, 73, 32-53.

Bakırezer, Güven (2005), “Türkiye’de Sosyal Liberalizm 1908-1945”, Murat Yılmaz (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, 1. Baskı içinde (139-163), 7, İletişim Yayınları, İstanbul.

Baradat, Leon P. (2012), **Siyasal İdeolojiler: Kökenleri ve Etkileri**, (Çev. Abdurrahman Aydın), Siyasal Kitabevi, Ankara.

Barry, Norman (1986), **On Classical Liberalism and Libertarianism**, Machmillan Publishers, London.

_____ (1999), **Birey Cemaat Piyasa**, (Çev. Aliye Mavili Aktaş), Liberte Yayınları, Ankara.

_____ (2004), **Modern Siyaset Teorisi**, (Çev. Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin), Liberte Yayınları, Ankara.

Barnett, Randy E. (2007), “Modern Liberteryenizmin Ahlaki Temelleri”, (Çev. Mustafa Erdoğan), **Liberal Düşünce**, 12, No:45-46.

Başar, Ahmet Hamdi (1960), **Yaşadığımız Devrin İç Yüzü**, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

- Başgil, Ali Fuad (1948), **Vatandaş Hürriyeti ve Bunun Teminatı**, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul.
- _____ (1949), **Şahıs Hürriyeti ve Bunun Teminatı Hakkında Beyanname**, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul
- _____ (1960), **İlmin Işığında Günün Meseleleri**, (Der: Ali Hatipoğlu, İsmail Dayı), Yağmur Yayınları, İstanbul.
- _____ (1966), **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, (Çev. M. Ali Sebük, İ. Hakkı Akın), Çeltük Matbaacılık, İstanbul.
- _____ (2006), **Demokrasi Yolunda**, Yağmur Yayınları, İstanbul.
- _____ (2008), **Din Ve Laiklik – Hukuki ve İctimai Etüd-**, 8. Baskı, Yağmur Yayınları, İstanbul.
- Batur, S. (2008), **Atatürk Döneminde Devletçilik Modelinin Uygulanması Evresinde Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1934-1938)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Bayır, Özgün Erler (2011), “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 45, 45-72.
- Bayram, Yılmaz (2014), “John Stuart Mill’in Demokrasi Anlayışı”, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 57-68.
- Beetham, David ve Boyle, Kevin (2005), **Demokrasinin Temelleri**, (Çev. Aslıhan Zeynep Kopuzlu), Adres Yayınları, Ankara.
- Bell, David A. (2001), “The Unberable Lightless of Being French: Law, Republicanism and National Identity at The End of The old Regime”, **The American Historical Review**, Vol. 106, No. 4, 1215-1235.
- Bellamy, Richard (1992), **Liberalism and Modern Society**, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania.
- Berber, Şarika Gedikli (2011), “Osmanlının Son Dönemlerinden Cumhuriyetin İlk Yıllarına Liberalizm-Devletçilik Tartışmaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 27, 209-239.
- Berenson, Edward (1995), A Permanent Revolution: The Histography of 1789, **Modern China**, 21 (1), 77-104.
- Beriş, Hamit Emrah (2018), “Liberal Bir Sivil Toplum Kuruluşu: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti”, **Fikir Tarihinde Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Sempozyum Tebliğleri**, 1. Baskı içinde (83-104), Liberte Yayınları, Ankara.
- Berkes, Niyazi (2002), **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 3. Baskı, YKY Yayınları, İstanbul.

- Berktaş, Fatmagül (2014), “Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji”, Birsen Örs (Ed.), **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, 8. Baskı içinde (47-114), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Berzeg, Kazım (1994), **Liberalizm, Ahlak, Hukuk**, Polemik, (12).
- Bezici, Bünyamin (2010), “Cumhuriyet Halk Partisi, Devleti Kuran Parti”, Turgay Uzun (Ed.), **İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler**, 1. Baskı içinde (127-162), Orion Kitabevi, Ankara.
- Bıçak, Vahit (2001), “Liberalizmin İncelenmesi Friedrich Naumann Vakfı’nın Türkiye’de On Yıllık Siyasi Çalışması”, Vahit Bıçak (Ed.), **Uluslararası Konferans**, 2-3.
- Bila, Hikmet (1979), **CHP Tarihi: 1919-1979**, DMS Doruk Matbaacılık, Ankara.
- Binark, İsmet (2000), “Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Bibliyografyadan Biyografiye”, (Der. Arif Aşçı), **Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Bibliyografyası**, 1. Baskı, Kubbealtı Neşriyatı Yayıncılık, İstanbul.
- Birinci, Görkem (2017), “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin Kısa Tarihi I: Milletler Cemiyeti’nden Birleşmiş Milletlere”, **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 7 (2), 63- 67.
- Birinci, Kürşad (2007), **Erken Dönem Türk Demokrasisinde (1946-1950) Liberal Arayışlar Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- _____ (2017), “Terakkici Muhafazakâr Bir Mütefekkirin Sivil Toplum Tecrübesi: Hür Fikirleri Yayma Cemiyet”, **Muhafazakâr Düşünce**, (52), 177-199.
- _____ (2018), “Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti”, **Fikir Tarihimizde Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Sempozyum Tebliğleri**, 1. Baskı içinde (83-104), Liberte Yayınları, Ankara.
- Boaz, David (1998), **Libertarianism a Primer**, The Free Press, New York.
- Bora, Tanıl (2002), “Celal Bayar”, Ahmet İnsel (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Kemalizm**, 3. Baskı içinde (546-569), 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, Celal E. (1976), **Kemalizm, Marksizm ve Ecevit**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Boratav, Korkut (2006), **Türkiye’de Devletçilik**, İmge Yayınları, İstanbul.
- _____ (2008), **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)**, Savaş Yayınları, Ankara.
- Bozdağ, İsmet (1975), **Demokrat Parti ve Ötekiler**, Kervan Yayınları, İstanbul.
- Buchholz, Todd G. (2005), **Ölü İktisatçılardan Yeni Fikirler**, (Çev. İsmail Aktar), Adres Yayınları, Ankara.
- Bulut, Mehmet (2000), “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Merkantalistler”, **Ekonomik Yaklaşım**, (39), 23-35.

- Burçak, Rıfık Salim (1979), **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Olgaç Matbaası, Ankara.
- Butler, Eamonn (2018), **Liberalizmin El Kitabı**, Liberte Yayınları, Ankara.
- Caniklioğlu, Meltem (1998), **Liberalizm**, BDS Yayınları, İstanbul.
- Cem, İsmail (1989), **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınları, İstanbul.
- Chernis, Joshua ve Hardy, Henry (2004), "İsaiah Berlin", <https://plato.stanford.edu/entries/berlin>, (23.11.2019).
- Cranston, Maurice (1998), "İnsan Hakları Nelerdir?", (Çev. Atilla Yayla), **Sosyal ve Siyasi Teori**, 1. Baskı içinde (311-316), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Coşar, Simten (2005), "Ahmet Ağaoğlu", Murat Yılmaz (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Cilt 7, 1. Baskı içinde (236-245), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Coşar, Nevin (2004), **Kriz Savaş ve Bütçe Politikası (1926-1950)**, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Coşkun, Alev (1978), **Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol**, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi (2002), **1923-2000**, YKY Yayınları, İstanbul.
- Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) (1931), **CHF Nizamnamesi ve Programı**, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr>, (02.03.2020).
- Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) (1935), **CHP IV. Büyük Kurultayı Tutulgası**, 9-16 Mayıs 1935, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr>, (04.03.2020).
- Çaha, Ömer (1999), "Liberalizmin Temel İlkeleri", **Yeni Türkiye**, (25), 38-49.
- _____ (2003), "John Stuart Mill Üzerinde Değerlendirme, (Çev. Osman Dostel, Sadeleştiren. Ömer Çaha), **Hürriyet Üstüne (On Liberty)**, 1. Baskı içinde (11-26), Liberte Yayınları, Ankara.
- _____ (2007), **Aşkın (Transandantal) Devletten Sivil Topluma**, Plato Film Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (2012), **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, Orion Kitabevi, Ankara.
- _____ (2014), "Demokrasi", Halis Çetin (Ed.), **Siyaset Bilimi**, 4. Baskı içinde (297-355), Orion Kitabevi, Ankara.
- Çapan, Alişan (2015), **İsaiah Berlin: İki Özgürlük Arasında**, On İki Levha Yayınları, İstanbul.
- Çavdar, Tevfik (1983), "Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 1. Baskı içinde (1074-1075), İletişim Yayınları, 10, İstanbul.
- _____ (1992), **Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)**, İmge Kitabevi, Ankara.
- _____ (2003), **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, İmge Kitabevi, Ankara.

- _____ (2008a), **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- _____ (2008b), **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze**, 4.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Çaylak, Adem (2005), "1946-1950 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakârlar ve Türk Demokrasisinin Almış Olduğu Biçim", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, 62 (1), 18-47.
- Çağlar Yılmaz, Özlem (2018), "Önsöz", **Fikir Tarihimizde Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Sempozyum Tebliğleri**, 1. Baskı içinde (7-16), Liberte Yayınları, Ankara.
- Çelik, Fikret vd. (2011), "Aydınlanma'nın Fransız Düşüncesi İçinde "Katı Liberal Değerler" Bağlamında Ele Alınmasında Ansiklopedi ve Ansiklopedistlerin Yeri", **Akademik Bakış Dergisi**, 23, 1-19.
- Çetin, Halis (1999), **Liberalizm Tarihi Kökenleri, Felsefi Kökenleri ve Temel İlkeleri**, Yayınlanamamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- _____ (2001), "Liberalizm Temel İlkeleri", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 2 (1), 219-237.
- _____ (2002), "Liberalizmin Tarihsel Kökenleri", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 3 (1), 79-96.
- Çetinsaya, Gökhan (2007), "Halide Edip Adivar", Uygur Kocabaşoğlu (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Cilt 3, 4. Baskı içinde (88-91), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çicek, Atıl Cem, Önalp Gökbörü (2017), "Çok Partili Hayatın İlk Yıllarında Liberal Bir Çıkış: Hür Fikirler Dergisi ve Ali Fuat Başgil", **İnsan ve toplum Bilim Araştırmaları Dergisi**, 6 (5), 2964-2979.
- Çoban, Yasin (2012), **Türkiye Ekonomisi**, 3. Baskı, İkinci Sayfa Yayınları, İstanbul.
- Çufalı, Mustafa (2004), **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, Babil Yayıncılık, Ankara.
- _____ (2005), "Cumhuriyet Döneminde Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan Dinamikler", **Liberal Düşünce**, 10 (8), 55-67.
- Çüçen, A. Kadir (2013), "Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, 25-34.
- Dagognet, François (2007), **Büyük Filozoflar ve Felsefeleri**, (Çev. Zeynep Durukal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- Dauer, M. Joseph (1976), “The Impact of The American Independence and The American Constitution: 1776-1848; with a Brief Epilogue”, **The Journal of Politics**, 38, 3, 200 Years of The Republic in Retrospect: A Special Bicentennial Issue, 37- 55.
- Davies, Stephen (2005), “Aydınlanma”, (Çev. Atilla Yayla), **Liberal Düşünce Dergisi**, 10, 5-10.
- Demir, Kenan (2020), “II. Abdülhamit Dönemi Basınında Himaye Politikaları ve Sanayileşme Tartışmaları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 22 (2), 477-508.
- Demirci, Aliyar (2005), “Ali Faut Başgil”, Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Liberal Düşünce Liberalizm**, 1. Baskı içinde (282-289), 7, İletişim yayınları, İstanbul.
- Demirel, Ahmet (2005), “Millî Mücadele Döneminde Birinci Meclis’teki Liberal Fikirler ve Tartışmalar”, Murat Yılmaz (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Cilt 7, 1. Baskı içinde (164-189), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2005), “Hüseyin Avni Ulaş”, Murat Yılmaz (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, 7, 1. Baskı içinde (170-180), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2011), **I. Meclis’te Muhalefet II. Grup**, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.
- _____ (2013), “Tek Partili Dönem”, Ahmet Demirel, Süleyman Sözen (Ed.), **Türk Siyasal Hayatı**, Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Yayınları, Eskişehir.
- Demokrat Parti Programı (1946), <https://acikerisim.tbmm.gov.tr>, (04.04.2020).
- “D.P’nin Meclis Üzerinde Baskı Yaptığı İddiaları” (23.01.1947), **Cumhuriyet**.
- Derin, Haldun (1949), **Türkiye’de Devletçilik**, Çituri Biraderler, İstanbul.
- Descartes, René (2009), **Yöntem Üzerine Konuşmalar**, Alter Yayınları, Ankara.
- Dinç, Sait (2008), “Atatürk Sonrası Türkiye’de İç ve Dış Politikada Gelişmelere Genel Bir Bakış (1938-1965)”, **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırma Merkezi Atatürk Araştırmaları Dergisi**, 1-33.
- Duman, Fatih (2006), “Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması Versus İskoç Aydınlanması”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 61 (01), 117-151.
- _____ (2007), “Sivil Toplum”, Mümtaz’er Türköne (Ed.), **Siyaset**, içinde (363-364), 7. Baskı, Lotus Yayınevi, Ankara.
- _____ (2014), “Din ve Siyaset”, Mümtaz’er Türköne (Ed.), **Siyaset**, içinde (443-474), 7. Baskı, Lotus Yayınevi, Ankara.
- Duman, M. Zeki (2010), “Türkiye’de Laiklik Sorununun Siyasal Temelleri”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, 7 (2), 284-303.

- Dursun, Davut (2005), “Demokratikleşemeyen Cumhuriyet”, Selahaddin Bakan, Adnan Küçük, Ahmet Karadağ (Ed.), **21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat**, 1. Baskı içinde (178-179), Aktüel Yayınları, İstanbul.
- _____ (2017), “Ali Fuat Başgil’in Hür Fikirler Mecmuası”, **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, 52, 221-233.
- Doğaner, Yasemin (2010), “Bir Modernleşme Modeli Olarak Atatürk İnkılapları”, **Atatürk Dergisi**, 4 (1), 153-187.
- Doğan, Atila (2005), “Liberalizm İlk İzleri Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası’nda Liberal Arayışlar”, Murat Yılmaz (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm**, 1. Baskı içinde (75-83), 7, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Elma, Fikret (1996), **Liberal Düşüncenin Gelişim Süreci ve Türkiye’ye Yansıması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Eraslan, Cezmi (2000), “Türkiye Cumhuriyeti’nin Siyasi Hayatında Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi Üzerine Düşünceler”, **İlmi Araştırmalar**, (9), 77-96.
- Ege, Nezahat Nurettin (1977), **Prens Sabahattin Hayatı ve İlmi Müdafaaları**, Güneş Neşriyat, İstanbul.
- Erdoğan, Mustafa (1993), “Liberal Anayasacılık ve Hayek”, **Türkiye Günlüğü**, (22).
- _____ (1996), **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- _____ (1998), **Liberal Toplum, Liberal Siyaset**, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- _____ (1999), **İslam ve Liberalizm**, Liberte Yayınları, Ankara.
- _____ (2002), “Türkiye’de Liberalizm”, **Türkiye Özgürleşebilir Mi?**, Liberte Yayınları, Ankara.
- _____ (2003), **Türkiye’de Anaysalar ve Siyaset**, 4. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- _____ (2005), “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni”, Murat Yılmaz (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, 7, 1. Baskı içinde (23-40), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2006), **Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm**, Orion Yayınları, Ankara.
- _____ (2009), “Liberalizme Yeniden Bakış Tarihi ve Felsefi Temelleri”, **Liberal Düşünce**, (56), 7-31.
- Erdoğan, Caner (2017), “Tek Parti İktidarı Dönemi’nde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin İdeolojik Değişim ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research**, 10 (51), 270-279.
- Erker, Şükrü Galib (1976), **Türk Kültür Devrimi ve Karşı Devrim**, Elif Matbaası, Ankara.

- Eroğlu, Nadir (2007), “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, 23(2), 63-73.
- Emerce, Cem (2005), **99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Enginün, İnci (1995), **Halide Edip Adivar’ın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi**, MHH Yayınları, İstanbul.
- Ezer, Feyzullah (2010), “1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Türkiye’ye Etkileri”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 20(1), 427-442.
- Ferguson, Adam (1995), **An Essay on The History of Civil Society**, F. Oz Salzberger (Ed.), Cambridge University Press, Cambridge.
- Furet, François (1989), **Fransız Devrimini Yorumlamak**, (Çev. Ahmet Kuyaş), Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Gay, Peter (1964), **The Party of Humanity: Essays on The French Enlightenment**, Alfred A. Knopf, New York.
- Gencer, Bedri (2014), **İslam’da Modernleşme (1839-1939)**, 3. Baskı, Doğu Batı Yayınları, İstanbul.
- Genç, Mehmet (2015), **Devlet ve Ekonomi**, 12. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Gray, John (2001), “John Stuart Mill: Liberalizmin Krizi”, (Der. Brian Redhead), **Siyasi Düşüncenin Temelleri** (Çev. Gonca Bayraktar), 1. Baskı içinde (199-213), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Grigsby, Ellen (2002), **Analyzing Politics**, Wadsworth, 2. Press, Usa.
- Goodwin, Barbara (1982), **Using Political Ideas**, Wiley and Sons, New York.
- Goloğlu, Mahmut (1982), **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Gökalt, Mehmet (1963), **Haksızlıklar Karşısında Susmayan Âlim: Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil**, Santral Yayınevi, Ankara.
- Göze, Ayferi (2005), **Siyasi Düşünceler ve Yönetimler**, 10. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Gözler, Kemal (1999), **Türk Anayasaları**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- _____(2000), **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Gözübüyük, Tamer M. (2010), “Tarihsel Süreçte Sivil Toplum”, **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 27 (1), 89-105.
- Gülcan, Yılmaz (2001), **Cumhuriyet Halk Fırkası (1923-1946)**, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Gül, Muhittin (1996), **Türk İnkılap Tarihi**, Barış Yayınevi, Ankara.
- Güriz, Ahmet (1996), **Hukuk Felsefesi**, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.

Haklı, Salih Zeki (2018), “Hür Fikirlerin İzinde Bir Âlim: Ali Fuad Başgil”, **Fikir Tarihimizde Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Sempozyum Tebliği Kitabı**, 1. Baskı içinde (39-64), Liberte Yayınları, Ankara.

Hanioğlu, Şükrü (1985), **Bir Siyasi Örgüt Olarak “Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti” ve “Jön Türklük”**, Cilt 1: 1889-1902, İletişim Yayınları, İstanbul.

Hatipoğlu, Atakan (2012), **CHP’nin İdeolojik Dönüşümü: Kemalizm’den Sosyal Demokrasi’ye**, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Hayek, Fredric August von (1948), **Esaret Yolu**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara.

_____ (1967), **Studies in Philosophy, Politics and Economics**, The University of Chicago Press.

_____ (1990), **New Studies in Philosophy, Politics, Economics And The History Of Ideas**, London, Routledge.

_____ (1999), “Liberal Bir Sosyal Düzenin İlkeleri”, (Çev. Atilla Yayla), **Sosyal ve Siyasal Teori**, 2.Baskı içinde (171-185), Siyasal Kitabevi, Ankara.

_____ (2009), “Liberalizm”, **Liberal Düşünce Dergisi**, (Çev. Ünsal Çetin), 14 (55), 197-224.

Haytoğlu, Ercan (1997), “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasî Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”, **PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi**, (3), 46-56.

Heywood, Andrew (2005), **Siyaset**, (Çev: Bekir Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla), Adres Yayınları, Ankara.

_____ (2014), **Siyasi İdeolojiler**, (Çev. Ahmet Kemal Bayram), Adres Yayınları, Ankara.

Hobbes, Thomas (1995), **Leviathan**, (Çev. Semih Lim), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Holden, Barry (2007), **Liberal Demokrasiyi Anlamak**, (Çev. Hüseyin Bal), Liberte Yayınları, Ankara.

Huberman, Leo (1974), **Feodal Toplumdan Yirmi Birinci Yüzyıla**, Dost Yayınları, Ankara.

Hume, David (1978), **A Treatise Of Human Nature**, L. A. Selby- Bigge, P. H. Nidditch (Eds.), Clarendon Press, Oxford.

_____ (1984), **İnsan Zihni Üzerinde Bir Araştırma**, MEB Yayınları, Ankara.

Hür Fikirleri Yayama Cemiyeti’nin Beyanname ve Esas Beyannamesi (1949), Vatan Maatbası, İstanbul.

Hür Fikirler Mecmuası Neşriyatı, Tıpkı Basım, Tüm Eserler (2018), Liberte Yayınları, Ankara.

“İçişleri Bakanı’nın Fevzi Çakmak’a Cevabı” (31.01.1947), **Tanin**.

İnan, Afet (1972), **Devletçilik İlkesi ve Türkiye’nin Birinci Sanayi Planı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

İncioğlu, Nihal Kara (1994), “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları”, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Ed.), **Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, 1. Baskı içinde (265-277), Der Yayınları, İstanbul.

İnuğur, Nuri (1992), **Türkiye’de Basın Tarihi (1919-1989)**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.

İnce, Erdal (2008), **1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Ve Türk Siyasal Yaşamına Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

İnönü, İsmet (2003), “Yurt Dışında Yayın Yapan ‘Vu’ Dergisinin Türkiye Özel Sayısı İçin Yazdığı 28 Şubat 1935 Tarihli Yazısı”, **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938**, 1. Basım içinde (127-128), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:98, Ankara.

İnsel, Ahmet (2005), “Türkiye’de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi”, Murat Yılmaz (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm**, 1. Baskı içinde (41-74), 7, İletişim Yayınları, İstanbul.

İrem, Nazım (2004), “Jakobenizm-Cumhuriyetçilik Açmazında Kemalist Radikalizm”, **Journal of Faculty of Business**, 5 (2), 1-25.

İzol, Ramazan ve Cingöz, Murat (2020), “Merkantalizm ve Sanayi Devrimi Sürecinde Osmanlı Devleti’nin Konumu”, **Akademik Hassasiyetler**, 7, 379-394.

Jasay, Anthony de (1982), **Tercih, Sözleşme, Rıza: Liberalizme Yeni Bir Bakış**, (Çev. Alişan Oktay), Liberte Yayınları, Ankara.

Kaluç, Şenol (2010), “Osmanlı Ahrar Fırkası, Türk Siyasal Yaşamında İlk Liberal Parti”, Turgay Uzun (Ed.), **İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler**, 1. Baskı içinde (81-106), 7, Orion Kitabevi, Ankara.

Kalkan, Buğra (2018), “Ahmet Emin Yalman Liberalizm ve Türkiye”, **Fikir Tarihimizde Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Sempozyum Tebliği Kitabı**, 1. Baskı içinde (65-82), Liberte Yayınları, Ankara.

Kahraman, Hasan Bülent (2010), **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-II (1920-1960)**, Agora Kitaplığı, İstanbul.

Karpat, Kemal (1996), **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Nedenler**, AFA, İstanbul.

_____ (2008), **Türk Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara.

- _____(2009), **Osmanlıdan Günümüze Elitler ve Din**, (Çev. Güneş Ayas), 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- _____(2010), **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kafadar, Osman (2002), “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları”, Uygur Kocabaşoğlu (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık**, 4. Baskı içinde (351-381), 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kafaoğlu, Başer (2005), **Varlık Vergisi Gerçeği**, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Kansu, Aykut (1994), **The Rise of The Modern State and Politics in Western Europe**, METU, Ankara.
- Karakaş, Mehmet (2013), “Sosyoloji ve Liberalizm Bağlamında Prens Sabahattin’e Yeniden Bakmak”, **Türkiye Yazarlar Birliği (TYB Akademi) Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi**, (3), (9-39).
- Karakoyunlu, Yılmaz (1997), **Liberalizmin Türkiye Promönadı**, Irmak Yayıncılık, Ankara.
- Karaman, Deniz (2005), “Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası”, Murat Yılmaz (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm**, 1. Baskı içinde (84-102), 7, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karatepe, Şükrü (1997), **Tek Parti Dönemi**, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Karal, Enver Ziya (1983), “Atatürk’ün Tarih Tezi”, **Atatürkçülük (İkinci Kitap) Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler**, MEB Yayınları, Ankara.
- Kant, Immanuel (1982), **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- _____(1983), “**Aydınlanma Nedir?**”, **Felsefe Yazıları**, (Çev. Nejat Bozkurt), Yazko Yayınevi, Ankara.
- _____(1991), **The Metaphysics of Morals**, (Trans. Mary Gregor), Cambridge University Press, Cambridge.
- _____(2010), “Yaygın Bir Söz Üstüne: ‘Teoride Doğru Olabilir Ama Pratikte İşe Yaramaz’ [Teori ve Pratik]”, H. Çörekçioğlu, (Ed.), **Kant Felsefesinin Politik Evreni**, 1. Baskı içinde (17-56), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Karta, Nurullah (2015), “Avrupa Merkantalizmi ve Osmanlı Ekonomisi”, **Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi**, 4 (11), 130-146.

- Kaya, Yakup ve Yücer Rezzan (2019), “Türkiye’de Liberalizm Hareketlerine Öncü Bir Model Olarak Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti (1947-1950)”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, (38), 611-663.
- Kaynar, Reşat (1985), **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Keyder, Çavdar (2014), **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kırlı, Özlem (2009), **Modern Siyaset Teorisinde Liberteryenizm: Akılcı ve Evrimci Geleneklerin Karşılaştırılması**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- _____ (2014), “Sınırlı Bilgi, Sınırlı İktidar: İskoç Aydınlanması Düşünürleri ve Hayek Özelinde İnceleme”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (42), 1-9.
- Kırılmış, İlknur Tatar (2017), “Hür Fikirler Mecmuasında ‘Dil Meselesi Beyannamesi’ Çerçevesinde Yapılan Tartışma ve Tekliflerin Yeni Lisans Hareketiyle Karşılaştırılması”, **Vefatının 50. Yıldönümünde Bir Düşünce İnsanı Olan Ali Fuat Başgil ve Siyasi mücadeleleri Uluslararası Sempozyum Bildiriler Kitabı**, 1. Baskı içinde (301-309), Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun.
- Kibritçiöğlu, Aykut (1994), “Adam Smith’in Uluslararası İktisat Kuramı’na Katkıları Hakkında”, **Ekonomik Yaklaşım**, 5 (12), 109-122.
- Kinross, Lord (1994), **Atatürk- Bir Milletın Yeniden Doğuşu**, (Çev. Necdet Sander), Altın Kitaplar, İstanbul.
- Krishnamurti, Jiddu (2009), **Özgürlük Üzerine**, (Çev. Nurgül Demirdöven), Ayna Yayınevi, İstanbul.
- Koç, Altuğ (2014), **CHP’de Ortanın Solu Söylemi ve 1965 Seçimleri**, Dezanj Yayınları, İstanbul.
- Koç, Akif Kemal (2017), **Paradigmatik Devrim:1688 İngiliz Devrimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- _____ (2018), “İngiliz ve Amerikan Devrimlerine Fransız Devrimi Üzerinden Bir Bakış”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 23 (91-92) , 53-73.
- Koçak, Cemil (1989), “Hüseyin Cahit ve Fikir Hareketleri”, **Tarih ve Toplum**, 7 (68), 22-30.
- _____ (1996), **Milli Şef Dönemi**, 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2005), “Hüseyin Cahit Yalçın ve Fikir Hareketleri Dergisi”, Murat Yılmaz (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, 7, 1. Baskı içinde (246-259), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kongar, Emre (1999a), **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- _____ (1999b), **Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk**, 5. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- Koraltürk, Murat ve Çetin, Cem (2005), “Türkiye’de Liberal İktisadî Düşünce”, Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Liberal Düşünce Liberalizm**, 1. Baskı içinde (316-356), 7, İletişim yayınları, İstanbul.
- Köker, Levent (2005), **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kuran, Ercüment (1996), “Fransız İnkılabı’nın Türk Düşünürlerine Etkisi (1789-1922)”, **Erdem, Aydın Sayılı Özel Sayısı-II**, 1. Baskı içinde (739-740), 9, TTK Basımevi, Ankara.
- Küçükömer, İdris (2002), **Batılılaşma Düzenin Yabancılaşması**, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Kürkçüoğlu, Ömer (1978), “Türk Demokrasisinin Kuruluş Ve İşleyişinde Dış Etkenler (1946’dan Bu Yana)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 33 (1), 220-223.
- Krishnamurti, J. (2009), **Özgürlük Üzerine**, (Çev. Nurgül Demirdöven), Ayna Yayınevi, İstanbul.
- Kymlicka, Will (1998), **Çok kültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Lewis, Bernard (2000), **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Locke, John (1969), **The Second Treatise of Government**, Basil Blacwell, Oxford.
- _____ (1999), **Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler**, (Çev. İ. Çetin), Paradigma Yayıncılık, İstanbul,
- _____ (2002), **Sivil Toplumda Devlet Uygur Yönetim Üzerine İkinci İnceleme**, (Çev. S. Taşçı, H. Akman), Metropol Yayınları, İstanbul.
- _____ (2004a), **Hükümet Üzerine İkinci İnceleme**, (Çev. F. Bakırcı), Ebabil Yayıncılık, Ankara.
- _____ (2004b), **İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme**, (Çev. V. Hacıkadiroğlu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- _____ (2005), **Hoşgörü Üstüne Bir Mektup**, (Çev. M. Yürüşen), Liberte Yayınları, Ankara.
- Logue, William (1983), **From Philosophy to Sociology: The Evolution of French Libealism, 1870-1914**, Northern Illinois University Press, USA.
- Mardin, Şerif (1989), **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Macpherson, C. B. (1962), **The Political Theory Of Possesive Individualism Hobbes to Locke**, Oxford Paperbacks. Oxford.
- Marshall, Gordon (1999), **Sosyoloji Sözlüğü**, (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), 4. Baskı, Bilim ve Sanat Yayınevi, Ankara.

“Mecliste Komünistler için Dünkü İfşaat” (30.01.1947), **Cumhuriyet**.

Mehmed Cavid Bey (2001), **İktisat İlmi**, (Çev. Sema Alpın Çakmak- Sadeleştiren: Orhan Çakmak), Ankara, Liberte Yayınları.

Meriç, Cemil (2010), **Bu Ülke**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Milli Kalkınma Partisi (MKP) (1945), **Milli Kalkınma Partisi Nizamnamesi**, Teknik Basımevi, İstanbul.

Mill, John Stuart (2003), **Hürriyet Üstüne**, (Çev. M. Osman Dostel, Ömer Çaha), Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Ankara.

Mutlu, Sevda (2007), “1930’lar Türkiye’inde Devletçilik Tartışmaları”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 8 (1), 31-52.

Oğuz, Mustafa Cem (2014), **Liberalizmden Sosyal Reform Düşüncesine: 19.yy İngiliz, Amerikan ve Fransız Siyasal Düşüncesinin Kurumsal ve Entelektüel Dönüşümü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Okan, Oya (1994), **Batı Düşüncesinde Liberalizm ve Tarihi Koşulları**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Onbaşı, Funda (2005), **Sivil Toplum**, Leyla ile Mecnun Yayıncılık, 1.Basım, İstanbul.

Orak, Feride (2020), **Tarihsel Araştırma Yöntemi**, www.academia.edu.tr (12.03.2020).

Orhan, Özgüç (2013), Jean-Jacques Rousseau’da Sivil Din Kavramı, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 68, 1-35.

Ortaylı, İlber (1983), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul.

Öcal, Mustafa (1986), “İlahiyat Fakültelerinin Tarihçesi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1 (1), 111-123.

Örnek, Cangül (2010), **1950’li Yıllarda ABD İle Buluşma: Anti-Komünizm, Modernleşmecilik ve Maneviyatçılık**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Örs, Ayşe Sayir (2013), **Kameralizm ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.

Özel, Soli ve Sarıkaya, Ali (2005), “Türkiye’de Liberalizmin Prangaları”, Murat Yılmaz (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Cilt 7, 1. Baskı içinde (452-480), İletişim Yayınları, İstanbul.

Öz, Esat (1992), **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)**, Gündoğan Yayınları, Ankara.

_____(1996), “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Süreci”, **Liberal Düşünce**, 1 (3), 61-83.

- Özavcı, H. Ozan (2011), “Düşünce Tarihi Merceğinden: Türkiye’de Liberalizm”, **Doğu-Batı Dergisi**, (57), 137-174.
- Özcan, H. Avni (1998), “Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler”, **Dış Ticaret Dergisi**, (3) 41-76.
- Özipek, Bekir Berat (2014), “Devlet”, Mümtaz’er Türköne (Ed.), **Siyaset**, 9. Baskı içinde (65-92), Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, Ali İhsan (1995), **Cumhuriyet Döneminde Sanayi Planlamasının Düşünce Kökenleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Öztürk, Yusuf Kemal (2017), **Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde İktisadi Düşünce Akımları**, LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Pamuk, Ş. (2012), **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, Gençlik Kitapevi, İstanbul.
- Parekh, Bhikhu (1993), “The Cultural Particularity of Liberal Democracy”, D. Held (Eds.), **Prospects for Democracy North, South East, West**, First Press in (156-175), Polity Press, Oxford.
- Parla, Taha (1989), **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm**, İletişim Yayınları.
- Payaslı, Volkan (2011), “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1939-1950)”, **CTAD**, (13), 123-140.
- Peker, Hasan Sencer (2015), “Avrupa’da Merkantilist Uygulamalar ve Osmanlı Ekonomisi İle Bir Karşılaştırma”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 5 (1), 1-12.
- Plattner, Marc F. (2011), “Liberalizmden Liberal Demokrasiye”, (Çev. Yılmaz Bingöl), Yılmaz Bingöl (Ed.), **21. Yüzyılda Demokrasi Tartışmaları**, 1. Baskı içinde (151-165), Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Prens Sabahattin (1999), **Türkiye Nasıl Kurtarılabılır? Ve İzahları**, Ayraç Yayınları, İstanbul.
- Poggi, Gianfranco (1978), **The Development of The Modern State**, Hutchinson, London.
- Popper, Karl (1967), **Açık Toplum ve Düşmanları I**, (Çev. Mete Tunçay), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1967.
- Raico, Ralph (2011), “Klasik Liberalizm Nedir?”, (Çev. Atilla Yayla), **Liberal Düşünce**, (64), 69-73.
- Rand, Ayn (1990), “Kapitalizm Nedir?”, (Çev. Atilla Yayla), **Yeni Forum**, 11 (252), 38-48.
- Redhead, Brian (2001), **Siyasal Düşüncenin Temelleri**, (Çev. Hikmet Özdemir), Alfa Yayınları, İstanbul.

- Reyhan, Cenk (2008), **Türkiye’de Liberalizmin Kökenleri: Prens Sabahattin**, İmge Yayınevi, Ankara.
- Rousseau, Jean-Jacques (1979), **Emile, or On Education**, (Çev. Allan Bloom), Basic Books, New York.
- _____ (1997), **The Discourses and Other Early Political Writings**, (Çev. Victor Gourevitch), Cambridge University Press, Cambridge.
- Sabine, George (1991), **Yakın Çağ Siyasal Düşünceler Tarihi**, (Çev. Özer Ozankaya), Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Sabine, George H. ve Thorson, Thomas L. (1973), **A History of Political Theory**, Fourth Edition, The Dryden Press, London.
- Sadoğlu Hüseyin (2005), “Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti”, Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Ed.), **Modern Türkiye’de Liberal Düşünce Liberalizm**, 1. Baskı içinde (307-316), 7, İletişim yayınları, İstanbul.
- Sağlam, Serdar (1994), **Türkiye’de Özel Teşebbüs Yaratma Düşüncesi ve Özel Teşebbüsün Gelişmesi 1839- 1960**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- _____ (2004), “Ziya Gökalp’te Solidarizm ve Milli İktisat”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAP)**, (1), 67-84.
- Sandel, Michael (1984), **“Introduction, Liberalism and Its Critics”**, Michael Sandel (Ed.), Oxford, Basil Blackwell.
- Sallan, Songül (1999), **Yeni Liberalizmde Piyasa-Refah Devleti Anlayışı: İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye Örnekleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Sallan Gül, Songül (2006), **Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakârlık Kısacasında Refah Devleti**, Ebabil Yayıncılık, Ankara.
- Sancaktar, Caner (2012), “Türkiye’de Çok Partili Rekabetçi Siyasetin Doğuşu: Siyasal Değişimin İç ve Dış Dinamikleri’”, **Bilgi Strateji Dergisi**, 4 (7), 31-61.
- Sarıca, Murat (1993), **Siyasi Düşünceler Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Sartori, Giovanni (1993), **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, (Çev. T. Karamustafaoğlu, M. Turhan), Yetkin Basımevi, Ankara.
- Sayar, Ahmet Güner (1986), **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, Der Yayınları, İstanbul.
- Seidman, Steven (1983), **Liberalism and The Origins of European Social Theory**, University of California Press, Berkeley.

- Serin, Necdet (1982), **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, AÜSBF Yayınları, Ankara.
- Sevgi, Cezmi (1994), **Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarını Alansal Dağılımı**, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1996), "Türkiye'de Liberal Düşüncenin Gelişimi ve Doğuşu", **Liberal Düşünce Dergisi**, 2, <https://yunus.hacettepe.edu.tr/mehmets/liberalizmindogusu.pdf>, (03.12.2020).
- Schmidt, Manfred G. (2002), **Demokrasi Kuramlarına Giriş**, (Çev. M. Emin Köktaş), 2. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara.
- Skousen, Mark (2003), **Modern İktisadın İnşası, Büyük Düşünürlerin Hayatları ve Fikirleri**, (Çev. Mustafa Acar, Ekrem Erdem ve Metin Toprak), Liberte Yayınları, Ankara.
- Soydan, Aynur (1996), **Avrupa'da Tek Parti Yönetimlerinin Yükseliş Süreci ve Türkiye Modeli (Atatürk Dönemi)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Smith, Adam (2014), **Milletlerin Zenginliği**, (Çev. Haldun Derin), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sucu, İlyas (2017), "Hür Fikirler Mecmuasının Türk Düşünce Tarihindeki Yeri", **Vefatının 50. Yıldönümünde Bir Düşünce İnsanı Olan Ali Fuat Başgil ve Siyasi mücadeleleri Uluslararası Sempozyum Bildiriler Kitabı**, 1. Baskı içinde (304-317), Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun.
- _____ (2020), "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Modernleşmesindeki Aks Değişiminin İzleri: Hür Fikirler Mecmuası", **İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi**, (1), 62-76.
- Sungu, İhsan (1940), **Tanzimat ve Yeni Osmanlılar**, **Tanzimat I**, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Şahin, Atacan (2008), **Türkiye'nin Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Seçimler ve Seçmen Davranışları**, <http://www.siyasaliletisim.org/pdf/1946secimleri.pdf> (10.07.2020).
- Şahin, Hüseyin (2002), **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitapevi, Bursa.
- Şahin, Yaşar (1994), **Liberalizm, Demokrasi ve Türkiye'de Liberalizm: ANAP Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Şahin, Raşit (2019), "Sanayi Devrimi Osmanlı İmparatorluğu'nda Neden Başlamadı?", **Business, Economics and Management Research Journal-BEMAREJ**, 2 (1), 1-16.
- Şahingiray, Özel (1999), **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Şenşekerci, Erkan (2000), **Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Şenel, Alaattin (1995), **Siyasal Düşünce Tarihi**, 4. Baskı, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

- Tannenbaum, Donald ve Schultz, David (2006), **Siyasi Düşünce Tarihi**, (Çev. Fatih Demirci), Adres Yayınları, Ankara.
- Tansu, Samih Nafiz (1969), **İki Devrin Perde Arkası, Anlatan Hüsamettin Ertürk**, Ararat Yayınları, İstanbul.
- Tayyar, Ayşegül ve Çetin Birol (2013), “Liberal İktisadi Düşünce Devlet”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 14 (1), 107-120.
- Tekin, Yusuf ve Okutan, Mustafa Çağatay (2006), **Türk Siyasal Hayatı**, 1. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara.
- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Parti Programı (1925), www.acikerisim.tbmm.gov.tr (10.08.2020).
- Tevfik, Ebuzziya (2006), **Yeni Osmanlılar**, Pegasus Yayınları, İstanbul.
- Tezcan, Canan (2021), **Türkiye’de Liberaller Arası Ayrışma Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Ve Liberal Düşünce Topluluğu Örnekleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Teziç, Erdoğan (1976), **100 Soruda Siyasi Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Timur, Taner (2003), **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Kitabevi, Ankara.
- Tocqueville, Alexis de (1962), **Amerika’da Demokrasi**, (Çev. Taner Timur), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, İstanbul.
- Tok, Nafiz (2014), “Siyasi İdeolojiler”, Halis Çetin (Ed.), **Siyaset Bilimi**, 4. Baskı içinde (169-255), Orion Kitabevi, Ankara.
- Tokgöz, Erdinç (2007), **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi**, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Tosun, Cengiz Mesut (2010), “Liberalizm ve Sosyal Darwinizm Karşısında John Rawls”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, (10), 81-94.
- Toprak, Zafer (1977), “II. Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, **Toplum ve Bilim**, (1), 92-123.
- _____(1984), **Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı, Türkiye’de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)**, Gelişim Yayınları, İstanbul.
- _____(1995), **İttihat-Terakki ve Devletçilik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- _____(2013), “Psikolojiden Sosyolojiye Türkiye’de Durkheim Sosyolojisinin Doğuşu”, **Toplumsal Tarih**, (238), 22-32.
- Tuna, Taşkın (2002), **Adnan Menderes’in Günlüğü**, Şule Yayınları, İstanbul.

- Tunaya, Tarık Zafer (1952), **Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul.
- _____ (1969), **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, Suphi Garan Matbaası, İstanbul.
- _____ (1988), **Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi**, 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (1992), **Siyasi Partiler**, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul.
- Tunçay, Mete (1981), **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara.
- Turan, Şerafettin (1999), **Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye**, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- _____ (1999), “Cumhuriyet’in 75 Yıllık Düşünce Serüveni”, Mete Tunçay (Ed.), **75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2005), **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), **Zabıt Ceridesi**, Devre:3, XXI/ 9 (2.10.1930).
- Türe, Fatih (2010), “Hürriyet ve İtilâf Fırkası, İlk Muhalefet Odağı”, Turgay Uzun (Ed.), **İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler**, 1. Baskı içinde (57-79), Orion Kitabevi, Ankara.
- Türk, H. Bahadır (2005), “Halide Edip Adıvar’ın Liberalizmle İmtihanı”, Murat Yılmaz (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Cilt 7, 1. Baskı içinde (119-138), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Türkeş, Mustafa (2002), “Kadro Dergisi”, Ahmet İnsel (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, 3. Baskı, 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Türköne, Mümtaz’er (1991), **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Türkiye İktisat Kongresi Kongre Bülteni (1948), Tan Matbaası, İstanbul.
- Uyar, Hakkı (2005), “Ağaoğlu Ahmet’in ‘Liberal Muhalif’ Gazetesi: Akın (1933)”, Murat Yılmaz (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Cilt 7, 1. Baskı içinde (224-232), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2006), “Atatürk Dönemi İç Politikası”, Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu (Ed.), **Yakın Dönem Türkiye Tarihi**, Anı yayıncılık, Ankara.
- _____ (2012), **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayıncılık, İstanbul.

- Uzun, Turgay (2010), “Tek Parti Döneminde Siyasi Oluşumlar ‘İkinci Grup’tan Serbest Fırka’ya”, Turgay Uzun (Ed.), **İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler**, 1. Baskı içinde (109-126), Orion kitabevi, Ankara.
- Uzun, Hakan (2020), “Komünizm, Irkçılık ve İrtica ile Mücadele: Milli Tesevüt Birliğı, Kuruluşu ve Faaliyetleri”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, XX/41, 763-797.
- Ülken, Hilmi Ziya (1979), **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Ülman Haluk ve Sander, Oral (1972), “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 27 (2), 1-24.
- Ünal, Oğuz (1994), **Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu**, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Savaş, Vural F. (1997), **İktisatın Tarihi**, Liberal Düşünce Topluluğu Yayını, İstanbul.
- Stark, Werner (1994), **İktisadi Düşünce ve Toplumsal Gelişme**, İz Yayınları, İstanbul.
- Selik, Mehmet (1988), **İktisadi Doktrinler Tarihi**, Gerçek Yayınları, İstanbul.
- Yalçın, Aydın (1976), **İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi**, Ekonomik ve Sosyal Yayınları, Ankara.
- Yalçın, Seher (2019), **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, <https://acikders.ankara.edu.tr> (03.12.2020).
- Yalman, Ahmet Emin (1957), **Berraklığa Doğru**, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul.
- _____ (1970), **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim IV (1945-1970)**, Yenilik Basımevi, İstanbul.
- Yaşlı, Fatih (2011), “Türkiye’de Liberalizm: Bir Eklemlenme İdeolojisi”, **MEMLEKET Siyaset Yönetim**, 6 (15), S 139-166.
- Yayla, Atilla (1991), “Liberalizme Bir Bakış”, **Türkiye Günlüğü**, (17).
- _____ (1992), **Liberalizm**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- _____ (1998), **Liberalizm**, Liberte Yayınları, Ankara.
- _____ (2000), **Liberal Bakışlar**, Liberte Yayınları, Ankara.
- _____ (2002), **Liberalizm**, Liberte Yayınları, Ankara.
- _____ (2004), **Siyasî Düşünceler Sözlüğü**, Liberte Yayınları, Ankara.
- _____ (2015), **Liberalizm**, Liberte Yayınları, Ankara.
- _____ (2009), “Atilla Yayla ile Liberalizm, Demokrasi, Liberaller, İslamcılar ve Türkiye Üzerine Söyleşi”, **Eski Yeni**, (15), 46-59.
- Yayla, Atilla ve Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1998), “Türkiye’de Liberalizm”, **Liberal Düşünce**, 52-63.

- Yetkin, Çetin (1983), **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi, 1930-1945**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- _____ (2010), **Atatürk’ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası**, 2. Baskı, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- Yerasimos, Stefanos (1992), **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, İstanbul.
- Yeşilçayır, Neşe (2011), “Çok Partili Döneme Geçişte Türk Basını”, **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, 27 (79), 131-191.
- Yıldız, Ahmet (2002), “Recep Peker”, Ahmet İnsel (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm**, (2), 1. Baskı *içinde* (58-63), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Aytekin (2001), **Çağdaş Siyasal Akımlar**, Vadi Yayınlar, İstanbul.
- Yılmaz, Murat (2002), “Ahmet Ağaoğlu”, Uygur Kocabaşoğlu (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık**, 4. Baskı *içinde* (304-313), 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2005), “Sunuş”, Murat Yılmaz (Ed.), **Modern Türkiye’de Liberal Düşünce Liberalizm**, 1. Baskı *içinde* (13-27), 7, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yurdusev, A. Nuri (1993), “Liberalizm Türkiye Atağı”, **Türkiye Günlüğü**, (22), 101-108.
- Yumer, Ruhdan (1988), “Liberalizmin Temel İlkesi”, **Yeni Forum**, 9, 24-32.
- Yücel, M. Seyhan (2007), **Türkiye’nin Siyasal Partileri (1859-2005)**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Yüksel, Nahit (2004), **Fikir Hareketleri Dergisi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Zürcher, Eric. J. (2011), **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner), 26. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

EKLER

Ek: 1: “Hür Fikirler” Mecmuasında Yer Alan Yazarlar ve Makale Sayıları⁵

Yazarlar	C.1 / S.1	C.1 / S.2	C.1 / S.3	C.1 / S.4	C.1 / S.5	C.1 / S.6-7	C.1 / S.8	C.1 / S.9	C.1 / S.10	C.1 / S.11	Toplam
Ali Fuat BAŞGİL	1	1	1	1	1	0	1	0	1	0	7
Ahmet Emin YALMAN	1	1	1	0	0	0	1	0	1	0	4
Adnan ADIVAR	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
M. Ali SEBÜK	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	4
Walter LİPPMANN	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	3
Osman F. OKYAR	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	2
Kemal CÜNDÜBEYOĞLU	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Max SALVADORİ	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Burhan APAYDIN	1	0	1	1	1	1	0	0	0	0	5
H. Suphi TANRIÖVER	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Cihad BABAN	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Bahri SAVCI	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
İhsan YURTOĞLU	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Selim Ragıp EMEÇ	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Muvaffak BENDERLİ	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
İsmet ALKAN	0	0	1	1	0	0	1	0	1	0	4
Halide Edip ADIVAR	0	0	1	0	2	0	0	0	0	0	3
Fahir Hâdi ARMAOĞLU	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	2
Nejat ÖZGÜR	0	0	1	1	0	0	1	0	0	0	3
Orhan APAYDIN	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Abdülhak Kemal YÖRÜK	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	3
F. Necmettin FEYZİOĞLU	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Kemal TOSUN	0	0	0	1	0	0	1	0	1	1	4
Hıfzı Tevfik GÖNENSAY	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Abdülkadir KARAHAN	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Celal DEROOĞLU	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Mustafa Hakkı AKANSEL	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
A. Selçuk ÖZÇELİK	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
M. İskender ÖZTURANLI	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	2
Şefik SEREN	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2
Nezahet Nurettin EGE	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	2
Hıfzı VELDET	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Lucien MORICE	0	0	0	0	0	0	1	1	0	1	3
Rêne COURTİN	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Albert EINSTEIN	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	2
William HARD	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Jean LEQUILLER	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
L. DELZONS	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1

⁵ İtalik olarak alıntılanan yazarlara ait makaleler *tercüme* niteliindedir. “Xxx” adı altında isimsiz olarak yayımlanan iki makalenin, mecmuadaki yazarların konuyla ilgili genel görüşünü yansıtmak amacıyla kaleme alındığı anlaşılmıştır.

Yazarlar	C.1 / S.1	C.1 / S.2	C.1 / S.3	C.1 / S.4	C.1 / S.5	C.1 / S.6-7	C.1 / S.8	C.1 / S.9	C.1 / S.10	C.1 / S.11	Toplam
<i>Alfred EDWARDS</i>	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
<i>Bertromd RUSSELL</i>	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
<i>Arnold TOYNBEE</i>	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
<i>Emile LAPARTHE</i>	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
<i>Ivor THOMAS</i>	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
<i>Arthur BEARCE</i>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
<i>Slobodan YOVANOVİCTCH</i>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
<i>Bill DAVIDSON</i>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
<i>Emery REVES</i>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
<i>Xxx</i>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2
Toplam	8	9	12	9	8	7	9	8	9	9	88

Ek: 2: “HÜR FİKİRLER” MECMUASINDA YER ALAN MAKALELER

Cilt: 1, Sayı: 1, Kasım 1948

1. Ali Fuat BAŞGİL, Başlarken, ss. 3-4.
2. A. Adnan ADIVAR, Akademik Hürriyet, ss. 5-10.
3. Ahmet Emin YALMAN, 1848 – 1948, ss. 11-15.
4. M. Ali SEBÜK, Demokraside Jüri, ss. 16-21.
5. Walter LİPPMANN, Şahsın Masuniyeti, ss. 22-24.
6. Osman F. OKYAR, İktisatta Plan Veya Plansızlık, ss. 25-28.
7. Kemal CÜNDÜBEYOĞLU, Matbuat Hürriyeti, ss. 29-31.
8. Max SALVADORİ, Birleşik Amerika’da Liberalizm, ss. 32-35.
9. Burhan APAYDIN, Türkçe Meseleleri, ss. 36-39.
10. Üniversite Kürsülerinde Tedris Hürriyeti, ss. 40-45.
11. Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Beyannamesi, ss. 46-50.

Cilt: 1, Sayı: 2, Aralık 1948

Etütler:

1. H. Suphi TANRIÖVER, Demokrasinin İstikbali, ss. 51-54.
2. Ahmet Emin YALMAN, Liberallik Modası Geçmiş Bir Gidiş midir?, ss. 55-58.
3. Cihad BABAN, Basın Hürriyeti ve İnsan Hakları Mevzuunda Yeni Telâkkiler, ss. 59-61.
4. Mehmet Ali SEBÜK, Vatandaş Hakkı ve Ceza Kanunu, ss. 62-65.
5. Sulhî DÖNMEZER, Hürriyete İnanmak ve İman Etmek, ss. 66-70.
6. Bahri SAVCI, Hürriyet ve Demokrasi Müesseselerini Tanıma Noksanımız, ss. 71-74.
7. Ali Fuat BAŞGİL, Demokrasi Tehlikesi ve Çifte Meclis Usulü, ss. 75-78.
8. Kemal CÜNDÜBEYOĞLU, Matbuat Hürriyetimiz, ss. 79-86.

Tercümeler:

1. Walter LİPPMAN, İstibdatın Esasları, ss. 87-90.

Ayın Tarihçesi:

1. İhsan YURTOĞLU, Belli Başlı İç ve Dış Hadiseler, ss. 91-98.

Cilt: 1, Sayı: 3, Ocak 1949

Etütler:

1. Ahmet Emin YALMAN, Liberal Başmuharrirlerin Londra’daki Milletlerarası Toplantısı, ss. 99-102.
2. Selim Ragıp EMEÇ, Türklüğe Yakışan Demokrasi Bayrağı, ss. 103-104.
3. Muvaffak BENDERLİ, Kitap ve Hürriyet, ss. 105-106.

4. Mehmet Ali SEBÜK, Demokrasinin Gerçek Yolu, ss. 107-111.
5. Burhan APAYDIN, İnsan hakları ve Türk Hükümeti, ss. 112-114.
6. İsmet ALKAN, Ekonomi ve Fikir Hürriyeti, ss. 115-116.
7. Halide Edip ADIVAR, Hür Adam Yetiştirmek, ss. 117-124.
8. Ali Fuat BAŞGİL, Demokraside İkinci Meclis ve Faydaları, ss. 125-130.
9. Fahir Hâdi ARMAĞANOĞLU, anayasamızdaki Hürriyetler, ss. 131-134.

Tercümeleler:

1. Walter LİPPANN, Beşeri Kabiliyete Uygun Bir Hükümet Şekli, ss. 135-137.

Fikir Hareketleri

1. Nejat ÖZGÜR, İç Hadiseler, ss.138-142.
2. Orhan APAYDIN, Dış Hadiseler, ss. 143-146.

Cilt: 1, Sayı: 4, Şubat 1949

1. Abdülhak Kemal YÖRÜK, Devletçilik ve Hürriyet, ss.147-157.
2. Burhan APAYDIN, Parti Programı – Hükümet Programı, ss. 158-160.
3. Mehmet Ali SEBÜK, Hukuk Dili, ss. 161-164.
4. Ali Fuat BAŞGİL, Tek Meclis Usulünün Dayandığı Esaslar, ss. 165-168.
5. Osman OKYAR, İktisadi Burhana Dair, ss. 169-173.
6. İsmet ALKAN, Ekonomide Devletçilik ve Fert Hürriyeti, ss. 174-176.
7. Nejat ÖZGÜR, Münevverlerimizi Bekleyen Vazife, ss. 177-180.
8. Fahir Hâdi ARMAĞANOĞLU, Bugünkü Dünyamız, ss. 181-184.
9. Kemal TOSUN, Devletçilik Meselemiz, ss. 185-189.
10. Kronik – Hür Fikirleri Yayma Cemiyetinin Faaliyetleri, ss. 190-194.

Cilt: 1, Sayı: 5, Mart 1949

1. Ali Fuat BAŞGİL, Dil Beyannamesi Münasebetiyle, ss. 195-199.
2. Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, Dil Meseleleri Hakkında Beyanname, ss. 200-206.
3. Halide Edip ADIVAR, Dil, ss. 207-210.
4. Abdülhak Kemal YÖRÜK, Dil Hakkındaki Beyanname Münasebetiyle, ss. 211-213.
5. Burhan APAYDIN, Uydurma Dil, ss. 214-219.
6. Hıfzı Tevfik GÖNENSAY, Ziya Gökalp ve Dil Kurumu, ss. 220-225.
7. Abdülkadir KARAHAN, Muhtaç Olduğumuz Yazı Dili, ss. 226-230.
8. Celal DEREÖĞLU, Bir Lisan Misakı ve Sonu, ss. 231-237.

İktibaslar:

1. Cihat BABAN, Uydurma Dil Davası (Tasvir Gazetesinden), ss. 238-239.
2. Halide Edip ADIVAR, Dil Meseleleri ve Hür Fikirleri Yayma (Akşam Gazetesinden), ss. 239-241.

3. Burhan FELEK, Türkçe Konuşalım, ss. 241-242.

Cilt: 1, Sayı: 6 - 7, Nisan - Mayıs 1949

Etütler:

1. Burhan APAYDIN, Hürriyetin Asıl Teminatı, ss. 243-245.
2. Mustafa Hakkı AKANSEL, Amerika Niçin Yükseldi?, ss. 246-251.
3. Osman Fethi OKYAR, İktisadi Burhana Dair, ss. 252-255.
4. Fahir Hâdi ARMANOĞLU, Dünya Devleti Meseleleri, ss. 256-260.
5. A. Selçuk ÖZÇELİK, Fikir Hürriyeti, ss. 261- 263.

Tercümeleler:

1. Jean LEQUILLER, Liberal Başmuharrirle Konferansı, ss. 264-267.
2. René COURTİN, Fransız Ekonomisine Alt Paradokslar, ss. 268-274.
3. Albert EINSTEIN, Fikirlerde İnkılap Zarureti, ss. 274-278.
4. Nejat ÖZGÜR, Birleşmiş Milletler Teşkilatının Çalışmaları (Flushing Meadow İçtimai Milletlerarası İnsan Hakları Beyannamesi), ss. 279-282.
5. İktibaslar – Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Haberleri, ss. 283-289.

Cilt: 1, Sayı: 8, Haziran 1949

Etütler:

1. Ali Fuat BAŞGİL, Hükümete Dair, ss. 291-297.
2. Ahmet Emin YALMAN, Din ve Siyaset, ss. 298- 300.
3. İsmet ALKAN, Milli İşletmeciliğimizi Geliştirelim, ss. 301-304.
4. Kemal TOSUN, Hürriyet, Harp, Sosyalizm, ss. 305-311.

Tercümeleler:

1. Lucien MORICE, Dünya İmparatorluğuna Doğru, ss. 312-315.
2. William HARD, Demokrasi Cihanından Portreler, ss. 316-323.
3. Albert EINSTEIN, Fikirlerde İnkılap Zarureti, ss. 324-327.
4. L. DELZONS, Modern Ailede Disiplinin Gevşemesi, ss. 328-330.

Haberler:

1. Bulletin Des Nations Unies, Birleşmiş Milletler Teşkilatı Çalışmaları, ss. 331-334.
2. Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Haberleri, ss. 335-337.

Cilt: 1, Sayı: 9, Temmuz 1949

Etütler:

1. Abdülhak Kemal YÖRÜK, Diktatörlüğün Tahripkârlığı, ss. 343-347.
2. Feyzi Necmettin FEYZİOĞLU, Şahsi Hürriyetlerin Teminatı Olarak Kazaî ve İdarî Mercilerin İstiklâli Meselesi, ss. 348-357.

3. M. İskender ÖZTURANLI, Hürriyet ve Hürriyetsizlik Karşısında Türkiye, ss. 358-362.

Tercümeleler:

1. Alfred EDWARDS, İngiltere'deki Sosyalist Tecrübelerden Alınacak Dersler, ss. 363-372.
2. Lucien MORICE, Dünya İmparatorluğuna Doğru, ss. 374-375.
3. Bertromd RUSSELL, Ferdin Dünyadaki Rolü, ss. 376-379.
4. Arnold TOYNBEE, Bugünkü Türkiye, ss. 380-385.
5. Emile LAPARTHE, Ferdi Haklar ve İctimaî İcaplar, ss. 386-389.

Cilt: 1, Sayı: 10, Ağustos 1949

Etütler:

1. Ali Fuat BAŞGİL, Demokrasi ve Mekteplerimiz, ss. 391-400.
2. İsmet ALKAN, Tetkik ve Raporlardan Azami Derecede Faydalanmalıyız, ss. 401-404.
3. Kemal TOSUN, Bölge Anlaşmaları ve Tarafsızlık Meselesi, ss. 405-408.
4. Şefik SEREN, Matbuat Kanunumuzun 48 inci Maddesi, ss. 409-411.
5. M. İskender ÖZTURANLI, Söz ve Fikir Hürriyeti, ss. 412-415.

Tercümeleler:

1. Third Force (The Liberal International), Demokrasi Ufuklarında, ss. 416.
2. Report On The Conference of Liberal Parhamentarians), Liberal Parlamento Mensuplarının Toplantısı, ss. 417-419.
3. Nezahet Nurettin EGE, Demokrasi Cihanında Kadın, ss.420-425.
4. Ivor THOMAS, Hükümet ve Muhalefet, ss. 426-431.

İktibaslar:

1. Hıfzı VELDET, Volter ve Fikir Hürriyeti, ss. 432-435.
2. Ahmet Emin YALMAN, Türkiye'nin Garp ve Şark Arasındaki Rolü, ss. 436-438.

Cilt: 1, Sayı: 11, Eylül 1949

Etütler:

1. Sulhi DÖNMEZER, İnkılaplarımızın İlim Gözü İle İzahı, ss. 539-541.
2. Kemal TOSUN, Goethe'den İlhamlar, ss. 542-547.
3. Xxx, Demokrasi Bir Anayasa Davasıdır, ss. 548-551.
4. Xxx, Yarın İçin, ss. 552.

Tercümeleler:

1. Arthur BEARCE, Amerikan İşçileri, Amerika'nın Serbest Teşebbüs Sistemi Hakkında Ne Düşünüyor?, ss. 553-555.
2. Labord And Nation, İktisadi İşbirliği İdaresi, Milletlerarası İşbirliği Şubesidir, ss. 556-557.
3. Slobodan YOVANOVİCTCH, Tito ve Komimform, ss. 558-560.
4. Bill DAVIDSON, Amerikan Parlamentosu Nasıl Çalışır?, ss. 561-565.

5. Lucien MORICE, Dünya İmparatorluğuna Doğru, ss. 566-567.
6. Bulletin Des Nations Unies, Çocukların ve Gençliğin Korunması, ss. 568-572.
7. Emery REVES, Sosyalizmin İflası, ss. 573-578.

İktibaslar:

1. Nezahet Nurettin EGE, Eski Dünya Kapitalizmi İflas Etmemiştir. Fakat Kapitalistler Kapitalizmi İflasa Sürüklemişlerdir, ss. 579-586.

ÖZGEÇMİŞ

İlkokul, ortaokul ve liseyi Of'ta tamamladı. 2009 yılında Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Kamu Yönetimi bölümünü “onur öğrencisi” olarak tamamladı. 2013 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi bölümünde Prof. Dr. M. Çağatay OKUTAN danışmanlığında “*21. Yüzyılda Globalleşmeyle Değişen Sivil Toplum Düşüncesi: Sivil Toplumdan Global Sivil Topluma*” başlıklı yüksek lisans tezini hazırlayıp, “yüksek onur öğrencisi” olarak mezun oldu. 2014 yılında aynı üniversitede doktora eğitimine başladı.

ŞAHİN evli olup, bir kız ve oğlan annesidir. Türkçe ve İngilizce bilmektedir.